

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ

DPBI609

Edited By:
Dr. Harpreet Singh
Dr. Yaadwinder Kaur

LOVELY
PROFESSIONAL
UNIVERSITY

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ

Edited By

Dr. Harpreet Singh

Dr. Yaadwinder Kaur

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ

ਤਤਕਰਾ

ਅਧਿਆਇ ਨੰਬਰ	ਅਧਿਆਇ ਦਾ ਨਾਮ	ਲੇਖਕ ਦਾ ਨਾਮ	ਪੰਨਾ ਨੰਬਰ
ਅਧਿਆਇ-1	ਪਰਵਾਸ: ਅਰਥ, ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ	ਡਾ. ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਕੌਰ	1-18
ਅਧਿਆਇ-2	ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ: ਨਿਕਾਸ, ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ	ਡਾ. ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਕੌਰ	19-30
ਅਧਿਆਇ-3	ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ: ਚੇਤਨਾ, ਸੰਵੇਦਨਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਰੁਝਾਨ	ਡਾ. ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਕੌਰ	31-44
ਅਧਿਆਇ-4	ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ: ਕਵਿਤਾ, ਕਹਾਣੀ ਅਤੇ ਨਾਵਲ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਵਿਕਾਸ	ਡਾ. ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਕੌਰ	45-58
ਅਧਿਆਇ-5	ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ : ਨਾਟਕ, ਵਾਰਤਕ ਅਤੇ ਆਲੋਚਨਾ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਵਿਕਾਸ	ਡਾ. ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਕੌਰ	59-70
ਅਧਿਆਇ-6	ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰੋਕਾਰ ਭਾਗ-1 : ਹੇਰਵਾ, ਭੂ-ਹੇਰਵਾ ਅਤੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ	ਡਾ. ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਕੌਰ	71-84
ਅਧਿਆਇ-7	ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰੋਕਾਰ: ਭਾਗ 2 ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਓ, ਪੀੜੀ ਪਾੜਾ ਅਤੇ ਆਪੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਸੰਕਟ ਸਿਧਾਂਤ	ਡਾ. ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਕੌਰ	85-94
ਅਧਿਆਇ-8	ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ: ਅੰਤਰ ਸੰਵਾਦ	ਡਾ. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ	95-106
ਅਧਿਆਇ-9	ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ	ਡਾ. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ	107-116
ਅਧਿਆਇ-10	ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਰੇਡੇ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਲੀਲਾ” ਦਾ ਥੀਮਕ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ	ਡਾ. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ	117-144
ਅਧਿਆਇ-11	ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾਂ ਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਬਾਰਾ ਬੂਹੇ” ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ	ਡਾ. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ	145-166
ਅਧਿਆਇ-12	ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਰਚਿਤ ਨਾਵਲ “ ਮੁੰਦਰੀ ਡਾਟ ਕੋਮ	ਡਾ. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ	167-184

	“ਬੀਮਕ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਯੁਗਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ		
ਅਧਿਆਇ-13	ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਰਚਿਤ ਨਾਟਕ “ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਗਲੀਆਂ” ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ ਤੇ ਰੰਗਮੰਚੀ ਯੁਗਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ	ਡਾ.ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ	185-204
ਅਧਿਆਇ-14	ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਰਚਿਤ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ “ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਬਾਰ ਤੱਕ” ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ	ਡਾ.ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ	205-228

Unit 01 : ਪਰਵਾਸ: ਅਰਥ, ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ

Dr. Yaadwinder Kaur, Lovely Professional University

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ (Content)

1. ਉਦੇਸ਼
2. ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ
3. ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ
4. ਸਾਰ-ਅੰਸ਼
5. ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ
6. ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ
7. ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
8. ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਉਦੇਸ਼:

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਉਪਰੰਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ--

- ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣਗੇ।
- ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣਗੇ।
- ਪਰਵਾਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਰ ਸੰਕਲਪਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਗੇ।
- ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਗੇ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ:

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅਰਥ, ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅਰਥ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਸਕਣਗੇ। ਇਹ ਪਾਠ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਸਮਝ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣੇਗਾ। ਪਰਵਾਸ ਸਬੰਧੀ ਡੂੰਘੀ ਸਮਝ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰਵਾਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਰ ਸੰਕਲਪਾਂ ਜਿਵੇਂ; ਆਵਾਸੀ, ਪਰਵਾਸੀ, ਅਬਾਦਕਾਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਵੀ ਜਾਣਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇਗਾ। ਸੰਸਾਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪਰਿਕਿਰਿਆ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੱਬਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪਰਿਪੇਖ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗੀ।

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ:

ਪਰਵਾਸ ਸ਼ਬਦ ਪਰ+ਵਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੰਯੋਗ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਅਰਥ-ਸੰਰਚਨਾ ਵਿਚ ਬੇਗਾਨੀਆਂ ਜੂਹਾਂ ਜਾਂ ਮੌਲਣ ਦੀ ਲੱਖਣਾ ਛੁਪੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਦਬਾਅ ਲੁਕਵੇ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸ ਤੋਂ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਘਾੜਤ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਪਰੀਆਂ ਧਰਤੀਆਂ 'ਤੇ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਮਨੁੱਖ ਜਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਗਠਨ ਹੈ। “ਪਰਾਈਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਜਾਂ ਵਧੇਰੇ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਵਿਚ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਚਰਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ Immigrant, Expatriate and Diaspora ਦੇ ਸਮਾਨਰਥੀ ਰੂਪ ਵਜੋਂ ਵਰਤ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਪਰਵਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਰਥ-ਸੰਰਚਨਾ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰੀਏ ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਅਰਥ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ - ਪਰ ਤੋਂ ਭਾਵ ਦੂਸਰਾ, ਪਰਾਇਆ, ਬੇਗਾਨਾ, ਅਜਨਬੀ, ਉਪਰਾ ਜਾਂ ਉਭਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਾਸੀ ਤੋਂ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਤੇ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਵਸਨੀਕ ਤੋਂ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਤੋਂ ਭਾਵ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਤੀ ਤੇ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਜਨ-ਸਮੂਹ ਤੋਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਅਨੁਸਾਰ:

ਪਰਵਾਸ, ਇਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਜੋ ਕਦੀ ਇੱਛਾ ਤੰਤਰ ਦੇ ਦਬਾਅ ਵਿੱਚੋਂ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਦੀ ਸਾਬਤ ਰੋਟੀ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਲਈ ਉਸਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਲਈ, ਜਰਖੇਜ਼ ਜ਼ਮੀਨ ਹੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਲੰਬੀ ਪਰਵਾਸ ਵੀ ਭਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੀ ਇੱਛਤ, ਅਣਇੱਛਤ, ਕਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕਾਰਨਾਂ, ਕਾਰਜਾਂ ਤੇ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਕੇ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪਰਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਨੋਰਥ ਛੁਪੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਦੇ ਖੜੋਤ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਪਰਵਾਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਪਰਵਾਸ ਉਸ ਸਮੇਂ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਤਰਲੇਕ ਸਿੰਘ ਕੰਵਰ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਪਰਵਾਸ ਮਨੁੱਖ ਉਦੋਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਪਿਉ ਦਾਦੇ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਉਸਦੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਇਹ ਸਮਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਰੋਜਮਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਪਦਾਰਥਕ ਤੇ ਆਰਥਕ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਉਦੋਂ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਚੰਗੇਰੇ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਬਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਅਣਡਿੱਠੇ ਸੰਸਾਰ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੋਝੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰ ਰਹੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਕ, ਆਰਥਕ, ਭੂਗੋਲਿਕ, ਵਿਦਿਅਕ ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਡਾ. ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਟਵਾਲ ਅਨੁਸਾਰ:

ਆਮ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਸਮੂਹ ਦਾ ਇਕ ਖਾਸ ਭੂਗੋਲਿਕ, ਸਮਾਜਕ, ਆਰਥਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸ ਇਕ ਨਿਰੰਤਰ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀਆਂ ਪਦਾਰਥਕ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਤਿਆਗਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਖਾਸੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਜੰਮਣ ਭੈ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਤੀ ਦੇ ਵਾਸੀ ਬਣਨਾ ਕੇਵਲ ਦੁਖਦਾਈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਕਠਿਨ ਵੀ ਹੈ। ਇਉਂ ਪਰਵਾਸ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜਾਂ 'ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿੱਤ ਇਕ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਸਥਾਨ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਚੰਗੇਰੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਲਈ ਅਪਣਾਇਆ ਅਮਲ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਵਾਸੀ, ਅਵਾਸੀ, ਪਰਵਾਸੀ ਅਤੇ ਆਬਾਦਕਾਰ ਚਾਰ ਸੰਕਲਪਾਂ ਬਾਰੇ ਗੌਰ ਕਰਨੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਭਾਵੇਂ ਵੱਖੇ ਵੱਖੇ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸਮਝ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਵਾਸੀ

ਵਾਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਰਨ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਅਮਰਜੀਤ ਚੰਦਨ ਵਾਸੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ:

ਵਾਸੀ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧਤ ਧਰਤੀ (ਜਨਮ ਭੋਇੰ) ਤੇ ਵਸ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਸ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਇਹ ਸੋਝੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜਦੋਂ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਉੱਪਰ ਰਹਿ ਕੇ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਰਿਆ ਵਾਸੀ ਕਹਿਲਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਅਵਾਸੀ (Emigrant)

ਅਵਾਸੀ (Emigrant) ਵਾਸੀ ਦਾ ਉਲਟ ਹੈ। ਵਾਸੀ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧਤ ਧਰਤੀ ਤੇ ਵੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਵਾਸੀ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਤੀ ਦਾ ਵਾਸੀ ਹੈ, ਪਰ ਸੰਬੰਧਤ ਧਰਤੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਅਵਾਸੀ ਆਰਜ਼ੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵੱਸੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਅਵਾਸੀ ਪ੍ਰਵਰਗ ਰਾਹੀਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੀ ਅਤੇ ਹੈ। ਮਾਈਗਰੈਂਟ ਵਰਕਰ ਜਾਂ ਪੰਛੀ ਦਾ ਵਾਕੰਸ਼ ਉਹਦੇ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਅਵਾਸ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਆਰਜ਼ੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਸੀ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ। ਅਵਾਸੀ, ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਅੰਦਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਨਵੀਂ ਜਗ੍ਹਾ ਵੱਲ ਮੋਕਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਆਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਮਿਆਦ ਖਤਮ ਹੋਣ 'ਤੇ ਮੁੜ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਅਵਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਅਵਾਸੀ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਤੀ ਦਾ ਵਾਸੀ ਹੈ, ਪਰ ਸੰਬੰਧਤ ਧਰਤੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਅਵਾਸ, ਆਰਜ਼ੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵੱਸੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਅਵਾਸੀ ਪ੍ਰਵਰਗ ਰਾਹੀਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਪਸ ਵਤਨ ਪਰਤਣਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੀ ਅਤੇ ਹੈ।

ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਵਾਸ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਇਕ ਉਹ ਵੰਨਗੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਰਹਿਣ ਬਸੇਰੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਕਤ ਬੀਤਣ ਉਪਰੰਤ ਉਹ ਵਾਪਸ ਮਾਤ ਭੂਮੀ 'ਤੇ ਆ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ (Immigrant)

ਪਰਵਾਸੀ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਜਾਂ ਚੰਗੇਰੇ ਜੀਵਨ-ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵੱਸਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਆਪਣੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਿਗਾਨੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਜਾ ਕੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਆ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਹੀਂ ਵੀ ਆ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂਰ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ

ਪਰਵਾਸੀ ਉਹ ਲੋਕ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਕੇ ਬਿਗਾਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅਣਮਿੱਥੇ ਸਮੇਂ (ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ) ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਹ ਦੂਜੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਅਬਾਦ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਪਰਵਾਸੀ ਅਬਾਦ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਦੇਚਿਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਇਸ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਲਈ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਜਾ ਕੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਵਾਬਸਤਾ ਹੈ।

ਆਬਾਦਕਾਰ (Settler)

ਜਿਹੜੇ ਪਰਵਾਸੀ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਆਬਾਦ ਹੋਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਆਬਾਦਕਾਰ ਕਹਿਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਬਾਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਪਰਵਾਸੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਆਬਾਦਕਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅਰਥ ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ ਤੇ ਵੱਸਣ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਇਸਦੇ ਅਰਥ ਸਥਾਈ ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਉਹ ਲੋਕ ਓਪਰੀ/ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ ਤੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਜਦ ਆਪਣੇ ਪਿਛੋਕੜ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੀ ਵਤਨੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪਰਤ ਆਉਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਜਿਕ ਦਬਾਵਾਂ ਤਹਿਤ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਇਹ ਅਮਲ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਬਾਦਕਾਰੀ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਬਾਦਕਾਰ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਮੁਲਕ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਥੋਂ ਦੇ ਪੱਕੇ ਬਾਸ਼ਿੰਦੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਬਾਦਕਾਰ, ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਜਨਮਭੂਮੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਂ ਤਿਆਗ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਤੀ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਆਬਾਦਕਾਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਸਥਾਨਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਬਿਗਾਨੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਨੂਰ ਅਨੁਸਾਰ:

ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਜਿਹੜੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਬਾਦ ਹੋਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਆਬਾਦਕਾਰ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਨਵਾਂ ਦੇਸ਼ ਅਪਨਾ ਲੈਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ।

ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਆਬਾਦਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪਛਾਣ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਪਰੋਕਤ ਚਰਚਾ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਸੀ, ਅਵਾਸੀ, ਪਰਵਾਸੀ ਤੇ ਆਬਾਦਕਾਰ ਸੰਕਲਪ ਪਰਵਾਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸੰਕਲਪ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਥਾਂ ਸਥਿਰ ਰਹਿਣਾ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵਿਪਰੀਤ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਲਈ ਅਵਾਸ ਕਰਨਾ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸੀਮਾ ਨਾਲ ਵਾਬਸਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪਰਵਾਸ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਮਨੁੱਖ ਜਾਂ ਜੀਵ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ 'ਤੇ ਉਹ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਧਰਤੀ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਵੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਅਣਮਿੱਥੇ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਵਾਪਸ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਤੇ ਆ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹੈ | ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਬਾਦਕਾਰ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸ: ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ

ਪਰਵਾਸ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਮਾਨਵੀ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਸ਼ਬਦ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸਮਵਥ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਰਿਆਇਵਾਚੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਪਰ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ-ਬੇਗਾਨਾ, ਪਰਾਇਆ, ਓਪਰਾ ਅਤੇ ਵਾਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਵਸਣਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਵਸਨੀਕ। ਆਪਣੀ ਜਨਮ-ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪਰਾਏ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਵਸਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਰਵਾਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੇਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਡਾ. ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ;

ਕਿਸੇ ਪਰਿਵਾਰ ਜਾਂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਮੂਲ ਜੋ ਕਿ ਯਾਤਰਾ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਵਿਆਖਿਆ ਅਤੇ ਪੁਨਰ-ਸਮਝੌਤਾ ਹੈ।

ਡਾ. ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਲ ਕੌਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਹਨ;

ਪਰਵਾਸ ਸ਼ਬਦ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਬ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਸ਼ੌਕ ਜਾਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਆਪਣੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਲ ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਉੱਚਤਾ ਹਿਤ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ (ਯੂਰਪੀ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕੀ) ਮਹਾਂਦੀਪਾਂ ਵਿੱਚ ਤੁਰ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਰੰਭ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਨਿੱਜੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਲਈ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਣ ਦੇ ਕਾਬਿਲ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਸਮਾਂ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸੰਕਟ-ਗ੍ਰਸਤ ਅਤੇ ਤੰਗੀਆਂ-ਤੁਰਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਆਰਥਿਕ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਨਾਲ ਦੋ-ਚਾਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਬਲਕਿ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਦੂਰੀ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ, ਉਪਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬੇਗਾਨਗੀ, ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਗੁਲਾਮੀ ਤੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਜ਼ਿਲਤ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਹੰਢਾਉਣਾ ਪਿਆ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਅਨਪੜ੍ਹ ਜਾਂ ਘਟ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਮਸਿਆ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸੰਪਰਕ ਉਪਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਗਲਬਾ ਏਨਾਂ ਜਿਆਦਾ ਸੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾ-ਮਾਤਰ ਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਲੋਕ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਤਸਦੱਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਬਲਕਿ ਆਪਣਿਆਂ ਹੱਥੋਂ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਜਾਰੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਪਰਤਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਅਤੇ ਸੁਖਮਈ ਸੁਪਨ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਲੇਭਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਤੀਖਣ ਤੇ ਤੁਰਸ਼ ਸੁਆਦ ਨੂੰ ਹੰਢਾਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨ/ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਲਿਖਣ ਦੀ ਜ਼ਰਮਤ ਕੀਤੀ।

ਪਰਵਾਸ: ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ

ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਤੋਂ, ਇਕ-ਦੂਸਰੇ ਭਾਗ ਲਈ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਕਾਲ-ਅੰਤਰਾਲ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। 'ਪਰਵਾਸ' ਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਿਕ ਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਕਿਰਿਆ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵਿਲੱਖਣ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਲਖਾਇਕ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਹੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਇਕ ਗਲੋਬਲ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਸਰੂਪ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸਮਾਜਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਮਾਜ-ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਥਾਈ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪਰਵਾਸੀ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਰਹਿਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ, ਕਿਰਤ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਤੀਸਰਾ, ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਲੋਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਚੌਥਾ, ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਲੋਕ ਵੀ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਥਾਈ ਜਾਂ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੱਸਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਵੀਂ ਕਿਸਮ ਉਸ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਈ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਈ ਜਾਂ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ, ਕਿਰਤ ਲਈ, ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਲਈ, ਪੰਜਾਬ-ਸੰਕਟ ਉਪਰੰਤ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਦੀ ਉਪਜ ਮਾਲਟਾ ਬੇਟ ਦਾ ਦੁਖਦਾਈ ਕਾਂਡ ਆਦਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ।

ਹੁਣ ਸੁਆਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਇਸ ਸੁਭਾਵਿਕ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਕਿਹੜੇ ਕਾਰਨ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਢੂੰਡ-ਭਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਕਠਿਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸਮਾਜ-ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਸਿਧਾਂਤ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜੋ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ Push-pull ਸਿਧਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਪਰਵਾਸ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਇਕ ਜਗਾ ਤੋਂ ਧੱਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ, ਗ਼ਰੀਬੀ, ਸਮੁਦਾਇ ਤੋਂ ਉਦਾਸੀਨਤਾ, ਯੁੱਧ, ਸਰਕਾਰੀ ਨੀਤੀ, ਦੇਸ਼-ਵੰਡ ਆਦਿ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੂਸਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਵਾਸ ਲਈ ਚੁਣੀ ਜਗਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਰਚਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮਿਲਣ ਤੇ ਛੇਤੀ ਅਮੀਰ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ, ਵਧੀਆ ਲੋਕ, ਉਚੇਰੀਆਂ ਸੁਖ-ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਵਾਲੇ

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਆਦਿ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ, ਕੁਝ ਮਾਨਵ-ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿ ਵਿਭਿੰਨ ਪਰਵਾਸੀ ਸਮਦਾਇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਪੁਨਰ-ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ, ਨੇ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ Push ਜਾਂ Pull ਰਾਹੀਂ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਸੰਗਿਕ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਬੱਧ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਜੇਮਜ਼ ਐਲ. ਵਾਟਸਨ ਨੇ ਵੀ ਸਾਨ ਟਿਨ ਪਿੰਡ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਚਰਚਾ ਅਧੀਨ ਸਿਧਾਂਤ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਵਜਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚਤ ਘੱਟ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੂਰਪੀਨ ਜਿਪਸੀਆਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਬਣਜਾਰਿਆਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪਰਵਾਸ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਭੂਮੀ ਤੋਂ ਸਮੂਹਿਕ ਜਲਾਵਤਨੀ ਅਤੇ ਖਿੰਡਾਓ ਤੱਕ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਮਿਸਰ ਦੇ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਦਮਨ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਇਹ ਯਹੂਦੀ ਕਬੀਲੇ ਪੈਗੰਬਰ ਮੂਸਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪਿੱਤਰ-ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਓਪਰੀਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਵਿਚ ਬਿਖਰ ਗਏ ਸਨ। ਓਪਰੀਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਵਿਚ ਬਿਖਰੀ-ਖਿਲਰੀ ਇਸ ਯਹੂਦੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਉਹ ਇਕਰਾਰੀ ਧਰਤੀ 'Promised Land' ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿੰਨਾਂ ਸੰਕਟ ਅਤੇ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਮੁਕਾਮੀ ਕਬੀਲਿਆਂ ਨਾਲ ਕਿੰਨਾਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿਚਲੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ, ਵਚਿੱਤਰਤਾ ਅਤੇ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਸਦਕਾ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਲਗਭਗ ਪਿਛਲੀ ਇੱਕ ਸਦੀ ਤੋਂ ਕਾਨੂੰਨੀ, ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੋ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

- ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਮਨਸੂਬਿਆਂ ਅਧੀਨ ਪਰਵਾਸ
- ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਪਰਵਾਸ

ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਮਨਸੂਬਿਆਂ ਤਹਿਤ ਸ਼ਰਤਬੰਦੀ ਅਧੀਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਪਰਵਾਸ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਯੂਰਪੀਨ ਕੌਮਾਂ ਨੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਵੀ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਹੇਠ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਕੀਤੀ ਲੁੱਟ ਸਦਕਾ ਆਪਣੀ ਸਨਅਤ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸੋਮਿਆਂ ਦੀ ਰੱਜ ਕੇ ਲੁੱਟ ਕੀਤੀ। ਇਥੋਂ ਕੱਚਾ ਮਾਲ ਕੋਡੀਆਂ ਦੇ ਭਾਅ ਖਰੀਦ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਉਸ ਮਾਲ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਭਾਰਤ ਲਿਆ ਕੇ ਵੇਚਦੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੱਨਅਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਘਰੇਲੂ ਉਦਯੋਗ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਨੀਤੀਆਂ ਤਹਿਤ ਖੇਤੀ ਤੇ ਭਾਰੀ ਟੈਕਸ ਲਗਾਏ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਿਸਾਨੀ ਜਦੋਂ ਹੀ ਉੱਖੜ ਗਈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਿਰਸਾਨੀ ਦੀ ਨਿੱਘਰਦੀ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੇ ਝੰਬੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਣਾ ਹੀ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੌਮ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਅਤੇ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਧਾਂਕ ਜੰਮੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਫੌਜੀ ਮਲਾਇਆ, ਸੰਘਈ, ਹਾਂਗਕਾਂਗ, ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਆਦਿ ਦੱਖਣ-ਪੂਰਬੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਲਿਜਾਏ ਗਏ। ਪੰਜਾਬੀ ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਤੇ ਲੜਦਿਆਂ ਜਾਨਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਫੌਜ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਫੌਜ ਦੀ ਨੈਕਰੀ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਦੌਰਾਨ ਇੰਨਾਂ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ-ਡੁਲ੍ਹੇ ਮਹੌਲੇ ਨੂੰ ਮਾਣਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵੱਲ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਵੀ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤੀ। 1897 ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਣੀ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਦੀ ਡਾਇਮੰਡ ਜੁਬਲੀ ਸਮਾਰੋਹ ਵਿਚ ਸ਼ਿਰਕਤ ਕਰਨ ਗਏ ਸਿੱਖ ਰੈਜਿਮੈਂਟ ਦੇ ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਏਨਾ ਪਸੰਦ ਆਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਥੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਮਨ ਹੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਨਿਲਾਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਬੰਜਰ ਪਈਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ, ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਅਤੇ ਲੱਕੜ ਮਿੱਲਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮਿਹਨਤੀ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ। ਇਸਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿੱਤ ਏਸ਼ਿਆਈ ਖਾਸ ਕਰ ਪੰਜਾਬੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਮੁੱਢਲੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਵਿਦੇਸ਼ ਗਏ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਲੱਕੜ ਮਿੱਲਾਂ, ਰੇਲ ਦੀਆਂ ਪਟੜੀਆਂ ਵਿਛਾਉਣ, ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਜਿਹੇ ਭਾਰੇ ਕੰਮ ਘੱਟ ਉਜਰਤ ਤੇ ਕਰਨੇ ਪਏ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪੜਾਅ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਉਪਰੰਤ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਆਈ। ਦੂਸਰੀ ਵਿਸ਼ਵ ਜੰਗ ਦੌਰਾਨ ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਦਾ ਏਨਾ ਜਾਨੀ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਥੋਂ ਦੀ ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ ਡਾਵਾਂ-ਡੋਲ ਹੋ ਗਈ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸੰਕਟ-ਗ੍ਰਸਤ ਸਥਿਤੀ 'ਚੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਸਸਤੀ ਤੇ ਮਿਹਨਤੀ

ਲੇਬਰ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਮ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮਿਹਨਤੀ ਤੇ ਸਿਰਫੀ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਮੰਗਵਾਉਣ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ।

ਦੂਸਰੇ ਪੜਾਅ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਗਏ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਫੈਕਟਰੀਆਂ, ਫਾਉਂਡਰੀਆਂ, ਖਾਣਾਂ, ਮਿੱਲਾਂ ਅਤੇ ਫਾਰਮਾਂ ਵਿਚ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਪੀੜੀ ਪੜੀ-ਲਿਖੀ ਅਤੇ ਸੁਚੇਤ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਬਲਬੂਤੇ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਸੁਖਾਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਦੇਖੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵੱਲ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਆਮਦ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਇਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 'ਵਰਕ ਵਾਊਚਰ ਸਿਸਟਮ' ਅਤੇ 'ਪੁਆਇੰਟ ਸਿਸਟਮ' ਦੇ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਪੜੇ ਲਿਖੇ ਤੇ ਮੱਧ ਵਰਗ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਫੈਸਰ, ਵਕੀਲ, ਇੰਜੀਨੀਅਰ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਦਿ ਚਿੰਤਨਸ਼ੀਲ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਕੀਤਾ। ਫੈਮਿਲੀ ਸਪਾਂਸਰਸ਼ਿਪ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਬੱਚਿਆਂ, ਪਤਨੀ, ਮਾਂ-ਬਾਪ ਆਦਿ ਨੂੰ ਮੰਗਵਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਅਧੀਨ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਕੀਤਾ। ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਲੋਂ ਇਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਚ ਸਖ਼ਤੀ ਅਤੇ ਲਗਾਈਆਂ ਹੋਰ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਗਤੀ ਨੂੰ ਮੱਧਮ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤਾ ਪਰ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਵਿਆਹ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ, ਕਾਨੂੰਨੀ, ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਤੇ ਸਿੱਧੇ-ਪੁੱਠੇ ਢੰਗ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਬਾਦਸਤੂਰ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਪੜਾਅ ਅਧੀਨ ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਗਏ ਪਰਵਾਸੀ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਮੂਲ ਸਰੋਤ ਬਣੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਸਾਬੀ ਲੁਧਿਆਣਵੀ, ਰਾਘਬੀਰ ਢੰਡ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੱਧੂ ਆਦਿ। ਇਹ ਦੂਜੇ ਦੌਰ ਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸ ਦੀਆਂ ਵਿਰੋਧ-ਮੂਲਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦਿਆਂ ਜੋ ਅਨੁਭਵ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਰੰਢਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ- ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਹਿਤ-ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਪ੍ਰੇਰਕ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾ. ਸ. ਪ. ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹਨ, "ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਖ਼ਾਤਿਰ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੁਭਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿਹਨਤੀ, ਸਿਰਫੀ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਖ਼ਤ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਮਾ, ਸਿਆਮ, ਮਲਾਇਆ, ਸਿੰਘਪੁਰ ਆਦਿ ਗਵਾਂਢੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਆਦਿ ਦੂਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।" ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਪਰਵਾਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਵਿਚ ਵਿਭਿੰਨ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕਾਰਨ ਵੀ ਨਿਹਿਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰੇਰਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਪਰਵਾਸ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਨਾਲ ਇਥੋਂ ਦੀ ਕਿਰਸਾਨੀ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਾਪਰੇ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਾਂਝੀ ਮਾਲਕੀ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨਿਜੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੀ ਵਿਵਸਥਾ ਸਥਾਪਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਨਿਜੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਾਰਨ ਬਾਣੀਆ ਤੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦੇ ਕਿਸਾਨ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰਤਾ ਵਾਲੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚੀ ਕਿਉਂਕਿ ਬਰਤਾਨਵੀ ਨੀਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਚਲੇ ਸੁਧਾਰਾਂ ਕਾਰਨ ਜਿਨਸ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਧੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵੀ, ਜਿਸਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਖਰੀਦ-ਵੇਚ ਆਰੰਭ ਹੋਈ। ਇਸਦਾ ਲਾਭ ਕਿਸਾਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਤੇ ਬਾਣੀਏ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕਿਸਾਨ ਇਸਨੂੰ ਚੁਕਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫਲਸਰੂਪ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਹੱਥ ਧੋਣਾ ਪਿਆ ਤੇ ਸਥਿਤੀ ਕੰਗਾਲ ਹੋਣ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਬਾਣੀਆ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਉਂ ਉਸਦੀ ਲੁੱਟ ਕੀਤੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਾਰਾਂ ਵਸਾਉਣ ਤੇ ਨਹਿਰੀ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਰਸਾਨਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੁਧਾਰ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਠਿਨ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੋਂ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਨੇ ਏਸ਼ੀਆਈ ਤੇ ਅਫਰੀਕੀ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿਚ ਫੌਜ ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਇਸਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੇ ਵੀ ਕੰਮ ਮਿਲਿਆ ਉਹ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਸਨ। "... ਕੀਨੀਆ ਯੁਗਾਂਡਾ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਠੇਕਰੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਨੂੰ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।" ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਸਲਿਮ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਕਾਲ, ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਲੇਗ ਦੀ ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਤੇ ਗਰੀਬ ਕਿਰਸਾਨੀ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਮਾਜਕ ਕਾਰਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 1907 ਈ. ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਇਕ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਪਲੇਗ ਇਕੱਲੀ ਹੀ ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ 60,000 ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੀ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਅਤੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ, “ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਪੇਟ ਪਾਲਣ, ਕਰਜ਼ੇ ਉਤਾਰਨ ਤੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਬਣਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵੱਲ ਧੱਕ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕਨੇਡਾ ਵਿਚ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਢੰਗ ਉੱਤੇ ਨਵੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਆਬਾਦ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਲਈ ਸਸਤੇ, ਮਜ਼ਬੂਤ ਤੇ ਚੰਗੇ ਕਾਮੇ ਮਜ਼ੂਰਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਕਨੇਡਾ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਮਜ਼ੂਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਤੇ ਉਥੇ ਪੰਜ ਛੇ-ਛੇ ਰੁਪਏ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀ ਮਜ਼ੂਰੀ ਦੀ ਸੂਹ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਧਰ ਨੂੰ ਵਹੀਰਾਂ ਘੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ। 1906 ਤੋਂ 1913 ਤਕ ਲਗਭਗ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਸਾਨ ਕਨੇਡਾ ਵਿਚ, ਇਤਨੇ ਕੁ ਹੀ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸਨ। ਕਨੇਡਾ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਲੋਕ ਵੀ ਗਏ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਵਿਚ ਮਸਾਂ ਨਿਗੂਣੀ ਫ਼ੀਸਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਸਾਨ ਮਜ਼ੂਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹਿੰਦੀ ਪਰਚਾਰਕ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਤੇ ਵਪਾਰੀ ਵੀ ਸਨ। ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਚਾਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:

- ਵਿਰਾਸਤ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਵੰਡ;
- ਇੱਜ਼ਤ ਅਤੇ ਰੁਤਬੇ ਬਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਸੋਚ ਅਤੇ
- ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੋਰ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦਣ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ।

ਪਰੰਤੂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁਝ ਸੀਮਾਵਾਂ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੰਦਰਭ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਭਿੰਨ ਸਮਿਆਂ ਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਸ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਕਾਰਨ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਸਥਿਤ ਸਿੱਖ ਰੈਜ਼ਮੈਂਟ ਦੇ ਕੁਝ ਪੰਜਾਬੀ 1897 ਈ. ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਣੀ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਦੀ ਡਾਇਮੰਡ ਜੁਬਲੀ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲੰਡਨ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਲੰਡਨ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਰਸਤੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। “ਲੰਡਨ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ ਸਮੇਂ ਉਹ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਅੰਧ ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਉਥੋਂ ਮਾਂਟਰੀਅਲ ਤੋਂ ਵੈਨਕੂਵਰ ਰੇਲ ਰਾਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਕਨੇਡਾ ਦੀ ਬੇਪਨਾਹ ਬੇਆਬਾਦ ਧਰਤੀ, ਝੀਲਾਂ, ਦਰਿਆਵਾਂ ਪਹਾੜਾਂ, ਜੰਗਲ ਤੇ ਜਾਨਵਰ ਦੇਖਦੇ ਆਏ।” 1902 ਈ. ਵਿਚ 83 ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਅਤੇ ਆਦਮੀਆਂ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੀਨੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਹਾਂਗਕਾਂਗ, ਸਿੰਘਾਪੁਰ, ਰੰਗੂਨ ਅਤੇ ਸੰਘਾਈ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਐਡਵਰਡ ਸੱਤਵੇਂ ਦੀ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਦੇ ਜਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਲਈ ਆਏ ਸੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਉਹ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰੇ। ਕੁਝ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਵੇਰਵੇ ਇਹ ਵੀ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜੀ ਆਪਣੀ ਰੈਜ਼ਮੈਂਟ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਇਥੇ ਹੀ ਵੱਸ ਗਏ। ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 1900 ਈ ਵਿਚ ਲਗਭਗ 100 ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜੀ ਵੈਨਕੂਵਰ ਵਿਚ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, “ਰਾਹ-ਨੁਮਾਵਾਂ (pioneers) ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਗਿਣਤੀ ਮਲਾਇਆ, ਹਾਂਗਕਾਂਗ, ਸੰਘਾਈ, ਚੀਨ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਬੰਦਰਗਾਹਾਂ, ਫਿਲਪਾਈਨਜ਼, ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ, ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ ਅਤੇ ਫੀਜੀ ਗਏ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਈ। ਚੀਨ ਵਿਚ ਹੋਈ ਬਕਸਰ ਦੀ ਘਟਨਾ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਵਿਚ ਜਾਂ ਵਾਚਮੈਨ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ।” ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਲਗਭਗ 5,000 ਪੰਜਾਬੀ ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਤੋਂ ਆਏ ਤੇ ਫਿਰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਲਗਭਗ 90-95% ਸਿੱਖ ਸਨ। 1904 ਤੋਂ 1908 ਈ. ਤਕ ਲਗਭਗ 5,085 ਈਸਟ ਇੰਡੀਅਨਜ਼ ਬਿਟਿਸ਼ ਕੋਲੰਬੀਆ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਆਬੇ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਇਆ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁੱਢਲੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਜਿਵੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਸ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਬਕਾ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁੱਢਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਜੱਟ ਸਿੱਖ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਆਏ ਇਹ ਕਿਰਸਾਨ ਅਨਪੜ੍ਹ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਹਾਲਤਾਂ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਸਨ। ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਕੈਨੇਡਾ; ਏਸ਼ੀਅਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੀਨੀ ਤੇ ਫਿਰ ਜਾਪਾਨੀ ਲੋਕ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਰੇਲ, ਖਾਣਾਂ ਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਘੱਟ ਉਜਰਤ 'ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕੀਤੀ। ਗੋਰੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਭਗ ਅੱਧੀ ਤਨਖਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਰੈਂਡ ਟੈਕਸ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਜੋ 185 ਈ. ਵਿਚ \$50 ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ 1904 ਈ. ਵਿਚ \$500 ਤਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਇਥੇ ਪਹੁੰਚਣ ਉਪਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਬਣਤਰ, ਫੌਜੀ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਕੜ ਮਿੱਲਾਂ, ਰੇਲਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਛੜੀਆਂ ਵਿਛਾਉਣ, ਇਮਾਰਤਾਂ ਬਣਾਉਣ, ਛਲ ਝਨ, ਡੇਅਰੀ ਫਾਰਮ ਆਦਿ ਵਿਚ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣ ਲੱਗੀ। ਲੱਕੜ ਮਿੱਲਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਦਿਨ \$150 ਤੋਂ 200 ਕਮਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਉਹ ਭਾਰੂ ਵਿਅਕਤੀ ਇਕ ਮਰੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਹੋ ਕੇ ਬਚਾਏ ਜਾ ਸਕਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਨੋਰਥ ਪੈਸੇ ਕਮਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਪਿੰਡ ਪਰਤ ਦੇ ਏਕ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਚੀਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਅਰਥ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੈਨੇਅਨ ਪੈਸਫਿਕ ਰੇਲਵੇ (CPR) ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੀਕ ਕੀਤਾ। ਪਰ

, ਬਾਲ ਮਜ਼ਦੂਰ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕ ਸਰਕਾਰ ਉੱਪਰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ ਲਗਾਤਾਰ ਦਬਾਅ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਬਾਰੋਂ ਆ ਰਹੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਉੱਤੇ ਰੋਕ ਲਗਾਈ ਜਾਵੇ। ਏਸ਼ੀਆਈ ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਅਤੇ ਪੱਖਪਾਤ ਪਿੱਛੇ ਵਿਭਿੰਨ ਕਾਰਨ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਅਤੇ ਏਸ਼ੀਆਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਘਟੀਆ, ਗੁਲਾਮ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੇ ਪੱਛੜਿਆ ਹੋਇਆ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਸਨ। 1907 ਈ. ਤਕ ਦੇ ਵਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਸ਼ਟਦਾਇਕ ਸਾਬਿਤ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟ ਅਤੇ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੰਚਿਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਆਦਿ ਵੀ ਨਹੀਂ ਖਰੀਦ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਲੋਕ ਸਮੂਹਾਂ ਦਾ ਕਿੱਤਾ ਅਧਾਰਤ ਜੀਵਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸਹਿਜਮਈ ਲੋੜਾਂ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਤੇ ਸੰਕੇਚਵਾਂ ਜਤਨ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਜੀਵਨ ਹਰਕਤ ਮੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਸਦਾ ਹੀ ਅੱਗੇ ਵਲ ਵਧਦਾ-ਤੁਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਸ ਅੰਦਰਲੇ ਫੈਲਾਉ ਅਤੇ ਖਿਲਾਰ ਨੇ ਸੀਮਿਤ ਅਤੇ ਨਿਗੂਣੇ ਜਰੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਵਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਤਿਆਂ ਦੇ ਪਾਰਲੇ ਪਾਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਵਾਕਿਫ਼ ਕਰਵਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਕਾਰਜ ਸਦਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਲੋਕ ਮਨ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ, ਦੂਸਰੇ ਕਿਨਾਰੇ ਵਲ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਸੁਣੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਅਗਲੇ ਪਾਰ ਨੂੰ ਜਾਨਣ-ਮਾਨਣ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਕਰਕੇ ਹੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਮਿਲੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਸ ਪੰਧ ਦੇ ਪਹਿਲਿਆਂ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਅੱਗੇ ਵਲ ਤੁਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਦਮ ਪੁੱਟਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹਿਚਕਚਾਹਟ ਉਸਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਭਾਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦੁਚਿਤੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਜਦੋਂ ਕੋਈ 'ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਸਈ' ਵਾਲੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਬਿੰਦੂ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਨਿਰਣਾਇਕ ਸਾਬਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੀ ਚਾਹਤ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵੱਖੋ ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ 'ਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਦੇ ਪਾਰਲੇ ਪਾਰ ਵੀ ਜਾ ਅੱਪੜੇ। ਇਹ ਹੀ ਇਕ ਛਾਲ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਦਮ ਦੂਸਰੇ 'ਵਿਹੜੇ' ਵਿਚ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਣ ਹੋਏ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਹ ਪਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਵੀਂ ਕਾਰਜ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਪਸਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਨਵੀਂ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਨਵੇਂ ਸਿਆੜ ਵਾਹੁਣ ਦੀ ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਿਆਣੇ ਤੇ ਪਾਰਖੂ ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾਂ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਨਾਂ ਪਰਵਾਸ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਹੀ ਪਰਵਾਸ, ਆਵਾਸ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਛੋਟੀ ਜਹੀ ਦਿਸਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਵਾਸਤੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕੈਨਵਸ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਤੇਰ ਦੇ ਨਵੇਂ-ਨਰੇਏ ਕਦਮ ਉਲੀਕੇ ਜਾ ਸਕਣ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਰਵਾਨਗੀ ਆਸਾਵਾਦੀ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਬੂਹੇ ਵਲ ਜਾਂਦਾ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਫਲ ਜਾਂ ਅਸਫਲ ਹੋਣਾ ਇਹ ਤਾਂ ਸੋਚ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤੇਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ। ਤੇਜ਼ ਕਦਮੀਂ ਸਫਰ ਬਹੁਤਾ ਮੁੱਕਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਵਿਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਕਾਢਾਂ, ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਬਿਜਲਈ-ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਆਮ ਜਹੀ ਗੱਲ/ਤੇਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਲਿਆਂਦੀ ਜਿਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਅਕਾਰੀ ਦਾਇਰਾ ਛੋਟਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਆਮ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਸਫਰ ਉਦਾਸੀ, ਉਦਰੇਵੇ ਅਤੇ ਖੁੜਾਂ ਮਾਰਿਆ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਕਿਰਤ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਰਸ ਕਰਨਾ ਵੀ ਸਿੱਖ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਹੀ ਇਕ ਉਜਲੇ ਭਵਿੱਖ ਅਤੇ ਸੁਹਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਖਾਤਰ ਖੁੜਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਇਸ ਸੋਚ ਦੇ, ਅਮਲ ਦੇ ਨੈਣ-ਨਕਸ਼ ਵੀ ਬਦਲਣ ਅਤੇ ਨਿਖਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਆਰਥਿਕ ਖੁੜਾਂ ਦੇ ਘਟ ਜਾਣ ਜਾਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਫੇਰ ਉਹ ਨਵੇਂ ਘਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਾਸਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਲੰਮਾ-ਚੌੜਾ ਪੰਧ ਤੈਅ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੋੜ ਤੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੱਡੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਵਲ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਮਨਾਂ ਅੰਦਰਲਾ ਜਵਾਰਭਾਟਾ ਪਲ ਪਲ ਰੰਗ ਬਦਲਦਾ ਹੈ, ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਤਾਸੀਰ ਰੂਪ ਵਟਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਰੰਗ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸੱਤਾਂ ਰੰਗਾਂ ਵਰਗੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਨਵੀਂ ਧਰਤੀ ਤੇ ਵਾਰੇ ਸਿਆੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉੱਗਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਰਦ ਦੀ ਚੀਸ ਦਾ ਭਾਰੂ 'ਰੰਗ' ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਲਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤਣਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਲਵੇਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਉਲਝਣਾਂ ਵਧਣ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਵਿਚੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਪੇ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਣ ਦਾ ਸਫਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਲਝਣਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਦੇ ਜਤਨ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਬੰਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਪੁਰਾਣੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਰੰਢਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਨਵੀਂ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਦੋ ਪੁੜਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪਿਸਦੇ ਹਨ। ਪਿੱਛੇ ਛੱਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਮੁੜ ਮੁੜ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਧੱਕੇ ਮਾਰਦਾ ਵਕਤ ਉਸਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕੁਝ ਕਰ ਗੁਜ਼ਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਾਹਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰ ਗੁਜ਼ਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ (ਭਾਵਨਾ) ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਗੁੱਝੀਆਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ, ਸਗੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਵੱਧ ਉਜਾਗਰ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਇਕ ਮੁਲਕ ਜਾਂ ਖਿੱਤੇ ਨਾਲ ਬੰਨੀ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਰਬ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਆਮ ਮਨੁੱਖੀ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਕੁੱਲ ਦੁਨੀਆਂ

ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਬਣੇ ਲੋਕ ਤਰਾਸਦੀ ਦੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਇਕ ਸਾਂਝੀ 'ਹੋਈ' ਵਜੋਂ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਉਹ ਸਾਂਝੇ ਮਸਲਿਆਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਹੱਲ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਾਥ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੱਲੇ-ਕੈਰੂ ਹੀ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਾਯੂਸੀ ਦੇ ਕੁੱਝ ਵੀ ਹੱਥ ਪੱਲੇ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਤਾਂ ਸਾਂਝ ਭਰੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸੰਗਠਤ ਕਰਕੇ ਸਰਗਰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਖਿੱਤਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਬੋਲੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਰਵਾਇਤਾਂ, ਭੂਗੋਲਿਕ ਵੰਡਾਂ, ਸਮਾਜੀ, ਸਿਆਸੀ, ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਖੇਤਰ ਅੰਦਰ ਨਾ-ਬਰਾਬਰੀ, ਵਖਰੇਵੇਂ ਅਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਭਰੀ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਅਤੇ ਪਿਛੋਕੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਸੱਚ ਪਰਦੇ ਪਾੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਕਬੀਲੇ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਾਲੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਕਾਸ ਤੱਕ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਘੋਖਵਾਂ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੌਧਿਕਤਾਮੁਖੀ ਕਾਰਜਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਆਸਰੇ ਵੱਖੇ ਵੱਖੇ ਫਿਰਕਿਆਂ ਅਤੇ ਲੋਕ ਸਮੂਹਾਂ ਦੇ ਰਿਵਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਧਾਰਨਾਵਾਂ/ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣ ਪਹਿਚਾਣ ਹੋਣ ਲਗਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸ਼ੱਕੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੇ ਅੱਗੇ ਲੰਘਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਨ ਦੇ ਹਾਂਅ ਪੱਖੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਵਜੋਂ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ ਅੱਖ 'ਪ੍ਰਗਟ' ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਨਜ਼ਰੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਸਾਝਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵੱਖੇ ਵੱਖੇ ਲੋਕ ਸਮੂਹਾਂ, ਕੌਮੀਅਤਾਂ ਅਤੇ ਕੌਮਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਸਿਰਜਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਧਰਮ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤੱਤ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਇਹ ਬੇਸਮਝੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ) ਅਜਿਹਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਦਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਅਜਿਹਾ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਹੈ ਜੋ ਵਾਰ ਵਾਰ ਬਹਿਸਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ (ਜਾਂ ਡੋਰ) ਕਿਹੜੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹੈ? ਉਹਨਾਂ 'ਹੱਥਾਂ' ਦੀ ਅਸਲੀ ਇੱਛਾ ਤੇ ਮੰਤਵ ਕੀ ਹੈ? ਕੀ ਧਰਮ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਵਾਲੇ ਲੁਕਵੇਂ ਹੱਥ ਸਿਆਸੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ (ਘਟੀਆ) ਵਾਲੇ ਮਾਫੀਏ ਦੇ ਤਨਖਾਹਦਾਰ ਜਾਂ 'ਬਿਨ-ਤਨਖਾਹੇ' ਨੈਕਰ ਜਾਂ ਦੱਲੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ? ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਧਰਮ ਦਾ ਅਸਲ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ , ਫੇਰ ਤਾਂ ਸਿਆਸੀ ਮਾਲਕਾਂ ਦੀ ਚਾਕਰੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ 'ਫਤਵੇ' 'ਤਨਖਾਹਾਂ' ਅਤੇ 'ਧਾਰਮਕ' ਸਜਾਵਾਂ (?) ਉੱਗਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਚਾਈ ਵਾਲੇ ਫਲਸਫੇ ਦੇ ਫੱਟੇ ਹੇਠ ਪਾਪ ਅਤੇ ਝੂਠ ਪਲਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦਕ 'ਧਾਰਮਕ ਜੂਠ' ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂਵੇਂ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਲੀਲ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਲੋਕ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਨਵੇਂ ਯੁੱਗ ਦੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਵਿਆਖਿਆ ਵਾਂਗ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਨਵੀਂ ਵਿਆਖਿਆ ਵੀ ਵਲ-ਫੇਰਾਂ ਤੇ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ। ਫੇਰ ਧਰਮ ਵਲੋਂ 'ਜੋੜਨ' ਵਾਲੀ ਸਰਬ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਸੱਚਾਈ ਤੋੜਨ ਵਾਲੀ ਫਿਤਰਤ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਦਾ ਅਸਲ ਗੁਆਚਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਧਰਮੀਆਂ ਅੰਦਰ ਵੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਜਹੀ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ (ਉੱਜ ਇਹ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਗੱਲ ਹੀ ਹੈ) ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਘਰ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦਾ ਢੰਗ ਤਰੀਕਾ ਸੋਚਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬੜੀ ਕੌੜੀ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਖ਼ਲਜਗਣ ਵਿਚ ਕਈ ਸਾਰੇ ਕਸੂਤੇ ਫਸੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਆਮ ਕਰਕੇ 'ਸੱਤਾਂ ਫੇਰਿਆਂ', 'ਚਾਰ ਲਾਵਾਂ' ਅਤੇ 'ਸ਼ਰਾ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ' ਕੀਤੇ ਕੋਲ-ਕਰਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਸੱਚਾਈ ਤੇ ਮੁੱਖ ਮੋੜਦੇ ਹਨ। 'ਮਜਬੂਰੀ' ਦੇ ਬੋਲਣੇ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਲਾ ਕੇ ਝੂਠ ਦਾ ਮੌਹਰਾ ਚੱਟਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਵੀ ਧੋਖਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਬੁਰੇ ਦੇ ਘਰ ਪੈਰ ਧਰਨ ਵਰਗਾ ਕੁਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੁੱਠੇ-ਸਿੱਧੇ ਢੰਗ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਔਰਤ (ਉਮਰ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ) ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਕੇ ਆਮ ਕਰਕੇ ਮੁੱਲ ਤਾਰ ਕੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਢੰਗ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਲਾਵਾਂ (ਫੇਰੇ ਜਾਂ ਨਿਕਾਹ) ਲੈਣ ਦਾ ਜੁਗਾੜ ਬੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਟਿਕਾਣਾ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣਾ ਰੁਤਬਾ/ਟੈਅਰ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੋਰ ਉੱਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ! ਇਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਤਾਰੀ ਹੋਈ 'ਕੀਮਤ' ਅੰਦਰੇ ਨਿੱਤ ਦਿਨ ਜ਼ਿਬਾਹ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਿੱਤ ਦਿਹਾੜੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹੀ ਬੁੱਕਲ ਵਿਚ ਬਹਿ ਕੇ ਬੇਹਿਸਾਬੇ ਹੰਝੂ ਕੇਰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਤਣਾਉ ਗ੍ਰਸਤ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਅਣਦਿਸਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਸਿਕਾਰ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸ ਵਾਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਪੱਕੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸਬੱਬ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਦਿਸਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਵਿਆਹ/ਨਿਕਾਹ ਕਰ ਲੈਣ ਦਾ ਰਾਹ ਲੱਭ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦੇ ਪਾਸਪੋਰਟ ਉੱਤੇ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਮੁਹਰ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਨਵੀਂ ਸਮੱਸਿਆ ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਸਾਲਾਂ ਤੇ ਲੱਗਭਗ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਦਾ ਰੋੜਾ ਬਣ ਬੈਠੀ ਹੈ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਮੁਤਾਬਿਕ ਵਿਆਹ ਤੇ ਬਾਅਦ 'ਮੀਆਂ-ਬੀਵੀ' ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸਾਲ ਤੱਕ ਦਾ ਸਮਾਂ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਹੀ ਇਹ ਮੁਹਰ ਪੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਾਫੀ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਅਜਿਹੀ ਉੱਖਲੀ ਵਿਚ ਸਿਰ ਦੇਣ ਤੇ ਬਾਅਦ ਇਹ ਸਮਾਂ ਵੀ ਕੱਢ ਹੀ ਲੈਂਦੇ

ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਜ਼ਲਾਲਤ ਭਰੀ ਉੱਖਲੀ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਫੇਰ ਕੱਢਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਛਾਣਨੇ ਵਿਚੋਂ ਕਿਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕੀ ਜਾ ਡਿਗਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੋੜਿਆਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰਵਾਰਿਕ ਝਗੜੇ ਵੇਲੇ ਜਾਂ ਤਲਾਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਮ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਕੋਲ ਹੀ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚੋਂ 'ਹੱਥ ਦੀ ਸਫਾਈ' ਦੇ ਆਸਰੇ (ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ) ਬਣੇ ਨਵੇਂ ਅਮੀਰਜਾਦਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਮੁੰਦਰੀਆਂ, ਛੱਲਿਆਂ, ਬਾਗੀ ਸੋਨੇ ਦੇ ਕੜੇ ਅਤੇ ਗਲ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਜੰਜੀਰੀਆਂ, ਚੇਨਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਿੰਡ ਨਵੀਂ ਕੋਠੀ ਉਸਰ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਕਈ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਲਕ ਵੀ ਦੱਸਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਸੋਸ਼ਲ ਸਕਿਉਰਟੀ (ਸਾਧਨ ਵਿਹੂਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਮਿਲਦੀ ਜੀਊਣ ਯੋਗ ਆਰਥਿਕ ਮੱਦਦ) ਦੇ ਭੱਤੇ ਉੱਤੇ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੰਗੀਆਂ ਤੁਰਸੀਆਂ ਨਾਲ ਬੀਤਣ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਆਰਥਕ ਪੱਖੋਂ ਉਹ ਤਰਸਯੋਗ ਹਾਲਤ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਬਚਪਨ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੇ ਸੱਖਣਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਹ ਲੋੜਵੰਦ ਤੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਪੂਰਨ ਵਿਕਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਵੈ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਘਾਟ ਵੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਜੁੰਮੇਵਾਰ ਉਹ ਬੱਚੇ ਨਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲਾਇਕ ਮਾਪੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਸਮਾਂ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚੋਂ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਰਦੇਸੀਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਖੂਨ, ਆਪਣੇ ਹੀ ਬੇਕਸੂਰ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਉੱਤੇ ਨਫਰਤ ਦੀ ਇਬਾਰਤ ਵੀ ਖੁਦ ਆਪਣੇ ਹੀ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਮਸਲੇ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਮੱਥੇ ਦੇਸ਼ ਮਤਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੋਭਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਮੇਮ ਨਾਲ 'ਵਿਆਹ' ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਜੰਮਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਮਾਪਿਆਂ ਵਲੋਂ ਕਰਵਾਏ ਅਖੰਡਪਾਠਾਂ, ਜਗਰਾਤਿਆਂ ਅਤੇ 'ਗੋਣ' ਵਾਲੇ ਸੱਦ ਕੇ ਲਾਏ ਅਖਾਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ 'ਮੂਵੀਆਂ' ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ ਵਿਚੋਂ ਦੇਖਦਿਆਂ ਮੂੰਹ ਚਿੜ੍ਹਾਉਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਲਾਅਨਤਾਂ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਹੁਤੇ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਵਿਸਕੀ ਦੇ ਘੁੱਟ ਨਾਲ ਥੱਲੇ ਲੰਘਾ ਕੇ ਦੱਬ ਦੇਣ ਦਾ ਭਰਮ ਪਾਲਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘੀ ਤੇ ਘਿਨਾਉਣੀ ਹੈ। ਬੱਸ! ਇਹਨੂੰ ਹੰਢਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਾਫੀ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਬੀਬੀ/ਬੇਬੇ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇ ਕੇ ਵਿਆਹ ਜਾਂ ਨਿਕਾਹ ਕਰਵਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮੁੱਲ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਸਿਰਫ ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਤੇ ਦਸਖਤ ਹੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਖਾਨਾਪੂਰਤੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦੀ ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨ ਵੀ ਇਕੱਠੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਂਜ ਉਹ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਔਰਤਾਂ ਸੈਂਦੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੈਸੇ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਵਸੂਲ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਕਈ 'ਭਲੇ' ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਵੀ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਆਮ ਕਰਕੇ ਏਜੰਟਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲੱਭੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਂਜ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚਕਲੇ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਔਰਤ ਲੱਭ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਕੋਈ ਹਰਜ਼ ਨਹੀਂ ਸਮਿਝਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਬਣ ਗਈ ਨਵੀਂ ਅਖਾਣ ਵਾਂਗ 'ਸਭ ਚੱਲਦਾ ਹੈ' ਆਪਣੇ ਲੋਕ ਮੇਮ ਦੇ ਆਸਰੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਇੰਜਤਦਾਰ' ਹੀ/ਵੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਸ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਟੈਅਰ ਨਾਲ ਤੁਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡੇ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਘਰ ਮੇਮ ਵਸਦੀ ਐ। ਉਹ ਵਿਚਾਰੇ ਕੀ ਜਾਨਣ ਅਸਲੀਅਤ? ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਘਰ ਮੇਮ ਵਸਦੀ ਐ ਕਿ ਮੇਮ ਦੇ ਘਰ ਮੁੰਡਾ ਵਸਦਾ ਹੈ? ਬਹੁਤ ਸਾਰਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਪੱਕੇ ਹੋਣ ਖਾਤਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਹਾਲੈਂਡ, ਡੈਨਮਾਰਕ, ਸਵੀਡਨ ਬਗੈਰਾ ਜਿੱਥੇ ਸਮਲਿੰਗੀਆਂ (ਹੋਮੋਸੈਕਸੂਅਲ) ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਹੱਕ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਲਿੰਗੀ ਕਹਾਉਣ ਤੇ ਵੀ ਪਰਹੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੁੱਢੇ ਲੱਭ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਾਵੰਦ ਬਣਨ ਦੇ ਇੱਛੁਕ, ਪੱਕੇ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਰੱਖਣ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਅਤੇ ਨਿਕਾਹ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੇ ਜਤਨ ਵੀ ਕੀਤੇ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇਖ ਕੇ ਸਵੀਡਨ ਵਰਗੇ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਮੁਲਕ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਨੀ ਪਈ ਕਿ ਜਮਾਂਦਰੂ ਸਵੀਡਿਸ਼ ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹੋਣਗੇ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਉੱਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਹ ਲੋਕ ਸਿਰਫ ਤਰਸ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਣ ਤੇ ਬਾਅਦ ਘਰ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸਮਝ ਕੇ ਪਿੰਡੇ ਪਹਿਲੀ (ਜੇ ਮਰ ਗਈ ਜਾਂ ਤਲਾਕਸ਼ੁਦਾ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ) ਪਤਨੀ ਜਾਂ ਨਵੀਂ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਮੰਗਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਪਿੰਡ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕੀਤਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਬਿਲਕੁੱਲ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਭੰਡਣਯੋਗ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਖੇਤੀ ਉੱਚੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਜਾਤ ਰਹਿਤ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਵਾਰ ਵਾਰ ਦੱਸਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਇਹ ਮੱਝ ਅੱਗੇ ਬੀਨ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਮੂਰਖ ਨਾਥ ਬੀਨ ਵਜਾਉਣ ਵਾਹ ਲਗਦੀ ਟਲਦੇ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸਮਝਣੀ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਮਝਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਹ ਜੰਮੇ ਤੇ ਪਲ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਫੇਰ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਣ? ਅਤੇ ਕਿਉਂ

ਸਮਝਣ? ਜੇ ਬੱਚੇ ਕੁੱਝ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਹ ਜਾਤ ਪਾਤ ਬਾਰੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਇੰਨੇ ਡੂੰਘੇ ਸਵਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਅਹੁੜਦਾ ਤੇ ਉਹ ਬਿਟਰ ਬਿਟਰ ਝਾਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ 'ਬੱਚੇ ਸਾਡੇ ਅੱਗੇ ਬੋਲਦੇ ਹਨ' ਆਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਵੱਟਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਸਵਾਲ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਖੁਦ ਹੀ ਵਾਰ ਵਾਰ ਦੁਹਰਾ ਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਜਵਾਬ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਆਪਣੀ ਮੂਰਖਤਾ ਦਾ ਬੋਝ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਧਰਨ ਦਾ ਕਮੀਨਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਸੂਰਵਾਰ ਵੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਹੀ ਕਈ ਹੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਵੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਬੱਚੇ ਜਿਸ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਜੰਮਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਉਸ ਖਿੱਤੇ ਅੰਦਰਲੀ ਜੁਬਾਨ ਨੇ ਹੀ ਬਣਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਪਰਦੇਸਣ ਮਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੇ ਜਿਸ ਚੰਗਿਰਦੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਜਨਮ, ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੱਡੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਪਹਿਲੇ ਕਦਮ ਤੋਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬੋਲੀ ਜਿਵੇਂ ਜਰਮਨ, ਫਰੈਂਚ, ਇਟਾਲੀਅਨ, ਡੱਚ, ਯੂਨਾਨੀ, ਸਪੇਨੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਆਦਿ ਨਾਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਿੰਡਰਗਾਰਟਨ (ਨਰਸਰੀ) ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਵੱਡੀਆਂ ਡਿਗਰੀਆਂ ਤੱਕ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜੁਬਾਨ ਵਿਚ ਹੋਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਭਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਕਿਵੇਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੋਈ? ਕਈ ਲੋਕ ਅਜੇ ਵੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਮੱਧਯੁਗੀ ਤਰਕਾਂ ਵਾਲੇ ਗਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਮਿਣਦੇ ਹਨ, ਜੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਜਾਇਜ਼ ਨਹੀਂ। ਇਹਨੂੰ ਗੈਰ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਨਜ਼ਰੀਆਂ ਹੀ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀਅ ਆਪਣੀਆਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਕਈ ਵਾਰ ਸਿਰਫ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸੋਚਦੇ ਹਨ, ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸੰਚਾਰ (ਜਿਹੜੀ ਉਹ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ) ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬੱਚੇ ਭਾਵੇਂ ਟੁੱਟੀ-ਫੁੱਟੀ ਹੀ ਸਹੀ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮਾਪੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਗਾਲਿਬ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰਦੇ ਹੋਣ - 'ਦਿਲ ਕੇ ਬਹਿਲਾਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਗਾਲਿਬ ਯੇਹ ਖਿਆਲ ਅੱਛਾ ਹੈ'। ਕਈ ਥਾਂ (ਇੰਗਲੈਂਡ, ਕਨੇਡਾ ਬਰੈਂਡਾ ਅਤੇ ਸਕੈਂਡੇਨੇਵੀਅਨ ਮੁਲਕ) ਇਹ ਸਹੂਲਤ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰੀ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਕੂਲੀ ਸਲੇਬਸਾਂ ਵਿਚ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਜੁਬਾਨਾਂ (ਪੰਜਾਬੀ ਆਦਿ) ਨੂੰ ਵੀ ਥਾਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕ ਘੋਲਾਂ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਗੁਆਚ ਗਏ ਵਿਚੋਂ ਕੁੱਝ ਕੁ ਬਚ ਗਏ ਦਾ ਮਿੱਠਾ ਅਹਿਸਾਸ ਪਾਲਦੇ ਹਨ। ਛੁੱਟੀਆਂ ਵੇਲੇ ਪਿੰਡ ਫੇਰਾ ਮਾਰਨ ਸਮੇਂ ਇਸ ਟੁੱਟੀ-ਫੁੱਟੀ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਬੱਚੇ ਆਪਣੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਥੋੜੀ ਬਹੁਤੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਭਾਸ਼ੀਏ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਬੋਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਰਵਾਇਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁੱਝ ਫੜ ਲੈਣ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਪਿੰਡੇ ਮੁੜ ਜਾਣ ਦੀ ਝਾਕ ਵੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਵਿਰਲੇ ਟਾਵੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਇਹ ਸੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਕੋਲ ਸ਼ਾਇਦ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨ ਦੀ ਸੱਤਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਜਨਮਭੂਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ) ਦੀ ਮਰਨ ਭੂਮੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਖਿਆਲ ਭਰਮ ਜਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਸਿਆਸਤ ਵਲੋਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਕਸਦ ਕੈਮਾਂਤਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਨਵ-ਬਸਤੀਵਾਦ ਨੂੰ ਰਵਾ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਮੰਡੀਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਕੇ ਗਰੀਬ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਉੱਠ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿਆਸੀ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਗਲਬਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੇ ਜਤਨ ਕਰਨਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਰਾਹੀਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਵੀ ਫੈਲਦੀ ਹੈ। ਕਲਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਆਪਣੇ ਯੋਗਦਾਨ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੈਅ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਜ ਰਸਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਹੋਸ਼ਮੰਦ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਚ ਮੱਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਦਲਦੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਹਰ ਖੇਤਰ ਨੇ ਸਾਂਝੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਰੂਪ ਵਟਾਉਣਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਾਰ-ਅੰਸ਼:

ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਪਦਾਰਥਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ, ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਤਬੇ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕਣ, ਸੁਖਮਈ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਲਪਨਾ, ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਆਸ ਤੇ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਚਾਹ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਨਮ ਭੇਇੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਬੇਗਾਨੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਖਾਸ ਕਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਣ ਦੀ ਫ਼ਿਤਰਤ 'ਚੋਂ ਉਪਜਿਆ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਧਰਤੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖਿੱਤਿਆਂ ਤੇ ਫੈਲ ਜਾਣਾ, ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਅੰਸ਼ ਹਨ। ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਭਾਵੇਂ ਤੀਖਣ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੌਜੂਦਾ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਦਾ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਖੋਜੀ ਤੇ ਘੁਮੱਕੜ ਬਿਰਤੀ ਸਦਕਾ ਪਰਵਾਸ ਸਹਿਜ ਵਰਤਾਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਨਜ਼ਰੀਆਂ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਿਕਸਤ ਹੋਈ

ਵਿਗਿਆਨਕ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਸੋਚ ਕਾਰਨ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਵਿਧੀਵਤ ਵਰਤੋਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਉਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਜਬਰਨ ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਉਜਾੜ ਕੇ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਮੁੱਖ/ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ:

ਪਰਵਾਸ---ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਵਸਣਾ

ਜਬਰਨ---ਜਬਰਦਸਤੀ/ਧੱਕੇ ਨਾਲ

ਆਵਾਸੀ---ਬੇਗਾਨੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਆਕੇ ਵੱਸਣ ਵਾਲਾ

ਘੁਮੱਕੜ---ਘੁੰਮਣ-ਫਿਰਨ ਵਾਲਾ

ਪਰਵਾਸੀ --- ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਵੱਸਣ ਵਾਲਾ

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ:

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਪਰਵਾਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸਮਾਨਰਥੀ ਰੂਪ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?

ੳ Immigrant,

ਅ Expatriate

ੲ Diaspora

ਸ All of Above

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਦੀਆਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ?

ੳ ਇੱਕ

ਅ ਤਿੰਨ

ੲ ਪੰਜ

ਸ ਸੱਤ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਵਲੋਂ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਪਹਿਲੀ ਕਿਸਮ ਕਿਹੜੀ ਹੈ?

ੳ ਸਥਾਈ ਪਰਵਾਸ

ਅ ਕਿਰਤ ਦਾ ਪਰਵਾਸ

ੲ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਪਰਵਾਸ

ਸ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਲਈ ਪਰਵਾਸ

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਵਲੋਂ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਤੀਜੀ ਕਿਸਮ ਕਿਹੜੀ ਹੈ?

ੳ ਸਥਾਈ ਪਰਵਾਸ

ਅ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਲਈ ਪਰਵਾਸ

ੲ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਪਰਵਾਸ

ਸ ਸਰਨਾਰਥੀ ਪਰਵਾਸ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਸਥਿਤ ਸਿੱਖ ਰੈਜ਼ਮੈਂਟ ਦੇ ਕੁਝ ਪੰਜਾਬੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਦੀ ਡਾਇਮੰਡ ਜੁਬਲੀ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕਿਹੜੇ ਸਾਲ ਲੰਡਨ ਭੇਜੇ ਗਏ।

ੳ 1897 ਈ.

ਅ 1902 ਈ.

ੲ 1910 ਈ.

ਸ 1947 ਈ.

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਐਡਵਰਡ ਸੱਤਵੇਂ ਦੀ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਕਿਹੜੇ ਸਾਲ ਹੋਈ?

ੳ 1897 ਈ.

ਅ 1902 ਈ.

ੲ 1910 ਈ.

ਸ 1947 ਈ.

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. 1900 ਈ ਵਿਚ ਲਗਭਗ 100 ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸਨ?

ੳ ਸੰਘਾਈ

ਅ ਲੰਡਨ

ੲ ਵੈਨਕੂਵਰ

ਸ ਫੀਜੀ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਬਕਸਰ ਦੀ ਘਟਨਾ ਕਿਥੇ ਵਾਪਰੀ?

ੳ ਮਲਾਇਆ

ਅ ਹਾਂਗਕਾਂਗ

ੲ ਸੰਘਾਈ

ਸ ਚੀਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. 1904 ਤੋਂ 1908 ਈ. ਤਕ ਕਿੰਨੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਅਨਜ਼ ਬਿਟਿਸ਼ ਕੋਲੰਬੀਆ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

ੳ 5,065

ਅ 5,075

ੲ 5,085

ਸ 5,095

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਰਵਾਸ ਕਿਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਹੋਇਆ?

ੳ ਮਾਝਾ

ਅ ਦੋਆਬਾ

ੲ ਮਾਲਵਾ

ਸ ਪੁਆਧ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 11. ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਕਿਹੜਾ ਟੈਕਸ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ?

ੳ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਟੈਕਸ

ਅ ਆਮਦਨ ਟੈਕਸ

ੲ ਹੈੱਡ ਟੈਕਸ

ਸ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਟੈਕਸ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 12. ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਵਰ੍ਹਾ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਕਸਟਦਾਇਕ ਸਾਬਿਤ ਹੋਇਆ?

ੳ 1897 ਈ.

ਅ 1902 ਈ.

ੲ 1905 ਈ.

ਸ 1907 ਈ.

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 13. ਆਮ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਸਮੂਹ ਦਾ ਇਕ ਖਾਸ ਭੂਗੋਲਿਕ, ਸਮਾਜਕ, ਆਰਥਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕਿਸ ਦੀ ਹੈ?

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ੳ ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਟਵਾਲ

ਅ ਸ.ਪ. ਸਿੰਘ

ੲ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ

ਸ ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਕੰਵਰ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 14 ਕਿਸੇ ਪਰਿਵਾਰ ਜਾਂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਮੂਲ ਜੋ ਕਿ ਯਾਤਰਾ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਵਿਆਖਿਆ ਅਤੇ ਪੁਨਰ-ਸਮਝੌਤਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕਿਸ ਦੀ ਹੈ?

ੳ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਲ ਕੌਰ

ਅ ਸ.ਪ. ਸਿੰਘ

ੲ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ

ਸ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 15. ਪਰਵਾਸੀ ਉਹ ਲੋਕ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਕੇ ਬਿਗਾਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅਣਮਿੱਥੇ ਸਮੇਂ (ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ) ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਹ ਦੂਜੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਅਬਾਦ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਪਰਵਾਸੀ ਅਬਾਦ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਦੇਚਿਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕਿਸ ਦੀ ਹੈ?

ੳ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਲ ਕੌਰ

ਅ ਸ.ਪ. ਸਿੰਘ

ੲ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂਰ

ਸ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ

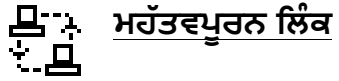
ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ?
2. ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਅਰਥ ਦੱਸਦਿਆਂ ਪਰਵਾਸੀ, ਆਵਾਸੀ ਅਤੇ ਅਬਾਦਕਾਰ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰੋ।
3. ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਵੇਰਵਾ ਦਿਓ।
4. ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪਰਿਕਿਰਿਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਪੇਖ ਨੂੰ ਉਸਾਰੋ
5. ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਮੱਸਿਆਂ ਉਪਰ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।

ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ:

1. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1996
2. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਬਦੇਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1993
3. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1987 ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1999
4. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਸੰਵੇਦਨਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1987
5. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬ ਜਨ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ, 1994
6. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ ਦਿੱਲੀ, 1996
7. ਦਵਿੰਦਰ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਸਲੇ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ।
8. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੱਜ, ਪਰਵਾਸ: ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ, ਐਨ.ਆਰ. ਆਈ. ਸਭਾ, ਪੰਜਾਬ, 2000
9. ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਹਿਰੂ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਨੇਡੀਅਨ ਸਾਹਿਤ, (ਸਮੀਖਿਆ), ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1999
10. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1996
11. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਵੀ, (ਸੰਪਾ.), ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਆਫ ਪੰਜਾਬੀ ਆਥਰਜ਼ ਅਤੇ ਆਰਟਿਸਟਸ
12. ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2005
13. ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
14. ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਲੋਕ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ, ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ, ਦਿੱਲੀ
15. ਡਾ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਕੈਂਬੇ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ: ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਰਵ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ
16. ਡਾ. ਦੇਵਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਬਰਤਾਨਵੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ: ਇੱਕ ਪਰਿਪੇਖ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਦਿੱਲੀ

[https://punjabipedia.org/topic.aspx?txt= %E0%A8%AA%E0%A8%BO%E0%A8%B5%E0%A8%BE%E0%A8%B8%E0%A9%80](https://punjabipedia.org/topic.aspx?txt=%E0%A8%AA%E0%A8%BO%E0%A8%B5%E0%A8%BE%E0%A8%B8%E0%A9%80)

<https://pa.erf-est.org/5673-emigraci-n.html>

https://www.researchgate.net/publication/354209714_paravasa_da_sakalapa_sidhantaka_masale_Concepts_of_Diaspora_Theoretical_concerns_Article_in_Punjabi

Unit 02 : ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ: ਨਿਕਾਸ, ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ

Dr. Yaadwinder Kaur, Lovely Professional University

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ (Content)

1. ਉਦੇਸ਼
2. ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ
3. ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ
4. ਸਾਰ-ਅੰਸ਼
5. ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ
6. ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ
7. ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
8. ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਉਦੇਸ਼:

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਉਪਰੰਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ--

- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣਗੇ।
- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮੁੱਢ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣਗੇ।
- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਧਾਰਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਗੇ।
- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਵਾਕਿਫ਼ ਹੋਣਗੇ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ:

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਧਾਰਾ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਸਕਣਗੇ। ਇਹ ਪਾਠ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਧਾਰਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣੇਗਾ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਈਆਂ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਅੰਤਰਗਤ ਰਚੇ ਗਏ ਸਾਹਿਤ ਬਾਰੇ ਸਮਝ ਇਸ ਪਾਠ ਦੀ ਪੜ੍ਹਤ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਈਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਮੂਲ ਧਾਰਾ ਤੋਂ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭਿੰਨਤਾ ਸਿਰਜਦੀਆਂ ਹਨ।

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ:

ਪਰਵਾਸ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਕਾਲ-ਅੰਤਰਾਲ ਵਿੱਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਵੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੀ ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਨਿਹਿਤ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰੰਤਰ ਤਬਦੀਲੀ ਵਾਪਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਖੇਤਰਾਂ ਤੋਂ ਇਕ-ਦੂਸਰੇ ਖੇਤਰ ਲਈ ਪਰਵਾਸ ਦੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਇਹ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਕਿਰਿਆ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਗਲੋਬਲ ਵਰਤਾਰਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਵਿਲੱਖਣ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਲਖਾਇਕ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਮਾਜ-ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਥਾਈ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਰਹਿਣ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ, ਕਿਰਤ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਤੀਸਰਾ, ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਲੋਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਚੌਥਾ, ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਲੋਕ ਵੀ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਾਈ ਜਾਂ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੱਸਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਵੀਂ ਕਿਸਮ ਉਸ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਈ ਜਾਂ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ, ਕਿਰਤ ਲਈ, ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਲਈ, ਪੰਜਾਬ-ਸੰਕਟ ਉਪਰੰਤ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਦੀ ਉਪਜ ਮਾਲਟਾ ਬੋਟ ਦਾ ਦੁਖਦਾਈ ਕਾਂਡ ਆਦਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ।

ਵਿਸ਼ਵ-ਪੱਧਰ ਤੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਇਸ ਪਰਵਾਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨ ਕਾਰਨ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਢੂੰਡ-ਭਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਜਟਿਲ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸਮਾਜ-ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਸਿਧਾਂਤ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜੋ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ Push-Pull ਸਿਧਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਪਰਵਾਸ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ | ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਇਕ ਜਗਾ ਤੋਂ ਧੱਕਦੀਆਂ ਹਨ : ਜਿਵੇਂ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ, ਗਰੀਬੀ, ਸਮੁਦਾਇ ਤੋਂ ਉਦਾਸੀਨਤਾ, ਯੁੱਧ, ਸਰਕਾਰੀ ਨੀਤੀ, ਦੇਸ਼-ਵੰਡ ਆਦਿ ਕੁੱਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੂਸਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਵਾਸ ਲਈ ਚੁਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਰੁਚਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ : ਜਿਵੇਂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮਿਲਣ ਤੇ ਛੇਤੀ ਅਮੀਰ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ, ਵਧੀਆ ਲੋਕ, ਉਚੇਰੀਆਂ ਸੁਖ-ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਆਦਿ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ, ਕੁੱਝ ਮਾਨਵ-ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿ ਵਿਭਿੰਨ ਪਰਵਾਸੀ ਸਮੁਦਾਇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਪੁਨਰ-ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ, ਨੇ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਸੰਗਿਕ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਬੱਧ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਜੇਮਜ਼ ਐਲ. ਵਾਟਸਨ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਨ ਟਿਨ ਪਿੰਡ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਚਰਚਾ ਅਧੀਨ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਵਜਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਬਤ ਘੱਟ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੂਰਪੀਨ ਜਿਪਸੀਆਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਬਣਜਾਰਿਆਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਡਾ. ਅਕਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੌਰ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ, "1789 ਈ. ਦੀ ਫ਼ਰਾਂਸ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਯੂਰਪੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਭਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਯੂਰਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੇ ਯੂਰਪੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਾਮੰਤਵਾਦੀ ਯੁੱਗ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਵਿਭਾਜਿਤ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਮੰਤ ਵਰਗ ਉੱਚ-ਵਰਗ ਸੀ ਜਿਸ ਕੋਲ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਦੂਸਰਾ ਵਰਗ ਤਰਸਯੋਗ ਜੀਵਨ ਹਾਲਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸੀ। ਇਸ ਨਿਮਨ-ਵਰਗ ਨੂੰ ਉਜਰਤ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਯੂਰਪੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਮਤਭੇਦ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਯੂਰਪੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ 1789 ਈ. 1830 ਈ. ਅਤੇ 1848 ਈ. ਦੇ ਵਿਦਰੋਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਥਾਨਕ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਿਆਂਦਾ। ਯੂਰਪ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਬਰਤਾਨੀਆ, ਫ਼ਰਾਂਸ ਤੇ ਜਰਮਨੀ ਵੀ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋਏ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਯਤਨ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਏ ਸਨ | ਯੂਰਪੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਮਹਾਂਦੀਪਾਂ ਵਿਚ ਬਸਤੀਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰ ਲਈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਵਪਾਰਕ ਅਤੇ ਉਪਨਿਵੇਸ਼ ਦੇਹਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਇਹ ਦੇਖਣਾ ਵੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀਆਂ/ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਪਰਵਾਸ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਇਸਨੇ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ? ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਨਾਲ ਜਾ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾ. ਸ.ਪ. ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹਨ, “ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਖਾਤਿਰ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿਹਨਤੀ, ਸਿਰਤੀ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਖ਼ਤ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਮਾ, ਸਿਆਮ, ਮਲਾਇਆ, ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਆਦਿ ਗਵਾਂਢੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਆਦਿ ਦੂਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਪਰਵਾਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਵਿਚ ਵਿਭਿੰਨ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕਾਰਨ ਵੀ ਨਿਹਿਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰੇਰਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਪਰਵਾਸ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਯੂਰਪ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਮੰਡੀਆਂ ਦੀ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਸਿਖਰਾਂ ਤੇ ਸੀ। ਨਵੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਭਾਰਤੀ ਦਸਤਕਾਰੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅਜੇ ਸਮਰਥ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦਸਤਕਾਰ ਸੂਤੀ ਤੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਕੱਪੜੇ ਬੁਣਨ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਪੁੰਨ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਨੇ ਹੀ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਸਨਅਤ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ। ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਸਨਅਤ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਹੁਨਰਮੰਦ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਵਸਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਨਾਲ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਕਿਰਸਾਨੀ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਾਪਰੇ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਾਂਝੀ ਮਾਲਕੀ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਜਗਾ ਨਿਜੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੀ ਵਿਵਸਥਾ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਨਿਜੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਾਰਨ ਬਾਣੀਆ ਤੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦੇ ਕਿਸਾਨ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰਤਾ ਵਾਲੇ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚੀ ਕਿਉਂਕਿ ਬਰਤਾਨਵੀ ਨੀਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਚਲੇ ਸੁਧਾਰਾਂ ਕਾਰਨ ਜਿਨਸ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਧੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵੀ, ਜਿਸਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਖਰੀਦ-ਵੇਚ ਆਰੰਭ ਹੋਈ। ਇਸਦਾ ਲਾਭ ਕਿਸਾਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਤੇ ਬਾਣੀਏ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕਿਸਾਨ ਇਸਨੂੰ ਚੁਕਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫਲਸਰੂਪ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਹੇਲੀ-ਹੇਲੀ ਹੱਥ ਧੋਣਾ ਪਿਆ ਤੇ ਸਥਿਤੀ ਕੰਗਾਲ ਹੋਣ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਬਾਣੀਆ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੇ ਚਾਰ ਪਾਸਿਓਂ ਉਸਦੀ ਲੁੱਟ ਕੀਤੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਾਰਾਂ ਵਸਾਉਣ ਨੇ ਨਹਿਰੀ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੁਧਾਰ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਠਿਨ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੋਂ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਏਸ਼ੀਆਈ ਤੇ ਅਫ਼ਰੀਕੀ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫ਼ੌਜ ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੇ ਵੀ ਕੰਮ ਮਿਲਿਆ ਉਹ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਸਨ। ਡਾ. ਜੀ. ਐਸ. ਅਰੋੜਾ ਅਨੁਸਾਰ, “ਕੀਨੀਆ-ਯੁਗਾਂਡਾ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਠੇਕਰੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਨੂੰ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਸਲਿਮ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਹਰੀਸ਼ ਪੁਰੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ, ਕਾਲ, ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਲੇਗ ਦੀ ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਤੇ ਗ਼ਰੀਬ ਕਿਰਸਾਨੀ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਮਾਜਕ ਕਾਰਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 1907 ਈ. ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਪਲੇਗ ਇਕੱਲੀ ਹੀ ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ 60,000 ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੀ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਅਤੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ, “ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਦੂਰੀਆਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਪੇਟ ਪਾਲਣ, ਕਰਜ਼ੇ ਉਤਾਰਨ ਤੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਵੱਲ ਧੱਕ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕਨੇਡਾ ਵਿਚ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਢੰਗ ਉੱਤੇ ਨਵੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਆਬਾਦ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਢੰਗ ਉੱਤੇ ਨਵੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਆਬਾਦ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਲਈ ਸਸਤੇ, ਮਜ਼ਬੂਤ ਤੇ ਚੰਗੇ ਕਾਮੇ ਮਜ਼ੂਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਤੇ ਉੱਥੇ ਪੰਜ ਛੇ-ਛੇ ਰੁਪਏ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀ ਮਜ਼ੂਰੀ ਦੀ ਸੂਹ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਧਰ ਨੂੰ ਵਹੀਰਾਂ ਘੱਤ ਦਿੱਤੀ। 1906 ਤੋਂ 1913 ਤਕ ਲਗਭਗ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਸਾਨ ਕਨੇਡਾ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਗਏ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਨਿਗੂਣੀ ਫੀਸਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਸਾਨ ਮਜ਼ੂਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਹਿੰਦੀ ਪਰਚਾਰਕ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਤੇ ਵਪਾਰੀ ਵੀ ਸਨ।”

ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਤ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਨਾਲ ਵੀ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਮਗਰੋਂ ਲੁੱਟ-ਪੁੱਟ ਕੇ ਵਤਨੋਂ ਬੇਵਤਨ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਭ ਕੁੱਝ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਅਣਥਕ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਇਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਪਰਵਾਸ ਨਾਲ ਬਾਵਸ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਵਾਹ ਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਭੂਹੇਰਵੇ, ਉਦਰੇਵੇਂ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਆਦਿ। ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ, ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਸਦਕਾ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਵੱਸੇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ। 1947 ਈ. ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀ ਦੁਸਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹਿਜ਼ਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਜ਼ਹੂਰ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤਕਸ਼ੀ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਸਦਕਾ, ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸੁਦ੍ਰਿੜ, ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦਗਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਨੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਹਿੰਸਿਆ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਟੇ ਵੱਜੇ ਭਾਰਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਾਕਿ-ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਪਰੰਤੂ ਅਜੇ ਵੀ ਪਾਕਿ-ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਨਸਿਕ ਆਦਿ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਹਾਂ ਜਦ ਕਿ ਹਕੀਕਤਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਤੇ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। 1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਹਿਜ਼ਰਤ (ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਿਮ, ਸਿੱਖ ਸਾਰੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ) ਕੇਵਲ ਮਿਹਨਤ-ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਰਹੀ ਅਤੇ ਇਸ ਥੱਕ ਟੁੱਟ ਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਹੋਣ ਦਾ ਆਭਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਜਾਂ ਯੂ. ਪੀ., ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਵਾਂਗ ਆਰਥਿਕਤਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕਤਾ ਸੀ। ਉੱਝ ਵੀ ਇਹ ਵਰਗ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਨਪੜ੍ਹ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸੂਝ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ 1960 ਈ. ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਜੇ ਹਿਜ਼ਰਤ ਹੋਈ ਉਸ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਧੇਰੇ ਸਨ। ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਿਜ਼ਰਤ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਨੋਰਥ ਵੀ ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਹੀ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਵੈ ਤੋਂ ਏਨੇ ਚੇਤੰਨ ਸਨ ਕਿ ਬਦੇਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ, ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਬਣੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਪਰੋਫੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆੜੀ ਸਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਅਧੀਨਗੀ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹ ਸਵੈ-ਅਭਿਮਾਨ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸੁਨੈ-ਅਭਿਮਾਨ ਨੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਦੇ ਉਸ ਭਰਮ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ, ਜੋ ਮਿਹਨਤ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਸੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਬਣ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ :

(ਉ) 1960 ਈ. ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜੋ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਅਚੇਤ ਸੀ। ਮਿਹਨਤ-ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਵਿਚ ਥੱਕ ਟੁੱਟ ਕੇ, ਉਹ ਦੇਸ਼ ਭੁੱਲੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤ-ਚੇਟਕ ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਪਰੰਤੂ ਐਸੀ ਘੁਟਨ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਅਵੱਸ਼ ਆਈ ਸੀ ਜੋ ਗ਼ਦਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ।

(ਅ) 1960 ਈ. ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜੋ ਬਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਤੇ ਜਾਗਰੂਕ ਸੀ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਸਥਾਈ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਹੱਤਕ ਨੂੰ ਸਵੈ-ਅਭਿਮਾਨ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਰੋਹ ਪ੍ਰਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਮੋਹ ਤੇ ਪਰਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਤਕਰਾਰ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣ ਵਿਚ ਸੁਚੇਤ ਜਾਂ ਅਚੇਤ ਉਪਾਅ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੇ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਗਦਰ ਸਾਹਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗਦਰ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਹੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਵਿਦਰੋਹ ਦਾ ਸੁਰ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨਵੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਹੋ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੋਏ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਨਾਲ ਜਾ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾ. ਸ. ਪ., ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਹਨ, 'ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਅਤੇ ਵਧਰ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਖ਼ਾਤਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮਿਹਨਤੀ, ਸਿਰੜੀ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਖ਼ਤ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਗੁਰਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਮਾ, ਸਿਆਮ, ਮਲਾਇਆ, ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਆਦਿ ਗਵਾਂਢੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਆਦਿ ਦੂਰ ਦੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। "ਡਾ. ਅਕਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਨੁਸਾਰ, "ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਪਰਵਾਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਾਰਨ ਵੀ ਨਿਹਿਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਕ ਪ੍ਰਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਪਰਵਾਸ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਨਾਲ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਕਿਰਸਾਨੀ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਾਪਰੇ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਾਂਝੀ

Unit-02 : ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ: ਨਿਕਾਸ, ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ

ਮਾਲਕੀ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨਿੱਜੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੀ ਵਿਵਸਥਾ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਈ । ਇਸ ਨਿੱਜੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਾਰਨ ਬਾਣੀਆ ਅਤੇ ਸਾਹੂਕਾਰ ਦੇ ਕਿਸਾਨ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰਤਾ ਵਾਲੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚੀ ਕਿਉਂਕਿ ਬਰਤਾਨਵੀ ਨੀਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਚਲੇ ਸੁਧਾਰਾਂ ਕਾਰਨ ਜਿਨਸ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਧੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵੀ । ਇਸ ਦਾ ਲਾਭ ਸਾਹੂਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ।

ਇਸ ਤਰਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਪਰਵਾਸ ਆਰਥਿਕ ਥੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿੱਤ ਹੋਇਆ ਇਸ ਪਰਵਾਸੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਉਪਜ ਹੋਈ । ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਭਾਵ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂਰ ਦੀ ਹੇਠਲੀ ਗਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਹੈ

ਜਦ ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਕਾਲਾ ਕਾਲਾ ਕਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,

ਮੇਰੀ ਰੂਹ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰੀ ਖੰਜਰ ਲਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਨਸਲਵਾਹ ਦਾ ਅੰਨ੍ਹਾਂ, ਖੂਨੀ ਹੜ੍ਹ ਕੀ ਜਾਣੇ,

ਸਾਡਾ ਕੀ ਕੁਝ ਰੁੜਦਾ, ਕੀ ਕੁਝ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਰੰਗ ਦੀ ਰੰਥੀ, ਛੁਰੀ ਨਸਲ ਦੀ ਸਾਣੇ ਲਾ ਕੇ,

ਬੁੱਚੜ ਮੇਰੇ ਹੱਕ ਦੀ ਹਿੱਕ ਤੇ ਬਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪੀੜਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਕਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਿੰਗਲਵਾੜੇ ਦੇ ਪਿੰਗਲਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਅਤੇ ਕਾਲੇ-ਗੋਰੇ ਦੇ ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ 'ਕਾਲੀ ਲਾਸ਼ ਚਿੱਟਾ ਕਬਰਸਤਾਨ ਦੇ ਐਬ ਦਆਰਾ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜੀਉਂਦੇ-ਜਾਗਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਦੇ ਬੇਜਾਨ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜਾਨਦਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਾਲੇ ਲੋਕ ਨਸਲ-ਰੰਗ ਦੇ ਭੇਦ ਤੋਂ ਵਿਦਰੋਹ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਹਿੰਸਾ-ਪਤੀ ਆ ਦਾ ਦੌਰ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪਰਵਾਸੀ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਪੂਰਾ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਜਿਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਰਾਹ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ।

ਪੈਣ ਕਿਉਂ ਰੁਕ ਗਈ, ਲਾਟ ਕਿਉਂ ਬੁਲ ਗਈ?

ਅਕਲ ਪੁਛਦੀ ਰਹੂ, ਤਰਕ ਤੁਰਦੀ ਰਹੂ ।

ਦਾਤਰੀ ਦੇ ਹਥੋੜੇ ਦੇ ਅਪਮਾਨ ਦੀ,

ਅੱਗ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਸੀਨੇ 'ਚ ਮਚਦੀ ਰਹੂ ।

ਸੁਖ ਸਾਂਝ ਦਾ, ਕਿਰਤ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ।

ਪਲ ਕੁ ਵਿਚ ਹੀ ਹੜੱਪੇ ਦਾ ਥੋਹ ਹੋ ਗਿਆ,

ਰਾਤ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਸੂਰਜ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਜਿਤ ਗਈ ।

ਇਹ ਨਮੋਸ਼ੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰੜਕਦੀ ਰਹੂ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਮਾਰਕਸ, ਏਂਗਲਜ਼ ਦੀ ਪਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ

ਉਸ ਕਿਰਤ ਦੇ ਨੂਰ, ਲੈਨਿਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ

ਕੈਣ ਕੁਹੜੀ, ਕਲੰਕੀ ਕਤਲ ਕਰ ਗਿਆ?

ਇਹ ਕਟਾਰੀ ਕਦੋਂ ਤੀਕ ਚਲਦੀ ਰਹੂ?

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਇੱਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਜੋਂ-ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਰਤੀ ਵਜੋਂ ਵੇਖਣਾ ਉੱਚਿਤ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਦਰਸ਼ਨ ਹੈ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ ਹੈ, ਚੇਤਨਾ ਹੈ, ਸਾਹਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੋਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਿਲਕੁਲ ਦਰਸ਼ਤ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਜੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਣਾ ਉੱਚਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਉਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੀਆਂ ਲਖਾਇਕ ਹਨ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਲਿਆ ਜਾਣਾ ਉੱਚਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਸਾਹਿਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ, ਉਹ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਦੀਆਂ ਬਾਕੀ ਵਿਤੀਆਂ ਅਧੀਨ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਜਾਂ ਗੌਣ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੋਵਾਂਗੇ।”

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ-ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਕਰਨੀਆਂ ਵੀ ਯੋਗ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਲੀਅਤ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਡਾ. ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਸਾਰੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਸੰਕਟ ਜਰ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀਆਂ ਦਵੰਦ ਮੂਲਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਪਸਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਲਈ ਹੋਰਵੇ ਤੇ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਨਿਰੋਲ ਨਵੀਆਂ ਕਤਈ ਨਹੀਂ।” ਪੰਜਾਬ ਸੱਠ ਵਰੇ, ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ,

ਓਏ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ ਹਵਾ ਠੰਡੀ ਪੰਜਾਬ ਵਾਲੀ,

ਕਿਧਰੇ ਦਾ ਪਾਣੀ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਇਹੋ ਜੇਹਾ ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਮਾਫ਼ਕ,

ਇੱਥੇ ਦੇਸ਼ ਝਾਗ ਜਦ ਕਦੀ ਮੈਂ ਮੁੜਿਆ,

ਫੈਲਿਆ ਮੈਂ ਅਸਮਾਨ ਵਾਂਗ।

ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੌਣ ਦੇ ਸਰਬੋਤਮ ਜਾਂ ਆਦਰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਠੰਢੇ ਮਿੱਠੇ ਹੋਣ ਦੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜੰਮਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰਲੇ ਸਹਿਜ ਵਿਗਾਸ ਲਈ ਕ੍ਰਿਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿਚਵੇਂ ਹੋਣ ਦੀ ਹੈ। ਅਹਿਣ ਜਿਵੇਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਲਈ ਜੀਣਾ ਪਹਾੜਾਂ ਦਾ ਜੀਣਾ ਹੈ ਤੇ ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜੰਮਿਆਂ ਲਈ ਰੇਤੇ ਦੇ ਸੋਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਤਰਕ, ਹਸਤੀ, ਹਯਾਤੀ, ਕਿਰਤੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਆਪਸੀ ਤਲੀਨਤਾ ਦੀਆਂ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦੇ ਘੇਰੇ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹੀ ਖੋਜਿਆ, ਪਛਾਣਿਆ ਤੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਾਰ-ਅੰਸ਼:

ਸਿੱਟਾ-ਸਾਰਾਂਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸ ਨੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਮੁੱਲ ਮੰਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਤਿਮ ਸੁਆਸਾਂ ਤਕ ਇਸ ਮੁੱਲ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਦੀ ਹਰ ਸੰਭਵ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਦਰਸ਼ਨ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ, ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਸਰੋਕਾਰ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਡਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਾਂਭਣ ਯੋਗ ਵਿਰਸਾ ਤੇ ਸਰਮਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸੂਰ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਵਹਿਣ ਨਿਰੰਤਰ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਹਿੰਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਮੁੱਖ/ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ:

ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ---ਰੁਚੀ

ਨਲਸੀ ਵਿਤਕਰਾ---ਨਸਲ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ

ਪਰੰਪਰਾ---ਧਾਰਾ

ਵਿਰਸਾ---ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪਰੰਪਰਾ

ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨ---ਕਿੱਤਾ

ਵਸੀਲੇ---ਸਾਧਨ

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ:

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. Push-Pull ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚੋਂ Push ਸ਼ਕਤੀ ਅਧੀਨ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਕਾਰਨ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ?

ੳ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ

ਅ ਸਮੁਦਾਇ ਤੋਂ ਉਦਾਸੀਨਤਾ

ੲ ਗਰੀਬੀ

ਸ ਉਚੇਰੀਆਂ ਸੁਖ-ਸਵਿਧਾਵਾਂ

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. Push-Pull ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚੋਂ Pull ਸ਼ਕਤੀ ਅਧੀਨ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਕਾਰਨ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?

ੳ ਜਲਦੀ ਅਮੀਰ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ

ਅ ਸਮੁਦਾਇ ਤੋਂ ਉਦਾਸੀਨਤਾ

ੲ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮਿਲਣਾ

ਸ ਉਚੇਰੀਆਂ ਸੁਖ-ਸਵਿਧਾਵਾਂ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਸਾਨ ਟਿਨ ਪਿੰਡ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਕਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਹੈ?

ੳ ਜੈਮਜ ਐਲ ਵਾਟਸਨ

ਅ ਕੇਟ ਮਿਲੇਟ

ੲ ਹੈਲਨ ਸਿਕਸੂ

ਸ ਬੈਟੀ ਫਰੀਡਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. 1789 ਈ. ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਯੂਰਪੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਭਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਯੂਰਪ

ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ

ੳ ਰੂਸ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ

ਅ ਫਰਾਂਸ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ

ੲ ਚੀਨ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ

ਸ ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਕਿਸ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੇ ਯੂਰਪੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਾਮੰਤਵਾਦੀ ਯੁੱਗ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ?

ੳ ਰੂਸ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ

ਅ ਫਰਾਂਸ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ

ੲ ਸੰਚਾਰ ਕ੍ਰਾਂਤੀ

ਸ ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. Push-Pull ਸਿਧਾਂਤ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸ ਉਪਰ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ?

ੳ ਯੂਰਪੀਨ ਜਿਪਸੀਆਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਬਣਜਾਰਿਆਂ ਉਪਰ

ਅ ਸਾਨ ਟਿਨ ਪਿੰਡ ਉਪਰ

ੲ ਕਿਰਤ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਉਪਰ

ਸ ਸਥਾਈ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਉਪਰ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਕਿੰਨੇ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਵਿਭਾਜਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?

ੳ ਦੇ

ਅ ਤਿੰਨ

ੲ ਚਾਰ

ਸ ਪੰਜ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸ ਵਰਗ ਦੇ ਕਾਬਿਜ਼ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ?

ੳ ਨਿਮਨ ਵਰਗ

ਅ ਸਾਮੰਤ ਵਰਗ

ੲ ਇਸਤਰੀ ਵਰਗ

ਸ ਕਾਮਾ ਵਰਗ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਕਿਹੜੇ ਵਰਗ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਉਜਰਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ?

ੳ ਉੱਚ ਵਰਗ

ਅ ਸਾਮੰਤ ਵਰਗ

ੲ ਇਸਤਰੀ ਵਰਗ

ਸ ਨਿਮਨ ਵਰਗ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਯੂਰਪੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ 1789 ਈ. 1830 ਈ. ਅਤੇ 1848 ਈ. ਦੇ ਵਿਦਰੋਹ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸ ਦਾ ਉਦਭਵ ਕਰਦੇ ਹਨ?

ੳ ਰਾਜਨੀਤਕ ਤਣਾਅ

ਅ ਬੇਰੁਜਗਾਰੀ

ੲ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ

ਸ ਗਰੀਬੀ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 11. 1907 ਈ. ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਪਲੇਗ ਇਕੱਲੀ ਹੀ ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੀ?

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ੳ 10,000

ਅ 30,000

ੲ 50,000

ਸ 60,000

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 12. ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਹੜੀ ਸਨਅਤ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਹੁਨਰਮੰਦ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਵਸਾਇਆ?

ੳ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਸਨਅਤ

ਅ ਖੇਡਾਂ ਦੀ ਸਨਅਤ

ੲ ਖੇਤੀ ਦੀ ਸਨਅਤ

ਸ ਲੱਕੜ ਦੀ ਸਨਅਤ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 13. "ਕੀਨੀਆ-ਯੁਗਾਂਡਾ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨੌਕਰੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਨੂੰ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਸਲਿਮ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ।"

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਹਨ?

ੳ ਜਸਬੀਰ ਕੇਸਰ

ਅ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ

ੲ ਹਰੀਸ਼ ਪੁਰੀ

ਸ ਜੀ ਐਸ ਅਰੋੜਾ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 14 ਕਾਲ, ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਲੇਗ ਦੀ ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਤੇ ਗ਼ਰੀਬ ਕਿਰਸਾਨੀ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਮਾਜਕ ਕਾਰਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਹਨ?

ੳ ਜਸਬੀਰ ਕੇਸਰ

ਅ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ

ੲ ਹਰੀਸ਼ ਪੁਰੀ

ਸ ਜੀ ਐਸ ਅਰੋੜਾ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 15. ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਦੂਰੀਆਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਪੇਟ ਪਾਲਣ, ਕਰਜ਼ੇ ਉਤਾਰਨ ਤੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਵੱਲ ਧੱਕ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕਨੇਡਾ ਵਿਚ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਢੰਗ ਉੱਤੇ ਨਵੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਆਬਾਦ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਢੰਗ ਉੱਤੇ ਨਵੀਆਂ

ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਆਬਾਦ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਲਈ ਸਸਤੇ, ਮਜ਼ਬੂਤ ਤੇ ਚੰਗੇ ਕਾਮੇ ਮਜ਼ੂਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਤੇ ਉੱਥੇ ਪੰਜ ਛੇ-ਛੇ ਰੁਪਏ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀ ਮਜ਼ੂਰੀ ਦੀ ਸੂਚ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਧਰ ਨੂੰ ਵਹੀਰਾਂ ਘੱਤ ਦਿੱਤੀ ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਹਨ?

ੳ ਜਸਬੀਰ ਕੇਸਰ

ਅ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ

ੲ ਹਰੀਸ਼ ਪੁਰੀ

ਸ ਜੀ ਐਸ ਅਰੋੜਾ

ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਉਦਭਵ ਉੱਪਰ ਨੋਟ ਲਿਖੋ?
2. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਧਾਰਾ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
3. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਮੂਲ ਧਾਰਾ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ; ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ।
4. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਉਪਰ ਨੋਟ ਲਿਖੋ
5. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਮਿਸਾਲਾਂ ਸਹਿਤ ਵੇਰਵਾ ਦਿਓ।

ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ:

1. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1996
2. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਬਦੇਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1993
3. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1987 ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1999
4. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਸੰਵੇਦਨਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1987
5. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬ ਜਨ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ, 1994
6. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ ਦਿੱਲੀ, 1996
7. ਦਵਿੰਦਰ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਸਲੇ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ।
8. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੱਜ, ਪਰਵਾਸ: ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ, ਐਨ.ਆਰ. ਆਈ. ਸਭਾ, ਪੰਜਾਬ, 2000
9. ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਹਿਰੂ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਨੇਡੀਅਨ ਸਾਹਿਤ, (ਸਮੀਖਿਆ), ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1999
10. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1996
11. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਵੀ, (ਸੰਪਾ.), ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਆਫ ਪੰਜਾਬੀ ਆਬਰਜ਼ ਅਤੇ ਆਰਟਿਸਟਸ

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

12. ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2005
13. ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
14. ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਲੋਕ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ, ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ, ਦਿੱਲੀ
15. ਡਾ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਕੈਂਬੇ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ: ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਰਵ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ
16. ਡਾ. ਦੇਵਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ: ਇੱਕ ਪਰਿਪੇਖ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਦਿੱਲੀ

ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲਿੰਕ

https://www.researchgate.net/publication/354209714_paravasa_da_sakalapa_sidhantaka_masale_Concepts_of_Diaspora_Theoretical_concerns_Article_in_Punjabi

Unit 03 : ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ: ਚੇਤਨਾ, ਸੰਵੇਦਨਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਤੇ

ਨਵੇਂ ਰੁਝਾਨ

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ (Content)

1. ਉਦੇਸ਼
2. ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ
3. ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ
4. ਸਾਰ-ਅੰਸ਼
5. ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ
6. ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ
7. ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
8. ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਉਦੇਸ਼:

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਉਪਰੰਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ--

- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣਗੇ।
- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣਗੇ।
- ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਗੇ।
- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਨਵੇਂ ਰੁਝਾਨਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਗੇ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ:

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾਮੂਲ ਦੇ ਆਧਾਰਾਂ ਭਾਵ ਸਾਹਿਤਕ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਸਕਣਗੇ। ਇਹ ਪਾਠ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਨਵੇਂ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣੇਗਾ।

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ:

ਸਾਹਿਤ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ, ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਸਮਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੀ ਸਾਹਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪਾਸਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲਈ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣਾ ਨਿੱਜ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਸਦਾ ਇਹ ਨਿੱਜ ਵੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜ ਅੰਗ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕ ਕਿਰਤ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਨਿੱਜੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਨਿੱਖੜਵੇਂ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਸਗੋਂ ਪ੍ਰੇਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਾਠਕ ਜਾਂ ਆਲੋਚਕ ਦੀ ਦਿੱਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੀ ਪਛਾਣ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ, ਗਿਆਨ, ਬੁੱਧੀ, ਕਲਪਨਾ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾਲ ਬਦਲਦੇ ਸਮਾਜਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਗਿਆਨ-ਬੁੱਧੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਅਰਥ-ਯੁਕਤ ਗਲਪੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਲ ਤੇ ਪਦਾਰਥਕ ਸੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਅਧੀਨ ਵਿਭਿੰਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰਚਨਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਇਸ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਅਨੁਭਵਾਂ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ, ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ, ਵਤਨ ਦੀ ਤਾਂਘ ਤੇ ਉਦਰੇਵੇਂ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਖਿੱਚ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹਨ।

ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ- ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਸੀ, ਪਰਵਾਸੀ ਤੇ ਆਵਾਸੀ ਤਿੰਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਸਮਾਨ-ਅਰਥੀ ਮਿਥਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਕੇਸ਼ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਨਿਰਣੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿਚ ਅਸਮਰੱਥਤਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਚਿਤ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਿਭਿੰਨ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਆਵੱਸ਼ਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 'ਪਰਵਾਸੀ' ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨੂੰ ਉੱਚਿਤ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

‘ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਤੇ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਉੱਚਿਤ ਪਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ‘ਪਰਵਾਸੀ’ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਣ ਵੇਲੇ ‘ਰ’ ਪੂਰਾ ਉਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਪਰਵਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ‘ਪਰ’ ਤੇ ‘ਵਾਸੀ’ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੰਧੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ‘ਪਰਵਾਸੀ’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੀ ਉੱਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਮਾਨਅਰਥੀ ਸ਼ਬਦ Immigrant ਅਤੇ ਆਵਾਸੀ ਦਾ Emigrant ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਇਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਬ੍ਰਿਟੇਨਿਕਾ ਵਿਚ ਬੜੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

The term Emigrant refers to someone who leaves a country while the word immigrant refers to someone who enters a country.

‘ਪਰਵਾਸ’ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕੋਸ਼ਗਤ ਹਵਾਲੇ ਵੀ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ:

To which come into country of which one is not a native for permanent residence.

Migrant is the movement of people from one place in order to settle permanently in another.

ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਲਈ ਰੋਟੀ-ਰੋਜ਼ੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਪਰਾਈਆਂ ਧਰਤੀਆਂ 'ਤੇ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਹੀ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਡਾ. ਸ.ਪ. ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਉਲੇਖਯੋਗ ਹਨ:

Unit-03 : ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ: ਚੇਤਨਾ, ਸੰਵੇਦਨਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਤੇ ਨਵੇਂ ਰੁਝਾਨ

ਪਰਾਈਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਜਾਂ ਵਧੇਰੇ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਵਿਚ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਚਰਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ 'ਪਰਵਾਸੀ' ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਤੇ ਅਸਥਾਈ ਸਮੇਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਛੱਡ ਕੇ ਪਰਾਈਆਂ ਧਰਤੀਆਂ 'ਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼, ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼, ਵਧੇਰੇ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਸਿਧੀ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ।

'ਚੇਤਨਾ' ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਮਾਨਭਾਵੀ ਸ਼ਬਦ Consciousness ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਕੇਸ਼ਗਤ ਅਰਥ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ:

(1) The state is being conscious awareness especially of what is happening around one.

(ii) Totality of one's thought, feelings and impressions.'

ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਬਾਹਰਵਰਤੀ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਤੇ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਦੇ ਅੰਦਰਲੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਨਾਂ ਚੇਤਨਾ ਹੈ। ਚੇਤਨਾ ਕੇਵਲ ਵਰਤਮਾਨ ਦਾ ਬਿੰਬ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਵਿਚ ਭੂਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣ ਵਰਗੀ ਭਾਵੁਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਵੀ ਚੇਤਨਾ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਤੋਰਦੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਪਰਿਪੇਖ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਵੀ ਉੱਚਿਤ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਸਮਾਜੀਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਹੀ ਚੇਤਨਾ ਹੈ। ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਉਦਾਤੀਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਸੰਵੇਦਨਾ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚੇਤਨਾ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚੋਂ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਵਿਕਸਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਸਦੇ ਸਮਾਜੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਸਾਪੇਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਨਿਰਪੇਖ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਮਾਰਕਸ ਏਂਗਲਜ਼ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ:

ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਸੰਕਲਪਾਤਮਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੇ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਦਾਰਥਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਰਜ ਨਾਲ ਅੰਤਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਅਸਲ ਜੀਵਨ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਝ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਚੇਤਨਾ ਪਦਾਰਥਕ ਅੰਤਰ-ਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਧਾਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਕਾਨੂੰਨ, ਇਖਲਾਕ, ਧਰਮ, ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੰਤਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਹੀ ਉਪਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਚੇਤਨਾ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰਕ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਕਾਰਜ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਮਾਰਕਸ ਏਂਗਲਜ਼ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਚੇਤਨਾ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੇਤਨਾ ਸਮਾਜਕ ਵਸਤੂ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਸਮਾਜੀਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਸਮਾਜੀ ਅਨੁਕੂਲੀਕਰਣ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਿੱਥਦਾ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਚੇਤਨਾ ਵਿਹਾਰਕ ਪਰਿਪੇਖ ਦੇ ਅਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਦੇ ਪੱਖਣ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿੰਨਾ ਕੋਈ ਵਧੇਰੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੋਵੇਗਾ, ਓਨੀ ਹੀ ਜਲਦੀ ਉਹ ਚੇਤਨਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰੇਗਾ। ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਭੂਹੋਰਵਿਕ ਚਿੰਤਨ ਵਿੱਚੋਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਤਾ ਵਿੱਚੋਂ... ਮੈਂ ਭੂਹੋਰਵਿਕ ਰੁਚੀਆਂ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਉਦੋਂ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟੇ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਹਰ ਪਲ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਾਂਗ ਚਿੰਬੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਬੰਦੇ ਵਿਚ ਉੱਕਾ ਹੀ ਕਾਨਸੀਅਸਨੈੱਸ ਨਾ ਹੋਵੇ ਉਹੀ ਇਸ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਜਿੱਥੇ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਪੂਰਨਭਾਂਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਉਥੇ ਡਾ. ਸ. ਪ. ਸਿੰਘ ਇਸ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਦੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਬਦੇਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੁਰ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਹੈ। ਉਪਰੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸਥਾਈ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਸਥਾਨਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਤੇ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਦੇ ਚਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ, ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤਾਪ ਵਜੋਂ ਹੰਢਾ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਕੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਸਮਾਜ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਤਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਪ੍ਰਤਿਕਿਰਿਆ, ਅਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ, ਵਿਹਾਰ-ਵਤੀਰੇ, ਅਨੁਭਵ ਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖਣ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਅਜਿਹਾ ਗਿਆਨ/ਸੋਝੀ ਜਾਂ ਚਿੰਤਨ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਉਪਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋਣ ਤੇ ਮੂਲ ਇਤਿਹਾਸਕ, ਸਮਾਜਕ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰੀਵ ਜਟਿਲ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਚਿਤ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸੇ ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਚਰਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਿਭਿੰਨ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੋਚ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਟਕਰਾ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਵਿਸ਼ਾਦਗ੍ਰਸਤ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਗੋਂ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਵੀ ਹਨ।

ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ-ਆਰਥਿਕ ਆਧਾਰ: ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਵੱਖਰੇ ਸਮਾਜੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਰਵਰਤਿਤ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਆਉਣਾ ਸੁਭਾਵਕ ਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜੋ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪਦਾਰਥਕ ਸੁਖਾਂ ਤੇ ਆਰਥਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਲਈ ਬਦੇਸ਼ ਗਏ, ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਅਣਕਿਆਸੀਆਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਚਰਨਾ ਪਿਆ। ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗਦਸਤੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਮਨੁੱਖ ਜਦੋਂ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਦੂਸਰੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜੰਮਣ ਭੱ ਤੋਂ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ, ਅਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਡਰ ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ 'ਤੇ ਗਹਿਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਦਾਰਥਕ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਦੁਬਿਧਾ ਗ੍ਰਸਤ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਰਥਿਕਤਾ, ਪਰਵਾਸੀ ਮੁਲਕ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਜੀਵਨ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਤਨ ਦੇ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਰਥਿਕਤਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਪਹਿਲੂ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਤੰਗਦਸਤੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਉਚੇਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਜਿਉਣ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਬਦੇਸ਼ ਗਏ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਸੁਖਾਲੇਪਨ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੀ ਖਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਹੀ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਹ ਬਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਚੰਗੇ ਮਾੜੇ ਕੰਮ ਦੀ ਵੰਨਗੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੇ। ਜਿਹੜੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਰਨਾ ਮਾੜਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਅਜਿਹੇ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਕ ਕਰਕੇ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਆਸ਼ੇ ਆਰਥਿਕ ਸੁਖਾਲੇਪਨ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿੱਤ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਮਸ਼ੀਨ ਨਾਲ ਮਸ਼ੀਨ ਹੁੰਦੇ, ਓਵਰ ਟਾਈਮ ਲਾਉਂਦੇ, ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਭਾਰਤੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਕਰਤੀ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਔਰਤ ਮਰਦ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਹ ਆਰਥਿਕਤਾ

ਪਰਵਾਸੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਆਧਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਪਰਵਾਸੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਅਤਿ ਦੁੱਖ ਸਤ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ-ਸਮਾਜਕ ਆਧਾਰ: ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਤਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤਕ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਆਮਦ ਨਾਲ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈਆਂ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ, ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕੰਮ 'ਤੇ ਭੇਜਣਾ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਵਧਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਓਵਰ ਟਾਈਮ ਲਾਉਣਾ ਪਰਵਾਸੀ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿਚ ਚਿਤਚਿੜਪਨ ਲਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਝਗੜਾ, ਘਰ ਵਿਚ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਧ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਜਗੀਰੂ ਰੁਚੀਆਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਸਥਿਤੀ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਖੋਂ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਐਕੜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਬਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਿਨਸੀ ਤੇ ਪਿਆਰ ਸੰਬੰਧੀ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਮਰਦ ਆਪ ਤਾਂ ਮਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਮਾਣਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਔਰਤ ਅਜਿਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਮਾਣਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਥਿਤੀ ਹੋਰ ਦਰਦਨਾਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਭਾਰਤੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋਰ ਸਮੱਸਿਆ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ, ਉਹ ਹੈ ਪੀੜੀ-ਪਾੜਾ। ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਉਹ ਨਵੀਂ ਪੀੜੀ ਜਿਹੜੀ ਉਥੇ ਹੀ ਜੰਮੀ ਪਲੀ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਮਾਪਿਆਂ ਤੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜੀ ਵਿਚ ਟੱਕਰ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਪੀੜੀ ਨਾ ਨਿਰੋਲ ਭਾਰਤੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੂਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਬਣ ਸਕੀ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਉਹ ਦੋ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਲਟਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਪਰਵਾਸੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ 'ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਜਗੀਰੂ ਰੁਚੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪੱਛਮੀ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤੀ ਹੇਠ ਪਲੀ ਪੀੜੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਝੂਠੇ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਾਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਮਕਸੂਦਪੁਰੀ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਨਵੀਂ ਪੀੜੀ ਲਈ ਧਰਮ ਅਤੇ ਜਾਤ ਆਦਿ ਦੇ ਬੰਧਨ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਨਿਰੋਲ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜ ਦੇ ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਦਾ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅੰਤਰਜਾਤੀ ਤੇ ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪਿਛਲੀ ਪੀੜੀ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਡਲ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨਇੱਛਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਢਾਲਣਾ, ਵਿਉਂਤਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਨਿਜੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪੀੜੀ-ਪਾੜੇ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪੁਰਾਣੀ ਤੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੁੱਲ ਵਿਧਾਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਆਪਸੀ ਵਿੱਥ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ:

ਨਵੀਂ ਪੀੜੀ, ਬਾਹਰੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰਦੀ ਹੋਈ, ਪਹਿਲੀ ਪੀੜੀ ਨਾਲੋਂ ਇਕ ਧਮਾਕਾਖੇਜ਼ ਵਿੱਥ ਥਾਪ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਾਰਨ ਦੂਜੀ ਪੀੜੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਮੁੱਲਾਂ, ਕੀਮਤਾਂ, ਸਭਿਆਚਾਰ, ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਤੇ ਸੋਚਾਂ ਨੂੰ ਸਾਧਾਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿਰੰਤਰ ਤਣਾਉ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਮਾਪੇ ਅਣਗੋਲੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਮਾਨਸਿਕ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜੀ ਤਜਰਬਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਜੋਂ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਨਾ ਉਹ ਸੁੱਧ ਆਪਣੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਨਾਖਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੂਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮੱਸਿਆ: ਧਾਰਮਿਕ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਤੇ ਸੰਸਕਾਰ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਰੇਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਘਾਟ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿਤ ਜਦੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਰੇਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਸਮੱਸਿਆ ਕੇਸ ਤੇ ਪੱਗ ਦੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਿਰੋਲ ਵੱਖਰੇ ਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਅੱਡਰੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਕਥਨਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਵੀ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰਵਾਸੀ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਅਨੁਸਾਰ:

ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਤੇ ਆਸਥਾਵਾਂ ਹਨ। ਨਵਾਂ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਓਪਰਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਰਜੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਘੇਰ ਵਿਖਰੀਤ ਵੀ ਹੈ। ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਨਾਖਤ ਨੂੰ ਛਾਂਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਕੂਲ ਬਣਾ ਕੇ ਡੋਲਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੰਦਰਭ ਤੋਂ ਵਿਛੁੰਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧਾਰਮਿਕ ਹੋਂਦ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਤੇ ਨਿੱਜੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨੇ ਪਏ। ਆਪਣੀ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨੀਆਂ ਪਈਆਂ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੇ ਹੋਰ ਲਾਗਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਬਣਾਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ:

ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਅਦਾਰੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਚੰਗੀ ਥਾਂ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ 140 ਗੁਰਦੁਆਰੇ, 50 ਮੰਦਰ ਅਤੇ 50 ਕੁ ਹੀ ਮਸਜਿਦਾਂ ਹਨ। ਸ਼ੈਪਰਡਜ਼ ਬੁਸ਼ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਸਾਊਥਾਲ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ...ਪਿਛਲੇ ਤੀਹ ਪੈਂਤੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੇ ਨਸਲਵਾਦ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਈ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਰਲ ਕੇ ਲੜੀਆਂ ਹਨ।

ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸਥਾਨ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਉੱਤੇ ਆਏ ਸੰਕਟ ਦਾ ਹੱਲ ਸਾਰੇ ਇਕੱਤਰ ਹੋ ਕੇ ਭਾਲਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਨਵੀਂ ਸਮੱਸਿਆ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਂਜ ਵੀ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਆਈ ਹਰ ਹਸਤੀ, ਸੰਗੀਤਕਾਰ, ਭਾਰਤੀ ਆਗੂ, ਕਵੀਸ਼ਰ, ਗਾਇਕ, ਕਵੀ ਤੇ ਧਰਮਾਤਮਾ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਕਰਕੇ ਸਾਂਝੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਸੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਿੱਖੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਤਾਂ ਹਨ ਹੀ, ਸਗੋਂ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ: ਬਰਤਾਨੀਆ, ਅਮਰੀਕਾ, ਕੈਨੇਡਾ, ਡੈਨਮਾਰਕ, ਨੀਦਰਲੈਂਡ, ਆਸਟਰੇਲੀਆ, ਕੀਨੀਆ, ਜਰਮਨੀ, ਸਵੀਡਨ, ਡੁਬਈ, ਮਸਕਟ, ਸਿੰਘਾਪੁਰ, ਥਾਈਲੈਂਡ ਆਦਿ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਰੁਝੇਵਾਂ ਪਦਾਰਥਕ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਘੱਟ-ਵੱਧ ਹੀ। ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਦੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਗਏ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਚੇਤਨਾ ਵਧੇਰੇ ਜਾਗਰੂਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਇਕ ਦਿਲਚਸਪ ਤੱਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਭਾਰਤ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਾਲ ਗੂੜਾ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੀ ਟੇਰੀ ਪਾਰਟੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਜਹਾਦ ਖੜਾ ਕਰੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਲੇਬਰ ਪਾਰਟੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਤੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦਾ ਦਮ ਭਰਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ-ਵੋਟ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਠੇਸ ਹਮਾਇਤ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਵੀ ਬਹੁਤੀ ਪਕਿਆਈ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦਾਨਾ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਵੱਸੋਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਜਿਹੜੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵੋਟ ਉਸ ਵੱਲ ਭੁਗਤਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਖੁਰਨ ਦਾ ਡਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਪਰਵਾਸੀ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:

ਭੂਹੋਰਵਾ: ਭੂਹੋਰਵਾ ਸ਼ਬਦ ਕੇਵਲ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਸੰਕਲਪ ਹੈ, ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪਮਈ ਸ਼ਬਦ NOSTALGIA ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪਾਂਤਰ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ 'ਨੈਸਟੈਲਜੀਆ ਜੇ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ (Morphemes) NOSTOS + ALGIA ਦਾ ਜਮਾਂ-ਤੇੜ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਅਰਥ ਹਨ: ਬੀਤੇ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਅਤੇ ਹੋਰਵਾ। ਇਸੇ ਅਨੁਰੂਪ ਸ਼ਬਦ 'ਭੂਹੋਰਵਾ ਦੇ ਵੀ ਦੋ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਹਨ: ਭੂਤਕਾਲ ਅਤੇ ਹੋਰਵਾ।

ਹੋਰਵਾ, ਉਸ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਇਕੋ ਬੰਦਸ਼ ਮੇਏ ਬੰਦੇ ਦੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਉਦੇਵਾਂ ਸਤਹੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਭੂਹੋਰਵੇ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਨ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭੂਹੋਰਵੇ ਦੇ ਦੋ ਅੰਤਰ-ਨਿਹਿਤ ਅੰਗ-ਵਕਤ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਹਨ। ਨਾ ਕਦੇ ਵਕਤ ਪਿੱਛੇ ਪਰਤਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸ। ਵਤਨ ਦੀ ਤਾਪ, ਵਾਪਸ ਪਰਤਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਪਰ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਕਾਰਣ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਸਕਣ ਦੀ ਅਸਮਰੱਥਤਾ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਘਿਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਭੂਗੋਲਿਕ ਵਿੱਥਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਨਵੇਂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਫੇਰੀ ਸਾਂਝ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੀਤੇ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਭਾਵੁਕ ਅਤੇ ਗੂੜ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਪਰਵਾਸੀ ਦੀ ਵਤਨ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਇੱਛਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਰਵਾਸੀ ਨੂੰ ਭਾਵੁਕਤਾ ਭਰੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪਾਈ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਮੇਰੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਯਾਤਰਾ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਕਈ ਵਿਚਾਰੇ ਦਸ ਦਸ ਸਾਲ ਸਲਾਹਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਰਤ ਫੇਰਾ ਮਾਰਨਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਭਾਗਾਂ ਭਰਿਆ ਦਿਨ, ਰਾਹੀਆਂ ਲਈ ਦੁਮੇਲ ਦੇ ਵਾਂਗੂੰ ਆਉਣ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਬਾਰਾਂ ਬਾਰਾਂ ਚੈਦਾਂ ਚੈਦਾਂ ਸਾਲ ਤੱਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਉਹ ਕਦੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਚਾਰ ਜਾਂ ਛੇਆਂ ਵੀਕਾਂ ਲਈ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਹੀ ਕਿਸਮਤ ਵਾਲਾ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਜਾਂ ਛੇਅ ਮਹੀਨੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਿੱਕਾਂ ਸਿਕਦੇ ਆਏ ਨੂੰ ਝੱਟ ਹੀ ਮੁੜਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਰੋਟੀ ਜਾਂ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਪਰਵਾਸੀ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਪੰਦਰਾਂ ਜਾਂ ਵੀਹ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਮਾਹੌਲ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਤੇ ਰਵੱਈਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਸਾਂ ਦੇ ਪਹਾੜ ਜਦੋਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਸ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਤਨ ਦੀ ਤਾਪ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਯਥਾਰਥ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਕੇ ਟੁੱਟਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਨੂੰ ਮੁੜ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਤਨ ਦਾ ਪੀੜਤ ਅਹਿਸਾਸ ਲੈ ਕੇ ਮੁੜ ਬਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ: ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਭਾਵ ਇਨਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਸਲ, ਰੰਗ, ਧਰਮ ਤੇ ਜਾਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਵੰਡ ਕੇ ਉੱਚਾ ਨੀਵਾਂ ਸਮਝਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਸਾਹਿਤਿ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦੌਰਾਨ ਵਿਭਿੰਨ ਪਰਿਵੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰਦੀ ਸਗੋਂ ਇਹ ਭਾਵਨਾਂ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਸਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਓ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ, ਹੋਂਦ ਦਾ ਮਸਲਾ ਅਤੇ ਦੋ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਖਲਾਅ ਪੈਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਖਲਾਅ ਇਕੱਲਤਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਕੱਲਤਾ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖੀ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਪਾਸਾਰ ਨੂੰ ਸੁੰਗੜਦਾ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਹ ਅਸਿਤਤਵਵਾਦੀ ਇਕੱਲਤਾ ਤੋਂ ਉਪਜੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਵਿਚ, ਇਸ ਪਰਿਭਾਸ਼ਕ ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਮਾਜਕ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿਚ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਗੈਰ-ਸਮੂਲੀਅਤ, ਉਸਦੀ ਸਵੈ-ਇੱਛਿਤ ਜਾਂ ਅਣ-ਇੱਛਿਤ ਸੋਚਣੀ ਤੇ ਸੰਕੋਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਇਕੱਲਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਮੁਖਧਾਰਾ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜ-ਵਿਹਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਛੁੰਨ ਕੇ, ਇਕ ਸੀਮਿਤ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਸੁੰਗੜ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੋ ਨਸਲਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਕਿਰਿਆਵੀ ਸਿੱਟਿਆਂ ਵਜੋਂ ਉਭਰੇ ਤਣਾਉ ਦੇ ਟਕਰਾਉ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਕੋਚ ਕੇ ਪਿਛਾਂਹ ਖਿੱਚਣ ਜਾਂ ਪਰਤਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਆਉਣਾ ਅਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਹਿਜ ਵਿਚਰਨ ਦੀ ਘਾਟ ਹੋਵੇ। ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਫੈਟੇਮੀ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨਾ, ਇਕੱਲਿਆਂ ਮਨਬਚਨੀ ਕਰਨਾ, ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਗੁੰਮਣਾ, ਸੰਝੜ ਦੀਆਂ

ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੰਢਾਉਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਈ ਵਾਰ ਸਨਾਖਤ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਸ਼ੰਕਾ, ਜਗਿਆਸਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਅਸਤਿਤਵ ਵਿਚ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉੱਤਮ ਨਸਲ ਦੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਆਕ੍ਰਮਣ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ-ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟਤਾ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਇਹ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਵਿਭਿੰਨ ਮਨੋਸਥਿਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਵਿਚ ਸੁਭਾਵਕ ਤਣਾਉ ਅਤੇ ਖੰਡਿਤ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਸੁਮਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਕਟ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਬਜਾਇ ਮੁਖੋਟਾ ਤੇ ਇਸਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਵਰਤੋਂ ਗਹਿਰੇ ਆਂਤਰਿਕ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਨਾਖਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਖਿੰਡਾਅਵਾਦੀ ਅਮਲ ਨਾਲ ਵੀ ਦੇ-ਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਲੀਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਤੇ ਅਨੁਕੂਲੀਕਰਣ ਦਾ ਅਮਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ-ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਲਈ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਅਸਹਿਜ ਪੱਖ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਥਾਪਤ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੇ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸੁਚੇਤ ਪੱਧਰ ਤੇ ਨਵੇਂ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੇ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਉੱਤਮ ਸਮਝਣ ਵਾਲੀ ਨਸਲ, ਦੂਸਰੀ ਨਸਲ ਨੂੰ ਜਿਥੇ ਸ਼ੱਕੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਉਸਦੇ ਦਮਨ ਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਰਸਤੇ ਲੱਭਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਪਰਵਾਸੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਤਣਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸੰਗਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰੰਤਰ ਹੰਢਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਤੇ ਹਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਹਿੰਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖ਼ਾਲੀਪਨ, ਸ਼ਕਤੀਹੀਣਤਾ ਤੇ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਭੋਗਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕਿਧਰੇ ਬਾਹਰੀ ਸੀਮਾ ਵਿਚ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਵੀ ਹੁੰਦਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੀਮਾਵਰਤੀ ਮਨੁੱਖ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਇਸਦੇ ਨਾਲ, ਨਿਮਨ ਸਵੈਬਿੰਬ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਵਿਤਰੇਕਤਾ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਤਰੇਕਤਾ, Ghetto Culture ਵਿਚ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਮੁਖ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਕਥਿਤ ਘਟੀਆ ਨਸਲ ਜਾਂ ਗੌਣ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਾਲੇ ਲੋਕ, ਨਿਰੰਤਰ ਤਣਾਉ ਤੇ ਵਿਸੰਗਤੀ ਗ੍ਰਸਤ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਮੰਥਨ ਚੋਂ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਵੈ-ਇੱਛਿਤ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਸੰਤ੍ਰਾਸ ਦੇ ਅਤੰਤਰਿਕ ਤੇ ਭਾਵੁਕ ਸਿੱਟਿਆਂ ਦਾ ਹੀ ਕੁਲ ਫਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਕ੍ਰਮਣ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਢੰਗ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਸਨਾਖਤ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਤਮ ਰੱਖਿਆ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਹਮ-ਨਸਲੀਆਂ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦਾਇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਸਮਾਨੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਮਾਨਸਿਕ ਭੈਅ-ਧਾਰਾ ਤੋਂ ਵੀ ਮੁਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ: ਮੁੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਕਸਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੈ ਜਦਕਿ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਜਗੀਰੂ, ਸਾਮੰਤੀ ਸੋਚ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਿਲਣ-ਬਿੰਦੂ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਮੁੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਜੋ ਕਿ ਪਦਾਰਥਕ ਤਰੱਕੀ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲੋਂ ਅੱਗੇ ਹੈ, ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੀ। ਮੁੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਆਪਣੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਸਨਾਖਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੂਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਗੌਣ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਨਾਖਤ ਨੂੰ ਇੰਜ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨਾ ਗੌਣ ਉੱਤੇ ਹਾਵੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਲ ਰੇਜ਼ਗਾਰ ਦਿੰਦੇ ਸਮੇਂ ਕੀਤੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ, ਉਸਦੇ ਰੰਗ, ਦੇਸ਼, ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਨਫ਼ਰਤ ਉਸ ਵਿਚ ਹੀਣ-ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸੀ ਵੱਲੋਂ ਗੋਰੀ ਨਸਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਭੂਤਕਾਲ ਵਿਚ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਗੁਲਾਮਾਂ ਅਤੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਵਾਲੇ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਅਸਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਭਾਗ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਤਣਾਉ ਦਾ ਮੂਲ ਵਿਧਾ-ਬਿੰਦੂ ਉੱਤਮਤਾ ਤੇ ਨਿਮਨਤਾ ਦੇ ਭਾਵ ਹੀ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੋਰੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਉੱਤਮਭਾਵੀ ਤਰਜੀਹਾਂ ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਕੇ ਏਸ਼ੀਆਈ ਤੇ ਅਫ਼ਰੀਕੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੱਛੜੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਅਵਿਕਸਿਤ ਤਸੱਵਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲੋਂ ਸਾਮੰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅੰਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀ ਦੂਸਰੀ ਪੀੜੀ ਤੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜੀ ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਪੀੜੀ ਵਿਚਕਾਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਾੜਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਤਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਗਲੋਬਲ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਇਕ ਦਿਸ਼ਾ ਆਰਥਿਕ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਤੇ ਲਾਭ ਹਾਨੀ ਨਾਲ ਵੀ ਬੱਝੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮੂਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਕਦੀ ਵੀ

Unit-03 : ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ: ਚੇਤਨਾ, ਸੰਵੇਦਨਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਤੇ ਨਵੇਂ ਰੁਝਾਨ

ਗੌਣ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸਮਰੂਪ, ਸਮਵਿੱਥ ਜਾਂ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਦਾ ਇਹ ਇਹ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਬਿੰਦੂ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਸੰਬੰਧੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਡਾ. ਸ. ਪ. ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹਨ:

ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰੰਤਰ ਤੌਰ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰੁਚੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਬਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਪਰਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਲੱਗ ਥਲੱਗ ਅਰਥਾਤ ਅਪਾਰਥੀਡ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾ ਲਿਆ।

ਇਉਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਪਿੱਛੇ ਜਿੱਥੇ ਮੂਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਗੌਣ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਟੱਕਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਾਹਨ, ਆਰਥਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਤਰਜੀਹਾਂ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਕ ਬਿੰਬ-ਚਿੰਤਨ ਵੀ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸਾਰ-ਅੰਸ਼:

ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਬਾਹਰਵਰਤੀ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਤੇ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਦੇ ਅੰਦਰਲੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਨਾਂ ਚੇਤਨਾ/ਸੰਵੇਦਨਾ ਹੈ। ਚੇਤਨਾ ਜਾਂ ਸੰਵੇਦਨਾ ਕੇਵਲ ਵਰਤਮਾਨ ਦਾ ਬਿੰਬ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਵਿਚ ਭੂਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣ ਵਰਗੀ ਭਾਵੁਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਵੀ ਚੇਤਨਾ ਜਾਂ ਸੰਵੇਦਨਾ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਤੋਰਦੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਚੇਤਨਾ/ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਪਰਿਪੇਖ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਵੀ ਉੱਚਿਤ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਸਮਾਜੀਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਹੀ ਚੇਤਨਾ ਹੈ। ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਉਦਾਤੀਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਸੰਵੇਦਨਾ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚੇਤਨਾ/ ਸੰਵੇਦਨਾ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚੋਂ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਵਿਕਸਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਸਦੇ ਸਮਾਜੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਸਾਪੇਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਨਿਰਪੇਖ ਨਹੀਂ।

ਮੁੱਖ/ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ:

ਬਿੰਬ---ਚਿੱਤਰ, ਦ੍ਰਿਸ਼

ਵਿਤਕਰਾ---ਭੇਦ-ਭਾਵ

ਸਨਾਖਤ---ਪਛਾਣ

ਭੂ-ਹੋਰਵਾ --- ਬੀਤ ਚੁੱਕੇ ਲਈ ਹੋਰਵਾ

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ:

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਪਰਾਈਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਜਾਂ ਵਧੇਰੇ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਵਿਚ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਚਰਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ 'ਪਰਵਾਸੀ' ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਹਨ?

ੳ ਸ. ਪ. ਸਿੰਘ

ਅ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ

ੲ ਹਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਮਕਸੂਦਪੁਰੀ

ਸ ਮਾਰਕਸ ਏਂਗਲਜ਼

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਤੇ ਆਸਥਾਵਾਂ ਹਨ। ਨਵਾਂ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਓਪਰਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਰਜ਼ੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਘੋਰ ਵਿਪਰੀਤ ਵੀ ਹੈ। ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸ਼ਨਾਖ਼ਤ ਨੂੰ ਛਾਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਕੂਲ ਬਣਾ ਕੇ ਡੱਲਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੰਦਰਭ ਤੋਂ ਵਿਛੁੰਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਹਨ?

ੳ ਸ. ਪ. ਸਿੰਘ

ਅ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ

ੲ ਹਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਮਕਸੂਦਪੁਰੀ

ਸ ਮਾਰਕਸ ਏਂਗਲਜ਼

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਨਵੀਂ ਪੀੜੀ ਲਈ ਧਰਮ ਅਤੇ ਜਾਤ ਆਦਿ ਦੇ ਬੰਧਨ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਨਿਰੋਲ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜ ਦੇ ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਦਾ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅੰਤਰਜਾਤੀ ਤੇ ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਹਨ?

ੳ ਸ. ਪ. ਸਿੰਘ

ਅ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ

ੲ ਹਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਮਕਸੂਦਪੁਰੀ

ਸ ਮਾਰਕਸ ਏਂਗਲਜ਼

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਚੇਤਨਾ।

ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕਿਸ ਦੀ ਹੈ?

ੳ ਸ. ਪ. ਸਿੰਘ

ਅ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ

ੲ ਹਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਮਕਸੂਦਪੁਰੀ

ਸ ਮਾਰਕਸ ਏਂਗਲਜ਼

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. 'ਮੇਰੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਯਾਤਰਾ' ਕਿਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ?

ੳ ਸ. ਪ. ਸਿੰਘ

ਅ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ

ੲ ਹਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਮਕਸੂਦਪੁਰੀ

ਸ ਮਾਰਕਸ ਏਂਗਲਜ਼

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਪੱਛਮੀ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਿਹੜੀ ਮੂਲ ਸਮੱਸਿਆ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ?

ੳ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ

ਅ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ

ੲ ਪੀੜੀ ਪਾੜ੍ਹਾ

ਸ ਭੂ-ਹੋਰਵਾ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜੀ ਸਮੱਸਿਆ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ?

ੳ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ

ਅ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ

ੲ ਪੀੜੀ ਪਾੜ੍ਹਾ

ਸ ਭੂ-ਹੋਰਵਾ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਖਲਾਅ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?

ੳ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਓ

ਅ ਹੋਂਦ ਦਾ ਮਸਲਾ

ੲ ਦੋ ਪੀੜੀਆਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ

ਸ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜੀ ਸਮੱਸਿਆ Ghetto Culture ਵਿਚ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ?

ੳ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ

ਅ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ

ੲ ਪੀੜੀ ਪਾੜ੍ਹਾ

ਸ ਭੂ-ਹੋਰਵਾ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਕਿਹੜੀ ਜਗ੍ਹਾ 140 ਗੁਰਦੁਆਰੇ, 50 ਮੰਦਰ ਅਤੇ 50 ਮਸਜਿਦਾਂ ਹਨ?

ੳ ਇੰਗਲੈਂਡ

ਅ ਅਸਟ੍ਰੇਲੀਆ

ੲ ਅਮਰੀਕਾ

ਸ ਕੈਨੇਡਾ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 11. ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ ਕਿਥੇ ਹੈ?

ੳ ਫੀਜੀ

ਅ ਚੀਨ

ੲ ਸਾਊਥਾਲ

ਸ ਸੈਪਰਡਜ਼ ਬੁਸ਼

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 12. ਕਿਥੋਂ ਦੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ੳ ਫੀਜੀ

ਅ ਚੀਨ

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ੲ ਸਾਊਥਾਲ

ਸ ਸੈਪਰਡਜ਼ ਬੁਸ਼

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 13. 'ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਤੇ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਉੱਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ "ਪਰਵਾਸੀ" ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਣ ਵੇਲੇ 'ਰ' ਪੂਰਾ ਉਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਪਰਵਾਸੀ ਸ਼ਬਦ 'ਪਰ' ਤੇ 'ਵਾਸੀ' ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੰਧੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ 'ਪਰਵਾਸੀ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੀ ਉੱਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਹਨ?

ੳ ਸ. ਪ. ਸਿੰਘ

ਅ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ

ੲ ਹਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਮਕਸੂਦਪੁਰੀ

ਸ ਮਾਰਕਸ ਏਂਗਲਜ਼

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 14 ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਸੰਕਲਪਾਤਮਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੇ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਦਾਰਥਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਰਜ ਨਾਲ ਅੰਤਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਅਸਲ ਜੀਵਨ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਝ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਚੇਤਨਾ ਪਦਾਰਥਕ ਅੰਤਰ-ਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਧਾਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਕਾਨੂੰਨ, ਇਖਲਾਕ, ਧਰਮ, ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੰਤਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਹੀ ਉਪਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਚੇਤਨਾ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰਕ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਕਾਰਜ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਹਨ?

ੳ ਸ. ਪ. ਸਿੰਘ

ਅ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ

ੲ ਹਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਮਕਸੂਦਪੁਰੀ

ਸ ਮਾਰਕਸ ਏਂਗਲਜ਼

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 15. ਬਦੇਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੁਰ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਹੈ। ਓਪਰੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸਥਾਈ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਸਥਾਨਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਤੇ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਦੇ ਚਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ, ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤਾਪ ਵਜੋਂ ਹੰਢਾ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਹਨ?

ੳ ਸ. ਪ. ਸਿੰਘ

ਅ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ

ੲ ਹਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਮਕਸੂਦਪੁਰੀ

ਸ ਮਾਰਕਸ ਏਂਗਲਜ਼

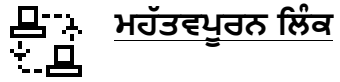
ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਉੱਪਰ ਨੋਟ ਲਿਖੋ?
2. ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
3. ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਸਬੰਧੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
4. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਰੋ।
5. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਨਵੀਨ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦਾ ਮਿਸਾਲਾਂ ਸਹਿਤ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।

ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ:

1. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1996
2. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਬਦੇਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1993
3. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1987 ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1999
4. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਸੰਵੇਦਨਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1987
5. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬ ਜਨ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ, 1994
6. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ ਦਿੱਲੀ, 1996
7. ਦਵਿੰਦਰ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਸਲੇ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ।
8. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੱਜ, ਪਰਵਾਸ: ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ, ਐਨ.ਆਰ. ਆਈ. ਸਭਾ, ਪੰਜਾਬ, 2000
9. ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਹਿਰੂ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਨੇਡੀਅਨ ਸਾਹਿਤ, (ਸਮੀਖਿਆ), ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1999
10. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1996
11. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਵੀ, (ਸੰਪਾ.), ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਆਫ ਪੰਜਾਬੀ ਆਥਰਜ਼ ਅਤੇ ਆਰਟਿਸਟਸ
12. ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2005
13. ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
14. ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਲੋਕ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ, ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ, ਦਿੱਲੀ
15. ਡਾ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਕੈਥੇ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ: ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਰਵ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ
16. ਡਾ. ਦੇਵਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਬਰਤਾਨਵੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ: ਇੱਕ ਪਰਿਪੇਖ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਦਿੱਲੀ

https://www.researchgate.net/publication/354209714_paravasa_da_sakalapa_sidhantaka_masale_Concepts_of_Diaspora_Theoretical_concerns_Article_in_Punjabi

<https://www.youtube.com/watch?v=e4i3mpd1IzQ>

Unit 04 : ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ: ਕਵਿਤਾ, ਕਹਾਣੀ ਅਤੇ ਨਾਵਲ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਤੇ ਵਿਕਾਸ

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ (Content)

1. ਉਦੇਸ਼
2. ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ
3. ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ
4. ਸਾਰ-ਅੰਸ਼
5. ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ
6. ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ
7. ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
8. ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਉਦੇਸ਼:

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਉਪਰੰਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ--

- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਸਬੰਧੀ ਜਾਣਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣਗੇ।
- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣਗੇ।
- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਗੇ।
- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਗੇ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ:

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਧਾਰਾ ਦੇ ਮੁੱਢ ਅਤੇ ਧਾਰਾ ਸਬੰਧੀ ਸੰਖਿਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਸਕਣਗੇ। ਇਹ ਪਾਠ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਅਧੀਨ ਰਚੀਆਂ ਕ੍ਰਿਤਾਂ ਸਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਪਾਠ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਰੂਪਾਂ-ਕਹਾਣੀ ਅਤੇ ਨਾਵਲ ਦੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਸਕਣਗੇ।

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ:

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ: ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਬਹੁਲਤਾ ਉਸ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਹੈ ਜੋ ਨਿਰੀ ਭਾਵੁਕਤਾ ਅਤੇ ਹੋਰਵੇ ਦੇ ਪੜਾਅ ਨੂੰ ਪਿਛਾਂਹ ਛੱਡ ਆਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਨਵੇਂ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਲਈ 'ਪਰਵਾਸੀ' ਜਾਂ ਅਜਿਹਾ ਰਲਦਾ ਮਿਲਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ। ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਕਰਦਿਆਂ ਬਾਹਰ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਇਵੇਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਪੈਟਰਨਾਂ ਦੀ ਵਿਵਿਧਤਾ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਅਗਾਂਹ ਵੀ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਸਥਾਪਤ ਕਵੀਆਂ ਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਕਵੀ ਐਸੇ ਹਨ ਜੋ ਪਰਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਨੁਹਾਰ ਬਣਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਬਣਾਈ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਾਵਿ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਰਸਰੀ ਫਹਿਰਿਸਤ ਇਵੇਂ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ;

ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਜਗਜੀਤ ਬਰਾੜ, ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੱਧੂ, ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ, ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ, ਗੁਰਚਰਨ ਰਾਮਪੁਰੀ, ਅਮਰਜੀਤ ਚੰਦਨ, ਅਵਤਾਰ ਜੰਡਿਆਲਵੀ, ਇਕਬਾਲ ਰਾਮੂਵਾਲੀਆ, ਸੁਖਿੰਦਰ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਧੰਜਲ, ਅਜਾਇਬ ਕਮਲ, ਜਗਤਾਰ ਢਾਅ, ਸੁਖਪਾਲ ਸੰਘੇੜਾ, ਦਲਜੀਤ ਮੇਖਾ, ਵਰਿੰਦਰ ਪਰਿਹਾਰ, ਪ੍ਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ, ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੰਬੋਜ, ਰਵਿੰਦਰ ਸਹਿਰਾਅ, ਅਜੀਤ ਰਾਹੀ, ਸੁਖਪਾਲ, ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਤੇ ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਆਦਿ।

ਕੁੱਝ ਕਵੀ ਐਸੇ ਹਨ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਰਾਜਸੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰਗਰਮ ਸਨ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸ ਸੂਝ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਸੁਚੇਤ ਹਨ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਮਜ਼ਬੂਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਪਰਵਾਸ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀਆਂ ਰਾਜਸੀ ਬਣਤਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਸੁਚੇਤ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਾਲੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਸ਼ਾਇਰ ਹਨ ਜੋ ਪਰਵਾਸ ਨੂੰ ਚਿੰਤਨੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੰਬੋਜ ਅਤੇ ਰਵਿੰਦਰ ਸਹਿਰਾਅ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੰਬੋਜ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ;

ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੰਮ ਤਾਂ ਹਨ
ਪਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਿੱਥੇ ਹੈ।
ਅਸੀਂ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ਉਤਾਰ ਕੇ
ਪਿੱਠਾਂ ਤੇ ਲੱਦ ਲਿਆ ਹੈ ਸਟਰੈੱਸ ਬਣਾ ਕੇ,
ਕਸਬੀ ਰਸਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਵੱਢਿਆ ਤੇ ਬਦਲਿਆ ਹੈ
ਕੱਠਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਨਿਜੱਤਾ ਨੂੰ ਥੰਮਿਆ ਹੈ
ਪਰ ਸਾਡੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਕਿੱਥੇ ਹਨ?
.....
ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕੰਮ ਬਦਲਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ
ਨਾਲ ਹੀ ਤਿੜਕ ਜਾਂਦੇ ਨੇ
ਮਿੱਤਰਤਾ ਤੇ ਸਮਾਜੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨੁਸਖੇ
ਕੀ ਇਹ ਭਗੌੜੀ ਲੱਚਰਤ ਹੈ ਜਾਂ ਗੁਣ
ਕੀ ਇਹੀ ਹੈ ਲਚਕੀਲੇ ਸਰਮਾਏ ਦਾ ਗੁਣ
ਜੀਹਦੇ ਤੁਸੀਂ ਗੁਣਗਾਨ ਕਰਨੋਂ ਨਹੀਂ ਹਟਦੇ
ਇਹ ਸਹਿਜ ਨਹੀਂ ਹੈ
ਇਹ ਤਾਂ ਸਹਿਜਤਾ ਦਾ ਗਲਪ ਹੈ
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਹੀਂ; ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਪੈਰੋਤੀ ਹੈ
ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਇਦ ਬਿਲਡਿੰਗ ਅੰਦਰ ਉੱਗੇ
ਉਹ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੇ ਦਰਖਤ ਹਾਂ
ਜੋ ਉਪਰੋਂ ਸਦਾ ਈ ਹਰੇ ਲਗਦੇ ਨੇ
ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਹਨ

ਨਜ਼ਮਾਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ
ਹਕੂਮਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ
ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ
ਪਰ ਜਦੋਂ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਸਾਹੀ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਅੱਗੇ
ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣ ਜਾਵਣ
ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ 'ਚ,
ਸੂਲਾਂ ਬਣ ਚੁੱਭਣ
ਤੇ ਰਾਤਾਂ ਦੀ ਨੀਂਦ ਚੱਟ ਜਾਵਣ
ਤਾਂ ਵਰਜਿਤ ਕਹਿਲਾਵਣ

ਇਕਬਾਲ ਖ਼ਾਨ-ਇਹਨਾਂ ਨਜ਼ਮਾਂ ਵਿਚ ਅਜੇ ਪੁਰਾਣੇ ਐਕਟਿਵਿਜ਼ਮ ਵੇਲੇ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਵੀ ਵੇਦਨ ਸੁਲਘਦੀ ਹੈ। ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਰਾਜਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਚੰਗਿਆੜੀ ਵੀ ਟਹਿਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਹੋਰਵੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ, ਸਵੈ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹਨ। ਇਕਬਾਲ ਖ਼ਾਨ ਕਿਸੇ ਵਕਤ ਏਧਰ ਸਰਗਰਮ ਨਕਸਲੀ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਕਿਤਾਬ ਆਈ ਹੈ-'ਨਾਸ ਦੀ ਮੌਤ ਤਕ'। ਉਹਦੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ 'ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਪਰਤਾਂਗਾ'-

ਸੰਸਾਰ ਤਾਂ ਘੋਗੇ ਵਾਂਗ/ਸਿਮਟ ਗਿਆ ਹੈ
ਧਰਤੀ ਦਾ ਗੋਲਾ ਤਾਂ ਬਸ ਗੋਂਦ ਵਾਂਗ
ਮੁੱਠੀ 'ਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਸੈਮ
ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ
ਵਕਤ ਦੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਅੱਗੇ ਤਾਂ
ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵੀ
ਗੁੰਝਲਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਮੈਂ ਹੁਣ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਪਰਤਾਂਗਾ

ਪਰ ਇਸ ਨਜ਼ਮ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਅਜੇ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਝਾਕਦਾ ਹੈ। ਪੂਰਾ ਭਾਣਾ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਵਿਚ ਵੱਸੇ ਅਜੀਤ ਰਾਹੀ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਹੈ-ਮੈਂ ਪਰਤ ਆਵਾਂਗਾ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚਲਾ ਹੋਰਵਾ ਆਪਣੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਰਲਾਪ ਅਤੇ ਸੰਤਾਪ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵਿਰਲਾ ਫਿਨਾਮਿਨਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਇੱਕ ਅੱਧ ਵਾਪਸ ਆ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਭਾਵੁਕ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਨਸਲ ਦੇ ਵਾਪਿਸ ਆ ਕੇ ਕੀ ਲੈਣਾ ਹੈ? ਗੱਲ ਹੋ ਰਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ, ਇੱਥੇ ਅਸੀਂ ਕੁੱਝ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਆ ਸੀ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਡਿਜ਼ਾਇਨ ਪੱਖੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰੀ 'ਚ ਨਿਵਕਲੀ ਥਾਂ ਬਣਾਈ ਹੈ। ਗੁਰਬਚਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਕਾਵਿ ਹੈ, "ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਸਮੁੱਚੀ ਹਯਾਤੀ 'ਚ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਬੇਗਾਨਗੀ ਦਾ ਸਰੋਤ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮਾਨਵੀ ਸਾਹਸ ਲਈ ਚੁਣੌਤੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਚਨ ਨੇ ਇੱਥੇ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜੋ ਪਰਦੇਸੀ ਬੇਗਾਨਗੀ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੈ :

ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਦੇਸ ਵਿਚ
ਨਵੇਂ ਆਏ ਹੋ ਜੀ ਆਇਆ,
ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਪਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਆਏਗਾ
ਪਿੱਛੇ ਰਹੇ ਪਿੰਡ ਦਾ
ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਦਾ
ਖੇਤਾਂ ਦਾ
ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਰੋ ਝੁਰਨ ਨਾ
ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ ਤੁਹਾਡਾ ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਕੋਈ ਵੀ ਪਰਦੇਸੀ
ਪੂਰਾ ਪਰਦੇਸੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ
ਦੇਸੀ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਕੋਈ ਵੀ ਦੇਸਵਾਸੀ
ਕੇਵਲ ਦੇਸਵਾਸੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ
ਪਰਦੇਸੀ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਗੁਲਾਬ ਗੁਲਾਬ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਗੁਲਾਬ ਫੁੱਲ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ

ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ-ਉਸ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਪਰਦੇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਾ, ਨਵੇਂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਾ ਬਣੇ ਕੇ, ਹੋਂਦ ਵਿਹੁਣਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਇਹ ਗੱਲ ਇਸ ਲਈ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪਿਛਾਂਹ ਤੋਂ ਪਾਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਪਿਛਾਂਹ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਨਾਲ ਬੱਝਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕਦੇ ਵੀ 'ਸਿਮਰਤੀ ਵਰਗਾਂ ਕਵਿਤਾ' ਨਾ ਲਿਖ ਸਕਦਾ। ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਨੇ ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ 'ਲੀਲਾ' ਵਰਗਾ ਕਾਵਿ-ਗ੍ਰੰਥ ਰਚਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਵਿ-ਗ੍ਰੰਥ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਅਤੇ ਨਿਕਟ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਕਾਵਿ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ 'ਲੀਲਾ' ਕਾਵਿ ਇਕ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਾਪਰੀ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਪੱਖੋਂ ਹੀ ਵਿਵਧਤਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਾਵਿ-ਭਾਸ਼ਾ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਸਿਰਜਣੀ ਹੈ। 2002 ਵਿੱਚ ਸਾਉਥੈਪਟਨ ਰਹਿੰਦੇ ਵਰਿੰਦਰ ਪਰਿਹਾਰ ਦਾ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਆਇਆ। ਕੁਦਰਤ ਨਾਂ ਸੀ 312 ਸਫ਼ਿਆਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਦਾ। ਪਹਿਲਾ ਵਰਕਾ ਉਲਟਿਆ ਲਿਖਿਆ ਸੀ:

ਇਸ ਕਾਵਿ-ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਆਖਣ ਲਈ, ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਭੁੱਲੀ ਹੋਈ ਭਾਸ਼ਾ ਫੇਰ ਤੋਂ ਸਿੱਖਣੀ ਪਈ ਹੈ। ਤੇ ਮੇਰੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਹੋਈ ਭਾਸ਼ਾ ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਲਈ ਭੁਲਾਉਣੀ ਪਵੇਗੀ।

ਉੱਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਵੀ ਜੈਨ ਕੀਟਸ ਪਤੀ ਆਭਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਲਿਖਿਆ ਸੀ: ਉਹਦੀਆਂ ਦੇ ਗੱਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਮਰ ਭਰ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣਗੀਆਂ:

The Poetry of earth is ceasing never
It must come as leaves to a tree or not at all

ਡਾ. ਮੋਹਨਜੀਤ ਅਨੁਸਾਰ, "ਵਰਿੰਦਰ ਜੜਾਂ, ਪੱਤਿਆਂ, ਤਨ-ਖੇੜਾਂ, ਰੰਗਾਂ, ਮਿੱਟੀ, ਖੰਭਾਂ, ਪੈਣ, ਪਾਣੀ, ਅੰਬਰ ਨਾਲ ਫਲਸਫ਼ਾ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਫਲਸਫ਼ੇ ਲਈ ਵੱਖਰੀ ਕਾਵਿ-ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਲੋੜ ਤਾਂ ਪੈਣੀ ਸੀ। ਇਸ ਫਲਸਫ਼ੇ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕੁਦਰਤ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗਾ 'ਧੁੱਪ ਦੀ ਤਸਵੀਰ', 'ਚਿੱਟਾ ਕੋਰਾ ਵਰਕਾ', 'ਖਲਾਮਾ', 'ਛੱਲ-ਫਾਬਲ ਦਾ ਘਰ', 'ਹਰੀ ਅੱਖ ਬਿਰਖ ਦੀ ਆਦਿ ਆਦਿ। ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਹੈ: "ਵਰਿੰਦਰ ਦੀ ਅੱਖ ਵਿੱਚ ਸਾਧਾਰਣ 'ਚੋਂ ਅਸਾਧਾਰਣ ਵੇਖ ਸਕਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਹੈ।" ਤੇ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਵਰਿੰਦਰ ਕੇਲ ਅਸਾਧਾਰਣ ਨੂੰ ਸਾਧਾਰਣ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਪਰਦੇਸ ਬੈਠੇ ਵਰਿੰਦਰ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਸਮਾਜ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਸਾਹਵੇਂ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸੰਬਾਦੀ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਢੁੱਕਵੀਂ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਜਪਾਨ ਦੇ ਬੋਧ ਮੰਦਰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਕੰਢੇ ਫਿਰਦਿਆਂ ਜਪਾਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਕਵੀ ਪ੍ਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ: ਬਈ ! ਇਹ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਵਰਗਾ ਮਾਹੌਲ ਈ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਪ੍ਰਮਿੰਦਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਮਨ ਚਿੱਤ ਲਾ ਕੇ ਰਹੀਏ, ਉਹੋ ਆਪਣਾ ਮਲਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋਢੀ ਨੇ ਜਪਾਨ 'ਚ ਰਹਿ ਕੇ ਨਵੇਂ ਚਿੰਤਨ ਨਾਲ ਦਸਤਪੰਜਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ ਦਾ ਇਕ ਹਾਈਕੂ ਹੈ:

ਜਾਪਾਨ ਵਿੱਚ
ਪੂਰਬ ਦੇ ਦੂਰ ਤੁਹਾਡੇ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ
ਦੁਆ ਕਰਦੇ ਹਾਂ
ਭਾਰਤ ਵਸਦੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਲਈ

ਪ੍ਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ ਨੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਾਪਾਨ ਦੀ ਰੂਹ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪਈ ਹੈ। ਉਹ ਜੈਨ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੈ ਵਿਸ਼ਵ-ਚੇਤਨਾ। ਇੱਥੇ ਵੇਦਨ ਕੇਵਲ ਭਾਰਤ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਹੈ। ਹੁਣਵੀਂ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇਹੋ ਸਵੀਕਾਰ ਹੈ। ਗੁਰੂਮੇਲ ਅਤੇ ਸੁਖਪਾਲ ਸੰਘੇੜਾ ਦੇ ਹੋਰ ਸ਼ਾਇਰ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇਹਾਂ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦੀ ਚਿੰਤਨੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਆਧੁਨਿਕ ਗਿਆਨ, ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ

ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤਾਂ ਹੈ ਈ ਇਹ ਨਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਉਸਾਰਨ ਵੱਲ ਵੀ ਰੁਚਿਤ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਅਤੇ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਗੁਰੂਮੇਲ ਦੇ ਅਮਰੀਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਭੌਤਿਕ ਅਤੇ ਨਿਰਵਾਹਕ ਤੌਰ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਨਾਤੂ ਆਪਣੀ ਜੰਮਣ ਤੋਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਤਨ ਪਰਦੇਸੀ ਹੈ, ਮਨ ਅਜੇ ਵੀ ਦੇਸੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਮਨ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਹੈ, ਤਨ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਇਹਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪਰਦੇਸੀ, ਪਰਵਾਸੀ ਜਾਂ ਬਦੇਸ਼ੀ ਕਵੀ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਵਾਸਤਵਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿ ਕੇ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੇਵਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਥਾਂ ਟਿਕਾਣਾ ਦੱਸਣ ਲਈ ਤਾਂ ਵਰਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਸਮੁੱਚੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਦਾ ਸੁਆਲ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸੁਖਪਾਲ ਸੰਘਣਾ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਕੀ ਭੂਤ ਨਗਰੀ’ ਹੈ। ਭੂਤ ਅਤੀਤ ਹੈ ਜਿਹਨੂੰ ਸਾਡਾ ਬੰਦਾ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਸੁਖਪਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰਦੇਸੀ ਬੈਠੇ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਚਿੰਤਨੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਸੁਖਿੰਦਰ ਅਤੇ ਸੁਖਪਾਲ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਣਵੀਂ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਫਿਨਾਮਿਨਾ ਹੈ ਜੋ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰ ਲਿਖ ਰਹੇ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ: ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਿੱਜ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ ‘ਤੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹੈ। ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਇਹ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਗੇੜ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਕਥਾ ਮਾਡਲਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵੱਲ ਅਗਰਸਰ ਰਚੀ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨਿ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸਮਾਜਕ ਆਰਥਿਕ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਮਾਨਵੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਹਰ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ‘ਦਿਸਹੱਦੇ ਤੋਂ ਪਾਰ, ਮਰਦਾ ਸੱਚ, ਝੂਠੀ ਮਹਿਕ, ਡਗਿਆ ਮਨੁੱਖ), ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ (ਖਰਾ ਖੇਟਾ, ਗਊ ਹੱਤਿਆ, ਰੂਹ ਦਾ ਸ਼ਰਾਪ, ਭੈਮ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ, ਬਦਰੰਗ), ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ (ਸੁੱਕਾ ਪੱਤਾ ਦੇ ਹਵਾ, ਕਾਲਾ ਲੂਹ, ਸੱਪਾਂ ਦਾ ਭਰਾ ਬਰਤਾਨੀਆਂ), ਸੁਰਜੀਤ ਵਿਰਦੀ (ਕੈਸਰ ਤੇ ਫੁੱਲ), ਕੈਲਾਸ਼ ਪੁਰੀ (ਤੇ ਸੁਜੀ ਰੋਂਦੀ ਰਹੀ, ਇਕ ਸੱਕ ਦੇ ਤਜਵੀਜਾਂ, ਲੇਡੀ ਮਾਰਗਰੇਟ ਤੇ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਆਂ), ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ (ਅੱਗਾਥ, ਰੇਤ ਸਾਗਰ ਤੇ ਰਾਤ ਦਾ ਹੁਸਨ, ਮੰਣ ਮਰ ਗਿਆ) ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਧੂ (ਦੁੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ) ਰਾਘਬੀਰ ਢੰਡ (ਕਾਇ ਕਲਪ, ਬੋਲੀ ਧਰਤੀ, ਉਸ ਪਾਰ, ਕੁਰਸੀ, ਸ਼ਾਨੇ ਪੰਜਾਬ, ਕਾਲੀ ਨਦੀ ਦਾ ਸੇਕ), ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ (ਉਜੜਿਆ ਖੂਹ, ਪੁੰਨ ਦਾ ਸਾਕ, ਖਾਲੀ ਪਲਾ ਦੀ ਸਾਂਝ, ਲਾਲ ਚੌਕ, ਕੁਆਰ ਗੰਦਲ), ਅਵਤਾਰ ਸਾਦਿਕ (ਕੁੱਤੇ ਵਾਲਾ ਗੋਰਾ, ਚਿਮਨੀਆਂ ਦੀ ਛਾਵੇਂ, ਸੁਖਿੰਦਰ ਦੇਹਲਵੀ (ਬਰਫ਼ ਥੱਲੇ ਦੱਬੀ ਲਾਸ਼), ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਰਾਏ (ਰੰਗਦਾਰ), ਜਗਜੀਤ ਬਰਾੜ (ਮਾਧਿਅਮ, ਵਾਪਸੀ), ਰਾਣੀ ਨਗਿੰਦਰ (ਧੁੱਖਦਾ ਸ਼ਹਿਰ), ਅਮਨਪਾਲ ਸਾਰਾ (ਸਰਦ-ਰਿਸ਼ਤੇ), ਡਾ. ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ (ਪੂਰਾ ਆਦਮੀ, ਵਿਸਫ਼ੋਟ), ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ (ਚਰਨਵੀ, ਜੁਰਮ ਦੇ ਪਾਤਰ, ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਜੰਗਲ, ਕੋਨ ਪ੍ਰਤੀਨ, ਮੈਲੀ ਪੁਸਤਕ, ਕੰਪਿਊਟਰ ਕਲਚਰ, ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਟਾਪੂ), ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਹੋਅਰ (ਤੇ ਸ਼ਿਵਾ ਬਲਦਾ ਰਿਹਾ), ਸੁਰਜੀਤ ਕਲਸੀ (ਸੱਤ ਪਰਾਈਆਂ ਔਰਤਾਂ) ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। | ਅਮਰੀਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਕੁ ਰਚਨਾਕਾਰ ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਅਮਰੀਕੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਜਟਿਲ ਬਣਤਰ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਅਤੇ ਬਾਹਰਮੁੱਖੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਝਦੇ ਹਨ | ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਮੱਰਥਾ ਨਾਲ ਡਾ. ਜਗਜੀਤ ਬਰਾੜ ਨੇ ਅਮਰੀਕੀ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ ਹੈ | ਅੱਜ ਕੱਲ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਅਮਰੀਕੀ ਰਚਨਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਸਰਗਰਮ ਨਹੀਂ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਾਪਸੀ ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਪ੍ਰਸੰਗਕ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਗਲਪ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਮਈ ਸੰਸਾਰ ਵੱਜੋਂ ਚਿਹਨਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਾਪਸੀ ਨੀਲੇ ਖੰਭਾਂ ਨਾਲ ਕਲਾਕ, ਲਾਲ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਪੁਰਾਣਾ ਕਿਲ੍ਹਾ, ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ, ਮਾਧਿਅਮ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਡੂੰਘਾ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸੋਝੀ ਸਮੇਈ ਬੈਠੀਆਂ ਹਨ। ਪੁਰਾਣਾ ਕਿਲਾ ਜਿੱਥੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚੇਤਨਤਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਔਰਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦੀ ਭੇਗ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਮਾਰਮਿਕ ਚਿੱਤਰ ਹੈ। ਮਾਧਿਅਮ ਕਹਾਣੀ ਅਜਿਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਸੰਕਟ ਕਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਲੇ ਬਣੇ ਬਣਾਏ ਜੀਵਨ ਚੋਖਟਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੋਚਣ-ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਡਾ.

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਜਗਜੀਤ ਬਰਾੜ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਮਰੀਕੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕੀ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਫਿਕਰੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਭਰਪੂਰ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ

- ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਅੰਖਰ ਤਾਰੇ ਕਿਉਂ ਹਨ? ਸੂਰਜ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ?
- ਭੁੱਖੇ ਪੰਛੀ ਗੀਤ ਨਹੀਂ ਗਾਉਂਦੇ
- ਅਜਨਬੀਅਤ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਮਾਹੌਲ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਡੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ
- ਕਿਸੇ ਸਾਇੰਸਦਾਨ ਦਾ ਕਰੱਤਵ ਹਾਦਸਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਭਾਵੁਕ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਗੋਂ ਹਾਦਸਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਲੱਭਣਾ ਸੀ।

ਇਹ ਜਿਹੇ ਚਿੰਤਨੀ ਵਾਕ ਪਾਠਕ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਕਰੇਦਦੇ ਹਨ। ਜਗਜੀਤ ਬਰਾੜ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਮਰਥਾ ਦਾ ਗਲਪਕਾਰ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮਾਨਵੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਅਸਤਿਤਵ ਦੇ ਵਿਵੇਕ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਗਲਪ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਚਰਿੱਤਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਰਚਨਾ ਦੀ ਸੋਝੀ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ- ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ, ਨਸਲਵਾਦ, ਭੂ-ਹੋਰਵਾ, ਟੁੱਟਦੇ-ਬਣਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਅ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਆਦਿ। ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੱਖ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤਜਰਬੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਏਧਰਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਚ ਜਾ ਰਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਹਾਣ ਦੀ ਬਣਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਮਸਲੇ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਇਹ ਉਹ ਮਸਲੇ ਹਨ ਜੋ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਹਿਣੇ ਪਏ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਨਸਲਵਾਦ ਭੂ-ਹੋਰਵਾ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜ੍ਹਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਓ ਇਹਨਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜਿੱਥੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਵੱਖਰੇ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੱਡ ਭੰਨਵੀਂ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਪੱਕੇ ਪੈਰੀਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਉਥੇ ਵਤਨ ਰਹਿੰਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸਾਕ ਸਬੰਧੀਆਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਬੁਰੇ ਵਿਵਹਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਝੰਜੋੜਦਾ ਰਿਹਾ, ਜਿਸਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਬੜੀ ਬੇਬਾਕੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਹੈ:

ਪਰਵਾਸੀ ਕਾਹਣੀ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਰਿਪੇਖ ਘਰਵਾਸ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਸੰਵੇਦਨਾ ਦਾ ਤਣਾਉ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਉਂ ਪਰਵਾਸੀ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਲੈ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਨਿਕਲੇ ਸਨ, ਉਥੇ ਬਦਲਦੇ ਹਾਲਤਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਘਰ ਬਣਾ ਕੇ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਸਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨ ਛੁਪੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਵਸਤੂ-ਸਮੱਗਰੀ ਰੂਪ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮੁਢਲੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀ ਨਸਲਵਾਦ, ਭੂ-ਹੋਰਵੇ ਦੀ ਗੱਲ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਫਿਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਤਰਾਲ ਨਾਲ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਵੀ ਬਦਲਿਆ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਵਤਨ ਵਾਸੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਬੁਰੇ ਵਰਤਾਓ ਨੂੰ ਜ਼ਬਾਨ ਵੀ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਥਾਪਤੀ ਕਾਰਨ ਦੰਪਤੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਤੋੜਾਂ, ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜ੍ਹਾ ਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੱਡੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਣ ਕੇ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਸਤੂ ਬਣਨ ਲੱਗੀਆਂ। ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਨਵੇਂ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਦਾ ਮਸਲਾ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਜੋ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਲੋੜ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ ਦੌਰਾਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਕਥਾ ਵਸਤੂ ਬਦਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਡਾ.ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੜਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਰੇਖਾ ਨੂੰ ਇਉਂ ਅੰਕਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਕਥਾ-ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਪੜਾ (ਉਦਰੇਵੇਂ ਤੇ ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ) ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਤੀਜੇ ਪੜਾ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਝੁਕਾ ਪੱਛਮੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਣ ਵੱਲ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਉੱਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਾਲਾ ਹੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਚੌਖਟਾ ਲਾਗੂ ਰਿਹਾ ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਹਿਤਕ ਰੁਚੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਨਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਸੋ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਕਥਾਨਕ, ਆਦਿ, ਮੱਧ ਤੇ ਅੰਤ ਅਤੇ ਕਾਰਣ ਕਾਰਜ ਦੇ

Unit-04 : ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ: ਕਵਿਤਾ, ਕਹਾਣੀ ਅਤੇ ਨਾਵਲ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਤੇ ਵਿਕਾਸ

ਸਬੰਧ ਵਾਲਾ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤਕ ਚੌਖਟਾ ਮੁੱਢਲੀ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਮੂਲਧਾਰਾ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਬਦਲਦਾ ਰਿਹਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਪਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਅਕਾਰ ਪੱਖੋਂ ਵੱਡੀ ਹੋਣਾ ਸਿੱਖ ਲਿਆ ਸੀ ਉੱਥੇ ਮਸਲਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਵੀ ਬਦਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲੇ ਅੰਤ ਵਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਚੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨਿਰੰਤਰ ਗਹਿਰ-ਗੰਭੀਰ ਚਰਿਤਰ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਪਰਵਾਸੀ ਦੀਆਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਤੇ ਅਣਦਿਸਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਕਥਾ ਰਚਨਾ ਦੇ ਕਲਾਤਮਕ ਸੰਗਠਨ ਤੇ ਰਚਨਾਤਮਕ ਵਿਵੇਕ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਅੱਜ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਮੂਲਧਾਰਾ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਰੂਪਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਨਵੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਪਣਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਦੇ ਮਸਲੇ ਮਹੱਤਵ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਦੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਭਵਿੱਖਮੁਖੀ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਜਿੱਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਰਚਨਾ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤੁਰੀ ਵਿਖਾਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਡਾ. ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, “ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਸੰਦਰਭ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜੋ ਸਾਜ ਦੇ ਕ ਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਅਭਿਜ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਵਿਧਾਨ ਅਨੁਕੂਲ ਸਿਰਜਨ, ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਤੇ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਜਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਜਾਂ ਉੱਥੇ ਰਸਵ-ਵੱਸਣ ਉਪਰੰਤ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਮੋਹ, ਮੋਹ ਪਿੱਛੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਉਦਰੇਵੇਂ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲ 'ਤੇ 1990-95 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੇ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਥੋਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ, ਪਰਵਾਸੀ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੁੰਜੀ ਅਤੇ ਪੁੰਜੀਪਾਤੀਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਤੇ ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਸਹਿਤ ਤੇ ਸਮਾਜ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਕਲਾ ਖੇਤਰਾਂ 'ਤੇ ਤਿੱਖਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਪਹਿਲਾ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲ ਸੰਨ 1953 ਵਿੱਚ ਸ: ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ 'ਲਹਿਰ ਵਧਦੀ ਗਈ' ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਛਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਇੰਛ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਨੇ 50ਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਸਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ 6 ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਨਾਵਲ ਛਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰੋਕਾਰ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸਰੋਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸੈਂਕੜੇ ਪਰਤਾਂ ਤੇ ਪੜ੍ਹਤਾਂ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਦਾਇਤਣ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ, ਬਿਗਾਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਨ ਮਾਰ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ, ਇੰਛਾ ਦੇ ਉਲਟ ਜਿਊਣ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ, ਬਿਗਾਨੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤੇ ਅਣਇੱਛਤ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਹੋਇਆ ਪਰਵਾਸ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਉਪਰੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਅਤੇ ਜਟਿਲਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ- ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੇ ਨਾਵਲ-ਲਕੀਰਾਂ ਤੇ ਮਨੁੱਖ, ਧੁੰਦਲਾ ਸੂਰਜ, ਸੰਘਰਸ਼, ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਰਾਹ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਵਿਚਲੇ ਕਥਾਰਥ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਕੇਸਰ (ਲਹਿਰ ਵਧਦੀ ਗਈ, ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ, ਮਦਨ ਲਾਲ ਚੰਗਰਾ ਆਦਿ ਦਾ ਰਚੇਤਾ) ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਕੈਲਾਸ਼ ਪੁਰੀ (ਕਰਤਾ ਮੈਂ ਇੱਕ ਔਰਤ, ਕਟਹਿਰੇ ਵਿੱਚ ਖੜੀ ਔਰਤ, ਮਿੰਦਾ ਮਰਦੀ ਨਹੀਂ) ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਇਸਤਰੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਉਲਝਵਾਂ ਦੇ ਅਦਿੱਖ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਪਰਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਮੁੱਢਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਸਤੱਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਚਿਤਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕੁੱਝ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲ ਗੰਭੀਰ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਨਾਵਲੀ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੌਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਵਲਕਾਰ ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ, ਰਾਘਬੀਰ ਢੰਡ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਧੀਰ, ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ, ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ, ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਆਦਿ ਹਨ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਹੋਇਆ ਪਰਵਾਸ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਓਪਰੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਅਤੇ ਜਟਿਲਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੁੱਢਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਸਤੱਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਚਿਤਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕੁੱਝ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲ ਗੰਭੀਰ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਨਾਵਲੀ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੌਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਵਲਕਾਰ ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ, ਰਾਘਬੀਰ ਢੰਡ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਧੀਰ, ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ, ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ, ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਆਦਿ ਹਨ। ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇਕੋ ਇਕ ਨਾਵਲ ਮਲੇਰੀਆ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਆਲੋਚਕ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਨੀਲਗਿਰੀ ਨੇ ਇਸ ਰਚਨਾ ਰਾਹੀਂ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਗੈਰ-ਪੰਜਾਬੀ ਚਰਿੱਤਰਾਂ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਕਰਵਾਈ ਹੈ ਜੋ ਸਫਲ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਰਾਘਬੀਰ ਢੰਡ (ਕਰਤਾ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਯਾਤਰਾਂ) ਇੱਕ ਹੋਰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਆਰਥਕ ਪਕਣਾ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨਾਵਲ ਲਿਖੇ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹਨ-ਨਵੇਂ ਰਿਸ਼ਤੇ, ਕੱਚੇ ਘਰ, ਕੱਖ ਕਾਨ ਤੇ ਦਰਿਆ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਕੰਜਕਾਂ ਆਦਿ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਗਜੀਤ ਬਰਾੜ, ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਧੁੱਪ ਦਰਿਆ ਦੀ ਦੇਸਤੀ, ਡੁੱਬਦ-ਚੜ੍ਹਦੇ ਵਰਗੇ ਨਾਵਲ ਦਿੱਤੇ। ਉਹ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਥਾਨ ਬਣਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। 'ਕੰਜਕਾਂ' ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਦੇਬੂ ਸਿੰਘਪੁਰਨੀ, ਜੀਤੇ ਤੇ ਸਨੇਹ ਵਰਮਾ ਵਰਗੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਖੁੱਲ, ਉਪਭੋਗ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਚਕਾਚੌਂਧ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੇ ਕਿਰਦਾਰ ਸਿੰਮੀ ਅਤੇ ਪਾਲ ਜੋ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ 'ਇਸ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ, ਆਪਣੀ ਕਲਚਰ, ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਮਾਡਲ ਗੁਆ ਬਹਿੰਦੇ ਹਨ | ਪਾਲ ਅਮੀਰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਰਿੰਮੀ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਗੋਰੇ ਦੇ ਅਲਿੰਗਣ ਵਿੱਚ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਨਿੰਮੀ ਨੂੰ ਉਸੇ ਮਾਡਲ ਵਰਗਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸਾਰ-ਅੰਸ਼:

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਯਾਰਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ-ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਕਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਿਰਜਣ-ਵਿਸਤਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਿਰਜਣਯਾਰਾ ਵਿਚ ਭੂ-ਹੋਰਵਾ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ, ਅੰਤਰ-ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਉ, ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜੇ ਤੇ ਪਾਰ-ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਮਸਲਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ, ਅਸਤਿਤਵਮੂਲਕ ਵਿਤਕੇਕਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ, ਪਰਵਾਸੀ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਪੇਜ਼ੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਜਾਂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਕਟਾਂ ਵਿੱਚ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਪਰਵਾਸੀ ਨੂੰ ਕਦੀ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਵੀ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੀ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵ-ਲੀਲ੍ਹਾ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਆਕਰਸ਼ਣ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਬਣਾਇਆ ਘਰ ਸੁੱਖ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਜਾਂ ਸਮਾਜ-ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਲਈ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੀ ਸੁਰਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਸੰਗ ਚੱਕਰਧਾਰੀ ਮੁਦਰਾ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਮੁੱਖ/ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ:

ਮਸਲਾ---ਸਮੱਸਿਆ

ਉਦਰੇਵਾਂ---ਹੋਰਵਾ

ਜਟਿਲ---ਗੁੰਝਲਮਈ

ਵਿਧਾ---ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ

ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ --- ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ:

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਕਾਵਿ-ਤੁਕਾਂ ਕਿਸ ਦੀਆਂ ਹਨ?

ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੰਮ ਤਾਂ ਹਨ

ਪਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਿੱਥੇ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ਉਤਾਰ ਕੇ

ਪਿੱਠਾਂ ਤੇ ਲੱਦ ਲਿਆ ਹੈ ਸਟਰੈੱਸ ਬਣਾ ਕੇ,

ਕਸਬੀ ਰਸਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਵੱਢਿਆ ਤੇ ਬਦਲਿਆ ਹੈ

ਕੱਠਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਨਿਜੱਤਾ ਨੂੰ ਥੱਮਿਆ ਹੈ

ਪਰ ਸਾਡੀਆਂ ਜੜਾਂ ਕਿੱਥੇ ਹਨ?

ੳ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ

ਅ ਇਕਬਾਲ ਖਾਨ

ੲ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੰਬੋਜ

ਸ ਰਵਿੰਦਰ ਸਹਿਰਾਅ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. 'ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਪਰਤਾਂਗਾ' ਕਵਿਤਾ ਕਿਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ?

ੳ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ

ਅ ਇਕਬਾਲ ਖਾਨ

ੲ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੰਬੋਜ

ਸ ਰਵਿੰਦਰ ਸਹਿਰਾਅ

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਉਹ ਕਾਵਿ ਹੈ, "ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਸਮੁੱਚੀ ਹਯਾਤੀ 'ਚ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਬੇਗਾਨਗੀ ਦਾ ਸਰੋਤ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮਾਨਵੀ ਸਾਹਸ ਲਈ ਚੁਣੌਤੀ ਹੈ।

ਕਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਹੈ?

ੳ ਗੁਰਬਚਨ

ਅ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ

ੲ ਦੇਵ

ਸ ਅਜੀਤ ਰਾਹੀ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. 'ਮੈਂ ਪਰਤ ਆਵਾਂਗਾ' ਕਿਸ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕ ਹੈ?

ੳ ਗੁਰਬਚਨ

ਅ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ

ੲ ਦੇਵ

ਸ ਅਜੀਤ ਰਾਹੀ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਨਿਮਨਲਿਖਾ ਰਚਨਾ ਦਾ ਰੂਪ ਕਿਹੜਾ ਹੈ?

ਜਾਪਾਨ ਵਿਚ

ਪੂਰਬ ਦੇ ਦੂਰ ਤੁਹਾਡੇ ਮੰਦਰ ਵਿਚ

ਦੁਆ ਕਰਦੇ ਹਾਂ

ਭਾਰਤ ਵਸਦੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਲਈ

ੳ ਕਵਿਤਾ

ਅ ਗ਼ਜ਼ਲ

ੲ ਹਾਇਕੂ

ਸ ਰੁਬਾਈ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6 'ਦਿਸਹੱਦੇ ਤੋਂ ਪਾਰ' ਕਿਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ?

ੳ ਰਾਖੀਰ ਢੰਡ

ਅ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ

ੲ ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ

ਸ ਸੁਰਜੀਤ ਕਲਸੀ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜੀ ਰਚਨਾ ਅਮਨਪਾਲ ਸਾਰਾ ਦੀ ਹੈ?

ੳ ਖਰਾ ਖੇਟਾ

ਅ ਤੇ ਸੂਜ਼ੀ ਰੋਂਦੀ ਰਹੀ

ੲ ਕੁੱਤੇ ਵਾਲਾ ਗੋਰਾ

ਸ ਸਰਦ ਰਿਸ਼ਤੇ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. 'ਦੁੱਖ ਦੇਸਾਂ ਦੇ' ਰਚਨਾ ਕਿਹੜੇ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ?

ੳ ਕਵਿਤਾ

ਅ ਹਾਇਕੂ

ੲ ਕਹਾਣੀ

ਸ ਨਾਵਲ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਪਰਵਾਸੀ ਕਾਹਣੀ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਰਿਪੇਖ ਘਰਵਾਸ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਸੰਵੇਦਨਾ ਦਾ ਤਣਾਉ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਟਿੱਪਣੀ ਕਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੀ ਹੈ?

ੳ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ

ਅ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ

ੲ ਸ.ਪ.ਸਿੰਘ

ਸ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਕਥਾ-ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਪੜਾ (ਉਦਰੇਵੇਂ ਤੇ ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ)

ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਤੀਜੇ ਪੜਾ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਛੁਕਾ ਪੱਛਮੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਣ ਵੱਲ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਟਿੱਪਣੀ ਕਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੀ ਹੈ?

ੳ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ

ਅ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ

ੲ ਸ.ਪ.ਸਿੰਘ

ਸ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 11. ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ ਕੋਣ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੈ?

ੳ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਅ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਕੇਸਰ

ੲ ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ

ਸ ਰਾਘਬੀਰ ਢੰਡ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 12. ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਇਸਤਰੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਉਲਝਵਾਂ ਦੇ ਅਦਿੱਖ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਪਰਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਟਿੱਪਣੀ ਕਿਸ ਰਚਨਾਕਾਰ ਬਾਰੇ ਹੈ?

ੳ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ

ਅ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਕੇਸਰ

ੲ ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ

ਸ ਰਾਘਬੀਰ ਢੰਡ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 13. 'ਲਹਿਰ ਵੱਧਦੀ ਗਈ' ਕਿਹੜੀ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ?

ੳ ਕਵਿਤਾ

ਅ ਹਾਇਕੂ

ੲ ਕਹਾਣੀ

ਸ ਨਾਵਲ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 14 ਅਪਣੇ ਨਾਵਲ ਰਾਹੀਂ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਗੈਰ-ਪੰਜਾਬੀ ਚਰਿੱਤਰਾਂ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੈ?

ੳ ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ

ਅ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ

ੲ ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ

ਸ ਰਾਘਬੀਰ ਢੰਡ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 15. 'ਧੁੰਦਲਾ ਸੂਰਜ', 'ਸੰਘਰਸ਼', 'ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਰਾਹ' ਕਿਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ?

ੳ ਰਾਘਬੀਰ ਢੰਡ

ਅ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਕੇਸਰ

ੲ ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ

ਸ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ

ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਉੱਪਰ ਨੋਟ ਲਿਖੋ?
2. ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅਰਥ ਦੱਸਦਿਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
3. ਕਹਾਣੀ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
4. ਨਾਵਲ ਦਾ ਅਰਥ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਧਾਰਾ ਸਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰੋ।
5. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਦੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਸਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ:

1. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1996
2. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਬਦੇਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1993
3. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1987 ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1999
4. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਸੰਵੇਦਨਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1987
5. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬ ਜਨ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ, 1994
6. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ ਦਿੱਲੀ, 1996
7. ਦੇਵਿੰਦਰ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਸਲੇ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ।
8. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੱਜ, ਪਰਵਾਸ: ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ, ਐਨ.ਆਰ. ਆਈ. ਸਭਾ, ਪੰਜਾਬ, 2000
9. ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਹਿਰੂ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਨੇਡੀਅਨ ਸਾਹਿਤ, (ਸਮੀਖਿਆ), ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1999
10. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1996
11. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਵੀ, (ਸੰਪਾ.), ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਆਫ ਪੰਜਾਬੀ ਆਥਰਜ਼ ਅਤੇ ਆਰਟਿਸਟਸ
12. ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2005
13. ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
14. ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਲੋਕ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ, ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ, ਦਿੱਲੀ
15. ਡਾ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਕੈਂਬੇ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ: ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਰਵ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ
16. ਡਾ. ਦੇਵਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ: ਇੱਕ ਪਰਿਪੇਖ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਦਿੱਲੀ

ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲਿੰਕ

https://www.researchgate.net/publication/354209714_paravasa_da_sakalapa_sidhantaka_masale
Concepts of Diaspora Theoretical concerns Article in Punjabi

<https://www.youtube.com/watch?v=e4i3mpd1IzQ>

<https://www.punjabitribuneonline.com/news/archive/features/news-detail-1248552>

https://pa.wikipedia.org/wiki/%E0%A8%AA%E0%A8%B0%E0%A8%B5%E0%A8%BE%E0%A8%B8%EO%A9%80_%E0%A8%AA%E0%A9%B0%E0%A8%9C%E0%A8%BE%E0%A8%AC%E0%A9%80_%E0%A8%A8%E0%A8%BE%E0%A8%B5%E0%A8%B2

https://pa.wikipedia.org/wiki/%E0%A8%AA%E0%A8%B0%E0%A8%B5%E0%A8%BE%E0%A8%B8%EO%A9%80_%E0%A8%AA%E0%A9%B0%E0%A8%9C%E0%A8%BE%E0%A8%AC%E0%A9%80_%E0%A8%95%E0%A8%B9%E0%A8%BE%E0%A8%A3%E0%A9%80%E0%A8%95%E0%A8%BE%E0%A8%B0

https://pa.wikipedia.org/wiki/%E0%A8%AA%E0%A8%B0%E0%A8%B5%E0%A8%BE%E0%A8%B8%EO%A9%80_%E0%A8%AA%E0%A9%B0%E0%A8%9C%E0%A8%BE%E0%A8%AC%E0%A9%80_%E0%A8%95%E0%A8%B9%E0%A8%BE%E0%A8%A3%E0%A9%80

Unit 05 : ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ: ਨਾਟਕ, ਵਾਰਤਕ ਅਤੇ ਆਲੋਚਨਾ

Dr. Yaadwinder Kaur, Lovely Professional University

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ (Content)

1. ਉਦੇਸ਼
2. ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ
3. ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ
4. ਸਾਰ-ਅੰਸ਼
5. ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ
6. ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ
7. ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
8. ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਉਦੇਸ਼:

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਉਪਰੰਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ--

- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਸਬੰਧੀ ਜਾਣਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣਗੇ।
- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣਗੇ।
- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਗੇ।
- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਨਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਗੇ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ:

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਧਾਰਾ ਦੇ ਮੁੱਢ ਅਤੇ ਧਾਰਾ ਸਬੰਧੀ ਸੰਖਿਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਸਕਣਗੇ। ਇਹ ਪਾਠ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਅਧੀਨ ਰਚੀਆਂ ਕ੍ਰਿਤਾਂ ਸਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਪਾਠ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਸਕਣਗੇ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਚਿੰਤਕਾਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਆਲੋਚਨਾ ਚਾਰੇ ਅਲਪ-ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਉਪਲੱਬਧ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਸ ਵਿਧਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰ ਪਾਉਣਗੇ।

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ:

ਜਿੱਥੇ ਸਾਡੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਉੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦਾ ਉਪੜਦਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਕਾਵਿ ਨਾਟਕ ਬੀਮਾਰ ਸਦੀ, ਦਰ ਦੀਵਾਰਾਂ, ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦੁਪਹਿਰੇ, ਚੋਕ ਨਾਟਕ, ਰੂਹ ਪੰਜਾਬ ਦੀ, ਸੂਰਜ ਨਾਟਕ, ਸਿਫਰ ਨਾਟਕ, ਤਿੰਨ ਨਾਟਕ ਆਦਿ ਦਿੱਤੇ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਬਾਰੇ

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਵਿਸੰਗਤੀਆਂ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ। ਇਹੋ ਗੱਲ ਅਜ਼ਾਇਬ ਕਮਲ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਬਾਰੇ ਆਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਰੇਡੋ ਕੈਨੇਡਾ ਨਿਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਨਾਟਕ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹਨ-ਕਾਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ, ਤੀਸਰੀ ਅੱਖ, ਵੀਜਾ (ਸਾਰੇ ਪੂਰੇ ਨਾਟਕ) ਸੂਰਤੀ, ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ (ਸਾਰੇ ਇਕਾਂਗੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ)। ਉਸ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਗਤਾਰ ਢਾਮ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸੁਫਨਾ ਇੱਕ ਮੱਛਲੀ ਦਾ ਅਤੇ ਨਿਰੰਜਨ ਨੂਰ ਦੀ ਰਚਨਾ (ਹੜੱਪਾ ਤੋਂ ਹੀਰੋਸ਼ੀਮਾ ਤੱਕ) ਨਾਟਕੀ ਕਵਿਤਾ ਆਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਾਵਿ-ਨਾਟਕ ਨਹੀਂ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਪਸਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਹੁਣ ਇਸ ਦੀ 'ਪਛਾਣ' ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਯਤਨ ਆਹਿਸਤਾ ਆਹਿਸਤਾ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਅਜੇ ਦੇ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਕੰਮ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ

1. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੀ ਮੇਨਸਟਰੀਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪਰਿਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨਾਟਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ ਹੋ ਸਕੇ।

2. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਦਾ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਥੇ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਰੰਗਮੰਚ ਹੀ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਨਾਟ-ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਕਾਫ਼ੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਥੀਏਟਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਧਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਰਿਹਾ।

ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਰੰਗ-ਮੰਚ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਅਤੇ ਅਨਿੱਖੜ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਾਟਕ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰਥਕਤਾ ਉਸ ਦੀ ਮੰਚਣ ਸਮੱਰਥਾ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਨਾਟ-ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸੰਤੋਸ਼ਜਨਕ ਹੈ।

ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣਤੀ ਲੋਕ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਇਕ ਵਾਰ ਹੀ ਪਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਗਈ, ਸਗੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਿਰਕਤ ਨੂੰ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

(ੳ) **ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ-** ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਅਧੀਨ ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਛੇਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਤੱਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪਰਵਾਸ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਲੋਕ ਵਧੇਰੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਸਨ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਪਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਗਏ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਪੈਸੇ ਕਮਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰੋਟੀ-ਰੋਜ਼ੀ ਕਮਾ ਸਕਣ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਪੈਸੇ ਭੇਜ ਕੇ ਘਰ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕਣ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੋਰ ਕਈ ਮੰਤਵ ਨਹੀਂ ਸੀ।

(ਅ) **ਦੂਜਾ ਪੜਾਅ-** ਦੂਜਾ ਪੜਾਅ ਸੱਠਵਿਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੜਾਅ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਮੱਧ ਵਰਗ ਦੇ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੈਰ ਪਸਾਰ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਲਈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਪਰੰਤੂ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ, ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਵਿੱਦਿਅਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਦਕੇ ਪਰਾਈਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਪੈਰ ਜਮਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਲੰਮੇ ਸੰਘਰਸ਼ਮਈ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਰਾਹਤ ਆ ਗਈ। ਇਥੇ ਰਾਹਤ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਨਾ ਅਤੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਮੰਚਣ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਲਗਭਗ ਸੱਤਰਵਿਆਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰੰਗ-ਮੰਚ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਭਵ ਹੋਈ।

(ੲ) ਤੀਜਾ ਪੜਾਅ-ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਤੀਜਾ ਪੜਾਅ 1985 ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੜਾਅ ਵਿਚ ਰਲੇ-ਮਿਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸ਼ਿਰਕਤ ਕੀਤੀ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਮੱਧ ਵਰਗ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਲੋਕ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜੋ ਰੋਟੀ-ਰੋਜ਼ੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਪਰਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ ਕਿ ਉੱਥੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਕੇ ਬਾਕੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰ ਸਕਣਗੇ। ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਹੋਣ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਡਾ. ਸ. ਪ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਲਈ ਦੋ ਮੁੱਖ ਪੱਧਰ ਸਵੀਕਾਰੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਕੈਨੇਡਾ, ਅਮਰੀਕਾ, ਬਰਤਾਨੀਆ, ਥਾਈਲੈਂਡ, ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਦਵਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਲੀ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਨਾਟਕਾਂ ਨੂੰ ਮੰਚਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਨਾਟਕਾਂ ਨੂੰ ਮੰਚਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਰਚਿਆ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਹਨਾਂ ਧਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਗਏ ਥੀਏਟਰ ਗਰੁੱਪਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਨਾਟਕ ਮੰਚਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਥੀਏਟਰ ਗਰੁੱਪ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਤਾਂ ਮਾਹੌਲ ਹੀ ਸਿਰਜ ਸਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੱਡ ਸਕੇ ਹਨ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਦੂਜੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮੰਚਿਤ ਨਾਟਕ ਕਿਸੇ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਜਨਮ ਨਾ ਦੇ ਸਕੇ। ਪਹਿਲੀ ਪੱਧਰ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਨੂੰ ਸਰਗਰਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਵੈਨਕੂਵਰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਦੀਆਂ ਥਾਂਵਾਂ ਉੱਤੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਰੰਗਮੰਚ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰੰਗ-ਕਰਮੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਗਏ ਥੀਏਟਰ ਗਰੁੱਪਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਗਰੁੱਪਾਂ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਾਟਕ-ਕਲਾ ਕੇਂਦਰ, ਪੰਜਾਬ ਕਲਾ ਮੰਚ, ਨੈਰਾ ਰਿਚਰਡ ਰੰਗ ਮੰਚ, ਆਰਟ ਐਂਡ ਥੀਏਟਰ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹਨ। ਡਾ. ਸ. ਪ. ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ "ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਗਏ ਥੀਏਟਰ ਗਰੁੱਪਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਕਾਰਨ, ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸਮਰਪਤ ਅਤੇ ਰੰਗਮੰਚ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਜੁੜੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਪਿਛਲੇ 25 ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ 80 ਦੇ ਕਰੀਬ ਨਾਟਕ, ਡੇਢ ਸੌ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਾਰ ਵੈਨਕੂਵਰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਮੰਚਿਤ ਕੀਤੇ। ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਹੁਣ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੱਧ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ।"

ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗ ਮੰਚ ਦਾ ਆਰੰਭ 1972 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਚਰਲ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਪ੍ਰੋ. ਬਲਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੇ ਨਾਟਕ 'ਤੀਜੀ ਪਾਸ' ਦਾ ਮੰਚਣ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਅਧਿਐਨ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਵੈਨਕੂਵਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗਰੈਂਡ ਪਰੇਰੀ, ਐਡਮਿੰਟਨ, ਵਿਨੀਪੈਗ, ਕੈਲਗਰੀ ਵਿਖੇ 20 ਦੇ ਲਗਭਗ ਥੀਏਟਰ ਮੰਡਲੀਆਂ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਸਨ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਈ ਸਾਰੀਆਂ ਰੰਗਮੰਚ ਮੰਡਲੀਆਂ ਸਰਗਰਮ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇੱਥੇ ਅਸੀਂ ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਅਤੇ ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ ਦੁਆਰਾ ਵਤਨ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਵਲੋਂ ਕੱਢੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਲੇਖ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ:- ਸੰਨ 1967-68 ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਇਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਚ ਨਰਮੀ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਅਗਲੇ 4-5 ਸਾਲ, ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕੈਨੇਡਾ ਆਏ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਉੱਥੇ ਨਸਲਵਾਦ ਵਰਗੀਆਂ ਐਕੜਾਂ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤਾਪ ਵੀ ਭੋਗਣਾ ਪਿਆ। ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਅਤੇ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਹਿਤਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇੱਥੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ। ਲੋੜ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦੀ। ਇਸ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਉਪਭੋਗੀ ਕਲਚਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਲੈ ਕੇ ਮੰਡਲੀਆਂ ਬੰਬਈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸੰਨ, 1972 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਕਲਾ ਮੰਚ ਦੀ ਮੰਡਲੀ ਹਰਪਾਲ ਟਿਵਾਣਾ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਨ ਹੇਠ ਇੱਥੇ ਆਈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੈਨਕੂਵਰ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪ੍ਰਗਰਾਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਇਸ ਮੰਡਲੀ ਦੇ ਕੁੱਝ ਕਲਾਕਾਰ ਜਿਵੇਂ ਯੋਗਰਾਜ ਸੇਢਾ, ਗੁਰਦੀਪ ਗਰੇਵਾਲ, ਮੋਹਣ ਬੱਗਾ ਆਦਿ ਇੱਥੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵੈਨਕੂਵਰ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ 'ਵਤਨੋਂ ਦੂਰ ਆਰਟ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ' ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਨਾਟਕ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇੱਥੇ ਰਹਿ ਗਏ ਕਲਾਕਾਰ ਵਾਪਿਸ ਭਾਰਤ ਮੁੜ ਗਏ, ਪਰ 'ਵਤਨੋਂ ਦੂਰ ਆਰਟ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ' ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਕਲਾਕਾਰ ਹੋਰ ਮੰਡਲੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਖੇਡੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਹੋਰ ਮੰਡਲੀਆਂ ਵੀ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਖੇ ਨਾਟਕ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਵੈਨਕੂਵਰ ਵਿਚ ਸੰਨ 1977 ਅਤੇ 1982 ਵਿਚ ਇਪਾਨਾ ਵੱਲੋਂ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸੰਨ 1977 ਵਿਚ ਵਤਨੋਂ ਦੂਰ ਆਰਟ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦਾ ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ ਨਾਟਕ ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ, ਪਰੰਤੂ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਸਿੱਟੇ ਵੱਜੋਂ ਵਤਨੋਂ ਦੂਰ ਆਰਟ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਦੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਸਰਗਰਮੀ ਤੱਕ ਗਈ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਾਟਕ ਨਹੀਂ ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ। ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਪਾਸੇ ਫੇਰ ਸੋਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਸੀ ਕਿ ਇੱਥੇ ਅਜਿਹੇ ਨਾਟਕ ਖੇਡੇ ਜਾਣ ਜੋ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਰੰਗਕਰਮੀਆਂ ਦੀ ਸਮੱਰਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣ। ਸਿੱਟੇ ਵੱਜੋਂ 1984 ਵਿਚ ਵੈਨਕੂਵਰ ਸੱਥਾਂ ਨਾਂ ਹੇਠ ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਨਾਟਕ ਖੇਡਣੇ ਆਰੰਭ ਕੀਤੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੈਨਕੂਵਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਅਲਬਰਟਾ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਸਨ ਜੋ ਉੱਥੇ ਹਾਂ ਪੱਖੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਵੈਨਕੂਵਰ ਵਿਖੇ ਨਿੱਗਰ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਰੰਗ ਮੰਚ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸ. ਗੁਰਸਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵੀ ਇੱਕ ਨਿੱਗਰ ਦੇਣ ਹੈ। ਸੰਨ 1983 ਵਿਚ ਇਪਾਨਾ ਦੇ ਨਿਮੰਤਰਣ ਉੱਤੇ ਸ. ਗੁਰਸਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਾਟ-ਮੰਡਲੀ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਦੌਰੇ ਤੇ ਆਈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕੀਤੇ। ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਰੁਚੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰਸਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ। ਇਹ ਵੱਜੋਂ ਵੈਨਕੂਵਰ ਸੱਥ, ਕੈਲਗਰੀ ਵਿਚ ਲੋਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੰਚ, ਐਡਮੰਟਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਟਰੇਰੀ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਐਡਮੰਟਨ ਆਦਿ ਗਰੁੱਪ ਸਰਗਰਮ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਖੇਡੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁੱਝ ਨਵੇਂ ਗਰੁੱਪਾਂ ਜਿਵੇਂ ਵਿਨੀਪੈਗ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਟਰੇਰੀ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਵਿਨੀਪੈਗ ਆਦਿ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਏ। ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਨਾਟਕਕਾਰ ਸਰਗਰਮ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ: ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਸਾਧੂ-ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ, ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ, ਖੇਜੀ ਕਾਫ਼ਿਰ, ਰਾਜਵੰਤ ਕੌਰ ਮਾਨ

ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਜੇ ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਨੇ ਨਾਟਕ ਪੁਸਤਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਛੱਪ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਨਾਟਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ-ਦੁੱਕਾ ਨਾਟਕ ਲਿਖੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਮੈਗਜ਼ੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਛਾਪੇ ਜਾਂ ਮੰਚ 'ਤੇ ਖੇਡੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ: ਸਰਜੀਤ ਕਲਸੀ, ਰਮਿੰਦਰ ਸੰਧੂ, ਜਗਦੀਸ਼ ਬਿਨਿੰਗ, ਕਰਨੈਲ ਮਾਨ, ਹਰਜਿੰਦਰ ਸੰਗਰਾ, ਦਰਸ਼ਨ ਬੈਸ, ਮੱਖਣ ਟੁੱਟ, ਅੰਜੂ ਹੁੰਦਲ, ਪਿੰਦੀ ਗਿੱਲ ਆਦਿ। ਪੁਸਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾਟਕਾਂ ਅਧੀਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਾਟਕ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਬੀਮਾਰ ਸਦੀ, ਦਰ ਦੀਵਾਰਾਂ, ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦੁਪਹਿਰ, ਸੂਰਜ ਨਾਟਕ, ਸਿਵਰ ਨਾਟਕ, ਰੂਹ ਪੰਜਾਬ ਦੀ, ਚੈਕ ਨਾਟਕ, ਤਿੰਨ ਨਾਟਕ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਾਕੀ ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

1. ਸਾਧੂ-ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ	ਪਿਕਟ ਲਾਈ ਤੇ ਹੋਰ ਨਾਟਕ
2. ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ	ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ
3. ਖੇਜੀ ਕਾਫ਼ਿਰ	ਲਾਸ਼ਾਂ ਬੋਲ ਪਈਆਂ
4. ਰਾਜਵੰਤ ਕੌਰ ਮਾਨ	ਅਮਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼, ਸਵਾਲੀਆ ਨਿਸ਼ਾਨ

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਰੰਗਮੰਚੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵੱਧ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਇਹ ਵੈਨਕੂਵਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਕੈਲਗਰੀ ਅੰਡਮੰਟਨ, ਗਰੈਂਡ ਪਰੇਰੀ, ਵਿਪਿੰਗ, ਟਰਾਂਟੋ ਤੱਕ ਫੈਲ ਗਈ। ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਅਤੇ ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ ਨੇ ਨਾਂ ਵੀ ਨਿਮਨ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ:-

ਵੈਨਕੂਵਰ-ਵੈਨਕੂਵਰ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਕਲਚਰਲ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ, ਪੰਜਾਬ ਕਲਾ ਮੰਚ ਪਟਿਆਲਾ (ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ), ਵਤਨੇ ਦੂਰ ਆਰਟ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਥਿਏਟਰ ਆਰਟਿਸਟ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਤੋਂ ਆ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਜੁਗਿੰਦਰ ਬਾਹਰਲਾ ਦੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ਨਾ ਹੇਠ ਨਾਟਕ ਕਰਨ ਲਈ ਸਥਾਨਕ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕਠਾ ਹੋਇਆ ਗਰੁੱਪ, ਭਾਰਤੀ ਨਾਟ ਕੇਂਦਰ, ਪੰਜਾਬ ਕਲਾ ਕੇਂਦਰ (ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ), ਨੇਰਾ ਰਿਚਰਡ ਰੰਗਮੰਚ (ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ), ਇਪਾਨਾ, ਸਮਾਨਤਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਟਕ ਕਲਾ ਕੇਂਦਰ (ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ), ਵੈਨਕੂਵਰ ਸੱਥ, ਦਮਨਦੀਪ ਪ੍ਰੋਡਕਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸਰਗਰਮ ਆਰਟ ਐਂਡ ਥੀਏਟਰ (ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ) ਤੋਂ ਆਏ ਅਦਾਕਾਰ ਤੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਮੇਹਨ ਬੱਗਾ ਦੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ਨਾ ਹੇਠ ਨਾਟਕ ਕਰਨ ਲਈ ਸਥਾਨਕ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕਠਾ ਹੋਇਆ ਗਰੁੱਪ, ਤਿਰਲੋਕ ਸਬਲੋਕ ਅਤੇ ਸਾਥੀਆਂ, ਸਰਬਜੀਤ ਧਾਲੀਵਾਲ ਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਨਾਟਕ ਖੇਡੇ ਗਏ।

ਕੈਲਗਰੀ-ਕੈਲਗਰੀ ਵਿਚ ਇਪਾਨਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਾਟਕ ਕਲਾ ਕੇਂਦਰ, ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕੈਲਗਰੀ ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਡਰਾਮਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਟਰੇਰੀ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਐਡਮੰਟਨ ਵੱਲੋਂ ਨਾਟਕ ਖੇਡੇ ਗਏ ਹਨ।

ਐਡਮੰਟਨ-ਐਡਮੰਟਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਟਰੇਰੀ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਐਡਮੰਟਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਾਟਕ ਕਲਾ ਕੇਂਦਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਲੋਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਮੰਚ ਕੈਲਗਰੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਟਰੇਰੀ ਐਂਡ ਆਰਟ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਐਡਮੰਟਨ ਵੱਲੋਂ ਨਾਟਕ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ

ਗਰੈਂਡ ਪਰੇਰੀ-ਗਰੈਂਡ ਪਰੇਰੀ ਵਿਚ ਗਰੈਂਡ ਪਰੇਰੀ ਕਲਾ ਮੰਚ ਨੇ ਨਾਟਕ ਕੀਤੇ ਹਨ ।

ਵਿਨੀਪੈਗ--ਇੱਥੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਾਟਕ ਕਲਾ ਕੇਂਦਰ (ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ), ਲੋਕ ਕਲਾ ਕੇਂਦਰ ਵਿਨੀਪੈਗ, ਲੋਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੰਚ ਕੈਲਗਰੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਟਰੇਰੀ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਨਾਟਕ ਖੇਡੇ ਗਏ ਹਨ ।

ਟਰਾਂਟੋ-ਇੱਥੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਾਟਕ ਕਲਾ ਕੇਂਦਰ (ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ), ਪੰਜਾਬ ਕਲਾ ਕੇਂਦਰ (ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ), ਨੇਰਾ ਰਿਚਰਡਜ਼ ਰੰਗਮੰਚ ਅਤੇ ਲੋਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੰਚ ਕੈਲਗਰੀ ਵੱਲੋਂ ਨਾਟਕ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਟਰਾਂਟੋ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਦਿਲਚਸਪ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਨਾਟ-ਮੰਡਲੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਨਾਟਕ ਖੇਡੇ ਹਨ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਵੈਨਕੂਵਰ ਵਾਂਗ ਟਰਾਂਟੋ ਪੰਜਾਬੀ ਵਸੋਂ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਹੈ । ਟਰਾਂਟੋ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਕ ਲੱਖ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪੰਜਾਬੀ ਵੱਸਦੇ ਹਨ। ਉੱਥੇ ਸਥਾਨਕ ਰੰਗ ਮੰਚ ਦੀ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾ ਹੋਣਾ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਟਰਾਂਟੋ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਲੇਖਕਾਂ, ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਕਿ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਸਥਾਨਕ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗ ਮੰਚ ਟਰਾਂਟੋ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ ।

ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਟਕ ਖੇਡੇ ਗਏ ਹਨ- ਪਹਿਲੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਉਹ ਨਾਟਕ ਜੋ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਟਕ ਉੱਥੇ ਖੇਡੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ-ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਘੁੰਮਣ, ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਲਖ, ਪਿ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਜੁਗਿੰਦਰ ਬਮਰਲਾ, ਆਤਮਜੀਤ, ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਾਟਕ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖੇਡੇ ਗਏ ਹਨ । ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਨਾਟਕਕਾਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਟਕ ਖੇਡੇ ਗਏ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁੱਝ ਦੇ ਨਾਂ ਅਸੀਂ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ-ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ, ਸੁਰਜੀਤ ਕਲਸੀ, ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ, ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ, ਰਾਜ ਚੌਹਾਨ, ਰਮਿੰਦਰ ਸੰਧੂ, ਅੰਜੂ ਹੁੰਦਲ, ਜਗਦੀਸ਼ ਬਿਨਿੰਗ, ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਾਗਰਾਂ, ਭੁਪਿੰਦਰ ਧਾਰੀਵਾਰ, ਸਰਬਜੀਤ ਧਾਲੀਵਾਲ, ਪਿੰਦੀ ਗਿੱਲ ਆਦਿ । ਇਹਨਾਂ ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ-ਨਸਲਵਾਦ, ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਇਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ, ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜਾ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਾਨਾਓ ਆਦਿ। ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜੜ੍ਹਹੀਣ ਵਿਚਾਰਾਂ 'ਤੇ ਨਾਟਕ ਖੇਡਣ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕੀਤਾ । ਡਾ. ਸ. ਪ. ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਸੇ ਲਈ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੇ ਤਕਨੀਕੀ ਪੱਖੋਂ ਸਮਰੱਥ ਨਾਟਕ ਵੀ ' ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਰੰਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕੇ । ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗ ਮੰਚ ਭਾਵੇਂ ਤਕਨੀਕੀ ਪੱਖੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਾਲੇ ਨਿਮਰ ਸੋਚ ਵਾਲਾ ਰੰਗ ਮੰਚੀ ਮਾਹੌਲ ਸਿਰਜ ਸਕਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੰਨ 1993-94 ਵਿੱਚ ਆਤਮਜੀਤ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਹੇਠ ਟਰਾਂਟੋ ਦੇ ਇਕ ਥੀਏਟਰ ਹਾਲ ਵਿਚ ਰਵਿੰਦਰ ਗਿੱਲ ਦੇ ਨਾਟਕ 'ਹੋਏ ਪਰਦੇਸੀ' ਬਹੁਤ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਰੰਗ ਮੰਚ ਉੱਤੇ ਖੇਡਿਆ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣਾ ਨਾਟਕ 'ਕੈਮਲੂਪਸ ਦੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ' ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਮੰਚਣ ਵੀ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਰੰਗ ਮੰਚ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ, ਇਸੇ ਲਈ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਹੈ।

ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੂਸਰਾ ਦੇਸ਼ ਇੰਗਲੈਂਡ ਹੈ, ਜਿੱਥੋਂ ਦੇ ਨਾਟਕਕਾਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ: ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ, ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ, ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੌਹਰ । ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਟਕ ਪੁਸਤਕ-ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ;

1. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਬਿਰਕ	ਜ਼ਮੀਨ
2. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ	ਨਿਮਾਣੀਆਂ ਗਊਆਂ
3. ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ	ਲੰਮੀ ਸੜਕ ਲਾਹੌਰ ਦੀ, ਚੱਕਰਵਿਊ, ਛਤਿਆਂ ਦਾ ਗੀਤ

ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚਲੇ ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਤੇਜਿੰਦਰ ਸਿੰਧਰਾ, ਅਰਜਨ ਰਾਇਤ, ਚਮਨ ਲਾਲ ਚਮਨ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਟਕ ਇੱਕ ਦੁੱਕਾ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੈਗਜ਼ੀਨਾਂ ਵਿਚ ਛਪੇ ਹਨ ਜਾਂ ਰੰਗਮੰਚ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਹਨ। ਤੇ ਲੰਡਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਮੰਚਣ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਯਤਨ 1968 ਈ. ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਟਕ 'ਆਤੂ ਦਾ ਵਿਆਹ' ਦੇ ਮੰਚਣ ਨਾਲ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਸੰਨ 1970 ਈ: ਵਿਚ ਇਸੇ ਲੇਖਕ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਨਾਟਕ 'ਖੂਨ' ਰੰਗ ਮੰਚ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਸਾਲ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੇ ਨਾਟਕ 'ਵੇਟ ਦਾ ਮੁੱਲ' ਦਾ ਮੰਚਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 'ਆਤੂ ਦਾ ਵਿਆਹ' ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਅਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਚੰਦਨ ਨੇ ਨਿਭਾਈ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਅਣਪੜ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਅੱਧਖੜ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਨੌਜਵਾਨ ਸੁਹਣੀਆਂ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣੇ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਜੀਉਂਦੇ-ਜੀਅ ਉਹਨਾਂ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਨਰਕ ਭੇਗਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸੂਹਾ, ਭੋਗਪੁਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਰਵਾਇਤੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚੋਂ ਨਾਟਕਾਂ ਦਾ ਮੰਚਣ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਸੇ ਹੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ-ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਨਾਟਕ ਦਾ ਮੰਚਣ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ। ਇਹ ਨਾਟਕ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਾਟਕ ਸੀ। ਲਗਭਗ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਪਿੱਛੋਂ, ਸੰਨ 1970 ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਟਕ 'ਖੂਨ' ਦਾ ਮੰਚਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਦਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸੇ ਸਾਲ ਇਕ ਹੋਰ ਇਕਾਂਗੀ ਵੇਟ ਦਾ ਮੁੱਲ (ਕਰਤਾ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ) ਭਾਰਤੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦੀ ਸਭਾ ਵੱਲੋਂ ਮਈ ਦਿਵਸ ਉੱਤੇ ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗਿਆਨੀ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਧਾਰਨ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਵਿਧੀ ਵਾਲੇ ਸੱਤ ਇਕਾਂਗੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕੁੱਝ ਨਾਟਕ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਾਟਕ ਮੰਚ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੋਹਰ ਦਾ ਨਾਟਕ 'ਪੇਂਡਾ ਦੇ ਪੁਆੜੇ ਅਤੇ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦਾ ਇਕਾਂਗੀ ਅਸੀਂ ਲੋਕ ਰੰਗ ਮੰਚ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਨਾਟਕ ਖੇਡੇ ਗਏ, ਉਹ ਨਾਟਕ, ਨਾਟਕ ਵੱਜੋਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਮੁਸ਼ਾਇਗੀ ਦੀ ਸਟੇਜ ਵਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚਣ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਖੇਡੇ ਗਏ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਨਾਟਕ ਮੰਚਣ ਦਾ ਕੰਮ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਆਇਆਂ ਨਾਟ-ਮੰਡਲੀਆਂ ਤਾਂ ਵਧੇਰੇ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀ, ਪਰੰਤੂ ਸਥਾਨਕ ਨਾਟ-ਮੰਡਲੀਆਂ ਕੋਈ ਵਧੀਆ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਘੱਟ ਹੀ ਕਰ ਸਕੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁੰਡੇ-ਕੁੜੀਆਂ ਟੀ. ਵੀ. ਦੇ ਪ੍ਰਗਰਾਮ ਨਿਭਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਅਤੇ ਕੁਝ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨਾਟ-ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਤਾਰਾ ਆਰਟਸ ਗਰੁੱਪ ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਗਰੁੱਪ ਹੈ। ਡਾ. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਲਿਖਣ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਸ ਗਰੁੱਪ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦਾ ਮੰਚਣ ਕੀਤਾ। ਸ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਾਟ-ਮੰਡਲੀ-ਕੁੱਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਨਾਟ-ਮੰਡਲੀ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਉੱਥੇ ਕੁੱਝ ਨਾਟਕ ਇੰਡੀਅਨ ਵਰਕਰਜ਼ ਫਰੰਟ ਦੀ ਸਟੇਜ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਟਕ 'ਟੇਆ' ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਭਰਪੂਰ ਗੁੰਗਾਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਖੇਡੇ ਗਏ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲਈ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਨਤੀਜਾ ਨਹੀਂ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕਾਂ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮਿਆਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤਤਵਾਲ ਨੇਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ-ਤਿਰਲੇਚਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ (ਕੁੱਝ ਮੁੱਢਲੇ ਸਫ਼ਰ, ਅੱਧਾ ਚੱਕਰ, ਦੇਸ਼-ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਫ਼ਰ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੁਆਲੇ, ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਯਾਤਰਾ), ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਮਸ਼ੇਰ (ਕਾਰ ਰਾਹੀਂ ਲੰਡਨ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ), ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ (ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਦੇ ਦੇਸ਼), ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ (ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ), ਰਣਜੀਤ ਧੀਰ (ਵਤਨੇ ਦੂਰ), ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੱਧੂ (ਮੇਰੀ ਪੰਜਾਬ ਫੇਰੀ, ਮੇਰੀ ਕੈਨੇਡਾ ਫੇਰੀ), ਰਘਬੀਰ ਢੰਡ (ਵੈਨਕੂਵਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਦਿਨ) ਆਦਿ। ਅਸੀਂ ਇਸੇ ਆਲੋਚਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ, ਸਫ਼ਰਨਾਮਾਵਿਧਾ ਦੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਕ ਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਅਨੁਸਰਣ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਉਲੰਘਣ ਵੀ ਕਰਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਹਿਤ ਨਿਰੇਲ ਸਾਹਿਤਕ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਪਲੱਬਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਧਾ ਦੀਆਂ ਗੈਰ ਵਿਧਾਵਾਂ (ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ) ਦੇ ਮਿਲ ਗੋਤੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨਿਬੰਧ-ਕੁੱਝ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਨੇ ਨਿਬੰਧ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਇਸ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਬੰਧਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਦਾ ਉਲੇਖ ਇੱਥੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਨੇ 'ਸੰਵੇਦਨਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤ' ਨਾਂ ਦੀ

ਨਿਬੰਧ ਪੁਸਤਕ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਕੁਝ ਨਿਬੰਧ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਸਾਬੀ ਲੁਧਿਆਣਵੀ ਨੇ ਦਿੱਤੇ। ਉਸ ਦੇ ਨਿਬੰਧ ਸੰਗ੍ਰਹਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹਨ-ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ, ਅੱਗ ਖਾਣ ਪਿੱਛੋਂ, ਦੇ ਸਰੀਰ ਆਦਿ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਉਲੀਕਿਆ ਹੈ। ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਇਕ ਹੋਰ ਨਿਬੰਧਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ “ਘਰਿ ਸਖ-ਵਸਿਆ ਬਾਹਰਿ ਸੁਖ ਪਾਇਆ, ਸਕਤੀ, ਮਨੋਵਿਕਾਸ ਆਦਿ ਨਿਬੰਧ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਲਿਖੇ ਹਨ ਉਸ ਦੇ ਨਿਬੰਧ ਭਾਵਾਤਮਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੱਧੂ ਨੇ ‘ਧਰਤ ਵਲੈਤੀ ਦੇਸੀ ਚੰਬ’, ਭੱਠ ਖੇੜਿਆਂ ਦੇ ਰਹਿਣਾ, ਮੁੜਿਆ ਵਤਨ ਨੂੰ, ਤਾਂ ਰੇਈ ਸੀ ਧਰਤੀ ਆਦਿ ਨਿਬੰਧ ਸੰਗ੍ਰਹਿਆਂ ਆਦਿ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਦੇ ਨਿਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਤਾ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੱਮੇ ਹੋਏ ਫਿਕਰੇ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੇਰ ਜੰਗ ਜਾਂਗਲੀ ਇਕ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਨਿਬੰਧਕਾਰ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਿਬੰਧ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਹਨ-ਕਾਲਾ ਪਟਕਾ, ਘਰੋਂ ਪਾਰ ਘਰ, ਸੁੰਨਦਾ ਸੇ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਵਧੀਕੀ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਅਮਰਜੀਤ ਚੰਦਨ ਨੇ ‘ਵਲੈਤੀਏ’ ਨਿਬੰਧ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਵਿੱਚ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਸਦੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦਾ ਲੇਖਾ ਜੇਖਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਰਾਏ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਨਿਬੰਧ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਂ ਹਨ ਦੇ ਆਰ ਦੀਆਂ ਦੇ ਪਾਰ ਦੀਆਂ, ਤੇਲ ਰਹਿਤ ਦੀਪਕ, ਲੇਖਕ ਤੇ ਸੰਪਾਦਕ ਦਾ ਸੰਕਟ। ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਕੈਬ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਚੁਸਤੀ, ਸਾਦਗੀ ਭਾਵੁਕਤਾ ਅਤੇ ਤਨਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸਾਰ-ਅੰਸ਼:

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਯਾਰਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ-ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਕਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਿਰਜਣ-ਵਿਸਤਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗ ਗੋਚਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਿਰਜਣਯਾਰਾ ਵਿਚ ਭੂ-ਹੋਰਵਾ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ, ਅੰਤਰ-ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਉ, ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜੇ ਤੇ ਪਾਰ-ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਮਸਲਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ, ਅਸਤਿਤਵਮੂਲਕ ਵਿਤਕਰੇਕਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ, ਪਰਵਾਸੀ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਪੇਂਜ਼ੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਜਾਂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਕਟਾਂ ਵਿੱਚ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਪਰਵਾਸੀ ਨੂੰ ਕਦੀ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਵੀ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੀ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵ-ਲੀਲਾ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਆਕਰਸ਼ਣ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਬਣਾਇਆ ਘਰ ਸੁੱਖ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਜਾਂ ਸਮਾਜ-ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਲਈ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੀ ਸੁਰਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਸੰਗ ਚੱਕਰਧਾਰੀ ਮੁਦਰਾ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਮੁੱਖ/ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ:

ਨਸਲਵਾਦ---ਨਸਲ ਦੇ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਭੇਦ ਭਾਵ ਸਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ

ਤਨਜ਼---ਵਿਅੰਗ

ਲਿਖਤ---ਕ੍ਰਿਤ

ਪ੍ਰਯੋਜਨ---ਉਦੇਸ਼

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ:

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗ ਮੰਚ ਦਾ ਆਰੰਭ 1972 ਵਿਚ ਕਿਸ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।?

ੳ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਚਰਲ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ

ਅ ਵਤਨੋਂ ਦੂਰ ਆਰਟ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ

ੲ ਪੰਜਾਬ ਕਲਾ ਮੰਚ

ਸ ਸਮਾਨਤਾ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਪ੍ਰੋ. ਬਲਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੇ ਨਾਟਕ 'ਤੀਜੀ ਪਾਸ' ਦਾ ਮੰਚਣ ਕਿਸ ਨੇ ਕੀਤਾ।

ੳ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਚਰਲ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ

ਅ ਵਤਨੋਂ ਦੂਰ ਆਰਟ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ

ੲ ਇਪਾਨਾ

ਸ ਸਮਾਨਤਾ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. 'ਵਤਨ' ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਕਿਸ ਵਲੋਂ ਕੱਢੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ?

ੳ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਅਤੇ ਰਾਘਬੀਰ ਢੰਡ

ਅ ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਅਤੇ ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ

ੲ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੋ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ

ਸ ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੋਹਰ ਅਤੇ ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਹਰਪਾਲ ਟਿਵਾਣਾ ਕਿਸ ਮੰਚ ਹੇਠ ਨਾਟਕ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ?

ੳ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਚਰਲ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ

ਅ ਵਤਨੋਂ ਦੂਰ ਆਰਟ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ

ੲ ਪੰਜਾਬ ਕਲਾ ਮੰਚ

ਸ ਸਮਾਨਤਾ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਵੈਨਕੂਵਰ ਵਿਚ ਸੰਨ 1977 ਅਤੇ 1982 ਵਿਚ ਕਿਸ ਨਾਟ ਮੰਚ ਵੱਲੋਂ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ੳ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਚਰਲ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ

ਅ ਵਤਨੋਂ ਦੂਰ ਆਰਟ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ

ੲ ਪੰਜਾਬ ਕਲਾ ਮੰਚ

ਸ ਇਪਾਨਾ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6 ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦਾ 'ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ' ਨਾਟਕ ਸੰਨ 1977 ਵਿਚ ਕਿਸ ਮੰਚ ਵੱਲੋਂ ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ,

ੳ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਚਰਲ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ

ਅ ਵਤਨੋਂ ਦੂਰ ਆਰਟ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ

ੲ ਪੰਜਾਬ ਕਲਾ ਮੰਚ

ਸ ਇਪਾਨਾ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. 'ਪੱਡਾ ਦੇ ਪੁਆੜੇ' ਕਿਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ?

ੳ ਗਿਆਨੀ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ

ਅ ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ

ੲ ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੋਹਰ

ਸ ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਨਾਟਕ 'ਖੂਨ' ਕਿਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ?

ੳ ਗਿਆਨੀ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ

ਅ ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ

ੲ ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੋਹਰ

ਸ ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ ਤਿਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦਾ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਨਹੀਂ ਹੈ?

ੳ ਕੁੱਝ ਮੁੱਢਲੇ ਸਫ਼ਰ

ਅ ਅੱਧਾ ਚੱਕਰ

ੲ ਦੇਸ਼-ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਫ਼ਰ

ਸ ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਦਾ ਦੇਸ਼

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜੀ ਰਚਨਾ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀ ਹੈ?

ੳ ਕੁੱਝ ਮੁੱਢਲੇ ਸਫ਼ਰ

ਅ ਅੱਧਾ ਚੱਕਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ੲ ਦੇਸ਼-ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਫ਼ਰ

ਸ ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਦਾ ਦੇਸ਼

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 11. 'ਸੰਵੇਦਨਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤ' ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਧਾ ਕਿਹੜੀ ਹੈ?

ੳ ਨਿਬੰਧ

ਅ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ

ੲ ਲੇਖ

ਸ ਆਲੋਚਨਾ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 12. 'ਘਰਿ ਸਖ-ਵਸਿਆ ਬਾਹਰਿ ਸੁਖ ਪਾਇਆ' ਦਾ ਲੇਖਕ ਕੌਣ ਹੈ?

ੳ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ

ਅ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿਧੂ

ੲ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ

ਸ ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 13. ਉਸ ਦੇ ਨਿਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤੰਨਤਾ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੱਸੇ ਹੋਏ ਫਿਕਰੇ ਵਰਤਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਟਿੱਪਣੀ ਕਿਸ ਰਚਨਾਕਾਰ ਬਾਰੇ ਹੈ

ੳ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ

ਅ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿਧੂ

ੲ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ

ਸ ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 14 ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਨਿਬੰਧਕਾਰ ਕੌਣ ਹੈ?

ੳ ਸ਼ੇਰ ਜੰਗ ਜਾਂਗਲੀ

ਅ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿਧੂ

ੲ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਕੈਬ

ਸ ਗੁਰਦਿਆਲ ਰਾਏ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 15. 'ਦੇ ਆਰ ਦੀਆਂ ਦੇ ਪਾਰ ਦੀਆਂ' ਰਚਨਾ ਕਿਸ ਦੀ ਹੈ?

ੳ ਸ਼ੇਰ ਜੰਗ ਜਾਂਗਲੀ

ਅ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿਧੂ

ੲ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਕੈਬ

ਸ ਗੁਰਦਿਆਲ ਰਾਏ

ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਉਪਰ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।
2. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਦੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਸਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਕਰੋ
3. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਦੇਣ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰੋ।
4. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਨਾਲ ਜਾਣ-ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਵਾਓ।
5. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਦਿਓ।

ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ:

1. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1996
2. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਬਦੇਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1993
3. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1987 ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1999
4. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਸੰਵੇਦਨਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1987
5. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬ ਜਨ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ, 1994
6. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ ਦਿੱਲੀ, 1996
7. ਦਵਿੰਦਰ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਸਲੇ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ।
8. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੱਜ, ਪਰਵਾਸ: ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ, ਐਨ.ਆਰ. ਆਈ. ਸਭਾ, ਪੰਜਾਬ, 2000
9. ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਹਿਰੂ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਨੇਡੀਅਨ ਸਾਹਿਤ, (ਸਮੀਖਿਆ), ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1999
10. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1996
11. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਵੀ, (ਸੰਪਾ.), ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਆਫ ਪੰਜਾਬੀ ਆਥਰਜ਼ ਅਤੇ ਆਰਟਿਸਟਸ
12. ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2005
13. ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
14. ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਲੋਕ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ, ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ, ਦਿੱਲੀ
15. ਡਾ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਕੈਬ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ: ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਰਵ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ

16. ਡਾ. ਦੇਵਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ: ਇੱਕ ਪਰਿਪੇਖ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਦਿੱਲੀ

 ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲਿੰਕ

https://pa.wikipedia.org/wiki/%E0%A8%AA%E0%A8%B0%E0%A8%B5%E0%A8%BE%E0%A8%B8%E0%A9%80_%E0%A8%AA%E0%A9%B0%E0%A8%9C%E0%A8%BE%E0%A8%AC%E0%A9%80_%E0%A8%A8%E0%A8%BE%E0%A8%9F%E0%A8%95

<https://euroasiapub.org/wp-content/uploads/2019/11/69resS-7519ijress-july17prvasi-punjabi-natak-sabhyacharak-pripek-1.pdf>

Unit 06 : ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰੋਕਾਰ ਭਾਗ-1: ਹੋਰਵਾ, ਭੂ- ਹੋਰਵਾ ਅਤੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ

Dr. Yaadwinder Kaur, Lovely Professional University

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ (Content)

1. ਉਦੇਸ਼
2. ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ
3. ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ
4. ਸਾਰ-ਅੰਸ਼
5. ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ
6. ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ
7. ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
8. ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਉਦੇਸ਼:

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਉਪਰੰਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ--

- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣਗੇ।
- ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਮੂਲ ਧਾਰਾ ਤੋਂ ਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਆਧਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣਗੇ।
- ਭੂ-ਹੋਰਵਾ ਅਤੇ ਹੋਰਵਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਅਧੀਨ ਰਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਗੇ।
- ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਅਧੀਨ ਰਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਗੇ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ:

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵਿਦਮਾਨ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਾਹਿਤ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਜਿਵੇਂ; ਹੋਰਵਾ, ਭੂ-ਹੋਰਵਾ ਅਤੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹਨਾਂ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰਚੇ ਜਾ ਰਹੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਸਮਝ ਸਕਣਗੇ। ਇਹ ਪਾਠ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਮੂਲ ਧਾਰਾ ਤੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਆਧਾਰਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣੇਗਾ।

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ:

ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਮਿਆਰੀ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਅਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਮੁੱਖ ਸਰੋਕਾਰ ਹਨ- ਨਸਲਵਾਦ, ਸਮਾਜਿਕ ਘੁਣ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੋਹ, ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਸਹਿਰੀ ਦਰਜੇ ਦਾ ਆਭਾਸ, ਭੂ-ਹੋਰਵਾ, ਪੀੜੀ ਪਾੜਾ, ਪਰਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਕੁੱਝ ਨਿੱਜੀ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਸੰਤਾਪ, ਅੰਤਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਅ ਆਦਿ। ਲਗਭਗ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਡਾ. ਐਸ. ਪੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਬਦੇਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੁਰ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਹੈ। ਉਪਰੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸਥਾਈ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਸਥਾਨਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਤੇ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਦੇ ਚਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ, ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤਾਪ ਵੱਜੋਂ ਹੰਢਾ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ, ਅਨਪੜ੍ਹ ਜਾਂ ਅੱਧਪੜ੍ਹ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਚੀਆਂ ਤੋਂ ਵਿਗਿਣ ਸੀ ਪਰ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਜੋ ਇੱਧਰ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਚੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਮਸਲਨ ਇਸ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਸਨਮੁੱਖ ਹੋਈਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਤੇ ਐਕੜਾਂ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਤੇ ਵੱਖਰੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਵਿਕਸਿਤ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਇਹਨਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਜੋ ਜੋ ਵੀ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ, ਦਾ ਵਰਣਨ ਵਿਭਿੰਨ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਰਦੇ ਗਏ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਮਸਲਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਹੜੇ ਮਸਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਮਸਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਹੀ ਕਿਉਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਇਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਮਸਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਸਲਾ ਹੈ ਇਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਤੇ ਇਹੋ ਮਸਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਮਸਲੇ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਖਿਰ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੀ ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਇਸਦਾ ਉੱਤਰ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਦੇ ਦੇਈਏ ਕਿ ਚੰਗੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਉੱਤਮ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਚੰਗਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਅਧੀਨ ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਰਖਾਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨ ਨਿਹਿਤ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਨਸਲੀਵਾਦੀ ਵਿਤਕਰੇ: ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹੈ-ਨਸਲਵਾਦੀ ਵਿਤਕਰਾ। ਨਸਲਵਾਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ Racism ਦਾ ਪਰਿਆਇਵਾਚੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਕੋਸ਼ਗਤ ਅਰਥ ਹਨ- A belief on doctrine that inherent among the various human race determine cultural or individual achievement, usually involving the idea that one's own race is superior and has the right to rule others. ਨਸਲਵਾਦ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਰੰਗ ਜਾਂ ਜਾਤ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਵਿਤਕਰਾ। ਕੁੱਝ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਤਮ ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਜਾਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਤਕਰਾ ਜਾਤਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰੰਗਾਂ ਤੇ ਵੀ ਅਧਾਰਤ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਾਲੇ ਅਤੇ ਗੋਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਤਕਰਾ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਨਸਲਵਾਦ ਹੁਣ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਆਪੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਨਸਲਵਾਦ ਦਾ ਸੱਪ ਹਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਹਿਰ ਫੈਲਾਅ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦਿਉਲ ਅਨੁਸਾਰ:

ਨਸਲਵਾਦ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਜੜਾਂ ਅਤੇ ਚੇਤੰਨਤਾ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੁੰਨ ਤੇ ਨੀਰਸ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਨਸਲਵਾਦ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਲਮ ਵਿੱਚ ਘਿਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਨਸਲਵਾਦ ਉੱਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਦੁਖੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਜ਼ਦੂਰ ਵਰਗ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਨਸਲਵਾਦ ਉਤਨਾ ਦੁਖਦਾਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਿੰਨਾ ਜੱਟ/ਸਰਦਾਰ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਜੱਟ/ਸਰਦਾਰੀ ਦੀ ਧੱਸ ਜਮਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ

ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੂਵਾਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਸਲਵਾਦ ਨੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਨੂੰ ਹਰ ਥਾਂ ਸਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਸਲਵਾਦ ਸਿਰਫ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਹੀ ਦੇਣ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਅੰਦਰ ਵੀ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਅਤੇ ਰੰਗ ਰੂਪ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਆਮ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਪਰਵਾਸੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਲਈ ਭਥੀਆ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੀ ਇਸਦੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਗੋਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਕਾਲੇ ਜਾਂ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਸਲਵਾਦ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦਾ ਸਰੂਪ ਹਰ ਥਾਂ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਸਲਵਾਦ ਜਾਂ ਨਸਲ ਪ੍ਰਸਤੀ, ਇੱਕ ਨਜ਼ਰੀਆ ਹੈ ਜੋ ਜੀਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦਾਂ ਤੇ ਕਿਸੇ ਇਨਸਾਨੀ ਨਸਲ ਦੇ ਮੁਮਤਾਜ਼ ਹੋਣ ਜਾਂ ਘਟੀਆ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਨਸਲ ਪ੍ਰਸਤੀ ਇੱਕ ਖਾਸ ਇਨਸਾਨੀ ਨਸਲ ਦੀ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੀ ਇਨਸਾਨੀ ਨਸਲ ਜਾਂ ਜਾਤ ਨਾਲੋਂ ਬਰਤਰੀ ਬਾਰੇ ਭੇਦਭਾਵ ਦਾ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰੀਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਨਾਲ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਅਸਰਾਂ ਨੂੰ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਸਲ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਭੇਦਭਾਵ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ ਜੋ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਜਾਤੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ। ਨਸਲਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਨਸਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਖਾਸ ਖੂਬੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਜੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਤੋਂ ਘਟੀਆ ਜਾਂ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਸਲਪ੍ਰਸਤੀ, ਜਿਹੜੀ ਅਜਿਹੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਹਾਕਮ ਨਸਲ ਹੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੂਜੀ ਨਾਲੋਂ ਤਾਕਤ, ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਤੇ ਅਕਲਮੰਦੀ ਪੱਖੋਂ ਬਿਹਤਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਬਿਹਤਰ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣਾ ਲੋਚਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਲੋਚਾ ਅਧੀਨ ਉਸਨੂੰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਜਾਣਾ ਪਵੇ, ਕੁਝ ਵੀ ਛੱਡਣਾ ਪਵੇ। ਇਹ ਲੋਚਾ ਕਿਧਰੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਿਧਰੇ ਸ਼ੱਕ ਪਰ ਇਸ ਲੋਚਾ ਦਾ ਮੁੱਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲੋਚਾ ਦਾ ਮੁੱਲ ਤਾਂ ਉਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਇਸ ਲੋਚਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਚਿੱਤ ਆਪਣਾ-ਆਪ ਲੁਟਾਇਆ ਹੋਵੇ। ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਵੀ ਇਸੇ ਲੋਚਾ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਇਆ। ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਆਨੰਦਮਈ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਢਲੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਪੈਰ ਪੱਛਮੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪਵਾ ਕੇ ਹੀ ਸਾਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਇਹਨਾਂ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਵਿਕਸਿਤ ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਪੈਰ-ਪੈਰ ਤੇ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਕੰਮ ਅੱਖਾ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ਤੇ ਪੈਸੇ ਘੱਟ ਪਰ ਮਜ਼ਬੂਰ ਸੀ ਕਰਨ ਲਈ। ਬੇਗਾਨੀਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਨ ਹੀ ਤਾਂ ਗਏ ਸੀ। ਅੱਖੇ ਤੇ ਭਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੇਸ਼ੱਕ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਸਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿਕਸਿਤ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵਿਤਕਰਾ ਬਹੁਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਜਦੋਂ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਇਹ ਵਿਤਕਰਾ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੋਂ ਦੇ ਮੂਲ ਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਕੰਮ ਦੇ ਮੌਕੇ ਘਟਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਕਾਰਨ ਕੀ ਸੀ, ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਮੂਲ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਘਟਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਲਈ ਮੂਲ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਜਾਂ ਗੋਰੀ ਨਸਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਨਫ਼ਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਮੂਲ ਮਸਲਾ ਨਸਲਵਾਦ ਕਰਕੇ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਰੌਲੀ-ਰੌਲੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਸਲੇ ਦਰਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਗਏ।

ਮੁੱਢਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਚੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਨਸਲੀਵਾਦੀ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਬਹੁਪਰਤੀ, ਬਹੁਪੱਖੀ ਦੇ ਬਹੁਦਿਸ਼ਾਵੀ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਬੇਬਹਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਤੇ ਕਰੋਧ ਦਾ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਥਾਨਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਡਿਗਰੀ ਦਾ ਕੁਝ ਅੰਤਰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤੇ, ਬੋਲਦ ਦੇ ਆਦਮੀ, ਵਿੱਟਿਆ ਦੁੱਧ, ਖੱਟੀ ਲੱਸੀ (ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ), ਕਿਰਨ, ਉਸ ਪਾਰ, ਬਲੈਕ ਐਂਡ ਵਾਈਟ, ਲਾਲ ਲਕੀਰ, ਟੇਵੇ, ਡਰਟੀ ਕਲਰ (ਗਭੀਰ ਢੰਡ), ਚਾਚਾ ਖੈਰੂ, ਖੁਸ਼ਫਹਿਮੀ, ਬਦਖਲ, ਬਦਰੰਗ, ਕਮਾਈ, ਲੈਜਰ (ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ), ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉਸਤਰੇ (ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ), ਕਾਲਾ ਬੰਦਾ (ਕੇ. ਸੀ. ਮੋਹਨ), ਸੂਫਾ ਕੱਢਣ (ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੱਧੂ), ਵਾਪਸੀ, ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ (ਜਗਜੀਤ ਬਰਾੜ), ਕਾਲਾ ਲਹੂ, ਕਾਲਾ ਹਰਾਮੀ, ਸੱਪਾਂ ਦਾ ਘਰ ਬਰਤਾਨੀਆਂ (ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ), ਜੜਾਂ (ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ) ਬੇਘਰੇ (ਵੇਸ਼ ਸੰਧੂ) ਆਦਿ ਸਾਹਿਤਕ ਕ੍ਰਿਤਾਂ ਵਿਚ ਚਿੰਤਨੀ ਪਰਿਪੇਖ ਦੇ ਅਨੇਕ ਪਾਸਾਰਾਂ ਤੇ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਘਾੜਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਹਿਤਕ ਕ੍ਰਿਤਾਂ ਨਸਲ ਤੇ ਨਸਲਵਾਦ ਦੇ ਆਮ ਦਿੱਸਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੇ ਇਕਹਿਰੇ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਸਦੇ ਪ੍ਰੇਖ ਤੇ ਸੰਸਥਾਗਤ ਸਰੂਪ ਤੱਕ ਫੈਲੇ ਵਿਚਾਰ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਗਲਪੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਨਸਲਵਾਦੀ ਵਿਹਾਰ ਕਾਰਨ ਹੀ ਭੂਰੋਰਵਾ ਗ੍ਰਸ਼ਤ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਬੇਗਾਨਗੀ ਦੇ ਭਾਵ ਤੀਬਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਪਰਤ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ (ਵਾਪਸੀ, ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ) ਇਹ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਹੀ ਕਹਿਰ ਹੈ ਜੋ ਪਰਵਾਸੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਦੀ ਘਟੋ ਘੱਟ ਮਾਨਵੀ ਵਿਵਹਾਰ ਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਦਾ ਹੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ (ਬੋਲਦ ਤੇ ਆਦਮੀ): ਇਹ ਨਸਲਵਾਦ ਦਾ ਹੀ ਜੀਹਰੀ ਨਾਗ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਨਸਲਵਾਦ ਦਾ ਉੱਤਰ ਨਸਲਵਾਦ ਰਾਹੀਂ ਦੇਣ ਲਈ ਉਤੇਜਿਤ

ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਦਾਰਥਕ ਤੌਰ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਉੱਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਾਏ ਮੁਲਕ 'ਚ 21 ਵਿਤਕਰੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭੇਦ-ਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਦੋ ਚਾਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਦੇ ਵੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ ਤੇ " ਨੂੰ ਤੀਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਪਿਆ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਭਾਵੇਂ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਗਾਹ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੀ ਗਈ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕਹਾਣੀ ਰਚਨਾ ਭਾਵੇਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਪਰ ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦ ਨਾਲ ਕਹਾਣੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਤੇਜ਼ੀ ਫੜਦਾ ਗਿਆ। ਅੱਜ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇੰਗਲੈਂਡ, ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਮੂਲ ਧਾਰਾ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਮੋਹਰੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ।

ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਣਨ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਰਘੁਬੀਰ ਢੰਡ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਉਸ ਪਾਰ ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਬਦਖਲ ਜਗਜੀਤ ਬਰਾੜ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਵਾਪਸੀ ਵਿੱਚ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਚੰਡ ਰੂਪ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੁਢਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ, ਭੂ-ਹੋਰਵਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਵਧੇਰੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਕਾਲੀ ਵਸੋਂ ਨੂੰ ਘਟੀਆ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਨੈਕਰੀ ਮਿਲਣ ਸਮੇਂ ਨਸਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਹੋਣਾ ਆਮ ਗੱਲ ਸੀ। ਤਨਖਾਹ ਵੀ ਗੋਰੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਝੰਜੋੜਿਆ। ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਤਾਸਦਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰਦੇ ਇਹਨਾਂ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ। ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਵਿਚ ਨਸਲਵਾਦੀ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਨੈਕਰੀ ਤੇ ਕੰਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਪਛਾਣ ਗਵਾਉਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਦੇ ਵਰਣਨ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

"ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿੱਕੀ ਨਿੱਕੀ ਕੰਡਿਆਲੀ ਦਾਹੜੀ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ। ਤੂੰ ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਏਗੀ ਹੁਣ। ਪਹਿਲਾ ਘਾਣ ਤਾਂ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ ਤੇਰਾ ਈ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਸਾਹ ਲਿਆ।"

ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਅਸਹਿਣਯੋਗ ਹੈ। ਇਕ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਵਤਨ ਛੱਡ ਕੇ ਬੇਗਾਨੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣਾ, ਦੂਜਾ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਵੀ ਗੁਆ ਲੈਣੀ, ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੋਰੀ ਕੰਮ ਦੀ ਗੁਲਾਮ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੱਜ ਅਨੁਸਾਰ, "ਉਦਯੋਗਿਕ ਤਰੱਕੀ ਸਦਕਾ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਾਮਰਾਜੀ ਮੁਲਕ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤਕ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਆਪਣੀ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਗੋਰੀ ਨਸਲ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਸਮਰੂਪਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਗੋਰਿਆਂ ਦਾ ਦਰੀ ਨਸਲ ਜਾਂ ਰੰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੇ ਨਵਾਂ ਸਮਝਣ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਕਿਰਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਅਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਾ ਛੱਡੀ ਕਿ ਗੋਰੀ ਨਸਲ ਦੇ ਲੋਕ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਹਨ। ਡਾ. ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਲ ਕੌਰ ਅਨੁਸਾਰ, "ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੇਤੰਨ ਅਤੇ ਸੱਜਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬੀਤ ਚੁੱਕੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆ। ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਤਬੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉੱਪਰ ਉਠਾਉਣ ਖਾਤਰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਤੀਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਵੀ ਭੋਗਿਆ। ਨਸਲੀ ਵਿਚਕਾਰ, ਨਫਰਤ, ਗਰੀਬੀ, ਗੁਲਾਮੀ ਆਦਿ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਾਰਦਿਆਂ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੀ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਖਾਤਰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਲਿਖਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਲੇਖਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਰੁਚੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ, ਪਰੰਤੂ ਉੱਥੋਂ ਦੀਆਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਲੀ ਸਾਹਿਤਕ ਰੁਚੀ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਤੀਬਰ ਅਤੇ ਤਿਖੇਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਲੋਕ ਹੀ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰਾ ਬਣ ਕੇ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋਏ। ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਰਸ਼ਨ, ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਂ ਚਿੰਤਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘਿਰੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦੁੱਖ, ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਹੀ ਚਿਤਰਿਤ

ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਇਹ ਯਤਨ ਇਹਨਾਂ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਲਬਧ ਸਾਹਿਤ ਪਰਿਵਰਿਤਕ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਅਧੀਨ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਗਤੀਸੀਲ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆਤਮਕ ਰੂਪ ਦਾ, ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਹੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਅਸੀਂ ਲੱਖਾਂ ਸਿੰਘ ਜੋਹਲ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ

ਹਿੰਦੀ ਕਹਿਣ ਵਲੈਤੀਏ ਸਾਨੂੰ

ਗੋਰੇ ਆਖਣ ਕਾਲੇ

ਲੱਖ ਚੁਰਾਸੀ ਜੂਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ

ਜੰਤੂ ਅਸੀਂ ਨਿਰਾਲੇ

ਇਹ ਸਮਾਜ ਨਾ ਝੱਲੇ ਸਾਨੂੰ

ਦੇਸ਼ ਅਸੀਂ ਪਰਾਏ '

ਅਣਖ ਵੇਚ ਕੇ ਪੱਡ ਵਿਹਾਜੇ

ਸਾਨੂੰ ਰਾਸ ਨਾ ਆਏ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂਰ' ਵੀ ਆਪਣੀ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਸਲਵਾਦੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਖਦਾ ਹੈ

ਅਸੀਂ ਕਾਲੇ ਤੇਰੀ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ

ਨਗਰੀ ਦੇ ਮੁਜ਼ਰਮ ਹਾਂ

ਗੁਲਾਮੀ ਸਹਿਣ ਵਾਲਾ ਪਾਪ ਵੀ

ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਹੋਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਨਸਲਵਾਦ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਸਾਧੂ, ਇਕਬਾਲ ਰਾਮੂਵਾਲੀਆ, ਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ, ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ, ਯੁਵਰਾਜ ਰਤਨ (ਗਲਪਕਾਰ), ਬਰਤਾਨੀਆ ਤੋਂ ਜਗਤਾਰ ਫਾਅ, ਮੁਸਤਾਕ, ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ (ਗਲਪਕਾਰ), ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ, ਗੁਰਨਾਮ ਗਿੱਲ, ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੱਧੂ, ਸਾਬੀ ਲੁਧਿਆਣਵੀ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਰਾਏ, ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੰਬੋਜ (ਕਵੀ) ਦੇਵ (ਕਵੀ) ਰਾਣੀ ਨਗੋਂਦਰ (ਕਹਾਣੀਕਾਰ) ਨੀਦਰਲੈਂਡ ਤੋਂ ਅਮਰ ਜਿਉਤੀ, ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਤੋਂ ਅਜੀਤ ਰਾਹੀ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਂ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹਨ।

ਹੋਰਵਾ ਜਾਂ ਭੂ-ਹੋਰਵਾ- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਦੂਜਾ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਭੂ-ਹੋਰਵਾ ਜਾਂ ਵਤਨ ਲਈ ਉਦਰੋਂਵਾ ਹੈ। ਭੂ-ਹੋਰਵਾ ਜਾਂ ਉਦਰੋਂਵਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ 'Nostalgia' ਦਾ ਸਮਾਨਾਰਥੀ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ Nostalgia ਦੇ ਕੋਸ਼ਗਤ ਅਰਥ ਹਨ- "A wish full desire to return in thought or infact to a Former time in one's life, to one's home or home land or to one's family and friends, a Sentimental yearning for the happiness of a former place or time." ਭੂ-ਹੋਰਵੇ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਆਪਣੀ ਭੋਇੰ ਦੀ ਯਾਦ ਆਉ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਜਾ ਵਸਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਯਾਦ ਸਿੱਦਤ ਨਾਲ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਨੂੰ ਭੂ-ਹੋਰਵੇ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਨੇ ਭੂ-ਹੋਰਵੇ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ:

“ਭੂਰੇਵਾ ਸ਼ਬਦ ਕੇਵਲ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਸੰਕਲਪ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪਮਈ ਸ਼ਬਦ Nostalgia ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪਾਂਤਰ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਨਾਸਟੈਲਜੀਆ ਦੇ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ Nostos+ Alg ਦਾ ਜਮਾਂ-ਜੋੜ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕਮਵਾਰ ਅਰਥ ਹਨ: ਬੀਤੇ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਅਤੇ

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਹੋਰਵਾ। ਇਸੇ ਅਨੁਰੂਪ ਸ਼ਬਦ ਭੂਹੋਰਵਾ ਦੇ ਵੀ ਦੇ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਹਨ: ਭੂਤਕਾਲ ਅਤੇ ਹੋਰਵਾ। ਸੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਮੂਲ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰੋਕਾਰ ਵਤਨੀਅਤ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਹੈ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਵਿੱਚ ਗੁਜਾਰੇ ਪਲਾਂ ਜਾਂ ਬਚਪਨ ਅਤੇ ਜਵਾਨੀ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ-ਮਿੱਠੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਸਕ ਹੋਈਏ ਜਾਂ ਆਲੋਚਕ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਸਦੇ ਹੋਈਏ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਝਾਗਦੇ ਹੋਈਏ, ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਸੀਸ, ਅਸਾਂ ਸਭਨਾਂ ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰ ਹੀਲੇ ਰਾਖਵੀਂ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਮਹਿਜ ਕਿਸੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖਿੱਤੇ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਜਿਹਨੀ-ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਕੈਫੀਅਤ ਦੇ ਨਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਸੇਚ ਤੋਂ ਵੀ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਜਿਹਨ ਵਿੱਚ ਵਸਿਆ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਜੁਜਰਾਫੀਆਂ ਸਾਡੀ ਅਸਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਜੁਗਰਾਫੀਏ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਜਟਿਲ ਕਾਰਨਾਂ ਅੱਡੇ ਫਾਟ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਭੂ-ਹੋਰਵੇ ਅਤੇ ਵਤਨ ਲਈ ਉਦਰੇਵੇਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸਾਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਬਲਬੀਰ ਮੇਮੀ, ਹਰਭਜਨ ਪਵਾਰ, ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੇ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ, ਹਰਿੰਦਰ ਬਜਾਜ, ਕੈਲਾਸ਼ ਪੁਰੀ (ਗਲਪਕਾਰ), ਭੁਪਿੰਦਰ ਗਰੇਵਾਲ, ਜਗਤਾਰ ਢਾਮ, ਗੁਰਨਾਮ ਗਿੱਲ, ਕੀਨੀਆ ਦੇ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਰਾਣੀ ਨਗੋਂਦਰ (ਕਹਾਣੀਕਾਰ) ਆਦਿ। ਇੱਥੇ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਸਤਰਾਂ ਉਦਾਹਰਣ ਵੱਜੋਂ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ

ਨਾ ਪਿੱਪਲ ਨਾ ਟਾਹਲੀਆਂ ਇੱਥੇ

ਨਾ ਬੋਹੜ ਮੇਰੇ ਪਿਓ ਵਰਗਾ

ਤੇੜ ਸੁੱਟਾ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦ ਰਿਝਾਈ

ਇਹਨਾਂ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦ ਰਿਝਾਈ

ਪਰਵਾਸੀ ਜਦੋਂ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ, ਪਿੰਡ, ਸ਼ਹਿਰ, ਸਮਾਜ, ਵਤਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਟੁੱਟਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਦਰਦ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿੱਚੋਂ ਅਰਥ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਰੂਬਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਦੀ ਚਿੰਤਾ, ਵਰਤਮਾਨ ਦਾ ਸਹਿਮ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਡਰ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤਰਲੇਮੱਛੀ ਕਰੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਵਰਤਮਾਨ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾਉਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਭੂਤ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੂੰਹ ਅੱਡੀ ਖੜੋਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਭੂਤ ਦਾ ਸਿਰਫ ਦਰਦ ਹੀ ਪੱਲੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਧੁੰਦਲਾ ਚਿਹਰਾ ਉਸਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਬੱਚੇ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਏ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਰੁਲਦੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਕੋਰੀਆਂ ਪੱਛਮੀ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਜਦ ਵਤਨ ਦੀਆਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਦਾਸਤਾਨਾ ਦੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਮਨ ਵਤਨ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰਨ ਨੂੰ ਕਾਹਲਾ ਪੈਣ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਜਨਮਭੂਮੀ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਅਤਿਅੰਤ ਡੂੰਘੇ ਭਾਵੁਕ ਮੋਹ, ਵੱਡੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਢਾਰਸ ਅਤੇ ਬੇਵਤਨੇ ਹੋਣ ਦੀ ਖੇਫਨਾਕ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਬਚਾਉ ਦਾ ਵੱਡਾ ਓਡਣ ਬਣਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਦੇ ਹੀ ਹਰ ਖੁਸ਼ੀ, ਅੱਖ, ਦੁਖਾਂਤ, ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜਾਂ ਘਾਟ ਮੌਕੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਿਛੋਕੜ, ਆਪਣਾ ਬਚਪਨ, ਆਪਣਾ ਘਰ, ਆਪਣਾ ਜਮਾਂਦਰੂ ਚੈਗਿਰਦਾ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਭੂ-ਹੋਰਵੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੁੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਤੇ ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹਨ। ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਦਾ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਵਤਨ ਵਾਪਿਸ ਆ ਕੇ ਇੱਧਰ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਚਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਘਰਦੇ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਹੁਣ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਪਰਦੇਸ ਜਾਣ ਲਈ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਭਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਰੂਬਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਅਨੁਸਾਰ,

ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂ ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਘਰ, ਬੀਤੇ ਵਕਤ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ, ਮਿੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਕੋਲ ਮੁੜਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਭੂਰੇਰਵਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਘਰ ਵਾਪਸੀ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗ੍ਰਹਿ-ਵਿਯੋਗ ਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕਤਾ ਅਤੇ ਭੁਤਕਾਲ ਲਈ ਸਿੱਕ ਰਲਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭੂਰੇਰਵੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵੇਰਵੇ ਭੂ-ਹੇਰਵੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਤੀਖਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਵਤਨ ਤੋਂ ਮੁੜ ਪਰਦੇਸ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸਲਾਹਾਂ ਮਿਲਣ ਲੱਗ ਜਾਣ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪਰ ਕਈ ਵਾਰ ਵਾਪਿਸ ਵਤਨ ਪਰਤਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇਸ਼ ਵਿਚਲਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਢਾਂਚਾ ਗ਼ੈਰ-ਜਿੰਮੇਵਾਰਾਨਾਂ ਢੰਗ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਆਪਣਾ ਕੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਦੁਖਾਂਤਕ ਤੇ ਮਾਰਮਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਲਈ ਕੋਈ ਵਤਨ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ (ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਜੜਾਂ'। ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਭੂ-ਹੇਰਵੇ ਦੇ ਭਾਵ ਹੋਰ ਤੀਖਣ ਹੋ ਕੇ ਦੂਰੀ ਮਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਵਤਨ ਦੀ ਯਾਦ ਵਤਨ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਤੀਬਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਵਾਪਸੀ ਇਸ ਆਸ 'ਤੇ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰ, ਸਰੀਕਾ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਉਸਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਮਿਲਣਗੇ ਪਰ ਮਿਲਣ ਤੇ ਸਥਿਤੀ ਬਦਲੀ-ਬਦਲੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਸਰੀਕਾ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਪੈਸੇ ਦੀ ਝਾਕ, ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਭੇਜਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ, ਜਮੀਨ ਤੇ ਕੋਠੀਆਂ ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਨੀਤ ਨਾਲ ਹੋਰ ਦੇ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਬਣਾਈ ਬੈਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਭੂ-ਹੇਰਵੇ ਦੀ ਪੀੜ ਹੋਰ ਵੀ ਡੂੰਘੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਫਿਰ ਪਰਵਾਸੀ ਵਤਨ ਵਿਚ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਿੰਡ ਮੁੜਨ ਦੀ ਪੁਰਾਈ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਪੀੜ ਫਿਰ ਦਰਦ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਪੀੜ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਤੇ ਜਦੋਂ ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਰ ਨਾਲੋਂ ਨਾਤਾ ਟੁੱਟਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੁਪਨੇ ਖੇਰੂੰ ਖੇਰੂੰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਰਦੀ ਇਹ ਵਿਦਾਇਗੀ ਪਹਿਲੀ ਵਿਦਾਇਗੀ ਵਾਲੀ ਸੇਧ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਹੁਣ ਤਾਂ ਜੀਣਾ ਵੀ ਇਕ ਵਿਵਹਾਰ ਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ, ਤੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਘਰ ਨਹੀਂ ਕੇਵਲ ਘਰ ਬਾਰ ਜਿਹਾ ਸਾਂਝੀ ਫਿਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਯਾਨੀ ਪੁਸ਼ਤੈਨੀ ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਦਾ ਜੀਣ-ਥੀਣ ਦਾ ਚਾਅ ਹੀ ਮਰ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਿੰਡ, ਜਿਹੜਾ ਉਹਦੇ ਲਈ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਰ ਜੁਗਰਾਫੀਏ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸੀ ਹੁਣ ਛੋਟਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਹ ਜੁਗਰਾਫੀਆ ਛੋਟਾ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੁੰਗੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਨਸਲਵਾਦ ਦੇ ਸਤਾਏ ਪਰਵਾਸੀ ਪਿੰਡ ਵਾਪਿਸ ਆਉਂਦੇ ਹਨ (ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ, ਜੜਾਂ) ਤੇ ਇਧਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਵਾਪਸੀ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਸਾਰ-ਅੰਸ਼:

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਮਸਲਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਹੜੇ ਮਸਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਮਸਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਹੀ ਕਿਉਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਇਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਮਸਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਸਲਾ ਹੈ ਇਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਤੇ ਇਹੋ ਮਸਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਮਸਲੇ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਖਿਰ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੀ ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਇਸਦਾ ਉੱਤਰ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਦੇ ਦੇਈਏ ਕਿ ਚੰਗੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਉੱਤਮ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਚੰਗਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਅਧੀਨ ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਰਖਾਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨ ਨਿਹਿਤ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਮੁੱਖ/ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ:

ਪ੍ਰਣਾਏ---ਸਮਰਪਿਤ

ਸ਼੍ਰੋਸ਼ਟ---ਉਚਤਮ

ਹੋਰਵਾ---ਝੂਰਨਾ/ਉਦਰੇਵਾਂ

ਭੂ-ਹੋਰਵਾ---ਬੀਤ ਚੁੱਕ ਲਈ ਉਦਰੇਵਾਂ

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ:

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਨਸਲਵਾਦ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਜੜਾਂ ਅਤੇ ਚੇਤੰਨਤਾ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੁੰਨ ਤੇ ਨੀਰਸ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਹਨ?

ੳ ਸ. ਪ. ਸਿੰਘ

ਅ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ

ੲ ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦਿਓਲ

ਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਲ ਕੌਰ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਖੱਟੀ ਲੱਸੀ ਰਚਨਾ ਕਿਸਦੀ ਹੈ?

ੳ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ

ਅ ਰਾਘਬੀਰ ਢੰਡ

ੲ ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ

ਸ ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਚਾਚਾ ਖੈਰੂ ਕਿਸਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ?

ੳ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ

ਅ ਰਾਘਬੀਰ ਢੰਡ

ੲ ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ

ਸ ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਡਰਟੀ ਕਲਰ ਕਿਸਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ?

ੳ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ

ਅ ਰਾਘਬੀਰ ਢੰਡ

ੲ ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ

ਸ ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜੀ ਰਚਨਾ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ?

ੳ ਕਾਲਾ ਲਹੂ

ਅ ਕਾਲਾ ਹਰਾਮੀ

ੲ ਸੱਪਾਂ ਦਾ ਘਰ ਬਰਤਾਨੀਆਂ

ਸ ਬਲੈਕ ਐਂਡ ਵਾਈਟ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਜਨਮਭੂਮੀ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਅਤਿਅੰਤ ਡੂੰਘੇ ਭਾਵੁਕ ਮੋਹ, ਵੱਡੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਢਾਰਸ ਅਤੇ ਬੇਵਤਨੇ ਹੋਣ ਦੀ ਖੋਫ਼ਨਾਕ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਵੱਡਾ ਓਡਣ ਬਣਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਦੇ ਹੀ ਹਰ ਖੁਸ਼ੀ, ਔਖ, ਦੁਖਾਂਤ, ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜਾਂ ਘਾਟ ਮੌਕੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਿਛੋਕੜ, ਆਪਣਾ ਬਚਪਨ, ਆਪਣਾ ਘਰ, ਆਪਣਾ ਜਮਾਂਦਰੂ ਚੌਗਿਰਦਾ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਹੈ?

ੳ ਸ. ਪ. ਸਿੰਘ

ਅ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ

ੲ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਸ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂ ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਘਰ, ਬੀਤੇ ਵਕਤ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ, ਮਿੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਕੋਲ ਮੁੜਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਭੂਰੇਰਵਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਘਰ ਵਾਪਸੀ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗ੍ਰਹਿ-ਵਿਯੋਗ ਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕਤਾ ਅਤੇ ਭੂਤਕਾਲ ਲਈ ਸਿੱਕ ਰਲਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭੂਰੇਰਵੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਹੈ?

ੳ ਸ. ਪ. ਸਿੰਘ

ਅ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ

ੲ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਸ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਕਾਵਿ-ਤੁਕਾਂ ਕਿਸ ਦੀਆਂ ਰਚੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ?

ਹਿੰਦੀ ਕਹਿਣ ਵਲੈਤੀਏ ਸਾਨੂੰ
ਗੇਰੇ ਆਖਣ ਕਾਲੇ
ਲੱਖ ਚੁਰਾਸੀ ਜੂਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ
ਜੰਤੂ ਅਸੀਂ ਨਿਰਾਲੇ
ਇਹ ਸਮਾਜ ਨਾ ਝੱਲੇ ਸਾਨੂੰ
ਦੇਸ਼ ਅਸੀਂ ਪਰਾਏ '
ਅਣਖ ਵੇਚ ਕੇ ਪੈਂਡ ਵਿਹਾਜੇ
ਸਾਨੂੰ ਰਾਸ ਨਾ ਆਏ ।

ੳ ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੌਹਰ

ਅ ਰਾਖਬੀਰ ਢੰਡ

ੲ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂਰ

ਸ ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਕਾਵਿ-ਤੁਕਾਂ ਕਿਸ ਦੀਆਂ ਰਚੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ?

ਅਸੀਂ ਕਾਲੇ ਤੇਰੀ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ
ਨਗਰੀ ਦੇ ਮੁਜ਼ਰਮ ਹਾਂ
ਗੁਲਾਮੀ ਸਹਿਣ ਵਾਲਾ ਪਾਪ ਵੀ
ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ

ੳ ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੌਹਰ

ਅ ਰਾਖਬੀਰ ਢੰਡ

ੲ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂਰ

ਸ ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੇਤੰਨ ਅਤੇ ਸੱਜਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬੀਤ ਚੁੱਕੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆ | ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਤਬੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉੱਪਰ ਉਠਾਉਣ ਖਾਤਰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਤੀਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਹਿਰੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਵੀ ਭੋਗਿਆ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਹਨ?

ੳ ਸ. ਪ. ਸਿੰਘ

ਅ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ

ੲ ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦਿਓਲ

ਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਲ ਕੋਰ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 11. ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਗਲਪਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ?

ੳ ਯੁਵਰਾਜ ਰਤਨ

ਅ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ

ੲ ਦੇਵ

ਸ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 12. ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਪਰਵਾਸੀ ਕਵੀ ਵਜੋਂ ਮਕਬੂਲ ਹੈ?

ੳ ਯੁਵਰਾਜ ਰਤਨ

ਅ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ

ੲ ਦੇਵ

ਸ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 13. ਇਕਬਾਲ ਰਾਮੂਵਾਲੀਆ ਕਿਸ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਵਸਨੀਕ ਹੈ?

ੳ ਕੈਨੇਡਾ

ਅ ਨੀਦਰਲੈਂਡ

ੲ ਬਰਤਾਨੀਆ

ਸ ਅਸਟ੍ਰੇਲੀਆ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 14 ਅਜੀਤ ਰਾਹੀ ਕਿਸ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਵਸਨੀਕ ਹੈ?

ੳ ਕੈਨੇਡਾ

ਅ ਨੀਦਰਲੈਂਡ

ੲ ਬਰਤਾਨੀਆ

ਸ ਅਸਟ੍ਰੇਲੀਆ

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 15. "ਉਦਯੋਗਿਕ ਤਰੱਕੀ ਸਦਕਾ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਾਮਰਾਜੀ ਮੁਲਕ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤਕ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਆਪਣੀ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਗੋਰੀ ਨਸਲ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਸਮਰੂਪਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਗੋਰਿਆਂ ਦਾ ਦਰੀ ਨਸਲ ਜਾਂ ਰੰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੇ ਨਵਾਂ ਸਮਝਣ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਕਿਰਿਆ ਸੀ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਹਨ?

ੳ ਸ. ਪ. ਸਿੰਘ

ਅ ਪਰਮਜੀਤ ਜੱਜ

ੲ ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦਿਓਲ

ਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਲ ਕੋਰ

ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਨੋਟ ਲਿਖੋ?
2. ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਅਰਥ ਦੱਸਦਿਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਇਸਦੇ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
3. ਭੂ-ਹੋਰਵਾ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਵਲੋਂ ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰਚੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਮਿਸਾਲਾਂ ਸਹਿਤ ਵਿਵੇਚਨ ਕਰੋ।
4. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚੋਂ ਭੂ-ਹੋਰਵਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰੋ।
5. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਵਿੱਚ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰੋ।

ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ:

1. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1996
2. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਬਦੇਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1993
3. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1987 ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1999
4. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਸੰਵੇਦਨਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1987
5. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬ ਜਨ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ, 1994
6. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ ਦਿੱਲੀ, 1996
7. ਦਵਿੰਦਰ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਸਲੇ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ।
8. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੱਜ, ਪਰਵਾਸ: ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ, ਐਨ.ਆਰ. ਆਈ. ਸਭਾ, ਪੰਜਾਬ, 2000
9. ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਹਿਰੂ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਨੇਡੀਅਨ ਸਾਹਿਤ, (ਸਮੀਖਿਆ), ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1999
10. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1996
11. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਵੀ, (ਸੰਪਾ.), ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਆਫ ਪੰਜਾਬੀ ਆਬਰਜ਼ ਅਤੇ ਆਰਟਿਸਟਸ
12. ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2005
13. ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
14. ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਲੋਕ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ, ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ, ਦਿੱਲੀ
15. ਡਾ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਕੈਂਬੇ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ: ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਰਵ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ
16. ਡਾ. ਦੇਵਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਬਰਤਾਨਵੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ: ਇੱਕ ਪਰਿਪੇਖ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਦਿੱਲੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲਿੰਕ

http://panjabialochana.com/yahoo_site_admin1/assets/docs/Parvasi_Punjabi_Sahit_-_Ravinder.272102404.pdf

Unit 07 : ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰੋਕਾਰ ਭਾਗ-2: ਸਭਿਆਚਾਰਕ

ਤਣਾਓ, ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜ੍ਹਾ ਅਤੇ ਆਪੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਸੰਕਟ

Dr. Yaadwinder Kaur, Lovely Professional University

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ (Content)

1. ਉਦੇਸ਼
2. ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ
3. ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ
4. ਸਾਰ-ਅੰਸ਼
5. ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ
6. ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ
7. ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
8. ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਉਦੇਸ਼:

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਉਪਰੰਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ--

- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣਗੇ।
- ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਮੂਲ ਧਾਰਾ ਤੋਂ ਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਆਧਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣਗੇ।
- ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਓ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਅਧੀਨ ਰਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਗੇ।
- ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜੇ ਅਤੇ ਆਪੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਅਧੀਨ ਰਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਗੇ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ:

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵਿਦਮਾਨ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਾਹਿਤ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਜਿਵੇਂ; ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਓ, ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜੇ ਅਤੇ ਆਪੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾਂ ਇਹਨਾਂ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰਚੇ ਜਾ ਰਹੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਸਮਝ ਸਕਣਗੇ। ਇਹ ਪਾਠ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਮੂਲ ਧਾਰਾ ਤੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਆਧਾਰਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣੇਗਾ।

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ:

ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਓ ਇਕ ਹੋਰ ਸਰੋਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਲੋਕ ਦੂਸਰੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਆਪਸੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਵਿਰੋਧਤਾਈਆਂ ਉਪਜਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਤਣਾਓ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਨਵੇਂ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਵਿਚ ਦਾਖਲਾ, ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਢਾਲਣਾ, ਕੋਈ ਸਹਿਜ ਤੇ ਛੋਟੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਕਿ ਇਕ ਜਟਿਲ ਤੇ ਲੰਮੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਡਾ. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਦੋ ਵਿਲੱਖਣ ਸਭਿਆਚਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰੀਕਰਣ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਅ ਦਾ ਅਮਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਗਏ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜੀ ਪੂਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਓ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਤਣਾਓ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੰਢਾ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਆਪਣੀ ਹੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜੀ ਨਾਲ ਜੋ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਘੱਟ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ/ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਅਨੁਸਾਰ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਪਿੱਛੇ ਜਿੱਥੇ ਮੂਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਟੱਕਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਾਹਨ, ਆਰਥਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਤਰਜੀਹਾਂ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਕ ਬਿੰਬ-ਚਿੰਤਨ ਵੀ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਜਗਤਾਰ ਢਾਅ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਭੁਪਿੰਦਰ ਗਰੇਵਾਲ, ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਅਮੋਲਕ, ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਸਿੰਘ, ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ (ਗਲਪਕਾਰ), ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ (ਕਵੀ ਤੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ), ਕੈਲਸ਼ਾਪੁਰੀ, ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਂ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਇਹ ਤਣਾਓ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਅਵਸਥਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਹੰਢਾਇਆ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ 'ਤੇ ਜਰਿਆ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਤਾਂ ਵੱਡੀ ਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਆਪਣਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵੀ ਛੱਡਣਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਤਿੜਕਦੀ/ਡਾਵਾਂਡੇਲ ਸਥਿਤੀ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣੀ। ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਬਦਖਲ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੁੱਖ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਦਿ ਸਭ ਆਪਸੀ ਤਣਾਉ ਅਤੇ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਓ ਦਾ ਨਸਲਵਾਦ, ਭੂ-ਹੋਰਵੇ ਅਤੇ ਪੀੜੀ-ਪਾੜੇ ਨਾਲ ਗਹਿਰਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੇ ਤਣਾਓ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਣਾਉ ਮਾਸਿਕ ਵਿਸਾਦ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਵਾਪਿਸ ਵਤਨ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਕਦਮ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਨੁਕੂਲ ਰੂਪਾਤਰਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ, ਖੁੱਲੀ ਸੈਕਸ ਖੇਡ, ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਸੈਕਸ ਖੱਲ ਲੈਬਾ, ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਰਿਸਤੇ ਵਿਚ ਤਣਾਓ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਦੁੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਬਾ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੀਲੇ ਵਾਪਿਸ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕੋਈ ਸਕਾ ਵੀ ਉਸਦੀ ਧਿਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਬਸ ਦੇ ਰੋਟੀਆਂ ਖਾ ਛੱਡੀਆਂ ਨੇ। ਦਿਆਲੇ ਨੂੰ ਬਥੇਰਾ ਆਖਿਆ ਬਈ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਏਥੇ ਮੰਗਾ ਲੈ। ਉਹਨੇ ਬਚਾਰੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕੱਲੀ ਨੇ ਨਰਕ ਭੋਗਿਐ। ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਹੁਣ ਸ਼ੇਰਾ, ਦੇਸ ਜਾਣ ਨੂੰ ਬੜਾ ਈ ਚਿੱਤ ਕਰਦੈ। ਤਰਸੇ ਪਏ ਆਂ ਆਪਣੀ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ। ਮੈਂ ਪਰਸੋਂ ਨੇਰ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਬਈ ਭਾਈ ਸੌ ਕੁ ਪੈਂਡ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਰੈਗਾ, ਬਾਕੀ ਤੁਸੀ ਪਾ ਕੇ ਮੇਰੀ ਟਿਕਟ ਰੱਖ ਦਿਉ। ਅੱਗੋਂ ਕੋਈ ਕੁਸਕਿਆ ਈ ਨਾ।

ਇਹ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਨੂੰਹ-ਪੁੱਤ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਕਾਰਨ ਤਣਾਓ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਿੱਛੇ ਇਕੱਲੀ ਰਹਿ ਗਈ ਆਪਣੀ ਘਰਵਾਲੀ ਕੋਲ ਵਾਪਿਸ ਪਰਤਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਟਿਕਟ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਅੰਤ ਚੋਰੀ ਕਰਦਾ ਫੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਬਦਖਲ' ਦਾ ਪਿਤਾ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਕੁਲਦੀਪ ਦੇ ਮੈਰੀਅਨ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਗੁਲਾਮ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣ ਕਾਰਨ ਤਣਾਓ ਦਾ

ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਖੁਦ ਕੁਲਦੀਪ ਤਣਾਓ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਅੰਤ ਮਾਨਸਿਕ ਤਵਾਜ਼ਨ ਹੀ ਖੋਹ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਟਕਰਾਉ ਕਾਰਨ ਵੀ ਇਹ ਤਣਾਓ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਜੂਠੀ ਪਲੇਟ ਵਿਚਲੀ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਕਾਰਨ ਤਣਾਓ ਭੋਗਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਤੋਂ ਵਿਚਲ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਮਹਿਫਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨੰਗਿਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਚਟਖਾਰੇ ਲੈ-ਲੈ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਦੀ ਗੱਲ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਰਹੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਕਾਹੇ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਹੱਸਦੇ ਹਨ:

‘ਲਿਵਿੰਗ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।... ਉੱਸਨੂੰ ਇੰਝ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਨੰਗੀ ਕਰ ਦੋਸਤਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਕੋਲ ਆਪਾ ਢਕਣ ਲਈ ਕੁੱਝ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਪੀਦਾ, ਜੂਆ ਖੇਡਦਾ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਘੁੰਮਣ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਤਨੀ ਸਭ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਤੇ ਜੂਠੇ ਭਾਂਡੇ ਮਾਜਣ ਜੋਗੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਵੀ ਇਕ ‘ਜੂਠੀ ਪਲੇਟ ਹੀ ਹੋਵੇ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਕ੍ਰਿਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਦੋਵਾਂ ਸੰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸਮੇਲ/ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸੀਸ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਦਾ ਹਰ ਚੰਗਾ-ਮਾੜਾ ਸਾਹਿਤ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਤੱਕ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਭਿੰਨ ਮਸਲਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਕੇ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਗੋਲਣਯੋਗ ਥਾਂ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਬਣਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਰਹਿਤਲ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਆਮ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਇਸਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੀ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਨਸਲਵਾਦ, ਭੂ-ਹੋਰਵਾ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਓ, ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜੇ ਜਿਹੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਦਰਦ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ ‘ਤੇ ਹੰਢਾਇਆ ਉਥੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਆਬਾਦਕਾਰ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਵਰਤ-ਵਰਤਾਵੇ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਵਿੱਚ ਪੈ ਕੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਿਰਜਿਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਗੋਰਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ, ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮੁੰਡੇ-ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਅਮਨਪਾਲ ਸਾਰਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਡਾਇਮੰਡ ਰਿੰਗ’, ਬਲਬੀਰ ਕੌਰ ਸੰਘੇੜਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਚੱਪਾ ਕੁ ਸੂਰਜ’, ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਮੋਹ ਦੀਆਂ ਤੰਦਾਂ’, ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਪਾਣੀ, ਸੜਕਾਂ ਆਦਿ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਰੱਖਣ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਕਰਨ ਅਤੇ ਰਚ-ਮਿਚ ਜਾਣ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿੱਤਰੀ ਸੋਚ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦਿਵਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਫਲਤਾ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ। ਡਾਇਮੰਡ ਰਿੰਗ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁੰਡਾ ਗੋਰੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਹਿਤਕ ਕ੍ਰਿਤਾਂ ਇੱਕ ਮਿਸ਼ਰਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਮੇਲ ਜੋਲ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਏ ਪਾਤਰ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਕਿਧਰੇ-ਕਿਧਰੇ ਪੱਛਮੀ ਰਹਿਤਲ ਵਾਲੇ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਸਮਝਦੇ ਹਨ (ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਬਦਖ਼ਲ) ਅਤੇ ਕਿਧਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਗੋਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਘਟੀਆ ਕਿਰਦਾਰ ਵਾਲੀਆਂ (ਅਮਨਪਾਲ ਸਾਰਾ ‘ਡਾਇਮੰਡ ਰਿੰਗ’) ਕਿਧਰੇ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਮੂਲ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ‘ਚੱਪਾ ਕੁ ਸੂਰਜ’ ਵਿੱਚ ਰਿਚਰਡ ਅਤੇ ਡਾਇਮੰਡ ਰਿੰਗ ਵਿੱਚ ਐਨਾ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਅਤੇ ਸਾਂਝ ਦੇ ਵਧਣ ਫੁੱਲਣ ਵਿੱਚ ਨਿਹਿਤ ਹੈ।

ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜੇ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਦੋ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਆਪਸੀ ਵਿੱਥ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੋਚ, ਸਮਝ ਅਤੇ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੇ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ‘ਚ ਜਨਮੀ, ਵਿਗਸੀ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀਆਂ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ, ਮੁੱਲ-ਵਿਧਾਨ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਉਸਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਵਸ ਚੁੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਰਤਮਾਨ ਦੀ ਕੁੱਖ ਵਿੱਚ ਪਲ ਕੇ ਜਵਾਨ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸਦੇ ਮੁੱਲ-ਵਿਧਾਨ, ਸੋਚ-ਸਮਝ ਤੇ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ ਵਰਤਮਾਨ ਦੀ ਦੇਬ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੀਵਨ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਫ਼ਰਥ ਦੇਵਾ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਤਣਾਓ ਟਕਰਾਉ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲ ਛੱਡਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੇ ਵੀ ਇਹ ਥੋਪਣਾ ਜਾਂ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਨਵੇਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਦਿੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਈ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਬਾਉ ਦੀ

ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਥਾ-ਥਾਂ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਔਲਾਦ ਦੇ ਵਿਗੜਨ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਪੱਛਮੀ ਮਾਰੈਲ ਦਾ ਹੱਥ ਹੈ ਉਥੇ ਪਰਵਾਸੀ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਪੈਸੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਦਾ ਲਾਲਚ ਇਤਨਾ ਵਧਾ ਲਿਆ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਬੇਧਿਆਨੇ ਹੋ ਗਏ, “ਕੀ ਜਿੰਦਗੀ ਹੈ ਇੱਥੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਅਤੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਬੱਚੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਟਕਦੇ ਅਤੇ ਰੂਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਬਣਕੇ ਪੈਸੇ ਕਮਾਈ ਜਾਂਦੇ ਨੇ।” ਪਰਵਾਸੀ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਪਰ ਬੱਚੇ ਪੱਛਮੀ ਰਹਿਤਲ ਵਿੱਚ ਪਲੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪੱਛਮੀ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦੇਵੇਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਣਾਅ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦੇਸਤ ਬਣਾਉਣ, ਟੀ.ਵੀ. 'ਤੇ ਦੇਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਫਿਲਮਾਂ ਦੇਖਣ ਦੇ ਸ਼ੌਕੀਨ ਹਨ। ਕੁੜੀਆਂ ਗੋਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਤੇ ਮੁੰਡੇ ਗ਼ਲਤ ਸੰਗਤ ਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ 'ਚ ਪੈ ਕੇ ਮਾਫ਼ੀਆ ਗਰੇਰ ਨਾਲ ਰਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਸੁਸਾਇਟੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੁਆਰਾ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਵਿੱਥ ਥਾਪ ਲੈਣ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਜੂਦ ਤਿਆਗ ਕੇ ਪੱਛਮ ਦੀ ਫ਼ੀ ਸੁਸਾਇਟੀ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਊਣ ਨੂੰ ਠੀਕ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਪੱਛਮੀ ਮਾਰੈਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸੀਮਾ ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਰੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਅਵਰ ਪੀਪਲ ਆਰ ਟੈਰੀਬਲੀ ਬੈਕਵਰਡ” ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੁਆਰਾ ਲੇਟ ਨਾਈਟ ਫਿਲਮਾਂ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ 'ਤੇ ਉਹ ਆਖਦੀ ਹੈ, “ਬੱਟ ਡੈਡ ਵਟਸ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਇੱਟ ਅੱਲ ਮਾਈ ਫਰੈਂਡਜ਼ ਵਾਚ ਟੈਮ” ਮਾਂ-ਬਾਪ ਦੁਆਰਾ ਟੀ.ਵੀ ਚੁੱਕਵਾ ਦੇਣ 'ਤੇ ਉਹ ਗੱਦੀਆਂ-ਮੰਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਪੜ੍ਹਨ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਵਾਪਿਸ ਕਰਵਾਉਣ ਤੇ ਸੀਮਾ ਘਰ ਦੇਰੀ ਨਾਲ ਆਉਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੋਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਦੇਖ ਲੈਣ 'ਤੇ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਡਰ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦਾ 'ਬੁਆਏ ਫਰੈਂਡ ਹੈ। ਤੇ ਅਖੀਰ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ, 'ਸੀਮਾ ਸੈਂਡ ਸੀ ਵਾਟਸ ਟੂ ਬੀ ਆਨ ਦਾ ਪਿਲਜ਼ ਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਹਾਰਟ ਅਟੈਕ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਪੱਛਮ ਦੀ ਇਹ ਵੀ ਸੁਸਾਇਟੀ, ਸਿੱਕ ਸੁਸਾਇਟੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਡਾ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਪਿਲਜ਼ ਦੀ ਕਾਢ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਉਪਲਬਧੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਵੀ ਵਖਰੇ ਹਨ ਬਲਕਿ ਪਿਲਜ਼ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਗੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕੁਆਰੀ ਨਾਬਾਲਿਗ ਕੁੜੀ ਲਈ ਸੈਕਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਵੀ ਗੈਰ-ਪ੍ਰਤਿਮਾਨਕ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਇਸ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਜਬਰਦਸਤ ਤਣਾਉ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲਾਂ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਿੱਥੇ ਭਾਰਤੀ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਿਗੜਨ ਕਾਰਨ ਤਣਾਅ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸੈਕਸ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਧਕੇਲਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਰੇੜਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਥਾਵੇਂ ਦੇਹਰੀ ਮਾਰ ਝੱਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲ ਵੀ ਅਪਨਾ ਕੇ ਰੱਖਣ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਕੇ ਜਿਊਣ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਮਿਹਣੇ ਸੁਣਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਵੀ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਗੋਰੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਰੀਜ਼ ਕਰਿ ਕੇ ਛੇੜਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਬੱਚੇ ਅੰਤਰਜਾਤੀ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਨੂੰ ਕੋਈ ਟਿਕਾਣਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਛੁਪਾਉਣ ਲਈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਤਾਂ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਅੱਕ ਚੱਢਿਆ, ਦੂਸਰਾ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਪੈਸੇ ਜੋੜੇ, ਦੇ-ਦੇ ਘਰ ਬਣਾਏ, ਇਕ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛਾਂ ਚ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਬਾਹਰ, ਪਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਆਪ ਕਰਨਾ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਲਈ ਅਸਹਿਣਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਪੱਛਮ ਦੇ ਵਾਸੀ ਕਹਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਗ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਧੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ;

"The third generation of Indians are neither Indians in the emotional and traditional sense, nor British. The racist English society does not accept them. They mentally and physically desperately try to avoid the tag of being Indians.

ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਕੇ ਨਿਰੋਲ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਚਾਹਤ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਹ ਗੋਰੇ ਗੋਰੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਝ ਰਹੇ ਹਨ ਜਾਂ ਬਿਨਾਂ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਇਆਂ ਹੀ ਗੋਰੇ ਗੋਰੀਆਂ ਨਾਲ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਲਵੀਰ ਕੋਰ ਸੰਖੇੜਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਚੱਪਾ ਕੁ ਸੂਰਜ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕੋਲੋਂ ਦੂਰੀ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਮਾਂ ਕੋਲੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਬੱਚੇ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਮਾਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਘਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਦੌਰਾਨ ਮਾ-ਬਾਪ ਨੂੰ ਕਦੇ ਚੇਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ। ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਸਦੀ ਗੁਆਚੀ ਅੰਤ ਮਾਰਗਰੇਟ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਪਰ ਵਧੇਰੇ ਪੈਸੇ ਖਰਚਣ ਤੋਂ ਵਰਜਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਲਈ ਜਿਊਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੀ ਹੈ:

"ਨਹੀਂ ਨੀ, ਸਾਡਾ ਕਲਚਰ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਜਿਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਲਈ ਜਿਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਵੀ ਜੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਕੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਖਾ ਲਓ, ਪੀ ਲਓ ਅਤੇ ਡੰਡੇ ਵਜਾਓ। ਅਸੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਕੁੱਝ ਨਾ ਕਰਾਂਗੇ ਤਾਂ ਕਲ ਨੂੰ ਇਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕਿਉਂ ਕਰਨਗੇ ਭਲਾ?"

ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਖਾਤਰ ਪਲ-ਪਲ ਜਿਊਂਦੀ ਇਹ ਪਾਤਰ ਅਖੀਰ ਇਕੱਲੀ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਵਾਰੇ-ਵਾਰੀ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਾਹਾਂ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਬੱਚੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਵਕਤ, ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਸਨੇ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਉਹ ਬੱਚੇ ਉਸਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਰਦੇ ਬਣੇ ਸਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਅ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਦੋ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਟੱਕਰ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਟੱਕਰ ਵਿੱਚ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਵਹਾਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਥਾਵੇਂ ਆ ਖਲੋਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਉਲਾਂਭਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪਾਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬੜੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਬੁਲਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨੂੰ 'ਬੇਬੀ ਸਿਟਰ' ਦੇ ਖਰਚੇ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਉਦੋਂ ਬਦ ਤੋਂ ਬਦਤਰ ਹੋ ਗਈ ਜਦੋਂ ਨੂੰਹ-ਪੁੱਤ ਨੇ ਤਾਂ ਅੱਖੋਂ ਪਰੇਖੇ ਕੀਤਾ ਹੀ ਸੀ ਸਗੋਂ ਪੇਤੇ-ਪੇਤੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲਾਈਫ ਵਿੱਚ ਇੰਟਰਫੀਅਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਰਜ ਦਿੱਤਾ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਇਹਨਾਂ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੂੰ ਬੁਢੇਪੇ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਉਥੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਨੂੰਹ-ਪੁੱਤ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਵੀ ਕਹਿਣਾ ਪਿਆ। ਨੂੰਹ-ਪੁੱਤ ਦੀ ਨਿਗਾ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਪੇ-ਪੈਕਟ" ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰੁੱਸ ਗਏ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੂੰ ਨਾ ਕੋਈ ਮਨਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਵੀ ਨਾ ਕੋਈ ਰੋਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਵਾਪਿਸ ਘਰ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਹਮ-ਉਮਰ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਕੋਲ ਹੰਝੂ ਵਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਵਲੈਤ ਵਿੱਚ ਚੰਗਾ ਤੇ ਸੁਹਾਬਾ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਦੀ ਆਸ ਵਿੱਚ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਅੱਕ ਚੰਬ ਤਾਂ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਵਾਰਥੀ ਰੁਚੀਆਂ ਖਤਮ ਹੋਣ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਬੇਕਦਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਝੱਲਣੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰਵੇਜ਼ ਸੰਧੂ ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡਾ' ਇਸ ਆਸ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਨੰਦਮਈ ਜੀਵਨ ਜਿਊ ਸਕੇਗਾ। ਪਰ ਕੈਨੇਡਾ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਹਾ-ਪੱਤਰਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿੱਚ ਰੁਲਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਕੋਲ ਵਾਰੀ ਸਿਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਵਾਲ ਖਿਲਾਰਨ ਤੋਂ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਾਣ ਦੀ ਵਾਰੀ ਬਾਰੇ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੁਰੇਦਦੀਆਂ ਹਨ, "ਡੈਡੀ ਅੱਜ ਤਾਂ ਥੋੜੀ ਦੂਜਿਆਂ ਵੱਲ ਜਾਣ ਦੀ ਵਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿਓ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਆ ਕੇ ਲੈ ਜਾਣ। ਇਹਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਵਲੈਤ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਵਲੈਤੀ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣ ਲਈ ਸੋਹਣੀਆਂ ਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਫੋਟੋਆਂ ਖਿੱਚ ਕੇ ਭੇਜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਤਾਂ ਵਲੈਤ ਆ ਕੇ ਵਾਹ ਪੈਣ ਤੇ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਇਦਾਦ ਅਜਿਹੇ ਨੂੰਹਾਂ-ਪੁੱਤਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਦੇਈ ਬਿਹਤਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਦੁੱਖ ਪ੍ਰਦੇਸ਼' ਦੇ ਵਿਚਲੇ ਪਾਤਰ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦੁੱਖ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਨੂੰਹ ਉਸਦੇ ਪੇ-ਪੈਕਟ ਤੇ ਹੀ ਨਿਗ੍ਰਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਸੁੱਕਰਵਾਰ ਉਹ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੇ-ਪੈਕਟ ਘਰ ਵੜਦਿਆਂ ਹੀ ਫੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਉਸਦੇ ਚਾਰੇ ਤਰਫ਼ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਕਿਨਾਰਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦਾ। ਉਸਦੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰਡੇ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਰੋਟੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨੇਹ ਤਾਂ ਨੰਡੇ ਨਾਲ ਰੋਟੀ ਅੱਗੇ ਕਰਦੀ ਐ। 3 ਪੇ-ਪੈਕਟ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਪੰਡ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਬਾਕੀ ਆਪ ਰੱਖ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਤ ਦਾ ਵਰਣਨ ਅਮਨਪਾਲ ਸਾਰਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਸਰਦ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਜ਼ੁਰਗ ਜਿੱਥੇ ਇੰਡੀਆ ਵਿੱਚ ਵੱਬਰ ਦੇ ਮੁਖੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉੱਚਾ ਦਰਜਾ ਰੱਖਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਉਥੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਨੂੰਹ-ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਪੇਤੇ-ਪੇਤੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਅਪਮਾਨਿਤ ਹੋ ਕੇ ਡੂੰਘੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਕਟ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੰਤ ਸਭ ਰੁਝ ਨੂੰ ਠੇਕਰ ਮਾਰ ਕੇ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਤੁਰਦੇ ਹਨ। ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੁਖੀ ਵਾਲੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਖਿਸਕਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਢੰਗਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਉੱਤੇ ਵੀ ਹਾਵੀ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਸਾਰ-ਅੰਸ਼:

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਮਸਲਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਹੜੇ ਮਸਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਮਸਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਹੀ ਕਿਉਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਇਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਮਸਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਸਲਾ ਹੈ ਇਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਤੇ ਇਹੋ ਮਸਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਮਸਲੇ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਖਿਰ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੀ ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਇਸਦਾ ਉੱਤਰ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਦੇ ਦੇਈਏ ਕਿ ਚੰਗੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਉੱਤਮ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਚੰਗਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਅਧੀਨ ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਰਖਾਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨ ਨਿਹਿਤ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਮੁੱਖ/ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ:

ਸੰਕਟ---ਖਤਰਾ

ਪਾੜ੍ਹਾ---ਅੰਤਰ/ਵਖਰੇਵਾ

ਮਸਲਾ---ਸਮੱਸਿਆ

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ:

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1 ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਨਹੀਂ?

ੳ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ

ਅ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ

ੲ ਮਨਮੋਹਨ

ਸ ਜਗਤਾਰ ਢਾਅ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਜਦੋਂ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਸਭਿਆਚਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰੀਕਰਣ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਅ ਦਾ ਅਮਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਗਏ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜੀ ਪੂਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਦੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਓ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਹਨ?

ੳ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ

ਅ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ

ੲ ਸ. ਪ. ਸਿੰਘ

ਸ ਜਗਤਾਰ ਢਾਅ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. 'ਡਾਇਮੰਡ ਰਿੰਗ' ਰਚਨਾ ਕਿਸਦੀ ਹੈ?

ੳ ਬਲਬੀਰ ਕੌਰ ਸੰਘੇੜਾ

ਅ ਅਮਨਪਾਲ ਸਾਰਾ

ੲ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਗ

ਸ ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. 'ਚੱਪਾ ਕੁ ਸੂਰਜ' ਰਚਨਾ ਕਿਸਦੀ ਹੈ?

ੳ ਬਲਬੀਰ ਕੌਰ ਸੰਘੇੜਾ

ਅ ਅਮਨਪਾਲ ਸਾਰਾ

ੲ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਗ

ਸ ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. 'ਮੋਹ ਦੀਆਂ ਤੰਦਾਂ' ਰਚਨਾ ਕਿਸਦੀ ਹੈ?

ੳ ਬਲਬੀਰ ਕੌਰ ਸੰਘੇੜਾ

ਅ ਅਮਨਪਾਲ ਸਾਰਾ

ੲ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਗ

ਸ ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6 'ਪਾਣੀ' ਰਚਨਾ ਕਿਸਦੀ ਹੈ?

ੳ ਬਲਬੀਰ ਕੌਰ ਸੰਘੇੜਾ

ਅ ਅਮਨਪਾਲ ਸਾਰਾ

ੲ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਗ

ਸ ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਸਾਹਿਤਕ ਕ੍ਰਿਤਾਂ ਇੱਕ ਮਿਸ਼ਰਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਮੇਲ ਜੋਲ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਏ ਪਾਤਰ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ?

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ੳ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਓ

ਅ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜ੍ਹਾ

ੲ ਆਪੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਸੰਕਟ

ਸ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. , “ਕੀ ਜਿੰਦਗੀ ਹੈ ਇੱਥੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਅਤੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਬੱਚੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਟਕਦੇ ਅਤੇ ਚੁਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਬਣਕੇ ਪੈਸੇ ਕਮਾਈ ਜਾਂਦੇ ਨੇ।”

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ?

ੳ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਓ

ਅ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜ੍ਹਾ

ੲ ਆਪੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਸੰਕਟ

ਸ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ

ਸ ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣੀ ਨਾਰੀਵਾਦ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਪਿਲਜ਼ ਦੀ ਕਾਢ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਉਪਲਬਧੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਵੀ ਵਖਰੇ ਹਨ ਬਲਕਿ ਪਿਲਜ਼ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਗੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕੁਆਰੀ ਨਾਬਾਲਿਗ ਕੁੜੀ ਲਈ ਸੈਕਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਵੀ ਗੈਰ-ਪ੍ਰਤਿਮਾਨਕ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਹਨ?

ੳ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ

ਅ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ

ੲ ਸ. ਪ. ਸਿੰਘ

ਸ ਜਗਤਾਰ ਢਾਅ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਬਦਖਲ ਰਚਨਾ ਕਿਸ ਦੀ ਹੈ

ੳ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ

ਅ ਸ. ਪ. ਸਿੰਘ

ੲ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ

ਸ ਜਗਤਾਰ ਢਾਅ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 11. ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਗਲਪਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ?

ੳ ਯੁਵਰਾਜ ਰਤਨ

ਅ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ

ੲ ਦੇਵ

ਸ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 12. ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਪਰਵਾਸੀ ਕਵੀ ਵਜੋਂ ਮਕਬੂਲ ਹੈ?

ੳ ਯੁਵਰਾਜ ਰਤਨ

ਅ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ

ੲ ਦੇਵ

ਸ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 13. ਇਕਬਾਲ ਰਾਮੂਵਾਲੀਆ ਕਿਸ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਵਸਨੀਕ ਹੈ?

ੳ ਕੈਨੇਡਾ

ਅ ਨੀਦਰਲੈਂਡ

ੲ ਬਰਤਾਨੀਆ

ਸ ਅਸਟ੍ਰੇਲੀਆ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 14 ਅਜੀਤ ਰਾਹੀ ਕਿਸ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਵਸਨੀਕ ਹੈ?

ੳ ਕੈਨੇਡਾ

ਅ ਨੀਦਰਲੈਂਡ

ੲ ਬਰਤਾਨੀਆ

ਸ ਅਸਟ੍ਰੇਲੀਆ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 15. 'ਦੁਖ ਪਰਦੇਸਾਂ ਦੇ' ਕਿਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ

ੳ ਯੁਵਰਾਜ ਰਤਨ

ਅ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ

ੲ ਦੇਵ

ਸ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ

ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਨੋਟ ਲਿਖੋ?
2. ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜਹਾ ਦਾ ਅਰਥ ਦੱਸਦਿਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਇਸਦੇ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
3. ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਓ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਵਲੋਂ ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰਚੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਮਿਸਾਲਾਂ ਸਹਿਤ ਵਿਵੇਚਨ ਕਰੋ।
4. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦੇ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰੋ।
5. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਓ ਦੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰੋ।

ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ:

1. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1996
2. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਬਦੇਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1993
3. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1987 ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1999
4. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਸੰਵੇਦਨਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1987
5. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬ ਜਨ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ, 1994
6. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ ਦਿੱਲੀ, 1996
7. ਦਵਿੰਦਰ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਸਲੇ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ।
8. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੱਜ, ਪਰਵਾਸ: ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ, ਐਨ.ਆਰ. ਆਈ. ਸਭਾ, ਪੰਜਾਬ, 2000
9. ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਹਿਰੂ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਨੇਡੀਅਨ ਸਾਹਿਤ, (ਸਮੀਖਿਆ), ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1999
10. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1996
11. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਵੀ, (ਸੰਪਾ.), ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਆਫ ਪੰਜਾਬੀ ਆਥਰਜ਼ ਅਤੇ ਆਰਟਿਸਟਸ
12. ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2005
13. ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
14. ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਲੋਕ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ, ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ, ਦਿੱਲੀ

ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲਿੰਕ

http://panjabialochana.com/yahoo_site_admin1/assets/docs/Parvasi_Punjabi_Sahit_-_Ravinder.272102404.pdf

Unit 08 : ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ: ਅੰਤਰ-ਸੰਵਾਦ

Dr. Harpreet Singh, Lovely Professional University

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ (Content)

1. ਉਦੇਸ਼
2. ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ
3. ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ
4. ਸਾਰ-ਅੰਸ਼
5. ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ
6. ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ
7. ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
8. ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਉਦੇਸ਼:

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਉਪਰੰਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ--

- ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਿਉਂਤਪਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਲਨ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਗੇ।
- ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣਗੇ।
- ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚਲੇ ਆਪਸੀ ਸਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਵਾਕਿਫ਼ ਹੋਣਗੇ।
- ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਨ ਹੋਵੇਗਾ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ:

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਿਉਂਤਪਤੀ, ਅਰਥ, ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਸਕਣਗੇ। ਇਹ ਪਾਠ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਸਮਝ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣੇਗਾ।

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ:

ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਈ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਓਵਰਸੀਜ਼, ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਨ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਜਾਂ ਪਰਸਨ ਆਫ ਇੰਡੀਅਨ ਓਰਿਜਨ ਆਦਿ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈਂਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਡਾਇਸਪੋਰਾ। ਬਹੁਤੇ ਭਾਰਤੀ ਹਾਈ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਜਾਂ ਰਾਜਦੂਤ-ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦਾ ਇਕ ਅਲੱਗ ਸੈਕਸ਼ਨ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੈਟਲ ਹੋ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਜਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀ ਹਨ ਨਾ ਕਿ ਭਾਰਤੀ

ਡਾਇਸਪੋਰਾ। ਉਹ ਸਾਡੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਡਾਇਸਪੋਰਸ ਸਥਿਤੀ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸਿਰਫ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਛੇਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਯਹੂਦੀਆਂ ਨੂੰ ਫਿਲਿਸਤੀਨ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕੱਢ ਕੇ ਬੇਬੀਲੋਨ ਵੱਲ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਵੀ ਯਹੂਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿਚ ਖਿਲਰੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸਦੀਆਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਭ ਰੁਝ ਸਾਂਝਾ ਹੈ, ਕਲਚਰ, ਬੋਲੀ, ਧਰਮ, ਵਿਰਾਸਤ ਤੇ ਯਕੀਨ ਆਦਿ ਸਭ, ਤੇ ਇਹ ਇਕ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦਾ ਸੁਫਨਾ ਦੇਖਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਮਹਾਂਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੁਲਕ ਵਾਪਸ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉੱਥੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ ਹਨ, ਪਰ ਹਾਲੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਯਹੂਦੀ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਵੀ ਜਿਊਇਸ਼-ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਤੋਂ 15 ਕੁ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ "expatriate" ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਕਿ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਗਏ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ। expatriate ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ 'patria' ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਜਤਾਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਧਰਤੀ ਦੇ ਪਿਤਰਾਂ ਵੱਲ। ਜੇ ਲੋਕ ਕੇਵਲ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਗਏ ਉਹਨਾਂ ਮਕਸਦ ਵਾਪਸ ਆਉਣਾ ਸੀ। ਵਿਜੈ ਮਿਸ਼ਰਾ ਇਸਨੂੰ impossible mourning ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਦੇ ਨਾ ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਵਿਰਲਾਪ। ਐਡਵਰਡ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੁਖਾਂਤ ਹੈ "exile is one of the saddest fates"। ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਅਲੋਪ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਵਿੱਚ ਸਮਾ ਗਏ ਹਨ। ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਵੀ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਖਿੰਡਰਾਓ ਹੁਣ ਫਲ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸਨੇ ਸਭ ਹੋਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਸਮੇਟ ਲਿਆ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਹਾਈਫਿਨੇਟਡ (hyphenated), ਹਾਈਬ੍ਰਿਡ (hybrid) ਜਾਂ ਅਨੁਵਾਦਿਤ (translated) ਮਨੁੱਖ ਹੋਣ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜੁਬਾਨ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਲਈ Migrant, Immigrate, Expatriate ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਨਾਲ- ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ Diaspora ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਜੋਕੇ ਅਲੋਚਨਾਤਮਕ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਮਕਬੂਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਡਾਇਸਪੋਰਾ, ਪਰਵਾਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਰ ਸੰਕਲਪਾਂ ਜਿਵੇਂ- ਵਾਸੀ, ਆਵਾਸੀ, ਪਰਵਾਸੀ, ਆਬਾਦਕਾਰ ਆਦਿ ਵਾਂਗ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਸੰਕਲਪ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਪਰਵਾਸੀ ਦੇ ਵਿਸਥਾਪਨ, ਖਿਡਾਓ/ਬਿਖਰਾਓ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਧਰਾਤਲ ਉਤੇ ਵੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਹੈ। Oxford Advanced Learner's Dictionary ਅਨੁਸਾਰ:

ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੌਮ ਦੇ ਲੋਕ ਪਿੰਡ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਯਹੂਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਖਿੰਡਰੇ ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਜਗਾ ਤੇ ਵਸ ਗਏ ਸਨ।

ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਪੱਖੋਂ Diaspora ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ Dia+ speiro ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। Dia ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਜਾਂ ਦੂਰੀ ਤੇ speiro ਦਾ ਅਰਥ ਖਿਲਾਰਨਾ ਜਾਂ ਬੀਜਣਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਭਾਵੇਂ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੇ ਜ਼ਬਰੀ ਖਿੰਡਾਅ ਜਾਂ ਜਲਾਵਤਨੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਦਵੰਦਮਈ ਸਥਿਤੀ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਉਹਨਾਂ ਭਾਈਚਾਰਕ ਜਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮੂਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਹੋਂਦ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ਜੋ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਆਬਾਦ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਸਥਾਪਤੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਛਾਣ ਨਾਲ ਜੁੜ ਰਹੇ ਹਨ।

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਅਪਣੇ ਇਕ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਜਾਂ ਇਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਾਈਬਲ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਗਰੀਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਹੈਬਰੀਉ ਬਾਈਬਲ ਨੂੰ ਗਰੀਕ ਵਿਚ ਉਲਥਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਲਾਵਤਨੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਲਈ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਸਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਐਕਸਫੋਰਡ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਐਨ ਲਾਈਨ ਮੁਤਾਬਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1876 ਵਿਚ ਹੋਈ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਕ ਮੁਲਕ ਦੇ ਦੂਜੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਅਕੈਡਮਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਤੋਂ ਇਹੋ ਭਾਵ ਜਾਂ ਅਰਥ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਏ- ਕਿਸੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਣ ਯੋਗ ਆਬਾਦੀ ਦੂਜੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਥਿਤੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਤਲਬ ਕਿ ਹਰ ਭਾਵ ਵਿਚ ਵਰਤੋਂ ਜਾਂਦੇ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੇ ਅਰਥ ਖਿਲਰਨਾ (ਡਿਸਪਲੇਸਮੈਂਟ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਹੋਰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਮੁਤਾਬਕ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਵਸ ਚੁੱਕੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਲੀ ਐਲਾਦ ਦਾ ਉਹ ਸਮੂਹ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਤਜਰਬੇ, ਪਿਛੋਕੜ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਣ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ,

ਵਿਰਾਸਤ, ਬੋਲੀ, ਧਰਮ, ਇਤਿਹਾਸ ਆਦਿ ਸਾਂਝੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵਿਲੀਅਮ ਸੈਫਰਨ ਨਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਦਾ ਲੇਖ 1991 ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਤੋਂ ਹਿਜਰਤ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਉੱਪਰ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਰੋਜਰ ਬਰੁਬੇਕਰ ਨਾਮੀ ਚਿੰਤਕ ਇਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਸੀਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਦੇ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਉੱਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਅਠਾਰਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਤਾਰਾਂ ਵਿਚ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕਰਾਈ ਹਿਜਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਉਲਟ ਹੋਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਹ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਪੁਰਾਣੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਤੇ ਨਵੀਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਉਣ ਦੇ ਕਾਰਨ 'ਡਾਇਸਪੋਰਸਟਰਨ' ਨਾਮੀ ਟਰਮ ਵਿਚ ਪਏ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਹਿਸਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਵਾਪਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਬਾਰੇ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਤੇ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਬਣਨ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਮਾਈਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਦਾ ਫੈਲਾਅ 1990 ਤੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਣ ਲੱਗਾ। 'ਦਿ ਐਕਸਫੋਰਡ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ' ਜਿਹੜਾ 2015 ਵਿਚ ਖਤਮ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਸ ਵਿਚ 'ਕੰਪੈਰੇਟਿਵ ਅਨੈਲਿਸਿਸ ਆਫ ਡਾਇਸਪੋਰਾ' ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਦੁਨੀਆ ਉੱਪਰ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਸਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਕਿਸੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਦੂਜੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਧਰਮ, ਯਕੀਨ, ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ, ਵਿਰਾਸਤ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਹੋਮਲੈਂਡ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕੱਢੇ ਗਏ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਏ ਵੀ। ਕੰਮ ਦੀ ਭਾਲ, ਵਪਾਰ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਭਗੌੜੇ ਜਾਂ ਰਿਫਿਊਜ਼ੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣੀ ਹੋਮਲੈਂਡ ਨਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਰਾਬਤਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਮੁਲਕ ਦੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਉੱਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਅੱਖ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਹੋਮਲੈਂਡ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਧਾਰਮਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਦਾ ਅਸਰ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਉੱਪਰ ਸਿੱਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਲੋਕ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਅਪਣਾਏ ਮੁਲਕ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਭਗਤਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਬੋਲੀ ਤੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਡਾਇਸਪੋਰੇ ਨਾਲ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਧੀਆ ਸਬੰਧ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਦੋ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੇ ਅਪਣਾਏ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਸਬੰਧ ਨਿੱਗਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਖ਼ਬਾਰ, ਰੇਡੀਓ, ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਜਾਂ ਹੋਰ ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ ਦੇ ਗਰੁੱਪ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਲੱਛਣ ਜਿੰਨੀ ਸਿੱਦਤ ਨਾਲ ਯਹੂਦੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਵਿਚ ਹਨ ਓਨੀ ਹੀ ਸਿੱਦਤ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਯਹੂਦੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੀ ਬਣਤਰ ਤੇ ਬੁਣਤਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਖੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਮਹੀਨ ਜਿਹੇ ਫ਼ਰਕ ਹੀ ਹਨ, ਪਰ ਸਥਿਤੀ ਬਹੁਤ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਰਲੇ-ਮਿਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਵਿਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਸਾਂ, ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਾਂ। ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦੇ ਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨ ਦੇ ਮੌਕੇ ਬਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਚਿੰਤਕ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਇਕੱਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਇਕੱਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਭੁਰੇਰਵਾ (ਨੈਸਟੈਲਜੀਆ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਇਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਡਾ. ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਨੂੰ ਅਹਿਮ ਵਿਸ਼ਾ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਕੋਈ ਵੀ ਸਮਾਜ ਜਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਨਾਲ ਸਰੋਕਾਰ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅੱਜ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸਾਹਿਤ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਹਨਾਂ ਸਮਾਜਾਂ ਦੇ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਆਪਣੀ ਮੂਲ ਥਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪਰਾਈ ਥਾਂ ਤੇ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਪੇਸ ਸਿਰਜਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।" ਜਸਵੀਰ ਜੈਨ ਦਾ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਨਵੀਂ ਅਲੋਚਨਾ ਵਿਚ "ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਥਾਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਰੇ ਸੰਕਲਪਾਤਮਕ ਸ਼ਬਦ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਵਿਚ ਸਮਾ ਗਏ ਹਨ।" ਡਾ. ਮਨਜੀਤ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਨੂੰ ਸਵੈ-ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਗਾਜਿਆ ਇੱਕ ਹਾਂ ਪੱਖੀ ਵਰਤਾਰਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਘਰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਨਵਾਂ ਘਰ ਲੱਭਣ ਦਾ ਅਮਲ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਝ ਗੁਆਚਣ ਦਾ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਕੁਝ ਲੱਭ ਪੈਣ ਦਾ ਜ਼ਸ਼ਨ ਮਨਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਜੇ ਮਿਸ਼ਰਾ ਇਸ ਨੂੰ impossible mourning (ਕਦੇ ਨਾ ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਵਰਲਾਪ) ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।" ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਮਾਜ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ Robin cohen ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ Global Diasporas : An Introduction ਵਿਚ ਆਧੁਨਿਕ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੇ ਨੌਂ ਸਾਂਝੇ ਲੱਛਣ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।Robin

cohen ਅਨੁਸਾਰ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਤੋਂ ਭਾਵ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਤੋਂ ਟੁੱਟਣਾ (ਡਿਸਪਰਸਲ) ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਅਕਸਰ ਮਾਨਸਿਕ ਸਦਮੇ ਦਾ ਲੱਖਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਿਹਤਰ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲਿਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼, ਵਪਾਰਕ ਤੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਮਨਸੂਬਿਆਂ ਤਹਿਤ ਪਿੰਡਾਉ, ਵਤਨ ਦੀ ਸਮੂਹਕ ਯਾਦ ਅਤੇ ਮਿੱਥ, ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ, ਨਵੀਂ ਧਰਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਅਣਸੁਖਾਵੇਂ ਸਬੰਧ, ਦੂਸਰੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਨਸਲੀ ਸਮੂਹਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕਮੁਠਤਾ ਤੇ ਵੱਖਤਰਾ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਆਦਿ ਸਾਂਝੇ ਲੱਛਣ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤਹਿਤ ਵਾਪਰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਚਿੰਤਕ ਡਾ. ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪਾਰ-ਕਾਲਿਕ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਸਰਗਰਮੀ ਕਾਰਨ ਹੀ Robin cohen ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਤਕ ਮਹਿਦੂਦ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਪੱਖੀ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਖਿੱਤਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤ-ਭੂਮੀ ਦੀ ਮਹਿਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਅਪਣਾਏ ਗਏ ਧਰਮ ਅਤੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਡੂੰਘੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਯਹੂਦੀਆਂ ਤਕ ਹੀ ਘਟਾ ਕੇ ਦੇਖਣਾ ਗ਼ਲਤ ਹੈ। ਇਹ ਹੈਬਰੂਆ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ galut ਦਾ ਸਮਾਨਾਰਥੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਅਸਲ ਵਿਚ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬੇਬੀਲੋਨੀਆਂ (596 ਬੀ.ਸੀ.), ਫਿਰ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰੀਆ, ਏਸ਼ੀਆ ਮਾਈਨਰ ਤੇ ਦੱਖਣੀ ਯੂਰਪ (70 ਏ.ਡੀ.), ਫਿਰ ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਈਸਾਈ ਜ਼ਬਰ ਦੌਰਾਨ, ਉਨੀਵੀਂ ਤੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਅਮਰੀਕਾ ਵੱਲ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਯੁੱਧ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਤੋਂ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਤੱਕ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਜਲਾਵਤਨੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਸ਼ਬਦ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਖਿੰਡਾਉ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਸਿਰਫ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੇ ਖਿੰਡਾਉ ਨੂੰ ਨਹੀਂ।

ਸੇ ‘ਡਾਇਸਪੋਰਾ’ ਸੰਕਲਪ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਉਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗਲੋਬਲ ਨੁਹਾਰ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਸ਼ਬਦ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕੈਨਵਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਸਮੇਟਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਵੇਂ ਸੁਹਜ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਨਾਲ ਨਵੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਉਪਜਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਵਾਂ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀਵਾਦ ਉੱਸਰੇਗਾ। ਨਵੀਆਂ ਸਾਂਝਾਂ ਉੱਸਰਨਗੀਆਂ ਅਤੇ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੇ ਨਵੇਂ ਟਿਕਾਣੇ ਉੱਭਰਨਗੇ। ਸੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੱਸੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਲਈ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਛਾਣ ਦੀ ਅਰਥ-ਸੰਰਚਨਾ ਦਾ ਵਾਹਕ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ, ਪਰਵਾਸੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਦਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਦੂਜੇ ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਗੱਲਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਡਾ. ਬੇਦੀ ਅਨੁਸਾਰ, “ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਲਕੀਰ ਦੇ ਫਕੀਰ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਉੱਝ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸ, ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਸਰੇਕਾਰ, ਪ੍ਰਭਾਵ, ਦਬਾਅ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਜੋੜਦੇ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸ ਰਾਜਨੀਤਕ ਦਬਾਅ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਖਦੇੜ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਜਲਾਵਤਨੀ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਅੰਗੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਇੱਛਾ, ਸਵੈ-ਇੱਛਾ, ਆਰਥਿਕ ਸਮਰਿੱਧੀ ਤੇ ਪੈਸੇ ਦੇ ਲਾਲਚ ਨਾਲ ਅਕੱਟ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਬੱਝਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਯਹੂਦੀਆਂ ਤੇ ਫਲਸਤੀਨੀਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰਾਜਨੀਤਕ ਹਵਾਲਾ ਤੇ ਪਿਛੋਕੜ, ਸਾਡੇ ਲਈ ਵਿਰੋਧੀ ਮੁਦਰਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਹੁਣ ਮਿਸ਼ਰਤ ਤੇ ਮਿਲਗੋਭਾ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਗਵਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਸੰਕਲਪ ਆਪ ਹੀ ਧੁੰਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਅਣਸੋਧੀ, ਅਣਸੋਧੀ ਤੇ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਕੀਤੀ ਵਰਤੋਂ, ਕੁਵਰਤੋਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਜਾਵੇਗੀ। ਉੱਝ ਵੀ ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ, ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ, ਅਰਥਵਾਨ ਅਤੇ ਢੁੱਕਵਾਂ ‘ਸ਼ਬਦ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਅਸੀਂ ਪਿਛਲੇ ਢਾਈ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਠੀਕ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਸ਼ਬਦ ਵੱਲ ਉਤੇਜਿਤ ਹੋ ਕੇ, ਸੁੱਤੇ ਸਿੱਧ ਜਾਂ ਅਨੁਕਰਣ ਵਾਂਗ ਵਰਤੋਂ ਕਿਉਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹਾਂ? ਇਸ ਲਈ ਸਾਡਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਚਰਿੱਤਰ, ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਪਰੰਪਰਕ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦੇ ਸਮਰੂਪ ਤੇ ਸਮਵਿਥ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਹਿਤ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਨਾ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼, ਚਰਚਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਏਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸੰਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਵੀ ਇਸਦੀ ਢੁੱਕਵੀਂ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਕੰਮ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਹਿਤ ਵੀ Immigrant ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਪਰਵਾਸ, ਆਪਣੀ ਪਰਵਾਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਲਈ ਢੁੱਕਵਾਂ ਸ਼ਬਦ, ਸੰਕਲਪ ਤੇ ਵਰਤਾਰਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਢਾਈ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ, ਆਰਥਿਕ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਉਂਤ ਤੇ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਾਂ ਅਤੇ

ਵਰਤ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਬੇਲੋੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਉਧਾਰੇ ਮੰਗ ਕੇ ਵਰਤਣ ਵਿਚ ਕੀ ਦਾਨਾਈ ਹੈ ? ਸਾਡਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਤੇ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ (ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ) ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣੀ ਲਾਹੇਵੰਦਾ ਕਰਮ ਹੈ। ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਮੂਲ, ਭਿੰਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਚਰਿਤਰ ਵਿਲੀਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਵਿਚ ਹੀ ਹਜ਼ਮ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਕੀ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਹਿਚਾਣਯੋਗ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੇ ਪਰਿਪੇਖ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਬਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ਬਦਧਾਰਾ ਅੱਗੇ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੋਜ ਦਾ ਸਰੋਕਾਰ ਹੈ? ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਦਿਵਸ ਮਨਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇੰਡੀਅਨ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਡੇ ਨਹੀਂ। ਪਰਵਾਸੀ ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸੀ ਹੋਣ ਦੀ ਤੰਦ ਜੁੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਦੇਵੇਂ ਸ਼ਬਦ 'ਪਰ ਤੇ ਘਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ-ਜੁੱਟਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹੀ ਮੂਲ ਧੁਨੀ ਹੈ ਜੋ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਤੇ ਅੰਤਰਜੋਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪਰਵਾਸੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਹੜੇ ਮਿੱਤਰ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਪਰੇਖੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ੀਕ੍ਰਿਤ ਚਰਿਤਰ ਨੂੰ ਸਾਧਾਰਨੀਕਰਣ ਦੀਆਂ ਲੀਹਾਂ 'ਤੇ ਤੋਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਨਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਚਰਿਤਰ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਪਛਾਣ ਲਈ ਗੁਣਕਾਰੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਵੀ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਰਜਨੀਤਿਕ ਪਰਿਪੇਖ ਤੋਂ ਖਦੇੜੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨਿਹਿਤ ਹੈ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਰੂਪ ਤੇ ਸਮਵਿਥ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਨਾਮਕਰਣ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜੋੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਤਾਂ ਹੁਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਵਰਤਾਰੇ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਅਤਿ-ਸਾਧਾਰਨੀਕਰਣ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਮੂਲ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤਾਨਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਮਾਤਭੂਮੀ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਵਸੇ। ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਡਾਇਸਪੋਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਜਾਤੀ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰੇ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇੱਕ ਕਰੋੜ ਦੇ ਆਸਪਾਸ ਹੈ। ਇਹ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ, ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ, ਦੱਖਣ ਪੂਰਬ ਏਸ਼ੀਆ ਅਤੇ ਮਧਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹਨ। ਇੱਕਲੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਹੀ 32.30 ਲੱਖ ਭਾਰਤੀ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰੇ ਦਾ ਜਨਮ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੇ 'ਡਾਇਸਪੋਰਾ' ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖਿਲਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਯਹੂਦੀਆਂ ਨੂੰ ਜੂਡੀਆ ਵਿੱਚੋਂ ਉਜਾੜਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੇਰੂਸਲਮ ਵਿੱਚੋਂ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖਿੱਲਰ ਗਏ। ਪਰ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਖਿਲਾਰਾ ਯਹੂਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਸੰਨ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾ ਵੱਸੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰੇ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਤੇ ਨਿਵਾਸੀ ਖੰਡ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਅਜੇਕੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰੇ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਨਿਵਾਸੀ ਡਾਇਸਪੋਰੇ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਿਧਰੇ ਭਾਰਤੀ ਖਿੱਤੇ ਵਿੱਚ ਵੱਸੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਦੇਸੀ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਸੇ ਹੋਏ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਾਮਰਾਜ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਮੈਰੀਸ਼ੀਅਮ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਬੜ ਅਤੇ ਗੰਨੇ ਦੀ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਲਈ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਭੇਜਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਬਣਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਪੰਜਾਬੀਆਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਨੂੰ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਵਿਛਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਸ਼ੇਰਾਂ ਅਤੇ ਚੀਤਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਜੇ ਬਚ ਗਏ ਉਹ ਉੱਥੇ ਹੀ ਵੱਸ ਗਏ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਹੋਰ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਗਿਆ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇੰਗਲੈਂਡ, ਅਮਰੀਕਾ, ਕੈਨੇਡਾ, ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਆਦਿ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੇ ਬਲਬੂਤੇ, ਹਿੰਮਤ, ਦਲੇਰੀ ਸਦਕਾ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰੇ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰੇ ਨੇ ਬੜੀਆਂ, ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਮੁਸ਼ੀਬਤਾਂ, ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਝੱਲੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਹਾਰੀ। ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਦਲੇਰੀ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੱਡੀਆਂ ਪੁਲਾਘਾਂ ਪੁੱਟ ਕੇ ਬੜੀਆਂ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਵਜ਼ੀਰੀਆਂ ਤਕ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਬਾਹਰ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉਸਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਫਲ ਵੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹ ਹਰ ਸੰਭਵ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸਕੇ। ਇਸ ਯਤਨ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਚੰਗੀ ਪੜ੍ਹਨ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੀ ਅਸੀਂ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਹਰ ਸੰਭਵ ਯਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਈ ਸਭਾਵਾਂ, ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਵੀ ਗਠਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਾਰਥਕ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਦੌਰਾਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਗਏ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਪਰਤੇ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਹੋਏ ਪਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਸਲੀਆ ਦੇ ਹੱਲ ਚੁੱਫੜ ਲੱਗੇ। 1960ਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਆਈ। ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਕਾਰਨ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੀਜਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕੋਲੰਬੀਆ ਵਿੱਚ 1994 ਦੀ ਵਿਦਿਅਕ ਨੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਜਕਲ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕੋਲੰਬੀਆ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਐਲੀਮੈਂਟਰੀ, ਮਿਡਲ ਤੇ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਵਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੈਨੇਡਾ ਵਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਅਹਿਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਇਥੋਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਮੀਡੀਆ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਿੰਟ ਮੀਡੀਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸੌ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। 1910 ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖਬਾਰ ਸਵਦੇਸ਼ ਸੇਵਕ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕਾਹਰੀ ਸਾਹਰੀ ਤੇ 1913 ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਫੈਲੇ ਅਖਬਾਰ 'ਪੰਜਾਬੀ ਗਦਰ' ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਇਸ ਦੇ ਮੇਚੀ ਕਰੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਰੇਡੀਓ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਹੋਰ ਇਲੈਕਟਰੋਨਿਕ ਮੀਡੀਆ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਖੁਦ ਨੂੰ ਭਾਈਚਾਰੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਕੇ ਇੱਕ ਇੰਡੋ-ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਭਾਈਚਾਰਾ ਬਣਾ ਕੇ ਸਿਆਸੀ ਤਾਕਤ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਤੇ ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਤਸਕਰੀ ਵੱਲ ਰੁਝਾਣ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਵੈਨਕੂਵਰ ਅਤੇ ਟੋਰਾਂਟੋ ਵਰਗੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦਾ ਆਕਾਰ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਲਈ ਬਜ਼ੁਰਗ ਘਰ ਵੀ ਖੋਲ੍ਹੇ ਗਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀਕਐਂਡ ਅਤੇ ਛੁੱਟੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਹ ਆਉਂਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ, ਵਿਰਸੇ ਅਤੇ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜੋੜਨਗੇ ਸਗੋਂ ਭੈੜੀ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਵੀ ਬਚਾ ਸਕਣਗੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਨੂੰ ਹੁਣ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਪਹਿਚਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੈਨਕੂਵਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਜਨਤਕ ਇਕੱਠਾਂ ਵਿੱਚ ਪੱਗਾਂ ਹੀ ਪੱਗਾਂ ਦੇਖਣਾ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਅਖਬਾਰ ਇਕਨੋਮਿਕ ਟਾਈਮਜ਼ ਮੁਤਾਬਕ, ਢਾਈ ਕਰੋੜ ਪਰਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ 80 ਲੱਖ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਭੰਡਾਰ ਵਿਚੋਂ 35 ਫੀਸਦੀ ਭਾਰਤੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਵੱਲੋਂ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਧਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ 80 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਨਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਭਾਰਤ ਤੇ ਚੀਨ ਦੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਭੇਜੀ ਗਈ ਦੌਲਤ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਜਾਪਾਨ ਦੀ ਕੁੱਲ ਆਰਥਿਕਤਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੀਸਰੀ ਵੱਡੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਉਤਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਉਡਾਣਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਅਜੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਲਈ ਓਨੀ ਹੀ ਖਿੱਚ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਅੱਜ ਦਾ ਅਹਿਮ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਸਮਾਜ ਜਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ, ਜਿਸਦਾ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਨਾਲ ਸਰੋਕਾਰ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਯਹੂਦੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਵੇ। ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਯੂਨਾਨੀ ਤੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਬੀਜ ਦਾ ਬੀਜਿਆ ਜਾਣਾ ਤੇ ਉਸਦਾ ਖਿਲਾਰਾ। ਪਰ ਇਸਨੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਰਥ ਯਹੂਦੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਸਮੇਂ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ। ਜਦੋਂ 5886 ਪੂਰਵ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਯਹੂਦੀਆਂ ਨੂੰ ਜੂਡੀਆ ਤੋਂ ਉਜਾੜਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਆਸ ਪਾਸ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਤੇ ਖਿਲਰ ਗਏ ਜਾਂ 135 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੇਰੂਸਲਮ ਤੋਂ ਰੋਮਨ ਸਾਮਰਾਜ ਤੇ ਉਜਾੜਿਆ ਉਹ ਹੋਰ ਖਿਲਰ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਮਨ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਸਹਿਣੇ ਪਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੰਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਵੇਚਿਆ ਗਿਆ। ਬਾਅਦ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਬੇਬੀਲੋਨ, ਸਪੇਨ, ਪੇਲੈਂਡ, ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਖਿਲਰ ਗਏ। 1948 ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਯਹੂਦੀ ਹੋਮਲੈਂਡ ਇਮਰਾਈਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਯਹੂਦੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਇਸਰਾਈਲ ਪਰਤੇ। ਹੁਣ ਜੇ ਯਹੂਦੀ ਇਸਰਾਈਲ ਪਰਤੇ ਹਨ, ਉਹਨਾ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਪਰ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਬਦ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸੀਆਂ ਹੋਰ ਕੌਮਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਰਥ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦਾ ਮਸਲਾ ਨਹੀਂ। ਕਈ ਹੋਰ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਸ਼ਬਦ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ

ਹੋਰ ਧਰਤੀਆਂ ਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਵਿਹਾਰ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਬਾਰੇ ਨਾਸਟਾਲਜੀਆ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨਸਲਵਾਦ, ਨੈਕਰੀ, ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਹੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਰਹਿਣਾ, ਮੋਨੋਲਾਗ ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਹੋਰ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ 'ਚੋਂ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਉਹਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ, ਉਥੋਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਹੋਲੀ-ਹੋਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣੀਆਂ, ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤਿਆਂ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਰਸਮੋਂ ਰਿਵਾਜ, ਢੇਲ ਢਮੱਕੇ, ਮਿਸ਼ਰਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣਾ, ਪੱਪ ਸੰਗੀਤ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮਿਲ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰਕ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਹੋਰ ਗੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਜਾਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਭਾਰਤ ਜਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਗਏ ਸਨ। 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਤੱਕ ਦੋਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਇਕੋ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੁਣ ਵੀ ਸਾਂਝਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸਰੋਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਮੂਲ ਤੌਰ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਦੂਸਰੇ ਮੂਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਅਜਮਾਈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਹੋਣੀ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਪਾਸਾਰ ਵੱਡੀਆਂ ਹਕੀਕਤਾਂ ਬਣਦੇ ਗਏ। ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਵਚੇਤਨ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੱਕੀ ਤੇ ਪੀੜੀ ਸਾਂਝ ਆਪਣੀ ਮਾਤਭੂਮੀ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਾਸੀਰ ਨਾਲ ਵੀ ਬਣੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਮੋਜਬਾਨ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਆਰਥਕਤਾ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਲੋੜਾਂ, ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਤੇ ਨਵੇਂ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਉ ਵਿਉਂਤਿਆਂ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਸੋਖਾ ਬਦਲਾਇਆ। ਇਹੀ ਸਥਿਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਰੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦਿਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਪੀੜੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰਾਲ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਬਾਰੇ ਨਜ਼ਰੀਆ, ਰੁਵੱਈਆ ਵਿਭਿੰਨ, ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਈ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਹੁੰਗਾਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਸਨਮੁਖ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੌਸਮ, ਪ੍ਰਾਕਿਰਤਕ ਨਿਹਮਤਾਂ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮੂਹਕ ਸਾਂਝਾ, ਚਾਵਾਂ ਤੇ ਮਸਤੀ-ਮੇਲਿਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇਪਨ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਤੇ ਚਿਰੰਜੀਵ ਯਾਦਾਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਵਸੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਸਗੋਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਬੇਗਾਨੇ ਬਰਫੀਲੇ ਮੌਸਮਾਂ, ਨਵੀਆਂ ਪ੍ਰਾਕਿਰਤਕ ਹਾਲਤਾਂ ਅਤੇ ਨਿਰੇਲ ਨਿਜਵਾਦੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੁਖੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਤੋਂ ਦੂਰੀ ਕਰਕੇ ਵੱਡੀਆਂ ਸਾਝਾਂ ਅਤੇ ਭਾਵਕ ਵਿਗੋਚਿਆਂ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਅੰਤਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਮੀਨ ਜਾਇਦਾਦ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਕੀ ਦਾਅਵਾ ਜਤਾਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਏਧਰਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਕ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ, ਲਾਲਚ, ਧੋਸ, ਧੱਕੇ ਦੇ ਬਲਬੂਤੇ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਲਈ ਅਣਗਿਣਤ ਸੰਕਟ, ਝਜੱਟ ਤੇ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋਵੇਂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਅੰਤਰ ਸੰਵਾਦ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰੇ ਦੇ ਏਧਰਲੇ ਘਰ, ਪਰਿਵਾਰ, ਸਾਕਾਦਾਰੀ ਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨਾਲ ਸਾਵੇਂ ਅਤੇ ਸੁਖਾਂਵੇ ਸੰਬੰਧਾਂ, ਡੂੰਘੀਆਂ ਭਾਵਕ, ਸਾਂਝਾ ਤੇ ਪਰਸਪਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਮਿਲਵਰਤਨ ਨਾਲ ਵੱਡੀਆਂ ਪੁਲਾਂਘਾ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਪਰ ਨਾਲੇ ਨਾਲ ਕਬਜ਼ਿਆਂ, ਲੜਾਈਆਂ, ਝਗੜੇ, ਦੁਖ, ਕਲੇਸ਼, ਤੇ ਮਰਨ ਮਰਾਉਣ ਤਕ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵੀ ਘਟ ਉਭਰਵੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਮ ਪਰਵਾਸੀ ਦਾ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰੀ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲੋਂ ਮੋਹਭੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਇੱਕ ਡੂੰਘੀ ਔਖ ਭਾਵਨਾ ਰਿਸਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਸਾਰ-ਅੰਸ਼:

ਸੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ 'ਡਾਇਸਪੋਰਾ' ਸੰਕਲਪ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਉਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗਲੋਬਲ ਨੁਹਾਰ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਸ਼ਬਦ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕੈਨਵਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਸਮੇਟਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਵੇਂ ਸੁਹਜ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਨਾਲ ਨਵੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਉਪਜਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਵਾਂ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀਵਾਦ ਉੱਸਰੇਗਾ। ਨਵੀਆਂ ਸਾਂਝਾਂ ਉੱਸਰਨਗੀਆਂ ਅਤੇ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੇ ਨਵੇਂ ਟਿਕਾਣੇ ਉੱਭਰਨਗੇ। ਸੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੱਸੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਲਈ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਛਾਣ ਦੀ ਅਰਥ-ਸੰਰਚਨਾ ਦਾ ਵਾਹਕ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ, ਪਰਵਾਸੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਦਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮੁੱਖ/ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ:

ਸਾਧਾਰਣੀਕਰਨ---ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾ ਰਹਿਣਾ

ਸ਼ਾਸਤਰ---ਨਿਯਮਾਵਲੀ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

ਮਿਸ਼ਰਤ---ਰਲਿਆ ਮਿਲਿਆ

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ:

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਕਿਹੜੀ ਸਦੀ ਵਿਚ ਯਹੂਦੀਆਂ ਨੂੰ ਫਿਲਿਸਤੀਨ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕੱਢ ਕੇ ਬੇਬੀਲੋਨ ਵੱਲ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ੳ ਛੇਵੀਂ

ਅ ਨੌਵੀਂ

ੲ ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ

ਸ ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੁਖਾਂਤ ਹੈ "exile is one of the saddest fates"

ਕਿਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਹਨ?

ੳ ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ

ਅ ਐਡਵਰਡ

ੲ ਜਸਵੀਰ ਜੈਨ

ਸ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇੰਦਰ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਕੋਈ ਵੀ ਸਮਾਜ ਜਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਨਾਲ ਸਰੇਕਾਰ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅੱਜ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸਾਹਿਤ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਹਨਾਂ ਸਮਾਜਾਂ ਦੇ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਆਪਣੀ ਮੂਲ ਥਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪਰਾਈ ਥਾਂ ਤੇ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਪੇਸ ਸਿਰਜਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।"

ਕਿਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਹਨ?

ੳ ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ

ਅ ਐਡਵਰਡ

ੲ ਜਸਵੀਰ ਜੈਨ

ਸ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇੰਦਰ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਨਵੀਂ ਅਲੋਚਨਾ ਵਿਚ "ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਥਾਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਰੇ ਸੰਕਲਪਾਤਮਕ ਸ਼ਬਦ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਵਿਚ ਸਮਾ ਗਏ ਹਨ।

ਕਿਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਹਨ?

ੳ ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ

ਅ ਐਡਵਰਡ

ੲ ਜਸਵੀਰ ਜੈਨ

ਸ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇੰਦਰ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਵਿਦਵਾਨ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਨੂੰ ਸਵੈ-ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਹਾਜਿਆ ਇੱਕ ਹਾਂ ਪੱਖੀ ਵਰਤਾਰਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ੳ ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ

ਅ ਐਡਵਰਡ

ੲ ਜਸਵੀਰ ਜੈਨ

ਸ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇੰਦਰ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. Global Diasporas: An Introduction ਕਿਸਦੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ?

ੳ ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ

ਅ ਐਡਵਰਡ

ੲ ਰੇਬਿਨ ਕੋਹਨ

ਸ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇੰਦਰ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਤੋਂ ਭਾਵ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਤੋਂ ਟੁੱਟਣਾ (ਡਿਸਪਰਸਲ) ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਅਕਸਰ ਮਾਨਸਿਕ ਸਦਮੇ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਿਹਤਰ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲਿਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼, ਵਪਾਰਕ ਤੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਮਨਸੂਬਿਆਂ ਤਹਿਤ ਪਿੰਡਾਓ, ਵਤਨ ਦੀ ਸਮੂਹਕ ਯਾਦ ਅਤੇ ਮਿੱਥ, ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਚੇਸਟਾ, ਨਵੀਂ ਧਰਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਅਣਸੁਖਾਵੇਂ ਸਬੰਧ, ਦੂਸਰੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਨਸਲੀ ਸਮੂਹਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕਮੁਠਤਾ ਤੇ ਵੱਖਤਰਾ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਆਦਿ ਸਾਂਝੇ ਲੱਛਣ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤਹਿਤ ਵਾਪਰਦੇ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਹਨ?

ੳ ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ

ਅ ਐਡਵਰਡ

ੲ ਰੇਬਿਨ ਕੋਹਨ

ਸ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇੰਦਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪਾਰ-ਕਾਲਿਕ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਸਰਗਰਮੀ ਕਾਰਨ ਹੀ Robin cohen ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਤਕ ਮਹਿਦੂਦ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਪੱਖੀ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਖਿੱਤਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤ-ਭੂਮੀ ਦੀ ਮਹਿਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਅਪਣਾਏ ਗਏ ਧਰਮ ਅਤੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਡੂੰਘੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਹਨ?

ੳ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ

ਅ ਐਡਵਰਡ

ੲ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇੰਦਰ

ਸ ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. “ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਲਕੀਰ ਦੇ ਫ਼ਕੀਰ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਉਂਝ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸ, ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ, ਪ੍ਰਭਾਵ, ਦਬਾਅ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਜੋੜਦੇ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਹਨ?

ੳ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ

ਅ ਐਡਵਰਡ

ੲ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇੰਦਰ

ਸ ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਅੰਦਾਜ਼ਨ ਕਿੰਨੇ ਭਾਰਤੀ ਹਨ

ੳ 11.30 ਲੱਖ

ਅ 32.30 ਲੱਖ

ੲ 45.50 ਲੱਖ

ਸ 60 ਲੱਖ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 11. ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰੇ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅੰਦਾਜ਼ਨ ਕਿੰਨੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ?

ੳ ਦਸ ਲੱਖ

ਅ ਪੱਚੀ ਲੱਖ

ੲ ਇਕ ਕਰੋੜ

ਸ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਹੀ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 12. ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਨੂੰ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਦੇ ਉਜਾੜੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?

ੳ ਮੁਸਲਿਮ

ਅ ਈਸਾਈ

ੲ ਬੋਧੀ

ਸ ਯਹੂਦੀ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 13. ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਾਮਰਾਜ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਮੌਰੀਸ਼ੀਅਮ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਲਈ 19ਵੀਂ ਸਦੀ

ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਭੇਜਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ

ੳ ਰਬੜ ਅਤੇ ਗੰਨੇ

ਅ ਫੁਲਾਂ ਅਤੇ ਫਲਾਂ

ੲ ਫਲਾਂ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ

ਸ ਗੰਨਾ ਅਤੇ ਦਾਲਾਂ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 14 ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਵਿਛਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ?

ੳ ਨਾਮਧਾਰੀਏ

ਅ ਫੌਜੀ

ੲ ਰਾਮਗੜੀਏ

ਸ ਕਿਸਾਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 15. ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਬਾਹਰ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੇ ਕੀ ਉਸਾਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ?

ੳ ਸੱਥਾਂ

ਅ ਸਾਹਿਤ ਮੰਚ

ੲ ਗੁਰਦੁਆਰੇ

ਸ ਕਲੱਬ

ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਉੱਪਰ ਨੋਟ ਲਿਖੋ?

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

2. ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਉਂਤਪਤੀ ਅਤੇ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਲਨ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਕਰੋ।
3. 'ਡਾਇਸਪੋਰਾ' ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਸੰਕਲਪ ਤੱਕ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਉਲੀਕੋ।
4. ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿੱਚਲੇ ਆਪਸੀ ਸਬੰਧਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
5. ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਪੂਰਵਕ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰੋ।

ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ:

1. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1996
2. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਬਦੇਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1993
3. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1987 ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1999
4. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਸੰਵੇਦਨਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1987
5. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬ ਜਨ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ, 1994
6. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ ਦਿੱਲੀ, 1996
7. ਦਵਿੰਦਰ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਸਲੇ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ।
8. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੱਜ, ਪਰਵਾਸ: ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ, ਐਨ.ਆਰ. ਆਈ. ਸਭਾ, ਪੰਜਾਬ, 2000
9. ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਹਿਰੂ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਨੇਡੀਅਨ ਸਾਹਿਤ, (ਸਮੀਖਿਆ), ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1999
10. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1996
11. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਵੀ, (ਸੰਪਾ.), ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਆਫ ਪੰਜਾਬੀ ਆਥਰਜ਼ ਅਤੇ ਆਰਟਿਸਟਸ
12. ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2005
13. ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
14. ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਲੋਕ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ, ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ, ਦਿੱਲੀ

ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲਿੰਕ

https://pa.wikipedia.org/wiki/%E0%A8%AA%E0%A9%B0%E0%A8%9C%E0%A8%BE%E0%A8%AC%E0%A9%80_%E0%A8%A1%E0%A8%BE%E0%A8%87%E0%A8%B8%E0%A8%AA%E0%A9%8B%E0%A8%B0%E0%A8%BE_%E0%A8%B8%E0%A8%AD%E0%A8%BF%E0%A8%86%E0%A8%9A%E0%A8%BE%E0%A8%B0

https://pa.wikipedia.org/wiki/%E0%A8%AA%E0%A9%B0%E0%A8%9C%E0%A8%BE%E0%A8%AC%E0%A9%80_%E0%A8%A1%E0%A8%BE%E0%A8%87%E0%A8%B8%E0%A8%AA%E0%A9%8B%E0%A8%B0%E0%A8%BE

Unit 09 : ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ

Dr. Harpreet Singh, Lovely Professional University

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ (Content)

1. ਉਦੇਸ਼
2. ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ
3. ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ
4. ਸਾਰ-ਅੰਸ਼
5. ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ
6. ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ
7. ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
8. ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਉਦੇਸ਼:

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਉਪਰੰਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ--

- ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣਗੇ।
- ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚਲੇ ਅੰਤਰ ਸਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਵਾਕਿਫ਼ ਹੋਣਗੇ।
- ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਉਪਰ ਪਏ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਗੇ।
- ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਸਦਕਾ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਆਏ ਬਦਲਾਵਾਂ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਨ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨਗੇ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ:

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਆਪਸੀ ਅੰਤਰ-ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਅਰਥ, ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਸਕਣਗੇ। ਇਹ ਪਾਠ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਸਦਕਾ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪਰਿਕਿਰਿਆ ਉਪਰ ਪਏ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਸਬੰਧੀ ਸਮਝ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣੇਗਾ।

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ:

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਨੇ 1980 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜ਼ੋਰ ਫੜਿਆ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਤਿੰਨ ਸੰਕਲਪ ਹਨ, ਜੋ ਇੱਕਠੇ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਏ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਯੁਕਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਐੱਲ.ਪੀ.ਜੀ. ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਮ ਹੈ ਲਿਬਰਲਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ ਪਰਾਈਵਟਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਗਲੋਬਲਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ। ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਇੱਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚੱਲਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੇ 1991 ਵਿੱਚ ਜ਼ੋਰ ਫੜਿਆ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਨਰਸਿਮਾ ਰਾਓ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਅਮੀਰ ਦੇਸ਼ ਜਿਵੇਂ ਅਮਰੀਕਾ, ਜਪਾਨ ਆਦਿ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼

ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਸਤੀਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ “ਆਦਰਸ਼ਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗਲੋਬਕਾਰੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਰਹੇ ਵਸਤਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰ, ਸਰਮਾਏ, ਤਕਨਾਲੋਜੀ, ਗਿਆਨ, ਸੂਚਨਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਾਲ ਹੈ।” ਡਾ. ਗੁਰਭਗਤ ਅਨੁਸਾਰ, “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਖੋਹਣ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਜਾਂ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਪੂੰਜੀ ਆਧਾਰਿਤ ਮਹਾਂ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦਾ ਯਤਨ ਹੈ।” ਸੋ ਇੱਥੇ ਅਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਤੇਜ਼ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦਿਆਂ ਡਾ. ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਉਹ ਦੌਰ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡ ਭਾਰਤ ਦੇ ਨਗਰ ਜਾਂ ਮਹਾਂਨਗਰ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਹਾਂਨਗਰਾਂ ਤੱਕ ਫੈਲਾਅ, ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਕੋਨਿਆਂ ਤੱਕ ਜਾਂ ਪਹੁੰਚਣਾ ਅਜਿਹਾ ਯਥਾਰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਸ ਦੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਹਿਚਾਣ ਤੇ ਪਿਆ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਭਾਵੇਂ ਯਹੂਦੀਆਂ ਨਾਲ ਹੈ ਪਰ ਭਾਰਤੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਸ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਸ਼ਬਦ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੋਂ ਪਰਵਾਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਵੇਂ ਤੱਥਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਲੋਕ ਹਿਜਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਰਵਾਸ ਵਜੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੱਧ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਖਿੱਚ ਵੱਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਖਿੱਚ ਉਦੋਂ ਹੋਰ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਗ਼ਰੀਬ ਜਾਂ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਚ ਜਾ ਕੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ 'ਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰਵਾਸੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕ ਘੱਟ ਪੈਸੇ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਫਿਰ ਇਹ ਕੰਪਨੀਆਂ ਘੱਟ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਬੁਲਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਹਿਜਰਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਹ ਸੰਬੰਧਤ ਦੇਸ਼ 'ਚ ਹੀ ਪੱਕੇ ਵਸਨੀਕ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹਰੇਕ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਕਾਮੇ, ਪਰਵਾਸੀ ਕਾਮਿਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਇਸ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਪੂਰਾ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ ਅਤੇ ਜੇ ਮਾਪਦੰਡ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤੈਅ ਕੀਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਮਿਹਨਤਾਨੇ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਖਮਿਆਜ਼ਾ ਪਰਵਾਸੀ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਭੁਗਤਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਥਾਨਕ ਕਾਮੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਭਾਵੇਂ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦਾ ਵਿਰਾਟ ਰੂਪ ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਸਾਡੇ ਲਈ ਅਹਿਮ ਹਨ; ਪਹਿਲਾ, ਇਹ ਪਰਵਾਸ ਬਸਤੀਕਾਰੀ ਅਤੇ ਬਸਤੀਕਰਨ ਦੀ ਉਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਯੂਰਪ ਦੇ ਅਮੀਰ ਦੇਸ਼ ਸਨ। ਦੂਜਾ, ਇਸ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਹੀ ਨਵੇਂ ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਸਰੂਪ ਹੋਂਦ ਧਾਰਨ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਅੱਜ ਦੀ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਬਿੰਦੂ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਯੂਰਪੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਥੋਂ ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਲੋਕ ਉੱਤਰੀ ਅਤੇ ਦੱਖਣੀ ਅਮਰੀਕੀ, ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਦੱਖਣੀ ਅਫ਼ਰੀਕਾ, ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਅਤੇ ਏਸ਼ੀਆ ਆਦਿ ਮਹਾਂਦੀਪਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੇ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਨਵੇਂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਵਿਉਂਪਾਰ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋ ਕੇ ਆਰਥਿਕ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸ ਕਰਕੇ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਪਰਵਾਸ ਸਨਮਾਨ ਵਾਲਾ ਪਰਵਾਸ ਹੈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਡੇਰੇ ਸੁਪਨੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮ ਮੁਲਕ ਦੇ ਬਾਸ਼ਿੰਦਿਆਂ ਉਤੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਵਾਲਾ ਦਬਦਬਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਛੱਡਣ ਅਤੇ ਜਨਮ-ਭੂਮੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਨਿਰੰਤਰ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਹੁਲਾਸ ਤੋਂ ਵਿਰਵੀ ਹੋ ਕੇ ਸਿਰਫ ਸੰਤਾਪ ਉਤੇ ਹੀ ਕੇਂਦਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਮੁਹਾਣ ਬਸਤੀਕਾਰ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਬਸਤੀਕਿਤ ਦੇਸ਼ ਤਕ ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲੇ, ਜਲਾਵਤਨੀਆਂ ਅਤੇ ਰਿਫ਼ੂਜੀ ਹੋਣ ਦੀ ਹੋਈ ਅਹਿਮ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਪਹਿਲੀ ਵਿਸ਼ਵ-ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਵਿਸ਼ਵਯੁੱਧ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਕੌਮੀ, ਸਿਆਸੀ, ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ

ਪਹਿਚਾਣਮੂਲਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸੰਸਾਰ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਦਸ ਮਿਲੀਅਨ ਲੋਕ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਵਸੇ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਰਮਨ, ਆਸਟਰੇ-ਹੰਗਰੀਅਨ, ਅਤੇ ਰੂਸੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਸਨ ਜੋ ਇਸ ਯੁੱਧ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਮੁਲਕ ਬਣਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦੂਜੀ ਵਿਸ਼ਵ-ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਈ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕ ਯੂਰਪ, ਏਸ਼ੀਆ, ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਆਦਿ ਮਹਾਂਦੀਪਾਂ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਵੱਸਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਏ। ਇਹ ਪਰਵਾਸ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਲਾਵਤਨੀ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਚੰਗੇਰੇ ਅਤੇ ਵਡੇਰੇ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਦੀ ਥਾਂ ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲਤਾ ਦੀ ਦੁਖਾਂਤ-ਚੇਤਨਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਇਹ ਪਰਵਾਸ ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵੱਖਰੀ ਵਸਤੂ-ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਣਾਲੀ-ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਵਜ੍ਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪਰਵਾਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ-ਬਦਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਪਹਿਲੀ ਰਵਾਇਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਸ ਰਵਾਇਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। | ਛੇਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਮੋੜ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਉਦਯੋਗਿਕ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਘਾਟ ਦਾ ਦੌਰ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਯੂਰਪ ਦੇ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਹਿ ਚੁੱਕੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਤੋਂ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਸੇਬੇ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤ ਸਮੇਤ ਤੀਜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਲੋਕ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਲ ਪਰਵਾਸ ਕਰਕੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਇਸ ਪਰਵਾਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਜਬਰੀ ਜਲਾਵਤਨੀ ਜਾਂ ਦੇਸ਼-ਨਿਕਾਲੇ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸਗੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਇੱਛਾਮੂਲਕ ਜਲਾਵਤਨੀ (voluntarily exile) ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਵਤਨ ਦੀ ਤੰਗੀਆਂ ਤੁਰਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਸੰਪੰਨ ਜਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਵਾਸ ਇੰਨੀ ਤੀਬਰ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਨਵੇਂ ਹੋਏ ਸਰਵੇਖਣ ਮੁਤਾਬਕ ਸਿਰਫ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਨ 24 ਈਸਵੀ ਵਿਚ 4,99,094 ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਜਦ ਕਿ ਅਜੇ ਵੀ ਲਗਭਗ ਪੰਦਰਾਂ ਮਿਲੀਅਨ ਲੋਕ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਸਿਆਸੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈਣ ਲਈ ਹੀ ਤਲਬਗਾਰ ਹਨ। ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਮਾਨਵ-ਜਾਤੀ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ੀਲਤਾ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸੰਸਾਰਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਰਚਨਾਤਮਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ, ਪਰਵਾਸੀ ਸਥਿਤੀ, ਪਰਵਾਸੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਅਹਿਮ-ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ।

ਪਰਵਾਸ, ਪਰਵਾਸੀ ਸਿਰਜਣਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬਹੁਪੱਧਰੀ ਅਤੇ ਬਹੁਪਾਸਾਰੀ ਆਪਸੀ ਨਿਰਭਰਤਾ ਉਤੇ ਉਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ, ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਹੋਂਦ-ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ਪਰਾ-ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ (transnationalism) ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ (Globalisation) ਦੇ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਚੇਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਦੇ ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਉਵੇਂ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਪਰ ਦਿਲਚਸਪੀ ਭਰਿਆ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਨੂੰ ਉਲੀਕਣਾ। ਇਕ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਤਾਂ ਪਰਵਾਸ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਨੂੰ "ਨਵੀਆਂ ਸੰਸਾਰਕ ਤਰਤੀਬਾਂ" (New world orders) ਦੀ ਨਿਆਂਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਜਾਇਜ਼ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਿਕਤਾ ਰਾਹੀਂ 'ਮਾਨਵੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਕਿ ਦੂਜੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਸ ਨੂੰ "ਸੰਸਾਰਕ ਬੇਤਰਤੀਬੀ" ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਖੂਬਸੂਰਤ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਸਿਰਫ ਸਿਧਾਂਤ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਆਸਾਨੀ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਉੱਤਰ-ਸਥਿਤੀ (Post-condition) ਵੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ! ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਦਰਅਸਲ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਤੀਸਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਪਏ ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੇ ਮਸਲੇ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਹਕੀਕੀ ਰੂਪ ਵਿਚ 'ਨਵੇਂ ਸੰਸਾਰਕ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਗਰਿਫ਼ਤ ਵਿਚ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਨਾਤਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬਿਹਬਲ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਅਜਿਹੇ ਆਤਮ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ 'ਫ਼ਰਿਫ਼ਤ ਅਤੇ ਬਿਹਬਲਤਾ' ਦੀ ਸਰਗਰਮੀ ਵਿਚੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ ਹੋਈ ਦੀ ਦੁਖਾਂਤਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਭੋਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਵਾਂ ਸੰਸਾਰਕ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦਰਅਸਲ 'ਨਵੀਆਂ ਸੰਸਾਰਕ ਤਰਤੀਬਾਂ' ਦਾ ਹੀ ਸਾਕਾਰ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕਤਾ, ਤਕਨੀਕ, ਸਿਆਸਤ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਪਹਿਚਾਣ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾ-ਬੱਧ (Bounded) ਕੋਟੀਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਪਾਸਾਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਤ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੇ

ਫਲਸਰੂਪ ਇਸ ਨੂੰ 'ਕੌਮ ਤੇ ਰਾਜ' ਦੇ ਘੇਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਸਦੀ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਉੱਤਰ-ਫੋਰਡਵਾਦ, ਉੱਤਰ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸਮਾਜ ਜਾਂ ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕੀਕਰਨ ਆਦਿ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਜਾਂ ਇਹਦੇ ਪਰਉਸਾਰ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਉਪਭੋਗੀ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਸੰਸਾਰਕ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ, ਸੰਚਾਰ-ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥ ਆਦਿ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਰ ਲਈ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਹਕੀਕਤ ਵਿਉਂਤਬੱਧ 'ਸੰਸਾਰਕ ਆਰਥਕ ਵਹਾ' ਅਤੇ 'ਸੰਸਾਰਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਹਾ' ਦੀ ਹੀ ਉਭਰਦੀ ਹੈ। ' ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਸ ਵਹਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਯੂਰਪ-ਅਮਰੀਕਾ-ਜਾਪਾਨ ਕੇਂਦਰਤ ਹੋਕੇ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਆਉਣ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਵਲੋਂ ਕੁਝ ਜਾਣਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਾ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ 'ਗਲੋਲਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ', 'ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਹਾਇਡੀ', 'ਕੈਰੇਲੀਕਰਨ', 'ਸੰਯੁਕਤ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਹਾ', 'ਤਸੱਵਰੀ ਲੋਕ' ਅਤੇ 'ਤਸੱਵਰੀ ਜਗਤ' ਆਦਿ ਨਾਮ ਦੇ ਲਈਏ। ਫਿਰ ਵੀ ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ, ਸੱਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਆਂਗਿਕ ਦਰਜੇ-ਬੰਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਇਕੋ ਹੀ ਸੰਸਾਰਕ ਸਮਾਜ ਦੇ ਬਸਿੰਦੇ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਇਸਦੀ ਮੂਲ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਛੁਠਲਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਗੈਰ-ਬਰਾਬਰ ਹਮਸਫ਼ਰ ਹਾਂ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਇਹ ਲਗਭਗ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਹੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਮਾਰਕਸ ਸੰਸਾਰਕ ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਬਸਤੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜੀਕਰਨ ਦੇ ਪੜਾਵਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਲੈਨਿਨ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਲਈਏ ਤਾਂ ਇਹੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ 'ਦਮਨਕਾਰੀ ਅਤੇ ਦਮਨਿਤ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਵਿਡੰਬਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕਦਾ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀਕਰਨ/ਅਮਰੀਕੀਕਰਨ ਦੀ ਨਵੀਂ ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਸਾਡੇ ਲਈ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਨ ਵਾਲਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਸੰਸਾਰਕ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦਾ ਧੁਰਾ ਬਣਦੀਆਂ 'ਨਵੀਆਂ ਸੰਸਾਰਕ ਤਰਤੀਬਾਂ ਨੂੰ 'ਮਾਨਵੀ ਮੁਕਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਨ' ਮੰਨਣਾ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਕੰਮ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਧੁਨਿਕਤਾਵਾਦੀ ਅਤੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ 'ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ 'ਸੰਸਾਰਕ ਬੇਤਰਤੀਬੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਮਸਲਾ ਅਹਿਮੀਅਤ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਤੀਜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਗਰੀਬ ਮੁਲਕ ਦੇ ਸਮੱਸਿਆਸਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਸਮੇਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਬੇਤਰਤੀਬੀਆਂ ਦੀ ਕਰੂਰਤਾ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੱਕੇ ਵਸੇਬੇ ਦੀ ਥਾਂ ਪਰਵਾਸ, ਹਕੀਕਤਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸੁਪਨਿਆਂ, ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਬਿੰਬਾਂ, ਖੁੜਾ ਦੀ ਥਾਂ ਬਹੁਤਾਤ, ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਥਾਂ ਤਕਨੀਕ, ਸਬਰ ਦੀ ਥਾਂ ਉਪਭੋਗ, ਸੀਮਾ-ਬੱਧ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਥਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਥਾਈ ਤਰਤੀਬਾਂ ਨੂੰ ਇਤਫ਼ਾਕੀ ਤਰਤੀਬਾਂ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਪੁਰਜ਼ੇਰ ਸਰਗਰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਨਵੇਂ ਸੰਸਾਰਕ ਨਿਜ਼ਾਮ ਵਿਚ ਤਰਤੀਬੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬੇਤਰਤੀਬੀਆਂ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਨਿਸਚਤਾ, ਅਚੰਭੇ ਅਤੇ ਧੁੰਧਲਾਹਟ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਨੇ ਇੰਤਜਾਮ, ਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਨਿਯਮਬੱਧਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈ ਲਈ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਯਥਾਰਥ ਵੀ ਘਾੜਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਾੜਤਾਂ ਦਾ ਧੁਰਾ ਸਿਆਸੀ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਹਾ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਹਕੀਕਤ ਅਰਜਨ ਅਪਾਦੁਰਾਹੀ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਦਾ ਤਸੱਵਰੀ ਭਾਈਚਾਰਾ ਦੂਜੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਕੈਦ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਗਰੇਤੋ ਮਸਰਾ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਸਾਰਕ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਇਕ ਵੰਨਗੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਦੂਜੀ ਵੰਨਗੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕ੍ਰਿਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸਮਕਾਲੀ ਯਥਾਰਥ ਵਿਚ ਕਰੂਰ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਨਵਾਂ ਸੁਪਨਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਿਰਜਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੋ ਕੇ ਬਹੁਪਾਸਾਰੀ ਸੰਸਾਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਬੇਤਰਤੀਬੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਰਾਹੇ ਪਈ ਸਰਗਰਮੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ-ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖਣ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਤਬਦੀਲੀ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ। ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਸਮਝ ਅਤੇ ਸਿਰਜਣਾ ਦੀ ਲਾਕੀਰੀ ਵਿਧੀ ਦੀ ਪਰੰਪਰਕ ਜੁਗਤ ਦੀ ਥਾਂ ਯਥਾਰਥ, ਯਥਾਰਥਕਤਾ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਵਿਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਟਰੈਟੇਜੀਜ਼ ਅਤੇ ਘਾੜਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਟੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨੇ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਤਬਦੀਲੀ ਲੈ ਆਂਦੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਵਿਚੋਂ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਸੱਚਾਂ, ਆਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਆਸਥਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਤਿਬੱਧਤਾ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਖੰਡਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਮੁਕਾਮੀ ਹਾਲਤਾਂ ਦੀ ਨਿਆਂਹੀਣਤਾ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦੀ ਪਾਕੀਜ਼ਗੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਵਿਯੋਗੀ ਗਏ ਹਾਂ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਵੇਂ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਉੱਭਰ ਰਹੀ ਭੌਤਿਕਤਾ ਨੂੰ ਬਿੰਬਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਦੀ ਸਰਗਰਮੀ ਦੇ ਪੈਰਾਡਾਈਮ ਨਾਲ ਦੇ ਚਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ, ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਥਾਂ

ਬੰਬਾਂ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਵੇਂ ਵਿਵੇਕ ਦੇ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣ ਗਏ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਸਾਹਿਤ-ਸਿਰਜਣਾ ਵੀ ਸੱਚ, ਯਥਾਰਥ ਅਤੇ ਯਥਾਰਥਕਤਾ ਨੂੰ ਬਿੰਬਾਤਮਕ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਦੀਆਂ ਸਟਰੈਟਜੀਜ਼ ਤਸਲੀਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਭੌਤਿਕਤਾ ਵੀ ਘਾੜਤ ਵਿਚ ਬਦਲਦੀ ਹੋਈ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ-ਸਿਰਜਣਾ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਇਸ ਘਾੜਤ ਦੇ ਲੁਕਵੇਂ ਅਧਾਰਾਂ ਅਤੇ ਦਿਸਦੇ ਪਸਾਰਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਸਦੀ ਨਵੀਂ ਵਿਆਖਿਆ ਦਾ ਕਾਰਜ ਵੀ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿਚ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਕਟਾਂ, ਅਸਤਿਤਵੀ ਵਿਗਠਨ ਅਤੇ ਪਹਿਚਾਣ ਦੇ ਗੁਆਚਣ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਦੀ ਦੁਖਾਂਤਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਚਿਤਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਕਾਮਨਾਪ੍ਰਸਤ ਆਤਮ ਦੀਆਂ ਬਿਹਬਲਤਾਵਾਂ, ਲਾਚਾਰੀਆਂ, ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਵੇਦਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤਕ ਪਾਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪਰਿਪੇਖ ਲੈ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਸੰਸਾਰਕ ਬੇਤਰਤੀਬੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਨਵੇਂ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਮੁੱਖ ਕੜੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਜਾਤੀਕਰਨ (Culgtural homonization) ਦੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਆਤਮ ਦੀਆਂ ਖਾਹਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤੀਆਂ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਜਾਤੀਕਰਨ (cultural hetrogenization) ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੀ ਅਸਤਿਤਵ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਰਗਰਮ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਨਵੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਜੁਗਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਵਿਗਠਤ, ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਖਿੰਡਰੇ ਪੁੰਡਰੇ ਆਤਮ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ। ਦੂਜੀ, ਸਥਾਨਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਹੋਂਦਸ਼ੀਲ ਕਰੂਰ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਫਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬਹੁਪੱਖੀ ਅਤੇ ਬਹੁਪਰਤੀ ਜੈਵਿਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਹੁੰਗਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਭਵ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਦਮਨਸ਼ੀਲ ਹਿਮੰਡ ਦਾ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਨਿਭਾਅ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਭਾਵੇਂ ਇਥੋਂ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਮਹਾਂਨਗਰੀ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਸੱਚ ਦੇ ਸੰਦਰਭ-ਤੱਥ (Refront) ਦਾ ਹੀ ਫ਼ਰਕ ਹੈ, ਵਸਤੂ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦਾ ਸਾਰ ਲਗਭਗ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਹੈ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਹ ਸਾਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਮਸਨੂਈ ਪਰਿਪੇਖਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਵਸਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਸਦੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਨਿਅੰਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ, ਇਸ ਨਾਬਰੀ ਵਾਲਾ ਰਚਨਾਤਮਕ ਹੁੰਗਾਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਨਾਬਰੀ ਵਾਲੇ ਹੁੰਗਾਰੇ ਦਾ ਸਰੂਪ ਵਿਦਰੋਹ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਇਨਕਲਾਬ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਬਦਲ ਰਹੇ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਵਿਕਰਾਲਤਾ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਲਾਚਾਰੀ ਅਤੇ ਸੀਮਤਪੁਣੇ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰੁਣਾਮਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਣੀ ਦੁਖਾਂਤ ਅਤੇ ਮੰਜ਼ਿਲ ਸਿਰਫ ਘੇਰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਮੌਤ ਹੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਿਰਿਆ ਇਕ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਬੱਝ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਤਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਸਗੋਂ ਇਸ

ਸਾਰ-ਅੰਸ਼:

ਪੰਜਾਬ ਉਹ ਖਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿੱਥੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਕਰ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹੀ ਵਸਨੀਕ ਬਣ ਗਏ। ਜੇਕਰ ਗੱਲ ਭਾਰਤ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਅੱਜ ਦਾ ਨੈਜਵਾਨ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਹੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਵੀ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੇ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਨੈਜਵਾਨ ਵਰਗ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾ ਕੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨੇ ਪੂਰੇ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਸਮਾਜ 'ਚ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਵੀ ਹਨ। ਅੱਜ ਦਾ ਨੈਜਵਾਨ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਿਸ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਭ ਰੁਝ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਲੱਭ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਲਈ ਉੱਥੇ ਦੇ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਣ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਧੁਨਿਕ ਤਸਵੀਰ ਵਿਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚਲੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ ਦਿਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ-ਜੁਲਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਮਾਣਮੱਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਹਨ। ਵਪਾਰਕ ਖੇਤਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਵਿਚ ਕਈ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਚਮਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਵੀ ਸਥਿਤੀ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਹਨ। ਮੌਜੂਦਾ ਰੁਝਾਨ 'ਤੇ ਝਾਤੀ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਪਰਵਾਸ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲਗਾਤਾਰ ਘੱਟ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਬੇਹੱਦ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ।

ਮੁੱਖ/ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ:

ਜੁਗਤ---ਢੰਗ

ਮਾਨਵਵਾਦੀ---ਮਾਨਵ ਹਿਤਕਾਰੀ

ਪੁਰਜੇਰ---ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ:

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਨੇ ਕਦੋਂ ਜ਼ੋਰ ਫੜਿਆ ਹੈ?

ੳ 1980 ਤੋਂ ਬਾਅਦ

ਅ 1990 ਤੋਂ ਬਾਅਦ

ੲ 2000 ਤੋਂ ਬਾਅਦ

ਸ 2010 ਤੋਂ ਬਾਅਦ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਅਧੀਨ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਸੰਕਲਪ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਏ?

ੳ ਦੋ

ਅ ਤਿੰਨ

ੲ ਪੰਜ

ਸ ਸੱਤ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਸਦਕਾ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਏ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਸੰਯੁਕਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਹਿ ਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?

ੳ ਗਲੋਬਲੀਕਰਨ

ਅ ਸੰਸਾਰੀਕਰਨ

ੲ ਐੱਲ.ਪੀ.ਜੀ.

ਸ ਜੀ ਐਲ ਪੀ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੇ ਕਦੋਂ ਜ਼ੋਰ ਫੜਿਆ?

ੳ 1991

ਅ 1994

ੲ 1995

ਸ 1990

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜ਼ੋਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਫੜਿਆ ਉਦੋਂ ਕਿਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਸੀ?

ੳ ਅਟਲ ਬਿਹਾਰੀ ਵਾਜਪਾਈ

ਅ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ

ੲ ਨਰਿੰਦਰ ਮੋਦੀ

ਸ ਨਰਸਿਮਾ ਰਾਓ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਆਰੰਭ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਕਿਸ ਮੰਦਹਾਲੀ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ?

ੳ ਆਰਥਿਕ

ਅ ਸਮਾਜਿਕ

ੲ ਰਾਜਨੀਤਕ

ਸ ਸਭਿਆਚਾਰਕ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਉਹ ਦੌਰ ਵੀ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡ ਭਾਰਤ ਦੇ ਨਗਰ ਜਾਂ ਮਹਾਂਨਗਰ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਹਾਂਨਗਰਾਂ ਤੱਕ ਫੈਲਾਅ, ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਕੋਨਿਆਂ ਤੱਕ ਜਾਂ ਪਹੁੰਚਣਾ ਅਜਿਹਾ ਯਥਾਰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਸ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਹਿਚਾਣ ਤੇ ਪਿਆ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਹਨ?

ੳ ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ

ਅ ਐਡਵਰਡ

ੲ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਸ ਗੁਰਭਗਤ ਸਿੰਘ

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਖੋਹਣ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਜਾਂ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਪੂੰਜੀ ਆਧਾਰਿਤ ਮਹਾਂ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦਾ ਯਤਨ ਹੈ।"

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਹਨ?

ੳ ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ

ਅ ਐਡਵਰਡ

ੲ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਸ ਗੁਰਭਗਤ ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. "ਆਦਰਸ਼ਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗਲੋਬਕਾਰੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਰਹੇ ਵਸਤਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰ, ਸਰਮਾਏ, ਤਕਨਾਲੋਜੀ,

ਗਿਆਨ, ਸੂਚਨਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਾਲ ਹੈ।"

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਹਨ?

ੳ ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ

ਅ ਐਡਵਰਡ

ੲ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਸ ਗੁਰਭਗਤ ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਖਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆ ਕਰੋ।

ਪਰਵਾਸ, ਪਰਵਾਸੀ ਸਿਰਜਣਾਵਾਂ ਅਤੇ .....ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬਹੁਪੱਧਰੀ ਅਤੇ ਬਹੁਪਾਸਾਰੀ ਆਪਸੀ ਨਿਰਭਰਤਾ ਉਤੇ

ਉਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ੳ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ

ਅ ਉਦਾਰੀਕਰਨ

ੲ ਨਿਜੀਕਰਨ

ਸ ਸਮਾਜੀਕਰਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 11. ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਖਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆ ਕਰੋ।

ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ '..... 'ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਹਾਇਡੀ', 'ਕੈਰੋਲੀਕਰਨ, 'ਸੰਯੁਕਤ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਹਾ', 'ਤਸੱਵਰੀ ਲੋਕ' ਅਤੇ

'ਤਸੱਵਰੀ ਜਗਤ' ਆਦਿ ਨਾਮ ਦੇ ਲਈਏ।

ੳ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ

ਅ ਉਦਾਰੀਕਰਨ

ੲ ਸੰਸਾਰੀਕਰਨ

ਸ ਗਲੋਬਲੀਜ਼ੇਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 12. ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਖਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆ ਕਰੋ।

ਭਾਵੇਂ ਇਸਦੀ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਉੱਤਰ-ਯਥਾਰਥਵਾਦ, ਉੱਤਰ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸਮਾਜ ਜਾਂ ..... ਆਦਿ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਜਾਂ ਇਹਦੇ ਪਰਉਸਾਰ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਉਪਭੋਗੀ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਸੰਸਾਰਕ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ, ਸੰਚਾਰ-ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥ ਆਦਿ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਰ ਲਈ ਜਾਵੇ।

ੳ ਉਤਰ-ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ

ਅ ਉਤਰ-ਬਸਤੀਵਾਦ

ੲ ਉਤਰ-ਪ੍ਰੰਜੀਵਾਦ

ਸ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕੀਕਰਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 13. ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਖਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆ ਕਰੋ।

ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅਸੀਂ .....ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀਕਰਨ/ਅਮਰੀਕੀਕਰਨ ਦੀ ਨਵੀਂ ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ੳ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ

ਅ ਉਦਾਰੀਕਰਨ

ੲ ਸੰਸਾਰੀਕਰਨ

ਸ ਗਲੋਬਲੀਜ਼ੇਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 14 ਪਹਿਲੇ ਸੰਸਾਰ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ ਲੋਕ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਵਸੇ?

ੳ ਤਿੰਨ ਮਿਲੀਅਨ

ਅ ਪੰਜ ਮਿਲੀਅਨ

ੲ ਸੱਤ ਮਿਲੀਅਨ

ਸ ਦਸ ਮਿਲੀਅਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 15. ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਭਾਵੇਂ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦਾ ਵਿਰਾਟ ਰੂਪ .....ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ੳ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ

ਅ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ

ੲ ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ

ਸ ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ

ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਰਿਪੇਖ ਉੱਪਰ ਨੋਟ ਲਿਖੋ?
2. ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਦੱਸਦਿਆਂ ਇਸ ਦੇ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
3. ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਸਦਕਾ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪਰਿਕਿਰਿਆ 'ਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
4. ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਆਪਸੀ ਅੰਤਰ-ਸਬੰਧਾਂ ਦਾ ਵਿਵੇਚਨ ਕਰੋ।
5. ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ; ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ।

ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ:

1. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1996
2. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਬਦੇਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1993
3. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1987 ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1999
4. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਸੰਵੇਦਨਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1987
5. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬ ਜਨ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ, 1994
6. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ ਦਿੱਲੀ, 1996
7. ਦਵਿੰਦਰ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਸਲੇ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ।
8. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੱਜ, ਪਰਵਾਸ: ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ, ਐਨ.ਆਰ. ਆਈ. ਸਭਾ, ਪੰਜਾਬ, 2000
9. ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਹਿਰੂ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਨੇਡੀਅਨ ਸਾਹਿਤ, (ਸਮੀਖਿਆ), ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1999
10. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1996
11. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਵੀ, (ਸੰਪਾ.), ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਆਫ ਪੰਜਾਬੀ ਆਥਰਜ਼ ਅਤੇ ਆਰਟਿਸਟਸ
12. ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2005
13. ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
14. ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਲੋਕ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ, ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ, ਦਿੱਲੀ

ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲਿੰਕ

<https://pa.wikipedia.org/wiki/%E0%A8%B8%E0%A9%B0%E0%A8%B8%E0%A8BE%E0%A8%B0%E0%A9%80%E0%A8%95%E0%A8%B0%E0%A8%A8>

ਅਧਿਆਇ-10: ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਲੀਲਾ” ਦਾ ਥੀਮਕ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ (Content)

1. ਉਦੇਸ਼
2. ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ
3. ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ
4. ਸਾਰ-ਅੰਸ਼
5. ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ
6. ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ
7. ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
8. ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਉਦੇਸ਼:

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਉਪਰੰਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ--

- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣਗੇ।
- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਗੇ।
- ਸਾਹਿਤ ਸਮੀਖਿਆ ਲਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਆਧਾਰ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਨ ਹੋਵੇਗਾ।
- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰ ਸਕਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ:

ਲੀਲਾ ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਲਿਖੀ 1052 ਪੰਨਿਆਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਅਤੇ ਓਪੀਨੀਅਨ ਮੇਕਰਜ਼ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਜਨਵਰੀ 1999 ਵਿੱਚ ਰਿਲੀਜ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਦੂਜਾ ਐਡੀਸ਼ਨ 20 ਸਾਲ ਬਾਅਦ 2019 ਵਿੱਚ ਛਪਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪਰਵਾਸ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਦੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਅਤੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲਾ ਸੰਵਾਦ ਪਰਵਾਸ ਤੋਂ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਹੋਇਆ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸਮਾਜਕ-ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਵ ਦਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਨਵ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ:

‘ਲੀਲਾ’ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸਦੇ ਰਚਨਾਕਾਰਾਂ ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਇੱਕ ਜਾਣੀ ਪਛਾਣੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਮਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਲੰਡਨ (ਦੁਨੀਆ 'ਤੇ ਤਿੰਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਨਾਂ 'ਲੰਡਨ' ਹੈ) ਦਾ ਵਾਸੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਲਿਖੀ 1052 ਪੰਨਿਆਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਲੀਲਾ’ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਦਾ ਜਨਮ 5 ਫ਼ਰਵਰੀ 1938 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡ ਰੋਡੇ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਨਵਤੇਜ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਨਵਤੇਜ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਸੂਬੇ "ਓਨਟੇਰੀਓ" ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ 'ਲੰਡਨ' ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਸੁਰਦਿੰਦ ਕੌਰ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਬੱਚੇ ਹਨ, ਇੱਕ ਬੇਟੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਮੀਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬੇਟਾ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਬੋਧ ਹੈ। ਨਵਤੇਜ

ਦੀ ਬੇਟੀ ਨਿਊਯਾਰਕ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੇਟਾ ਟੋਰਾਂਟੋ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। 1968 ਈ: 'ਚ ਉਹ ਤੀਹ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਕੈਨੇਡਾ ਨੂੰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਨਵਤੇਜ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਤਾਬ 1968 ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸਿੰਬਲ ਦੇ ਫੁੱਲ ਹੈ। ਇਹ ਲਿਖਤ ਨਵਤੇਜ ਦੇ ਕੈਨੇਡਾ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਛਪੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਗਲੀ ਕਿਤਾਬ, ਲੀਲਾ, ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਤਾਬ 1052 ਸਫ਼ਿਆਂ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕਿਤਾਬ 'ਲਾਲੀ' ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਰਦਿਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਾਲੀ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਦੂਜੀਆਂ ਦੋ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਸਿੰਬਲ ਦੇ ਫੁੱਲ ਅਤੇ ਐਂਡਲੈੱਸ ਆਈ ਹਨ। ਐਂਡਲੈੱਸ ਆਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪੋਇਟਰੀ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਨੇ ਛਾਪਿਆ ਹੈ। ਨਵਤੇਜ ਕਈ ਸਾਲ ਲੰਡਨ ਓਨਟੇਰੀਓ ਤੋਂ 'ਬਰਡ ਆਈ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼ ਇਨਕ' ਚਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼ ਅਧੀਨ ਉਸ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਕਿਤਾਬਾਂ ਛਾਪੀਆਂ ਹਨ।

ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਕੀਤੀ ਮਿਹਨਤ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਮਿਲੇ ਹਨ। 2010 ਵਿੱਚ ਨਵਤੇਜ ਨੂੰ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੇ ਨਾਲ 'ਅਨਾਦ ਕਾਵਿ ਸਨਮਾਨ-2010' ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦੋ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਵੀ ਮਿਲੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ -1959, 1960, 1961- ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰੀਨ ਕਵੀ ਦਾ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕਾਂ

- ਸਿੰਬਲ ਦੇ ਫੁੱਲ - 1968
- ਲੀਲਾ - (ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ), 1999, 2019
- ਐਂਡਲੈੱਸ ਆਈ (Endless Eye) - 2002 (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ)
- ਲਾਲੀ - ਅਸਥੈਟਿਕਸ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼ ਲੁਧਿਆਣਾ, 2012

ਲਾਲੀ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਤੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਸਿਧਾਰਥ ਨੇ ਰੇਖਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਭੂਤਵਾੜੇ ਨੂੰ ਸਮਰਪਤ ਹੈ ਜਿਥੇ ਲਾਲੀ, ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ, ਗੁਰਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਹਰਿੰਦਰ ਮਹਿਬੂਬ, ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ, ਪ੍ਰੇਮ ਪਾਲੀ, ਅਮਰਜੀਤ ਸਾਥੀ ਅਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਲੀ ਸਮੇਤ ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

- ਜੋ ਤੁਰਦੇ ਹਨ - 2014
- ਪੁਨ-ਸਿਧ (2019)- ਵਾਰਤਕ ਪੁਸਤਕ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 50 ਲੇਖ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਪ੍ਰੀ-ਪੋਇਟਕ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਆੱਟਮ ਆਰਟ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਬਹੁਵਿਧਾ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਹਨ ਜੋ ਕਵਿਤਾ, ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਆਈਨਸਟਾਈਨ ਦੇ ਸਾਪੇਖਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਬਾਰੇ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪਲੈਟੋ ਦੀ ਰਿਪਬਲਿਕ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੈ ਕੇ ਡਾਇਲਾਗ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ 1966 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਥੀਏਟਰ ਦਾ ਮੋਢੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਟਕ, ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ, ਲਿਖਿਆ ਅਤੇ ਡਾਇਰੈਕਟ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦਾ ਜਨਮ 1940 ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡ ਰੋਡੇ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਉਹ 1966 ਵਿੱਚ ਓਨਟੇਰੀਓ ਦੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ ਵਾਟਰਲੂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਮਾਸਟਰਜ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੈਨੇਡਾ ਆਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲ ਉੱਥੇ ਅਧਿਆਪਕ ਵੀ ਰਹੇ। ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੀ ਪਤਨੀ, ਸੁਰਜੀਤ ਕਲਸੀ, ਵੀ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੋਨਾਂ ਦੇ ਦੋ ਬੱਚੇ ਹਨ, ਇੱਕ ਬੇਟੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬੇਟਾ। ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸੌਂਕ ਬਚਪਨ 'ਚ ਹੀ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ- ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ - ਅਤੇ ਮਾਮਾ ਜੀ ਵੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਡਿਗਰੀ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੈਨਕੂਵਰ ਆ ਕੇ, ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਨੇ ਬੀ ਸੀ ਹਾਡਰੋ (B.C Hydro) ਵਿੱਚ ਇੰਜਨੀਅਰ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਦੀ ਲਿਖਣ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਹਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਜਿਵੇਂ ਨਾਟਕ, ਕਵਿਤਾ, ਕਹਾਣੀ, ਵਾਰਤਕ, ਅਨੁਵਾਦ, ਆਲੋਚਨਾ, ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਗਲਪ ਵਿੱਚ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨਾਟਕ ਸਮਾਜਕ ਮਸਲਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਜਾਂ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਬਾਰੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਛਪੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਨਾਟਕ ਮੁੱਖ ਰੂਪ 'ਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੀ ਤਾਜ਼ੀ ਕਿਤਾਬ, ਲੀਲਾ, ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਕਬੂਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ, ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਅਨੁਵਾਦਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਟੀਮ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹਨ ਜੋ ਸੂਫੀ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ, ਉਰਦੂ, ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਲੋਸ ਐਂਜਲਸ ਦੇ ਸਹਿਰ ਵਿੱਚ ਅਧਾਰਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਨੁਸਰਤ ਫਤਿਹ ਅਲੀ ਖ਼ਾਨ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦਾ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੇਖਕ ਅਤੇ

ਅਧਿਆਇ-10: ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਲੀਲਾ” ਦਾ ਥੀਮਕ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ

ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਵੱਜੋਂ ਖਾਸ ਥਾਂ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੁਣ ਤੱਕ 10 ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ਨਾ, ਸਹਿਨਿਰਦੇਸ਼ਨਾ, ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਡਕਸ਼ਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਵੈਨਕੂਵਰ ਦੇ ਰੰਗਮੰਚ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਵਤਨੋਂ ਦੂਰ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, ਭਾਰਤੀ ਨਾਟ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਸੁਰਨਾਟ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਸਥਾਪਤੀ ਬੋਰਡਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਮੰਚ ਵੈਨਕੂਵਰ (ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ) ਦੇ 1974 ਤੋਂ ਮੈਂਬਰ ਚੱਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਕਈ ਵਾਰ ਕੋਆਰਡੀਨੇਟਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਰਚਨਾਵਾਂ

ਵਾਰਤਕ-----

- ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਨੁਹਾਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, ਪਟਿਆਲਾ, 1966
- ਨਾਟਕ ਤੇ ਇਕਾਂਗੀ
- ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ (ਨਾਟਕ), ਇਕਾਂਗੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕ ਮਾਲਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1981
  - ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਇੱਕ ਸੁਪਨਾ (One Girl, One Dream) (ਇਕਾਂਗੀ, ਮੂਵੀ ਸਕ੍ਰਿਪਟ), ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕਮਾਲਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1981
  - ਕੋਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ (ਪੂਰਾ ਨਾਟਕ), ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕ ਮਾਲਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1984
  - ਵੀਜ਼ਾ
  - ਰੀਬਰਥ ਐਂਡ ਗਾਂਧੀ (Rebirth of Gandhi) (English play, premiered in Surrey Arts Theatre by Chetna, 2004)
  - ਨਿਰਲੱਜ (ਪੂਰਾ ਨਾਟਕ), ਅਸਥੈਟਿਕਸ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, ਲੁਧਿਆਣਾ, 2008[3]
  - ਤੀਸਰੀ ਅੱਖ/ਸੁੱਚੇ ਹੱਥ (Third Eye) (ਨਾਟਕ), ਭਾਰਤੀ ਨਾਟ ਕੇਂਦਰ ਤੇ ਗੁਰਦੀਪ ਆਰਟਸ ਅਕੈਡਮੀ ਵਲੋਂ ਮੰਚਿਤ, 2010
- ਕਵਿਤਾ
- Blue Mediations, Third Eye Publications, London, Ontario, 1984
  - ਸੁਰਤੀ (ਕਵਿਤਾ), ਥਰਡ ਆਈ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, ਲੰਡਨ, ਕਨੇਡਾ, 1989[4]
  - Poems At My Doorstep, The Caitlin Press, Vancouver, 1990
  - ਸੁਭ ਚਿੰਤਨ (ਕਵਿਤਾ), ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕ ਮਾਲਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1993[5]
  - ਇਕੋਤਰ ਸੌ ਪਰਾਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਨਜ਼ਮਾਂ (ਮਾਈਕਲ ਬੁੱਲਕ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ), ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕਮਾਲਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1996
  - ਲੀਲਾ (ਕਵਿਤਾ: ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਨਾਲ), ਰੇਨਬਰਡ ਪ੍ਰੈਸ, ਵੈਨਕੂਵਰ, ਲੰਡਨ (ਇੰਗਲੈਂਡ), 1999
  - Sarasvati Scapes (with Pen Kemp and Angela Hryniuk), Pendas Productions, London, Ontario, 2001
  - Selected Poems, Third Eye Publications, London, Ontario, 2003
- ਅਨੁਵਾਦ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਕੀ ਕੰਮ
- ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ (ਸੰਪਾਦਨ), ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਟਰੇਰੀ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ, ਵੈਨਕੂਵਰ, 1980
  - The Last Flicker, (ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲ ਮੜੀ ਦਾ ਦੀਵਾ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ), Sahitya Academy, Delhi, 1993
  - ਇਕੋਤਰ ਸੌ ਪਰਾਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਨਜ਼ਮਾਂ (ਮਾਈਕਲ ਬੁੱਲਕ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ), 1996
  - Desire (Translation of Sawarnjit Savi's poems), Aesthetic Publications, Ludhiana, 1999
  - ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਸੰਪਾਦਨ), ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਈਟਰਜ਼ ਫੋਰਮ, ਵੈਨਕੂਵਰ, 2005
  - Five Stories by Prof. Pritam Singh (translation with Navtej Bharati), National Book Trust, India, 2008
  - ਟੈਗੋਰ ਰਚਨਾਵਲੀ (ਸਹਿ ਅਨੁਵਾਦ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ), ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 2010
  - This Happens in India by Dr. Harshinder Kaur (Editing and translation) Singh Brothers, Amritsar, 2012
  - Selected Poems of Sutinder Singh Noor (translation), SS Noor Foundation, New Delhi
- ਆਪ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਇਨਾਮਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:
- Best Overseas Punjabi Author Award, Languages Department, Punjab, India, 1994
  - Prominent Citizens (Literature) Award, Guru Nanak Dev University, India, 1994
  - Poet of Life Award, G.N. Engineering College, Ludhiana, India, 1994

- Certificate of Excellence (theatre), East Indian Workers Association, Toronto, Canada, 1996
- Outstanding Literary Achievement Award, Rode Heritage Committee, Canada, 2000
- The Anad Foundation Award, Delhi, 2010
- Mehfil Magazine award for Literary Achievement, Vancouver, Canada, 2010
- Darpan Magazine's Artistic Visionary award, Vancouver, Canada, 2013
- Lifetime Achievement Award, University of British Columbia, Canada, 2013

ਆਪ ਦੀਆਂ ਕਈ ਜੱਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂਬਰੀ ਰਹੀ ਹੈ:

- ਰਾਟਰਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ ਕੈਨੇਡਾ
- ਵਤਨੋਂ ਦੂਰ ਮਾਸਕ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਬੋਰਡ ਦੇ ਮੈਂਬਰ
- ਇੰਡੀਆ ਮਿਊਜ਼ਕ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਸਥਾਪਤੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ
- ਪਹਿਲੀ ਕਨੇਡੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਆਰਗੇਨਾਈਜ਼ਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ
- ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਪਹਿਲੇ ਸਕੱਤਰ, ਬੀ ਸੀ ਓ ਐਫ ਆਰ ਅਤੇ ਫਾਰਮਵਰਕਰਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਹਿਤੈਸੀ
- ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਟਰਜ਼ ਫੋਰਮ- ਵੈਨਕੂਵਰ
- First secretary of Samaanta, an organization to oppose violence against women
- Advisory board of Chetna, a Vancouver based organization promoting minority rights and opposing casteism
- Member of the Canada Council and British Columbia Arts Council juries to award literary grants.

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਾਵਿ ਗ੍ਰੰਥ **ਲੀਲਾ** ਦੇ ਰਚੇਤਾ ਕਵੀ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਅਤੇ ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਵੀ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 1966 ਈ. ਅਤੇ 1968 ਈ. ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਨ, ਛੱਡ ਕੇ ਕੈਨੇਡਾ ਆ ਵੱਸੇ। ਜਿਥੇ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਨੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਦਾ ਕਿੱਤਾ ਅਪਣਾਇਆ ਉਥੇ ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਨੇ ਥਰਡ ਆਈ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਪਰੰਤੂ ਨਾਲ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਾਵਿ ਸਫਰ ਵੀ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ 1999 ਈ. ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਜਗਤ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿਵੇਕਲਾ ਕਾਵਿ ਗ੍ਰੰਥ **ਲੀਲਾ** ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸਾਂਝੀ ਕਿਰਤ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ। ਇਹ ਰਚਨਾ ਪਰਵਾਸੀ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਵਿਵੇਚਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ Emigrant ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਰ ਜਾ ਵੱਸਣਾ। ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਪਰ' ਅਤੇ 'ਵਾਸ' ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। 'ਪਰ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਪਰਾਇਆ ਅਤੇ 'ਵਾਸ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਵੱਸਣਾ ਜਾਂ ਵਸਨੀਕ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੋਇਆ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਜਾ ਵੱਸਣਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰ ਪਰਵਾਸ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਆਵਾਸ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ Immigrant ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਆਇ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਅਤੇ ਆਵਾਸ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਪਰਾਈ ਥਾਂ ਤੇ ਜਾ ਵੱਸਣ ਤੋਂ ਹੈ, ਉਥੇ ਆਵਾਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਆਣ ਵੱਸਣ ਤੋਂ ਹੈ, ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਛੱਡ ਕੇ ਅਮਰੀਕਾ/ਕੈਨੇਡਾ/ਇੰਗਲੈਂਡ... ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਇਹ ਪਰਵਾਸੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪਰਵਾਸ ਨਾਲ ਭਾਵ ਪਰਾਏ ਵਾਸ ਨਾਲ ਹੈ। ਪਰ ਉਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੱਸ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਉਹ ਆਵਾਸੀ ਹੈ। ਸੋ ਅਵਾਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੱਸੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਢੁਕਵੀਂ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਅਤੇ ਆਵਾਸ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਵਿਦਵਾਨ ਆਪਣੀ ਰਾਇ ਦਿੰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ:

In a broad sense human migration is relatively permanent movement of an individual or a group Over a significant distance.

A person who settles as a permanent resident in a different country.

ਉੱਘੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਚਿੰਤਕ ਡਾ: ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਾਈਆ ਧਰਤੀਆਂ 'ਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਜਾਂ ਵਧੇਰੇ ਆਰਥਕ ਵਸੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਵਿਚ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਚਰਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਲਈ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਛੱਡ ਕੇ ਬੇਗਾਨੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਲਈ ਜਾ ਵੱਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਉਸਦੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ, ਤੰਗੀਆਂ, ਲੋੜਾਂ, ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਆਦਿ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਘੁਮੱਕੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਅਤੇ ਬਿਹਤਰ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਮੁਲਕਾਂ 'ਚ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉ ਰਹੇ ਹਨ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰੋਟੀ ਰੋਜ਼ੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਖ਼ਾਤਮੇ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਥੋਂ ਦੇ ਸਮਾਜਕ-ਆਰਥਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਬਦਲਾਅ ਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ

ਅਧਿਆਇ-10: ਨਵਤੋਜ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਲੀਲਾ” ਦਾ ਥੀਮਕ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ

ਅਧਿਐਨ

ਹੋਇਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਚਾਹੇ ਕੁਝ ਤਰੱਕੀ ਵੀ ਹੋਈ ਪਰੰਤੂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਮ ਲੋਕਾਈ ਤੇ ਟੈਕਸਾਂ ਦਾ ਬੋਝ ਲੱਦ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਛੱਡ ਕੇ ਹੋਰ ਵਸੀਲੇ ਲੱਭਣ ਲੱਗੇ। ਕੁਝ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਝਾਂਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਵਸਾਉਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਇਆ ਤੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਦੇਸ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਬਰਤਾਨੀਆ, ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

ਮੁੱਢਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਤਨਖਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਰੱਖਣ ਲੱਗੇ। ਇਹ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤੀ ਸਨ, ਮਿੱਲਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਸਨ। ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਗੋਚੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇਖ ਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਖੜੀਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੱਟੇ ਮਜ਼ਾਕ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ 'ਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਨਵੇਂ ਆਏ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਲਈ ਵੀ ਉਚੇਰੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨਾਲ ਬੁਰਾ ਸਲੂਕ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤ ਦਾ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚੇ ਕੁਝ ਗ਼ਦਰੀ ਬਾਬਿਆਂ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਭਕਨਾ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ, ਲਾਲਾ ਹਰਦਿਆਲ ਆਦਿ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਵਿਤਕਰਾ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਗ਼ੁਲਾਮ ਰਹੇਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਘੋਲ ਕਰਨ ਦਾ ਸੋਚਿਆ ਪਰੰਤੂ ਮੁਖ਼ਬਰਾਂ ਦੀ ਗ਼ਦਾਰੀ ਕਰਕੇ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਿਰੰਤਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਜਾਰੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਅੰਤ 1947 ਈ. ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰੰਤੂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਮੁਲਕ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੋਇਆ। ਅਜਿਹੇ ਸੰਕਟਮਈ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੌਮ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦਾ ਅਸਲੋਂ ਹੀ ਟੁੱਟ ਜਾਣਾ ਯਕੀਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਉਜਾੜੇ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆਇਆਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਇਕ ਦਮ ਤਬਾਹ ਹੋ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਜਲਦੀ ਹੀ ਭੰਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਜੋ ਨੁਕਸਾਨ 1947 ਈ. ਦੀ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ ਉਸਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੀ ਅਸੰਭਵ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗੀ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਜੋ ਸੁਪਨੇ ਸਿਰਜੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਾਜਕ ਆਰਥਿਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਦੂਜੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਅਨਪੜ ਫੌਜੀ ਬਾਹਰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੂਜੀ ਵਿਸ਼ਵ ਜੰਗ ਵੇਲੇ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਚਲਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮਰਦ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਲੋੜ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਇਸ ਮੰਗ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਜੋ ਲੋਕ ਬਾਹਰ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਅਨਪੜਾਂ ਦੀ ਜਾਂ ਘੱਟ ਪੜ੍ਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਘਟ ਗਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਾਮਨ ਵੈਲਥ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਕੇਵਲ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਾਉਚਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਬਰਤਾਨੀਆ, ਅਮਰੀਕਾ, ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਅਫਰੀਕਾ ਵਿਚ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਅਮਦ ਉਤੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲੱਗ ਗਈਆਂ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕ ਉਚੇਰੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਨਾਲ ਹੀ ਉਥੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਡਾਕਟਰੀ, ਵਕਾਲਤ, ਅਧਿਆਪਨ, ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਲੋਕ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਮੱਧ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਜਾਂ ਨਿਮਨ ਮੱਧ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਮਾਜਕ ਪੱਖੋਂ ਚੇਤਨ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੂਲ ਸਮੱਸਿਆ ਕੇਵਲ ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਹ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਉੱਚਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਖਾਤਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੱਧਰ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾਏ। ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਗ਼ਦਰ ਕਾਵਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗ਼ਦਰ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਕਵੀ ਜਿਸ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਹਨ ਉਸਨੂੰ ਕਲਮਬੱਧ ਕਰਦੇ ਹਨ:-

ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਉਹ ਲਿਖਤਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਿੱਧੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਹਨ। ਦੂਜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਉਹ ਲਿਖਤਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨਕ, ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਹੈ। ਤੀਜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਗਰੈਸਿਵ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਫਲਸਫ਼ੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹਨ।⁴

ਪਰਵਾਸ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਅਸੀਂ ਸ਼ਬਦ ਚੇਤਨਾ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ। ਚੇਤਨਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ Consciousness ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਨਾਰਥੀ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭਾਵ ਹੈ; ਸਮਝ। ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਉਪਰ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦਾ, ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਅਤੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ? ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਕੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਬੂਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। **Oxford Dictionary** ਅਨੁਸਾਰ:-

The totality of the impression, thoughts and feelings which make up a person's conscious being.

ਵੈਬਸਟਰ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਅਨੁਸਾਰ:

The state of being consciousness in word a sensibility of something knowledge of one's own existence emotions and thought sensation and lengition collectively of an individual.

ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਬਾਹਰਵਰਤੀ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਦੇ ਅੰਦਰਲੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਨਾਂ ਚੇਤਨਾ ਹੈ। ਚੇਤਨਾ ਕੇਵਲ ਵਰਤਮਾਨ ਦਾ ਬਿੰਬ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਵਿਚ ਭੂਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣ ਵਰਗੀ ਭਾਵਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਵੀ ਚੇਤਨਾ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਤੋਰਦੀ ਹੈ।

ਚੇਤਨਾ ਮਨ ਕੀ ਵਹ ਵ੍ਰਿਤੀ ਯਾ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਜੀਵ ਯਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕੋ ਆਂਤਰਿਕ ਅਨੁ ਭੂਤਿਓ, ਭਾਵੇਂ ਆਦਿ ਔਰ ਘਟਨਾਉਂ ਕਾ ਅਨੁਭਵ ਯਾ ਗਿਆਨ ਹੋਤਾ ਹੈ।⁸

ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਦਲੀਲਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਅਤੇ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੇ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਖ਼ਾਤਰ ਜੋ ਵੱਖ ਵੱਖ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾਏ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਦਰੇਵਾਂ, ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੋਣਾ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ, ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹੋਣਾ, ਉਥੋਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਨਫ਼ਰਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੇ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾਤਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਧੁਰ ਤੱਕ ਝੰਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਆਪਣੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਸਾਹਿਤ ਰਾਹੀਂ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਵਹਾਰ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਚੇਤਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਹ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਿੰਦੂ ਬਣੀ।

ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਵੱਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਮੋਹ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸੇ ਹੋਏ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਜਿਥੇ ਕਿ ਉਹ ਜਾ ਕੇ ਵੱਸੇ ਹਨ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਰਾਜਨੀਤਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਤਨਾਉ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਵਿਸ਼ਾਦ-ਗ੍ਰਸਤ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਗੋਂ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਵੀ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਆਧਾਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਬੇਗ਼ਾਨੀ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਜੋ ਪਰਵਾਸੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਵਿਖਾਲਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਆਪਣੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਜਾਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਧਰਤੀ ਛੱਡ ਕੇ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਮਹਾਂਦੀਪ ਵਿਚ ਜਾ ਵੱਸੇ ਹਨ।

ਉਚੇਰੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਆਪਣਾ ਆਰਥਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਜਾਂ ਡਾਲਰ ਅਤੇ ਪੌਂਡ ਕਮਾ ਕੇ ਏਧਰਲੇ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਮੰਨਵਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਚੰਗੇ ਭਲੇ ਸਥਾਪਿਤ ਡਾਕਟਰ, ਵਕੀਲ, ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਵੀ ਕੇਨੇਡਾ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਥਾਪਿਤ ਕਵੀ ਵੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵੀ ਛਪ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਅਜੋਕੀ ਕੇਨੇਡੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਮੁੱਢ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੱਝਾ ਜਦੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ 1960 ਈ. ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਕੇਨੇਡਾ ਆਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ। ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਵੀ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਹਸਤਾਖਰ ਵੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ 1970 ਈ. ਵਿਚ ਤਾਂ ਵਧੇਰੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕੇਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛਪਵਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਇਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਆਈਆਂ ਅਤੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਕਾਵਿ ਗ੍ਰੰਥ **ਲੀਲਾ** ਦੇ ਰਚੇਤਾ ਕਵੀ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਅਤੇ ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਵੀ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 1966 ਈ. ਅਤੇ 1968 ਈ. ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਨ, ਛੱਡ ਕੇ ਕੇਨੇਡਾ ਆ ਵੱਸੇ। ਜਿਥੇ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਨੇ ਇੰਜੀਨੀਰਿੰਗ ਦਾ ਕਿੱਤਾ ਅਪਣਾਇਆ ਉਥੇ ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਨੇ ਥਰਡ ਆਈ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਪਰੰਤੂ ਨਾਲ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਾਵਿ ਸਫ਼ਰ ਵੀ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ 1999 ਈ. ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਜਗਤ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿਵੇਕਲਾ ਕਾਵਿ ਗ੍ਰੰਥ **ਲੀਲਾ** ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸਾਂਝੀ ਕਿਰਤ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ।

ਕਾਵਿ ਗ੍ਰੰਥ **ਲੀਲਾ** ਦਾ ਬੀਮਿਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਡਾ ਵਾਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਚੇਤਨਾ/ਅਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਕਾਵਿ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਭੂ-ਹੋਰਵਾ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਘੜ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਇਹ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਆਪਣਾ ਮੁਲਕ ਛੱਡ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੱਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਉਦਰੇਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਉਦਰੇਵਾਂ ਉਦੋਂ ਹੋਰ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ ਮਾਰੂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਵੱਸ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਦਰੇਵੇਂ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ। ਉਦਰੇਵੇਂ ਜਾਂ ਹੋਰਵੇ ਲਈ ਸ਼ਬਦ Nostalgia ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - **Oxford Dictionary** ਅਨੁਸਾਰ:-

Regret or sentimental longing for the conditions of a periods of the post, regretful or wistful memory of imagining of an earlier time.

ਅਧਿਆਇ-10: ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਲੀਲਾ” ਦਾ ਥੀਮਕ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਨੇ ਉਦਰੇਵੇਂ ਨੂੰ 'ਭੂ ਹੋਰਵੇ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਸੰਕਲਪ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪਮਈ ਸ਼ਬਦ 'ਨੋਸਟੈਲਜੀਆ' ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਨੋਸਟੈਲਜੀਆ ਦੇ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ (Nostor-Algia) ਦਾ ਜੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਅਰਥ ਹਨ 'ਬੀਤੇ ਦੀ ਵਾਪਸੀ' ਅਤੇ 'ਹੋਰਵਾ' ਇਸੇ ਅਨੁਰੂਪ ਸ਼ਬਦ ਭੂ-ਹੋਰਵਾ ਉਪਰੋਕਤ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਉਪਯੁਕਤ ਅਤੇ ਅਰਥਵਾਨ ਉਲਥਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕਵੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਬਣਨ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਵਰਣਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਵੱਸਣ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਨ ਹਨ। ਸਾਮਰਾਜੀਆਂ ਨੇ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਖੋਖਲਾ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਭਟਕਣਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਮੁਲਕ ਛੱਡ ਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਬਣਕੇ ਚੇਤੰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਚੈਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਬੇਗਾਨੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਉਹ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸੁਖਾਵਾਂ ਤਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਖੋਲ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਧਰਤ ਮੰਡਲ ਤੋਂ ਵਿਛੜਨਾ ਨਹੀ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਸਾਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਸਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਇਕ ਭਾਵਕ ਮੋਹ ਬਣਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਦੀਵੀ ਬਣਕੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਜਿਸ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਨਿੱਘ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਆਪਾ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਉਹ ਕਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਪਰਦੇਸ ਜਾ ਕੇ ਵੱਸਣਾ ਉਸਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਮਾਨਸਿਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ। ਉਹ ਪਰਾਏ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਵੱਸ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਛੋਕੜ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਸੇ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:-

ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ
ਨਵੇਂ ਆਏ ਹੋ ਜੀ ਆਇਆ
ਤੁਹਾਨੂੰ
ਸੁਪਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਆਵੇਗਾ
ਪਿੱਛੇ ਰਹੇ ਪਿੰਡ ਦਾ
ਸਹਿਰ ਦਾ
ਗਲੀਆਂ ਦਾ
ਖੇਤਾਂ ਦਾ
ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹੋ ਝੂਰਨ ਨਾ
ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ ਤੁਹਾਡਾ ਹਾਂ ਤੁਸੀ ਮੇਰੇ ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਉਦਰੇਵਾਂ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਥੀਮਿਕ ਇਕਾਈ ਵਜੋਂ ਉੱਭਰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਹਰ ਲੇਖਕ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਅਗਰਭੂਮੀ ਜਾਂ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਵਿਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਤੋਂ ਵਿਛੁੰਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਦਰੇਵਾਂ ਵੱਸਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਕਿਤੇ ਉਪਭਾਵਕਤਾ ਤੇ ਕਿਤੇ ਬੌਧਿਕਤਾ ਦੇ ਸਾਏ ਹੇਠ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਹੈ ਪਹਿਲੀ ਕੇਵਲ ਵਿਛੁੰਨੇ ਹੋਣ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਦੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਪੁੰਜੀਵਾਦੀ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜ੍ਹਾ ਵਜੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਭੂਮੀ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਲਈ ਸਹਿਕ, ਉਦਰੇਵੇਂ ਦੀ ਮਹੱਤਵਸ਼ੀਲ ਸਾਰਥਕ ਇਕਾਈ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਕਿਤੇ ਉਪਭਾਵਕਤਾ ਦੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪਿੰਡ ਨਾਲੋਂ ਨਾਤਾ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇਗਾ:-

ਅਚਾਨਕ ਹੀ
ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਦਾ
ਛੱਪੜ ਭਰ ਆਇਆ: ਤਿਲੁਕਰਾ...
ਕਦ ਸੋਚਿਆ ਸੀ
ਅਸੀਂ ਨਿਕਲ ਜਾਵਾਂਗੇ
ਪਿੰਡ ਦੇ ਆਵਾਗਵਣ ਤੋਂ ਐਨੀ ਦੂਰ
ਟੁੱਟ ਜਾਣਗੇ
ਸਦੀਆਂ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ
ਤੇ ਯਾਦਾਂ ਵਿਚ ਹੀ
ਰਹਿ ਜਾਵੇਗਾ ਇਕ ਦਿਨ: ਤਿਲੁਕਰਾ।

ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ ਤੇ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁਬਿਧਾਗ੍ਰਸਤ ਤੇ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਜਾਂ ਪਰਦੇਸੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਕਰਦਾ ਤੇ ਰੂਹ ਨੂੰ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪਰਾਏ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਚਾਹੇ ਬੇਸ਼ੱਕ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦਾ ਮਨ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ, ਪਰੰਤੂ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਚਿੰਤਾ ਵੀ ਸਤਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਹ ਇਸ ਮਕਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਬੱਚੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨੇਗੀ? ਜੇਕਰ ਉਸਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਸਲਵਾਦ, ਬੇਗਾਨਗੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਮੁੜਨਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇੱਧਰ ਵਸਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਕੇ ਸੰਬੰਧੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਜਾਂ ਨਾਂ, ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਆਧੁਨਿਕ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਦੀ ਮੰਡੀ ਕਲਚਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਵੀ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਵੀ ਚੇਤੰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਦੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਧਰ ਵੱਸਦੇ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਉਸਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਜਾਂ ਨਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੰਡੀ ਅਰਥਚਾਰੇ ਦਾ ਖ਼ਾਸਾ ਹੈ ਕਿ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨਾਤਿਆਂ ਤੇ ਵਸਤੂ ਭਾਰੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ:-

ਅਵਸਥਾ ਹੀ ਕੁਛ ਐਸੀ ਹੈ ਕਿ
 ਐਨੇ ਉਦਾਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵੀ
 ਤੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘਰ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ...
 ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ
 ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਵ ਫੁੱਟੇ ਰੇਸ਼ੇ
 ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲਈ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਭਰੀ
 ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹਨ...
 ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਰ ਪੈਣਗੇ ਇਹ ਵੀ
 ਕੁਝ ਸੁਪਨੇ ਲੈ ਕੁਝ ਭਟਕਣ ਲੈ
 ਜੇ ਇਹ ਧਰਤੀ ਇਹਨਾਂ ਲਈ
 ਬੰਜਰ ਹੀ ਰਹੀ
 ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਚੋਂ
 ਜਲਣ ਨਾ ਗਈ
 ਪਰਤ ਗਏ ਜੇ ਧਰਤੀ ਤੇ
 ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਲੱਗੇ
 ਰੁੱਖ ਉਤੇ ਕਰੂੰਬਲ ਬਣ ਕੇ ਫੁੱਟਿਆ ਸੀ
 ਉਹ ਰੁੰਡ ਮਰੁੰਡ ਹੋਏ ਰੁੱਖ ਤੇ ਬੈਠੇ ਪੰਛੀ
 ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੀਅ ਆਇਆ ਆਖਣਗੇ
 ਕੁਝ ਕਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ।

ਪਰਵਾਸ ਭਾਵੇਂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਨਿੱਜੀ ਲੋੜਾਂ-ਥੋੜ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਹੋਵੇ ਜਾ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੌਖਾ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਨਿਰਬਾਹ ਲਈ ਪੂਰਨ ਸੁਰੱਖਿਆ ਭਾਲਣ ਹਿੱਤ ਪੁੱਟਿਆ ਕਦਮ ਹੋਵੇ, ਇਸਦੇ ਕਾਰਨ ਕਈ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਸਹਿਣੀਆਂ ਪੈਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਪਣੀਆਂ ਹਸਰਤਾਂ ਤੇ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਬਹੁਭਾਂਤੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਮਾਨਸਿਕ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਵੀ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀਣ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਗ਼ੈਰ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਜਿਨਸ ਵਾਂਗ ਵਿਕਣਾ ਬੇਬਸੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਅਰਥਚਾਰੇ ਵਿਚ ਕਦਮ ਕਦਮ ਤੇ ਬੇਕਾਬੂ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੈ। ਇਸ ਬੇਬਸੀ ਵਿਚ ਅਣਇੱਛਤ ਕਾਰਜ ਕਰਦਿਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:-

ਪੰਜ ਦਿਨ ਨੱਸਿਆ ਕੰਮ ਨੂੰ ਛੇਵੇਂ ਦਿਨ ਸਟੋਰ
 ਸੱਤਵਾਂ ਕੱਢਿਆ ਝੂਰ ਕੇ ਮੈਂ ਬੰਦਾ ਨਾ ਢੋਰ।
 ਨੀਲੀ ਬੇਰੀ ਤੋੜਦੀ ਸੀਬੋ ਛੈਲ ਛਬੀਲ
 ਦੇਖੀਂ ਰੂਹ ਮਾਸੂਮ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਨਾ ਜਾਏ ਨੀਲ ।

ਉਪਰੋਕਤ ਕਾਵਿ ਟੋਟੇ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾ ਰਹੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕਠੋਰਤਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਰਥਿਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪੈਂਦਾ ਹੋਇਆ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਇੱਛਤ ਯਥਾਰਥ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਉਚਾ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ, ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਭੇਡ ਚਾਲ, ਦਿਨ ਰਾਤ ਦੀਆਂ ਸਿਫਟਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਕੰਮ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਹਨ ਜੋ ਮੋਹ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਧਰੋਂ ਪੌਂਡ ਜਾਂ ਡਾਲਰ ਕਮਾ ਕੇ ਇਧਰਲੇ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਰੋਗਬ ਜਮਾਉਣ ਲਈ ਪਰਵਾਸੀ ਦਿਨ ਰਾਤ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਡਾਲਰਾਂ ਦੀ ਚਕਾਚੌਂਪ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਜੋ ਅਸਲੀਅਤ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਹਨ। ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦਾ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਕਾਵਿ ਟੋਟਾ ਉਸ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ:-

ਦਾਹੜੀ ਮੁੱਛਾਂ ਭਿੱਜੀਆਂ ਬਰਫ ਚ ਖੁੱਭੀ ਲੱਤ
 ਲੋਕੀ ਆਖਣ ਜਾ ਪਿਆ ਸੁਰਗਾ ਦੇ ਵਿਚ ਜੱਟ ।

ਪਰਵਾਸੀ ਕਾਵਿ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕਤਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਸੰਕਟਮਈ ਭੱਜ ਦੌੜ ਵਾਲੀ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਮਸ਼ੀਨ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਅਪੂਰਨਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਗੂੜ੍ਹੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨਾਲ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਯੋਗਹੀਣਤਾ ਦਾ ਬੋਧ, ਸੈ-ਖੰਡਿਤ ਆਦਿ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਯੋਗਹੀਣਤਾ ਭਾਵ ਅਸਮਰੱਥਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਹੀਣਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਕਸ਼ਟਦਾਇਕ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲਾਚਾਰ ਅਤੇ ਬੇਵੱਸ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਹੋਂਦ ਕਿਸੇ ਗ਼ੈਰ ਤੇ ਉਪਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸੰਸਥਾ ਮੂਲਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੁਆਰਾ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋ ਕੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਉਤਪੇਤ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਨਿਰੂਪਤ ਬੇਬਸੀ ਅਜੇਹੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੈ, ਜੋ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਉਪਰੰਤ ਜਿਉਣ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਭੋਗਦਾ ਮਨੁੱਖ ਪਰਵਾਸੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਭੂਗੋਲਿਕ, ਸਮਾਜਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਅਣਇੱਛਤ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਬਸੀ ਨੂੰ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਡਬਲ

ਅਧਿਆਇ-10: ਨਵਤੋਜ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਲੀਲਾ” ਦਾ ਥੀਮਕ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ

ਸ਼ਿਫਟਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਉਹ ਬਦਤਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਾਚਾਰੀ ਅਤੇ ਬੇਬਸੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਓਪਰੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਉਪਰੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਓਪਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਨੇਮ ਬੱਧ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਪੂਰਾ ਅਸਤਿਤਵ ਖੰਡਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:-

ਹਰ ਸਵੇਰ
ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਮਾਲਕ ਕੋਲ ਹੀ
ਵੇਚ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ
ਅਤੇ ਅੱਠ ਘੰਟੇ ਉਸਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ...
ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜਦੋਂ
ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋਲ ਮੁੜਦਾ ਹਾਂ

ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਰੂਹ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਝਾਕਦਾ ਹਾਂ
ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ...
ਅਸੀਂ ਦੋਨੋਂ ਮਿਲਕੇ
ਇਕ ਹੋਰ ਦਿਨ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸੋਗ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ।

ਉਪਰੋਕਤ ਕਾਵਿ ਸਤਰਾਂ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸਮਾਜਕ ਆਰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਕਠੋਰ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਸ਼ਾਦ ਅਤੇ ਬੇਬਸੀ ਭੋਗਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦੀਆਂ ਸੂਚਕ ਹਨ, ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾ ਰਹੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਇੱਛਤ ਯਥਾਰਥ ਸੀ। ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕੋਨੇਡਾ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਡਾਲਰ ਕਮਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਆਪਣਾ ਵਤਨ, ਆਪਣੇ ਸਾਕ ਸੰਬੰਧੀ, ਆਪਣੇ ਸ਼ਰੀਕ ਆਦਿ ਸਭ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਨਾ ਸਿਰਫ ਜਿਉਂਦਾ ਸੀ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਯਾਦ ਆ ਕੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਵੀ ਕਰਦਾ ਸੀ:-

ਮੇਰੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਵੀ
ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ ਹੀ
ਯਾਦਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਦੱਬਿਆ ਹੈ
ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ
ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ
ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ
ਮਿੱਲਰ ਗੰਜ ਦੀਆਂ...
ਹਰ ਯਾਦ ਦਾ ਆਪਣਾ
ਕੱਦ
ਰੰਗ
ਸਵਾਦ ਤੇ
ਅੰਦਾਜ਼ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਇਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਾਲ ਏਧਰਲੀ ਅਤੇ ਓਧਰਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਰਹਿਤਲਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਬਰਫ ਹੇਠ ਦੱਬਿਆ ਸਿੱਲ੍ਹਾ ਸਿੱਲ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ । ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਦੇ ਇਸ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਬਰਫ ਦੇ ਮੈਟਾਫਰ (ਰੂਪਕ ਅਲੰਕਾਰ) ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਜਿਸਦੀ ਸੀਤ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਾਅ, ਨਿੱਘ, ਹੁਲਾਸ ਦਮ ਤੋੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ: -

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ
ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ
ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ
ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਏ
ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬਰਫ ਬਹੁਤ
ਪੈਂਦੀ ਹੈ

ਘਰਾਂ ਤੇ ਬਰਫ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਬਰਫ
ਰੂਹਾਂ ਤੇ ਬਰਫ
ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਰਫ ਬਰਫ...

ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ
ਤੇ ਕਿਹਾ
ਨਾਦਾਨ ਨਾ ਬਣ
ਉਥੇ ਬਰਫ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੈ ।

ਸੱਭ ਤੋਂ ਦਿਲਚਸਪ ਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲੂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਏਧਰਲੇ ਹਰੇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਰਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੂਰਬੀ ਬੰਦੇ ਲਈ ਅੱਜ ਵੀ ਇਹ ਪੱਛਮ ਬਹਿਸ਼ਤ ਵਰਗਾ ਹੈ, ਇਕ ਸੁਪਨ ਸੰਸਾਰ ਡਾਲਰੀ ਚਕਾਚੌਂਧ, ਜਿਸਮਾਂ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਖੇਡ, ਸਾਫ ਸਫਾਈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਉਨਤੀਆਂ ਹਰੇਕ ਅਨਪੜ੍ਹ, ਅੱਧਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਜਾਦੂ ਨਾਲ ਚਕਾਚੌਂਧ ਕਰੀ ਬੈਠੀਆਂ ਹਨ ਉਥੋਂ ਦਾ ਵਿਕਸਿਤ ਮਾਹੌਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਅਵਿਕਸਿਤ ਮੁਲਕ ਦੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਏਧਰ ਬੈਠੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪੰਜਾਬੀ ਇਹ ਸਾਰੇ ਅਖਾਉਤੀ ਨਜ਼ਾਰੇ ਦੇਖਣ ਲਈ ਹਰ ਹਰਬਾ ਜਾਇਜ਼ ਚਾਹੇ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਵਰਤ ਕੇ ਓਧਰ ਪਹੁੰਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਮਨੁੱਖ ਜਦੋਂ ਦਾ ਵਸਤੁਪਾਲਕ ਸਭਿਆਚਾਰ (Materialistic Culture) ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਿਆ ਹੈ ਆਰਥਿਕ ਤਰੱਕੀ ਉਸ ਲਈ ਮਿਰਗ ਛੱਲ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਆਰਥਿਕ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਪੁਲਾਘਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੁੱਟ ਰਿਹਾ, ਸਗੋਂ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਛਾਲ ਟਿਕਾਣੇ ਵੱਜ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੀ ਭਟਕਣਾ ਪੱਲੇ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਉਚਾ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀਆ ਨੇ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਟੱਪਣ ਵਾਲੀ ਛਾਲ ਮਾਰੀ ਪਰੰਤੂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਉ, ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੱਟ ਵੀ ਵੱਡੀ ਵੱਜੀ ਹੈ:-

ਟੱਪਦਾ ਸੂਏ ਕੱਸੀਆ ਗਿਆ ਸਮੁੰਦਰ ਟੱਪ ।
ਵੱਡੀ ਛਾਲ ਜੇ ਮਾਰੀਏ ਵੱਡੀ ਲੱਗਦੀ ਸੱਟ ।

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਗੱਲ ਰੋਟੀ ਦੀ ਸੀ
ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ
ਆਡ ਵਾਂਗ ਟੱਪ ਆਏ
ਇਸ ਕਿਨਾਰੇ ਰੋਟੀ ਤਾਂ ਮਿਲੀ
ਪਰ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ
ਮਦਾਰੀ ਦੇ ਰਿੱਛ ਵਾਂਗ
ਨਾਚ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।

ਪਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਵਾਸੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਦੇ ਉਸ ਆਦਰਸ਼ਕ ਬਿੰਬ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਚੌਰਾਹੇ ਭੰਨਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੀ ਖੁੜ੍ਹਾਂ ਮਾਰੀ, ਭੁੱਖਾਂ ਮਾਰੀ, ਬੰਧਨਾਂ ਤੇ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਸਰਾਪੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਲਈ ਦਿਲਕਸ਼ ਅਜੂਬਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਕਵੀ ਦੀ ਇਹ ਅੰਤਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤਿਅੰਤ ਮੁੱਲਵਾਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਨੇ ਸਵਰਗੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਭੁਲਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਦਾ ਹੀਜ ਪਿਆਜ਼ ਨੰਗਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਵਿਚਰਦੇ ਇਹ ਕਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਆਪਣਾ ਵਤਨ ਛੱਡਕੇ ਓਧਰ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਗਏ, ਇਹ ਨਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਓਧਰ ਫਿੱਟ ਕਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਨ ਜੋਗੇ ਰਹੇ:-

ਮੈਂ ਗਮਲੇ ਵਿਚ
ਲਾਇਆ ਬੂਟਾ ਹਾਂ
ਮੇਰੀਆ ਜੜ੍ਹਾਂ
ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ
ਮਾਂਗਵੀਂ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਹਨ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸੰਕਟਮਈ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਅਹਿਮ ਪੱਖ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸਭਿਆਚਾਰ-ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਮੁੱਲ ਵਿਧਾਨ ਹਨ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਉਨਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਕਦਰਾ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਵਿਧੀ ਵਿਧਾਨ ਹੈ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਹਰ ਸਮੇਂ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਵਾਪਸ ਪਰਤਿਆ ਜਾਵੇ, ਜੋ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ:-

ਬੱਚੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁੰਦਰਾਂ ਰੱਖਾਂ ਕਿ

ਸੈਂਡਰਾ?
ਬੱਚੀ ਨੇ ਕਿਲਕਾਰੀ ਜਿਹੀ ਮਾਰੀ ਹੈ
ਜਿਵੇਂ ਪੁੱਛ ਰਹੀ ਹੋਵੇ:
ਸੁੰਦਰਾਂ ਕਿ ਸੈਂਡਰਾਂ?
ਬੱਸ ਕੁਝ ਈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੈ
ਸੁੰਦਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ,
ਲਾਜ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਭਰ ਜਾਵੇਗੀ...
ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਈ
ਹਰ ਮੁਸਕਾਨ ਦਾ ਸ਼ਹਿਦ...
ਅੰਦਰੇ ਜਜ਼ਬ ਕਰ ਲਵੇਗੀ
ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਰਮਾਵੇਗੀ
ਮਾਂ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਸੁੰਦਰਾਂ...
ਕੁਝ ਈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਐ
ਸੈਂਡਰਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ
ਚੈਰੀਆ ਰਸ ਜਾਣਗੀਆਂ
ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਈਆਂ ਮੁਸਕਾਨਾਂ ਵਿਚ
ਆਪਣੀ ਮੁਸਕਾਈ ਥਰਕਾ ਦੇਵੇਗੀ...
ਮਾਂ ਦੇ ਭੋਲੇਪਣ ਤੇ

ਨਿਰਫਲ ਜਿਹਾ ਹੱਸੇਗੀ
ਤੇ ਕਹੇਗੀ:
ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਮੰਮੀ
ਤੇਰੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਰੰਗ ਹੋਰ ਸੀ
ਮੇਰੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਰੰਗ ਹੋਰ
ਵਿਚਾਰੀ ਮੰਮੀ ਦੀ ਕੁਮਾਰੀ ਸੈਂਡਰਾਂ
ਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਸੈਂਡਰਾਂ।

ਇਥੇ ਸੁੰਦਰਾਂ ਪੂਰਬ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸ਼ਰਮ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਨੋਤਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜਦੀ ਹੈ ਸ਼ਰਮ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਉਹਲੇ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਹਲਾ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਘਟਨਾ ਚੱਕਰ ਵਿਚੋਂ ਪਾਪ ਤੋਂ ਬਚਾ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਪੂਰਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸੈਕਸ ਨੂੰ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਪੱਛਮ ਵਾਲੇ ਇਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਆਧੁਨਿਕ ਅਚਟਾਨਿ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਸੈਂਡਰਾਂ ਪੱਛਮੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੀ ਹੋਈ ਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮਾਨਣ ਦੀ ਲੋਚਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਭੋਲੇਪਣ ਤੇ ਹੱਸਦੀ ਹੈ।

ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਇਹ ਖ਼ਾਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸੈਟਲਰ ਬਣ ਕੇ ਵੀ ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਜਾਗੀਰੂ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫੈਲਾਅ ਮੱਧਯੁੱਗ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੁਪਨੇ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਪੱਛਮ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਜੜ੍ਹਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਪੂਰਬੀ ਅਤੀਤ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਪਰਸਪਰ ਟੱਕਰ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦਵੰਦ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ:- ਕਿਸੇ ਇਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚੋਂ ਜੰਮੇ ਪਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਦੂਸਰੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਵੱਸਦਿਆਂ ਉਸਦੇ ਵਿਧੀ ਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਉਵੇਂ ਹੀ ਅਪਣਾ ਲੈਣਾ ਸੌਖਿਆ ਹੀ ਮੁਮਕਿਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਇਸ ਲਈ ਇਕ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।¹²

ਪਰਵਾਸੀ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਰੇ, ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਉਹ ਛੱਡ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਹੁਣ ਉਸਦਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਜਿਸ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਉਹ ਆਇਆ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ, ਉਸਦਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੀ। ਇਹ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਅਤੀਤ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਵਿਰੋਧਾਂ ਦੀ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਨਾਲ ਹੀ ਪਰਚਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਹ ਫਿਤਰਤ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸਨੇ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੇਬੱਸ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਹੈ ਵਰਤਮਾਨ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਦੇ ਗਣ ਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ, ਤਦ ਉਹ ਅਤੀਤ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਮਨਭਾਉਂਦਿਆਂ ਸਾਗਰਾਂ ਵਿਚ ਤਾਰੀਆਂ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਰਾਹਤ ਅਤੇ ਜਿੱਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਨ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਲੀ ਰੁਮਾਂਟਿਕਤਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਸਾਰਥਕਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਵਰਤਮਾਨ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਚੁਣੌਤੀਆ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਉਸਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਭੂਤ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਤੇ ਮਾਣਮੱਤੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਤਾਰੀਆਂ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਭੂਤ ਨੂੰ ਯਾਦ

ਕਰਕੇ ਭੂਤ ਦੀ ਪੁਨਰ ਸੁਰਜੀਤੀ ਅਤੇ ਭੂਤ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਨਾ ਉਸਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇਸ ਸਮਾਜਕ ਵਸਤੂ ਦਾ ਕਾਵਿਕ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਬਾਬੂਬੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਉ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦਰਮਿਆਨ ਵਤਨ ਦੀ ਯਾਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਧਰਵਾਸ ਦੇਂਦੀ ਹੈ:-

ਵੈਨਕੂਵਰ:

ਜੁਲਾਈ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਾਮ:
ਬਾਹਰ ਕਿਣ ਮਿਣ ਕਣੀਆਂ
ਵਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ
ਕੁਝ ਵੀ ਨਵਾਂ ਨਹੀਂ
ਮੀਂਹ ਦੇ ਵਰੁਨ ਵਿਚ...
ਉਝ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਵਾਂ ਨਹੀਂ
ਇਹਨਾਂ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ
ਸਿਵਾਏ ਉਹਨਾਂ ਮਲਵਈ ਯਾਦਾਂ ਦੇ
ਜੋ ਬੁੰਦ ਬੁੰਦ ਇਹਨਾਂ ਚੋ
ਵਰੁਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ ਤੇ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਇਰ ਆਪਣੀ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਛੋਕੜ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪਰਵਾਸੀ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਰੁਦਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਦੀ ਸੁਰ ਕੁਝ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਆਮ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਾਲਾ ਵੇਰਵਾ ਜਾਂ ਉਦਰੇਵਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਚੇਤਨ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਜ਼ਿਹਨੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹਨ। ਕਵਿਤਾ ਅਪਣਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਮੋਹ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਤੰਦਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪੀਡਾ ਕਰਕੇ ਹੌਸਲਾ ਬੁਲੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਬਣਦੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਆਪਣਿਆਂ ਤੋਂ ਹਮਦਰਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਦਾ ਰੁਦਨ ਜਾਂ ਵਿਚਲਾਪ ਹੈ।

ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਬਹੁਤੇ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਵਾਂਗ ਉਦਰੇਵੇਂ ਅਤੇ ਹੋਰਵੇ ਦੇ ਚੱਕਰਵਿਊ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਫਸਦਾ, ਕੇਵਲ ਜ਼ਿਹਨੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੋਰਵਾ (Nostalgia) ਅਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ (Distress) ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵੱਖਰੀਆਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਮਨੋਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਹਨ:-

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਰੋਡੇ ਤੋਂ

ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ
ਮੇਰਾ ਪਿੰਡ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ
ਵੜ ਗਿਆ ਸੀ
ਤੁਰਨ ਵੇਲੇ
ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ
ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ ਸੀ
ਮੈਂ ਦੁਨੀਆ ਦੇ
ਜਿਸ ਕੋਨੇ ਚ ਵੀ ਗਿਆ
ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਤੇ
ਮਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਰਿਹਾ
ਮੈਂ ਉਸਦੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ
ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ
ਮੈਂ ਜਿਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਗਿਆ ਹਾਂ
ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦਾ
ਸੁਆ ਬਣ ਕੇ ਵਗਿਆ ਹਾਂ ।

ਨਵਤੇਜ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਭਰਿਆ ਪੂਰਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਜਾਂ ਮਿੱਟੀ ਰੂਪੀ ਮਾਂ ਦਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਵਤੇਜ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਵਾਲੀ ਪਰੰਪਰਾ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਪਰਾਈਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਤੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਢਾਲਦਾ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਔਕੜਾਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਤੋਂ ਖੌਫ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ। ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਿਛੜਨਾ ਉਸ ਲਈ ਝੋਰਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸ਼ਕਤੀ/ਤਾਕਤ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਪੱਛਮ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਨੇ ਚਾਹੇ ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਤਾਂ ਲੈ ਆਈ ਹੈ, ਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਰਾਤਾਂ ਦੀ ਨੀਂਦ ਅਤੇ ਦਿਨ ਦਾ ਚੈਨ ਖੋਹ ਲਿਆ ਹੈ। ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਮਨੁੱਖ ਖੁਦ ਮਸ਼ੀਨ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਵੀ ਉਸਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਮਨੁੱਖ

ਅਧਿਆਇ-10: ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਲੀਲਾ” ਦਾ ਥੀਮਕ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ

ਅਧਿਐਨ

ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤੁਲਨ ਡੋਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਵਧ ਰਹੇ ਲਾਲਚ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਮਸ਼ੀਨੀ ਪੁਰਜੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਨੇ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦਿਆਂ ਮਸ਼ੀਨੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੇ ਹੰਢਾਏ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ:-

ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ

ਮੈਂ ਮਸ਼ੀਨ ਜਿਹਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹਾਂ
ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਮੇਰੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹੇ
ਇਹ ਕਿਸੇ ਰੋਬੋਟ ਵਾਂਗ ਚਲਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਕਾਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੇ ਜਾਬਰ ਜਰਵਾਣੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਜੋ ਵੀ ਨਹੁੰਦਰਾਂ ਤੇ ਨਸ਼ਤਰਾਂ ਚੋਬਦੇ ਰਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮੋ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਡੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅੱਜ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਦਿਸਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਅੰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜਾ ਬਹੁਤ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸੁਦੇਸ਼ੀਕਰਨ ਦਾ ਅਮਲ ਜੱਦੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁਮਕਿਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਪਰਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਹਾਜ਼ਰ ਖੜ੍ਹੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੇਬੱਸ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੈ, ਇਸੇ ਬੇਬਸੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਹੈ:-

ਬੇਰੀ ਤੋੜਦੀਏ

ਮੇਰੀ ਕਮਲੀਏ ਰਮਲੀਏ ਭੈਣੇ
ਇਹ ਬੇਰੀ ਨਹੀਂ ਬੈਰੀ ਹੁੰਦੀ ਐ
ਮੇਰੀ ਕ੍ਰਿਸਮਿਸ ਬੋਲਦੀਏ
ਕਮਲੀਏ ਰਮਲੀਏ ਭੈਣੇ
ਇਹ ਮੇਰੀ ਨਹੀਂ ਮੈਰੀ ਕ੍ਰਿਸਮਿਸ ਹੁੰਦਾ ਐ।

ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਦੇ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਸਹਿਮ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਉੱਭਰਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਉਪਰੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਝੁਰਮਟ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਇਕ ਵਿਚਾਰੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਦਬਾਓ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਘੁਸਪੈਠ ਦਾ ਖਤਰਾ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਦਲਾਉ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਤੇ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਦੇ ਬਦਲ ਜਾਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਦਲ ਰਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਵਿਚੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਚੇਤੰਨ ਵੀ ਹਨ ਕਿ ਬੋਲੀ ਦਾ ਮੋਹ ਐਨਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟਦਾ, ਪਰੰਤੂ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਲਗਾਤਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪਰਾਈਆਂ ਰਹਿਤਲਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰੇ ਤਾਂ ਫਰਕ ਤਾਂ ਪੈਂਦਾ ਹੀ ਹੈ:-

ਮੇਰਿਆ ਪੜਿਆ ਲਿਖਿਆ

ਅਨਪੜ੍ਹ ਜਿਹੇ ਵੀਰਾ
ਬੇਰੀ ਹੋ ਜਾ ਬੈਰੀ
ਇਹ ਤਾਂ ਟੁੱਟਦੀ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ

ਬੋਲੀ ਦਾ ਮੋਹ ਐਨਾ ਸੌਖਾ

ਕਦ ਟੁੱਟਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਵੱਸਣਾ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਔਖਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਮੁਲਕ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਫਿੱਟ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸਨੇ ਸਮੇਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਖੁਦ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਜਾਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਢਾਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਪਰਾਇਆ ਮੁਲਕ ਸਾਮਰਾਜੀ ਗੌਰਵ ਤੇ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੀ ਹਉਮੈ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਮੱਸਿਆ ਹੋਰ ਵੀ ਜਟਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਉੱਤਮ ਨਸਲ ਦੇ ਅਭਿਮਾਨੀ ਲੋਕ ਪਰਾਏ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੀਣਾ ਹਰਾਮ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਸ ਅਭਿਆਨ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਲੋਕ ਹੀ ਸਾਰਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਅਮਨ ਚੈਨ ਵਿਘਾੜ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਚਿੱਟੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਤਕਰੇ ਭਰਪੂਰ ਵਿਵਹਾਰ ਪਰਦੇਸੀ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਡੁਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਹੀਣ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:-

ਉਥੇ ਵਤਨ ਲੱਗਿਆਂ ਉਹ ਆਪਣਾ
ਖਾਨਦਾਨ ਪਰਖਦੇ ਐ
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਕਦੇ ਐ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ
ਭੁੱਖ ਤ੍ਰੇਹ ਨਾਲ ਮੁਰਛਤ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗੀ
ਮਾਂ ਦਾ ਬੱਚਾ ਹੋਵਾਂ ।

ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਗੋਰੀ ਨਸਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਭੂਤਕਾਲ ਵਿਚ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਗੁਲਾਮਾਂ ਅਤੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਵਾਲੇ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਅਵਸ਼ ਅਸਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਭਾਗ ਬਣ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀਣ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਛੋਟੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਸੀ । ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਝੱਲਣਾ ਪੈਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ।

ਕੇਨੇਡਾ ਵਿਚ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਡੰਗ ਕੁਝ ਘੱਟ ਸਨ । ਪਰ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿਚ ਤਾਂ ਏਸ਼ੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਪੈਰ ਪੈਰ ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੇਨੇਡਾ ਬੈਠੇ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਵਾਪਰੇ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਦਾ ਰੁਦਨ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾਂ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈਬੰਦਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਲਮ ਅਭਿੰਨ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੀ:-

ਲੰਡਨ ਵਿਚ
ਜਦੋਂ ਅੱਭੜਵਾਹੇ ਉੱਠ ਕੇ ਉਹ
ਖੁੱਸੀ ਸ਼ਹਾਨੀਅਤ ਦਾ ਮਾਤਮ ਕਰਦੇ ਹਨ
ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਫਿਰ ਗੁਲਾਮਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ
ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ
ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਦੁੱਖ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ
ਬਾਈਬਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦਾ
ਸਿਲਸਿਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ
ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਸ਼ੁਦਰਾਂ ਦੀ ਸਰੋਣੀ ਵਿਚ,
ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ।

ਪਰਵਾਸ 'ਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਚਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਆਪਣਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ । ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਉਹ ਹੱਡ ਭੰਨਵੀਂ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦਾ ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਦੇ ਕਾਲ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੋਂ ਵਿਰਵਾ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਹੈ, ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਵਿਹਲ ਕੱਢਣ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਕੱਟਣਾ, ਹੱਛਾਉਣਾ ਅਤੇ ਇਸ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਕਾਵਿ ਚਿੱਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ:-

ਮੈਨੂੰ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ
ਸਵੇਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਰੰਗ ਵੇਖਣ ਦੀ...
ਬਹੁਤ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ
ਨਿੱਕੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਹਾਸਾ ਵੀ
ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ
ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ
ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ ਕਦੋਂ
ਬੋਲਿਆ ਸੀ
ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਕਦੋਂ
ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ

ਉਸਦੇ ਗੁਲਾਬੀ ਹੋਠਾਂ ਤੇ
ਪਹਿਲੀ ਮੁਸਕਾਨ
ਕਦੋਂ ਆਈ ਸੀ ।

ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਭੂ-ਹੋਰਵੇ ਅਤੇ ਬੇਗਾਨਗੀ ਵਰਗੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਭੂਮੀ ਨਾਲ ਮੋਹ-ਮਮਤਾ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਿੱਜੀ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ

ਅਧਿਆਇ-10: ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਲੀਲਾ” ਦਾ ਥੀਮਕ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ

ਅਜਿਹੇ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਘਰ ਤੋਂ ਸਕੂਲ, ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਅਨੁਭਵ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਵਿੱਥ ਜਾਂ ਦੂਰੀ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਨੇ ਲੋਕ-ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਟੱਪਦਾ ਸੁਏ ਕੱਸੀਆਂ ਗਿਆ ਸਮੁੰਦਰ ਟੱਪ ਵੱਡੀ ਛਾਲੂ ਜੇ ਮਾਰੀਏ ਵੱਡੀ ਲੱਗਦੀ ਸੱਟ॥

ਪਰਵਾਸੀ ਬੰਦੇ ਦਾ ਸੰਕਟ ਆਰਥਿਕ ਨਾਲੋਂ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉਦਾਸ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਵੀ ਇਕੱਲਤਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮਾਜਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲੀ ਹੈ ਜਿਸ - ਡੁੱਲ੍ਹਾ ਮੇਲ ਜੇਲ ਸੰਭਵ-ਵਿਚ ਉਹ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਦਵੰਦ ਨੂੰ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਦਰੀ ਗਲੀਚੇ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਛੱਤ ਚੋਂ ਦਿਸੇ ਅਕਾਸ਼ ਮਹਿਲਾਂ ਸ਼ਾਨਾਂ ਵਾਲਿਆ ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਐਡ ਉਦਾਸ

ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਤਾਪ, ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਘੋਖਣੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਖੜਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਦਵੰਦਾਤਮਕ ਸਥਿਤੀ ਲਈ ਕੌਣ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਜੇ ਬੰਦਾ ਦੂਜਿਆਂ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਅੱਡਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਸ ਤੇ ਡੂੰਘੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਦਾੜੀ ਮੁੱਛਾਂ ਭਿੱਜੀਆਂ ਬਰਫ ਚ ਖੁੱਭੀ ਲੱਤ

ਲੋਕੀ ਆਖਣ ਜਾ ਪਿਆ ਸੁਰਗਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਜੱਟ

ਨੀਲੀ ਬੇਰੀ ਤੋੜਦੀ ਸੀਬੇ ਛੈਲ ਛਬੀਲ

ਦੇਖੀਂ ਰੂਹ ਮਾਸੂਮ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਨਾ ਜਾਏ ਨੀਲ

ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਭੂ-ਹੋਰਵੇ ਅਤੇ ਬੇਗਾਨਗੀ ਵਰਗੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਮਮਤਾ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਿੱਜੀ-ਭੂਮੀ ਨਾਲ ਮੇਰ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹੇ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਘਰ ਤੋਂ ਸਕੂਲ, ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਦੀ ਯਾਤਰਾ

ਦੌਰਾਨ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਅਨੁਭਵ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਵਿੱਥ ਜਾਂ ਦੂਰੀ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਨੇ ਲੋਕਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿੱਚ- ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਟੱਪਦਾ ਸੁਏ ਕੱਸੀਆਂ ਗਿਆ ਸਮੁੰਦਰ ਟੱਪ ਵੱਡੀ ਛਾਲੂ ਜੇ ਮਾਰੀਏ ਵੱਡੀ ਲੱਗਦੀ ਸੱਟ

ਪਰਵਾਸੀ ਬੰਦੇ ਦਾ ਸੰਕਟ ਆਰਥਿਕ ਨਾਲੋਂ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉਦਾਸ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਵੀ ਇਕੱਲਤਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮਾਜਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲੀ ਹੈ ਜਿਸ - ਡੁੱਲ੍ਹਾ ਮੇਲ ਜੇਲ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ - ਵਿਚ ਉਹ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਦਵੰਦ ਨੂੰ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਦਰੀ ਗਲੀਚੇ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਛੱਤ ਚੋਂ ਦਿਸੇ ਅਕਾਸ਼ ਮਹਿਲਾਂ ਸ਼ਾਨਾਂ ਵਾਲਿਆ ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਐਡ ਉਦਾਸ

ਆਰਥਿਕ ਸੰਪੰਨਤਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਲੋੜ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਮਾਇਆ ॥ ਵਧਾ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਬਣ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਉਸ ਲਈ ਸਦਾਚਾਰਕ ਗਰੀਬੀ ਬਲਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮਾਇਆ ਦੀ ਲੋੜ ਅਤੇ ਭੁੱਖ ਦੇ ਦਵੰਦ , ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੇਤੰਨ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ

ਉਹ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਰੁਚੀਆਂ ਨੂੰ ਆ ਕਾਵਿ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚੋਂ ਪਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਆਚਰਣ ਪਤੀ ਜੈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਆਪਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਪੁੱਛ ਲਵਾਂਗੇ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸੁੰਦਿਆਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਗਰੀਬ ਤਾਂ ਨੀ ਹੋ ਗਿਆ ਰੱਜ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਪਿਛੋਂ ਉਹਦੀ ਭੁੱਖ ਹੋਰ ਤਾਂ ਨੀ ਵਧ ਗੀ

(ਲੀਲਾ, ਪੰਨਾ -966) ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਦਵੰਦਾਤਮਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਤਾਂਘ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਰੁਚੀ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਧਦੀ ਰੁਚੀ ਨੂੰ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਤਾਂਘ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤਭੂਮੀ ਤੋਂ ਵਿਛੜਨ ਦੇ ਦਵੰਦ ਨੂੰ ਬੜੀ ਭਾਵ ਪੂਰਤ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਆਪਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਪੁੱਛ ਲਵਾਂਗੇ। ਜੇ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਮੁਲਕ ਦਾ ਟਿਕਟ ਲਿਆ ਕੇ ਫੜਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਚੁਪ ਚਾਪ ਜਹਾਜ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਸਦਾ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਜਾਵੇਗਾ।

ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਸੰਕਟ ਵਿਚ ਤ ਮਾਪੇ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਕਰਨ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਹਜਾਰਾ ਸਿੰਹੂ ਵਿਤਾ ਵਿਚ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਰੋਡੇ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਗਰੀਬ ਬੰਦੇ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚੋਂ ਮਨੋ ਕਲਪਨਾ ਦੁਆਰਾ ਅਜਿਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਤਾਂਘ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹਜਾਰਾ ਸਿੰਹੂ ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਮਨ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਯਥਾਰਥ ਚਿਤਰ ਕਵੀ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਚਿੱਤਰਿਆ ਹੈ।

ਜੇ ਦਾਤੇ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੋ ਜੇ

ਤਾਰੇ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਹੋ ਜੇ

ਕੁੜੀ ਸੁਰਗਾਂ ਚ ਜਾ ਪਵੇ ਮੁੰਡਾ ਬਾਹਰੋਂ ਆਇਆ

ਬਣਦਾ ਤਵਦੈ

ਘਰ ਬਾਰ

ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀਆਂ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਕਸਰ ਨੀ .....

ਨਾਲੇ ਸਰੀਕਾਂ ਕੰਜਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜੂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਤਾਂ,

ਗੱਲਾਂ ਬਣਦੇ ਫਿਰਦੇ ਐ

ਗੁਰੂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਾਰਜ ਸਿਰਜੇ ਚਾੜ੍ਹ ਦੇ ਇਕ ਬਾਰ ਬਸ .....

ਪਰਵਾਸ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ (ਸਮਾਜਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਗੀਣਤਾ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰੇ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਪਹਿਲੀ ਵਤਨ ਫੇਰੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਤਾਂਘ ਪਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਪ੍ਰਭੂ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ਕਦੋਂ ਮੇਰਾ ਦੇਸ਼

ਆਪਣੀ ਗੈਰਤ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਤੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠ ਕਰੇਗਾ

ਕਦੋਂ ਮੇਰੇ ਵਤਨ ਦੇ ਲੋਕ

ਸੱਚੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਵਿਚ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹਣਗੇ

ਕਦੋਂ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਾਸੀ

ਮੇਰੇ ਪਰਦੇਸੀ ਹੋਣ ਤੇ

ਅਧਿਆਇ-10: ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਲੀਲਾ” ਦਾ ਥੀਮਕ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ

ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਕੋਰਾ ਕਰਨਗੇ

ਕਦੇ ਅਸੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ

ਹਿੱਕਾਂ ਚੌੜੀਆਂ ਕਰਕੇ ਤੁਰ ਸਕਾਂਗੇ

ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਤਾਂਘ ਰੱਖਣ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ , ਹੋਇਆ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ‘ਮੇਨ ਸਟਰੀਟ ਤੇ ਮਿਲਣੀ’ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਉਹ ਸੁਤੰਤਰਤਾਵਰੇ ਗੰਢ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਪੰਜਾਹ ਵਰੇ

ਇਸ ਵਾਰ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਿਵਸ ਉਤੇ !

ਆਪਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿਚ ਮਿਲਾਂਗੇ

ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਰਕੀਟ ਦੇ ਚੰਗੇ ਭਵਿੱਖ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਬਿਜਨਸਮੈਨਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅ ਦੇ ਚੰਗੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਵੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੂਰੀ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਫ਼ਰੋਜ਼ਰ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਕੰਢੇ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਹੀ ਕੇਂਦਰ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਉੱਤੇ ਗਰਮ ਗਰਮ ਬਹਿਸਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ।

ਸੁਪਨਾ ਕਲਪਨਾ ਅਤੇ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਦਵੰਦਾਤਮਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸੁਪਨਾ ਸਾਕਾਰ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਤੇ ਇਹ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਨਿਰੀ ਕਲਪਨਾ ਬਣਕੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਾਲਪਿਕ ਤਾਸ਼ਦੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਜੇ ਸੁਪਨਾ ਯਥਾਰਥ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਕਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਚੰਗੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦਵੰਦ ਨੂੰ ਸੁਪਨੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਉਂਜ ਮੈਨੂੰ ਪਤੈ ਤੁਸੀਂ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਮੇਰੇ ਸੁਪਨੇ ਤੇ ਹੱਸ ਰਹੇ ਹੋ, ਪਰ ਕੀ ਪਤਾ !

ਫੈਟਸੀ ਵਿਚ ਹੀ ਤਾਂ ਨਵੇਂ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਬੀਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਤੇ ਕਦੇ ਨਾ ਹੱਸੋ, ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਪਾਗਲ ਹੋਣ ਸੁਪਨੇ ਹੀ ਤਾਂ ! ਹਨ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਰਾਏ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਚਿੱਕੜ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕਢ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਸੁਪਨੇ ਹੀ ਤਾਂ ਹਨ ਜੋ ਵਿਵਰਣ ਦੀ ਵਲਗਣ ਨੂੰ , ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਜ਼ਾਲਮ ਹੋਵੇ, ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਅਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਧੱਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਤੋੜ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਭੂਤ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਦਵੰਦਾਤਮਕ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਭੂਤ ਯਾਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਮਨ ਦੀਆਂ ਘਾੜਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ‘ਕਾਨਾਫ਼ੁਸੀ’ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਭੂਤ ਦੀਆਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਤਾਜਾ ਰੱਖਣ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪਾਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਮੁਲਵਾਨ ਵਰਤੀਆਂ ਦੇ ਦਵੰਦਾਤਮਕ ਸੰਬੰਧ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਾਪਤੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਸ਼ਵ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਨਵੀਨਤਾ ਦਾ ਦਵੰਦ ਯਾਦਾਂ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸਰਦਾ ਹੈ। ‘ਰਾਹਾਂ ਦੀ ਮੂੰਹ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਯਾਦ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਯਥਾਰਥਕ ਤੇ ਸਾਰਥਕ ਦੱਸਦੇ ਹਨ

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸਿਰ ਦੇ ਕਰੇ ਲਗਦਾ ਹਾਂ

ਰਸਤਾ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ

ਪੁਰਾਣੇ ਰਾਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ

ਪੈਰ ਸਿਰ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ

ਰਾਹਾਂ ਦਾ ਭੇਦ ਉਹੀ ਜਾਣਦੇ ਨੇ
ਜੇ ਕੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਬਿੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਸਕਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਦਵੰਦ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਉਸ ਦੀ ਹੋਈ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮੁਕਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜਿਕ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਖੜਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਰਗੁਨ ਨਿਰਗੁਨ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸਰੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਤੇੜਨ ਦੀ ਤਾਘ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਗੁਣ ਆਪ ਨਹੀਂ ਚੁਣੇ

ਪਰ ਇਹ ਮੇਰੀ ਤਕਦੀਰ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ

ਮੇਰੀ ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਬੰਦੇ ਹਨ

ਮੇਰੇ ਅਸਮਾਨ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਕੰਧ ਉਸਾਰਦੇ ਹਨ

ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ

ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਦੇਖਣ

ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਤੇ ਕੀ ਸੁਣਨ

ਮੇਰੇ ਗੁਣ ਮੇਰਾ ਕਿਲਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਇਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਾਂ

ਕੈਦ ਵੀ ਆਪਣਾ ਕਿਲਾ ਆਪ ਕਿਵੇਂ ਹੋ?

ਸਭਿਅਤਾ ਅਤੇ ਸੋਚ ਦਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਆਪੀ ਚੇਤਨਾ ਦੁਆਰਾ ਵਧੇਰੇ ਸਪਸ਼ਟ ਅਤੇ ਸਾਰਥਕ ਹੋ ਕੇ ਉਘ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਚੌਗਿਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਚਿੰਤਨ ਵਿੱਚ ਗਹਿਰਾਈ ਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਆਉਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਸਕਿਆ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਵੀ ਦਵੰਦ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਵੰਦ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋਚ ਦੀ ਸੀਮਾਂ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਗੱਲ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟਾਲਣ ਦੀਆਂ ਤਜਵੀਜ਼ਾਂ ਘੜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੇਵੇਂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਜਾਤ ਦੇ ਪਰਸੰਗ ਵਿਚ ਇਸ ਦਵੰਦ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਦਵੰਦ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਅਤੇ ਨਸਲ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਵਿਚ ਸਾਂਝੇ ਲੱਛਣ ਜ਼ਰੂਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਉਪਰੋਕਤ ਤਿੰਨੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਦਵੰਦ ਹੋਰ ਵੀ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਪਾੜਾ ਇਸ ਦਾ ਪਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਆਪਸੀ ਤਾਲ-ਮੇਲ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਪੁਰਖੀ ਮੂਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਜੁੜੇ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਪ ਕੇ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸਕੂਲੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਹੈ। ਨਵਤੇਜ 3 ਨੇ ਘਰ ਤੋਂ ਸਕੂਲ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਜਾਂ ਮੁਢਲਾ " ਕਿਹਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਮੂਲ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੋਰ ਵੀ ਗੰਭੀਰ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੀ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਪਰਵਾਸ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਵਰਕੇ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਛਾਣ ਪ੍ਰਤੀ ਚਿੰਤਾ ਹੈ ਰਦਾ ਹੈ। ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਅਲਬੇਲੇਪਣ ਅਤੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਿਕ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਹਜ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦੀ ਸਹਿਜਤਾ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੇਡ ਦੀ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਥਾਂ, ਹਰ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵਿਗਸਣ ਤੇ ਮੇਲਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਪਾੜੇ ਜਾਂ ਦਵੰਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਭੁਗਤਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਵੀ ਖੇਡ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਅਧਿਆਇ-10: ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਲੀਲਾ” ਦਾ ਥੀਮਕ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ

ਬੱਚੇ ਖੇਡਣਾ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਦੇ ਭੀੜ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਹੋਣਾ

ਜਾਂ ਨਿੱਕੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜੇ ਖਿਡਾਉਣੇ ਨਾ ਮਿਲਣਾ ਉਹ ਖੁਦ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਤੀ ਵਧੇਰੇ ਚਿੰਤਾ ਪਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਉਹ ਗਮਲੇ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਬੂਟੇ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸਦੀਆਂ ਜੜਾਂ ਮਜਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਖੁਰਾਕ ਸੀਮਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ | ਸੁਭਾਵਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਫੈਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਗਮਲੇ ਵਿਚ ਲਾਏ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਮਾਲੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਬੰਦੇ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਮਰਜ਼ੀ ਜਾਂ ਪਹਿਚਾਣ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ। ਲੇਖਕ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਵੇਦਨਾ ਬੂਟੇ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਗਮਲੇ ਵਿਚ ਲਾਇਆ ਬੂਟਾ ਹਾਂ

ਮੇਰੀਆਂ ਜੜਾਂ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਾਂਗਵੀਂ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਹਨ

ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਵਿਚ ਹੈ

ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਕਮਰੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖੂੰਜੇ ਵਿਚ ਧਰ ਸਕਦੇ ਹੋ

ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹੋ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜੀਵਨ ਸੰਕਟਗਸਤ, ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਪਰਪੰਚਟੁੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰਿਵਾਰ ਇਕ ਬੱਝਵੀਂ ਇਕਾਈ ਦੇਗire ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਬਿਖਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਾਂ ਬਿਖਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਤੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਤੜਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਕ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਤੀ ਬੇਰੁਖੀ ਹੈ। ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ-ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਹੈ

ਔਰਤ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਭਾਰ ਹੇਠ ਦਬਣ ਕਾਰਣ, ਉਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਧੇਰੇ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਅਤੇ ਤਰਸਯੋਗ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਸੰਪੰਨਤਾ ਕਰਕੇ ਔਰਤ ਆਪਣੀ ਸੂਤਰ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਤੀ ਵਧੇਰੇ ਚੇਤੰਨ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਪਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਚਿੰਤਤ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੂਰਨ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਵਾਲੀ ਹੈ। “ਅਨੀਤਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਨੇ ਔਰਤ ਦੀ ਮਨਸ਼ਾ ਨੂੰ ਚਤਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਜੀਅ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪੂਰਨ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਤਾਂਘ

ਅਨੀਤਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਜਦੋਂ ਚਾਹੇ

ਕਿਸੇ ਚੈਨ ਦਾ ਗਤੀਚੱਕਰ ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਕਰ ਲਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜੀਅ ਕਰੇ ਹੱਸ ਖੇਡ ਲਵੇ

ਜਿਸ ਤੇ ਦਿਲ ਆਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੰਮ ਲਵੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਲਵੇ ਜਦੋਂ ਜੀਅ ਚਾਹੇ ਆਪਣੀ ਘੁਰਕੀ ਨਾਲ ਭਸਮ ਕਰ ਦੇਵੇ ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਅਨੀਤਾ ਬੱਦਲਾਂ ਓਹਲੇ ਮੂੰਹ ਦੇ ਕੇ ਰੋਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਹੋਂਦ ਦਾ ਹਾਮੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਘਿਰੀ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਮਰਦ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਹੀ ਨਾਰੀ ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਸਿਰਜ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਦਮਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ ਪਵੇਗਾ। ‘ਸੁਪਨਖਾ’ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਉਹ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦਾ ਹੈ।

ਨਾਰੀ ਅਜੇ ਵੀ ਹੱਸ ਸਕਦੀ ਹੈ ਉਸ ਸੋਚਿਆ ਪਰ ਉਹ ਨਾਰੀ ਜਿਹੜੀ ਮਰਦ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਹਸਦੀ ਹੈ। ਉਹ . ਹੋਠ ਹੀ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹੀ ਉਸ ਦਾਇਰੇ ਨੂੰ ਵੀ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਹੈ।

ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੇ ਦਵੰਦਮੂਲਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਔਰਤ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਿਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਕਰਕੇ ਔਰਤ (ਕਿਰਤਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ)

ਵਧੇਰੇ ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੈ। ਮਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਦੇਵੇਂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਯਸ਼ੋਧਰਾ - ਜਿਉਂਦੀ-ਜਾਗਤੀ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਦੇਸ਼, ਕਾਲ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਚਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾਰੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਜਗਤ ਦੀ ਸਿਰਜਕ ਅਤੇ ਜਿਉਂਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦਾ ਇਹ ਸਰੂਪ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਤੇ ਸੱਚਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਨਾਰੀ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਸੰਨਿਆਸ ਦੇਹਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ

ਉਹ ਜਨਮ ਜਾਤ ਧਿਆਨੀ ਹੈ

ਉਸਨੂੰ ਜਾਗਣ ਲਈ ਤਪ ਨਹੀਂ ਸਾਧਣਾ ਪੈਂਦਾ

ਉਹ ਸਦਾ ਜਾਗਦੀ ਹੈ

ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਧਰਤੀ ਵਾਂਗ ਸਿਰਜਕ ਹੈ।

ਸਿਰਜਣਾ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਸਿਰਜਣਾ ਹੀ ਉਸਦੀ ਜਾਗ

ਅਜਮੇਰ ਰੇਡੇ ਵੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਿਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਤੇ ਸੱਚੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਨਾਰੀ ਸਾਰੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉਠ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਕਾਲੀ ਮਾਂ ਕ ਵਿਚ ਉਹ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਲਈ ਫਾਂਸੀ ਲਟਕ ਦੱਖਣੀ ਅਫਰੀਕਾ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਬੈਜਮਨ ਮਲੇਇਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਤ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਔਰਤ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਿਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਲਈ ਕ੍ਰਿਤਗਤਾ ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਵੇਖੋ ਤੇਰੇ ਪੁੱਤ ਵਾਂਗਰਾਂ ਸੱਚ ਦੀ ਦੇਰ ਵੀ ਠਰ ਨਾ ਜਾਵੇ

ਸੱਚ ਨਾ ਧਰਤੀ ਵਿਚੋਂ ਉਗਦਾ

ਸੱਚ ਨਾ ਅਰਨੋਂ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦਾ

ਸੱਚ ਨੂੰ ਮਾਵਾਂ ਜਨਮ ਦੋਂਦੀਆਂ

ਦੇਵੇਂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਔਰਤ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਦਵੰਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਔਰਤ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਤਾਰਕਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਅਸੀਸ ਦੀ ਗੱਲ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਮੈਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ

ਜਿਸ ਕੋਲੋਂ ਚ ਵੀ ਗਿਆ ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਰਿਹਾ ਹੈ

ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪਰਾ .

ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜਦੋਂ ਮਸ਼ੀਨ ਮਗਰ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਦੇਖਣਾ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਸਫਰ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਮਹਾਂਨਗਰ ਸੰਯੁਕਤ ਇਕਾਈ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ ਇਸ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਮੈਂਬਰ ਹਨ। ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਸੀ ਤਾਲਮੇਲ ਵਿਚ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਬਿਖਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਅਤਾ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈ। ਮਹਾਂਨਗਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਭੀੜ, ਇਕੱਲਤਾ, ਅਕੇਵਾਂ, ਵਸਤ ਜਗਤ ਅਰਥਹੀਣ ਉਚਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ੋਰ ਸ਼ਰਾਬਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਾਨਵੀ ਚਰਿਤਰ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਆਖਰੀ ਵਸਨੀਕ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਅਜਮੇਰ ਰੇਡੇ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਕਾਨਕੀ ਦੇ ਤਰਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਭੀੜ ਭੀੜ ਵਿਚ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ

ਮਰਦਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ

ਅਧਿਆਇ-10: ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਲੀਲਾ” ਦਾ ਥੀਮਕ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ

:ਜਿਵੇਂ ਭੰਗ ਪੀਤੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਲੋਚ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬੋਲਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋਣ -

ਸੁਪਰ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਰੌਲੇ ਰੱਪੇ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮੌਲਿਕ ਹੋਂਦ ਗੁਆਚੇ ਮਨੁੱਖ ਵਰਗੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਅਨੇਕਾਂ ਦਵੰਦਾਂ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਗੁਆ ਚਿਹਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਬੰਦੇ ਦਾ ਜਿਗਰਾ ਅਨੇਕਾਂ ਮਾਨਸਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਹਾਵਾ ਨਾਲ ਦੂਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚਿਹਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਸ ਬਿਖਰੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਸੱਚ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਸ ਤੇ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਨਿੱਕੇ ਮੋਟੇ ਅਨੇਕ ਹਾਦਸਿਆਂ ਦਾ ਮਲਬਾ ਖਿਲਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ।

ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਜੇ ਮੈਂ ਖਿਲਰੇ ਨਿਕਸੁਕ ਨੂੰ

ਚੱਕ ਕੇ ਚਿਣ ਦੇਵਾਂ ਤਾਂ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸੱਚ ਉਭਰੇਗਾ

ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕ ਵਸਤੂ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਦਵੰਦ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੰਕਟ ਦੀ (ਸਭ ਤੋਂ ਘਿਨਾਉਣੀ ਸਥਿਤੀ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਹੈ। ਨਸਲਵਾਦ ਦਾ ਕੇਹੜਾ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਦਮਨ ਕਰ ਚਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਬੀਮਾਰੀ ਬਹੁਤ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ। “ਸਾਡਾ ਲਹੂ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਨੇ ਵੈਨਕੂਵਰ ਵਿਚ ਨਸਲਵਾਦ ਵਿਰੋਧੀ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਜਖ਼ਮੀ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਲਹੂ ਦਾ ਡੁੱਲ੍ਹਣਾ ਆਖਰ ਬੜੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਡੁਲ੍ਹੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਮਹਾਂਦੀਪਾਂ ਦੇ ਉਦਾਸ ਮੂੰਹਾਂ ਤੋਂ ਸੂਹਾ ਤੇਜ ਉਦੇ ਹੋ ਸਕਦੈ !

ਅਸੀਂ ਭਰੇ ਮਨ ਨਾਲ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤਣ ਲੱਗੇ

ਸੋਚ ਰਹੇ ਸਾਂ ਚਲੇ ਸਾਡਾ ਡੁੱਲਿਆ ਖੂਨ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਤਾਂ ਆਇਆ

ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕ ਦੂਹਰੀ ਜਿੰਦਗੀ ਜਿਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਪਾ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝਦੇ ਹਨ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਹਿ ਸਬੰਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦੁਖਾਂਤਕ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੇ ਹਨ। ਦੌਰਾਨ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਹੋਰ ਵੀ ਮਾੜੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਸੋਮੇ ਦੀ ਕਹਾ ਵਿਚ ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਸੰਕਟ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੰਕਟ ਦੇ ਦਿਲ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਸੋਮਾ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੈ।

ਆਪਣੇ ਬੁੱਢੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ

ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਮੋਹ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ .

ਵਰ੍ਹੇ ਬੀਤ ਗਏ ਮਿਲਿਆਂ

ਬਾਪੂ ਕਲ ਮਕੱਲਾ

ਮਾਂ ਵੀ ਬਾਪੂ ਗੁਰੂ ਵੀ ਬਾਪੂ ਬਾਪੂ

ਉਸਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਸੋਮਾ ਸੋਚ ਸੋਚ ਕੇ ਹੋਵੇ ਲਾ ਵਰ੍ਹੇ ਬੀਤ ਗਏ ਮਿਲਿਆਂ।

ਸੋਮਾ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਘਿਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੂਨ 1984 ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਸੋਮੇ ਲਈ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਸੰਕਟ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸੋਮਾ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਦੰਗਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਗੁਆ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਹਿੰਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਭੋਗਦੇ ਹਨ। ਤਿਲੋਕੀ ਦਾ ਛੱਪੜ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਦੰਗਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਡੁੱਲੇ ਖੂਨ ਤੇ ਗਹਿਰਾ ਦੁੱਖ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਸਲੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਤਕਰਾ ਅਤੇ ਦੰਗੇਬਾਜ਼ੀ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਹਲੂਣਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲੀ ਕਾਵਿ ਸਿਰਜਣਾ ਸੰਬਾਦਕੀ ਅਤੇ ਸੰਬੋਧਨੀ ਹੋਕਾ ਇਸ ਗੁਣ ਨਾਲ ਕਵੀ, ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਪਾਠਕ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੋਰ ਵੀ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਦਵੰਦਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸੇ ਦਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਪੜਿਆ ਤੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਪਲ ਪਲ ਖੁਰਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਉਸ ਸਾਹਸ ਦਾ ਅਭਿਨੰਦਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਹੈ 10 ਪੰਨਾ)) | ਦੋਵੇਂ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਕਾਵਿ ਅਨੁਭੂਤੀ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਸੂਤਰ ਅਤੇ ਕਾਵਿ ਸੂਤਰ ਏਕਤਾ ਵਿਚ ਬੱਝੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦਸ਼ੀਲਤਾ ਲਈ ਦੁਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕਰਮ ਦੀ ਪੂਜਾ ਅਤੇ ਅਰਾਧਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਮੈਂ ਚੁਰਸਤੇ ਵਿਚ ਦੀਵਾ ਜਗਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਦੀਵੇ ਦਾ ਕਰਮ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੇਣਾ ਹੈ।

ਰਾਹ ਦੱਸਣਾ ਨਹੀਂ।

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਤਾਂਘ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਰਤ ਦਾ ਵਾਜਬ ਮੁੱਲ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਦੇ ਲੋਭ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਬੰਦਾ ਕਿਰਤ ਦੇ ਭਾਰ ਹੇਠ ਦਬ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਅਤੇ ਕੰਮ ਦੀ ਥਕਾਵਟ ਦੇ ਦਵੰਦ ਦੀਆਂ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਬੰਦੇ ਦੀ ਹੋਈ ਦੇ ਦਿਸ਼ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਨੇ ਕੁੱਝ ਦੋਹਰਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਰਥਚਾਰੇ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਤਬਦੀਲੀ ਨੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮੁੱਲਾਂ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਅਮਲਾਂ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਨਿਯਮ ਵੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਗਿਆਨ, ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਭ ਨਵੇਂ ਸੰਗਠਨਾਂ ਵਿਚ ਬੱਝ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵੀ ਬਦਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵੀ। ਮਨੁੱਖ ਨਵੇਂ ਮਸ਼ੀਨੀ ਤਕਨੀਕੀ, ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਵਸੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਹ ਸਿਰਜਣਾ ਨਵੇਂ ਸੰਕਟਾਂ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਵਾਦੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਬੱਝੀ, ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪਾਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਹੇਠ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਚਾਰ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ

ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਵਿਕਰਾਲਤਾ ਅਤੇ ਸੁਭਚਿੰਤਨ ਦੀ ਸਾਕਾਰਤਮਕਤਾ

ਨਵੇਂ ਸੰਦਰਭਾਂ ਅਧੀਨ ਮਿੱਥਕ ਰੂਪਾਂਤਰਣ

ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚਲੀਆਂ ਦੁਚਿੱਤੀਆਂ

ਉਦਾਸੀਆਂ ਨਵੇਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਣ ਦੀ ਉਤੇਜਨਾ

ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਵਿਕਰਾਲਤਾ ਅਤੇ ਸੁਭਚਿੰਤਨ ਦੀ ਸਾਕਾਰਤਮਕਤਾ :

ਪਾਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਹੇਠ ਸਮੂਹ ਵਿਸ਼ਵ-ਮਾਨਣ , ਸਮੁੱਚੇ ਮਾਨਵੀ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਦਲੇ ਹਨ। ਇਸ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ-ਜਿੱਥੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਤਪਾਦਨ, ਉਪਭੋਗ ਦੇ ਸਾਧਨ ਬਦਲੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਸਮੁੱਚੇ , ਵਿਚ ਸਿਰਜਣਾ, ਸਮਝ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਆਯਾਮਾਂ ਅਤੇ ਪਰਿਪੇਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਪਰਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਗਲੋਬਲੀ, ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕੀ ਪਾਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਸੀਲਿਆਂ ਹੇਠ ਹਰ ਮਨੁੱਖੀ ਗਿਆਨ/ਚਿੰਤਨ ਜਵਾਬਤਲਬ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਨਵੇਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਧੀਨ ਆਪਣੇ ਸਦੀਵੀ ਸਰਵਿਆਪਕ, ਮੁਕਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਪਰਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ, ਅਨੇਕਤਾ ਤੇ ਹਾਸੀਆਕ੍ਰਿਤ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾ ਮਿਲੀ ਹੈ। “ਸਾਡੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਕੇਂਦਰੀਕ੍ਰਿਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬਦਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ, ਨਿੱਜੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ

ਅਧਿਆਇ-10: ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਲੀਲਾ” ਦਾ ਥੀਮਕ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ

ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਦੀ ਜਗਾ ਉਪਭੋਗ, ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਅੰਜਾਰ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਦੇ ਪੱਖਪਾਤੀ ਲੱਛਣ ਜਗ-ਜਾਹਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਕਰਾਲ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਭਰੋਸਾ ਮਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿਰਜਣਹਾਰਾਂ, ਆਲੋਚਕਾਂ, ਸਮੀਖਿਅਕਾਂ, ਚਿੰਤਕਾਂ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਾਂ ਦੀ ਵੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬਦਲ ਰਹੀ ਹੈ :

ਸ਼ਾਇਰ ਚੁੱਪ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਮਾਰੀ ਛੰਭਿਆਂ ਪਿੱਛੇ ਫਿਰਦੇ, ਲੀਰਾਂ ਕੱਠੀਆਂ ਕਰਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਰੋਹ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਲਿਖ ਲਿਖ ਭਰਦੇ ਜਾਂਦੇ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਬੱਸ ਮੰਚ ਤੇ ਚੜਦੇ, ਮਾਇਕ ਫੜਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਅਰਥਾਂ ਤੱਕ ਲੱਖਾਂ ਵਲ ਵਿੰਗ ਪਾਉਂਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉਦੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਕਰਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਗਿਆਨ-ਕਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਦਲਦੀ ਹੈ। ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਖ਼ਾਬ ਟੁੱਟਦਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਤੱਕ ਗਿਆਨ ਕਿਵੇਂ ਤਗੜੇ ਦੀ ਚੌਧਰ, ਸੱਤਾ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਭੁਗਤਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਿਰਪੱਖ ਕਹਾਉਣ ਵਾਲਾ ਮੀਡੀਆ, ਅਖ਼ਬਾਰ, ਕਲਾ ਤੇ ਸਿਰਜਣਾ ਵੀ ਪੱਖਪਾਤੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੋਂ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰੀ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ :

ਕਲਾਕਾਰ ਕੁਝ ਐਸੇ ਵੀ ਹਨ

ਜੋ ਕੁਝ ਕਹਿੰਦੇ ਫਤਵੇਂ ਵਾਂਗ ਸੁਣਾਉਂਦੇ
ਜੋ ਕੁ ਵਾਹੁੰਦੇ ਤਿੱਖੀ ਨੇਕ ਨਾਲ ਹੀ ਵਾਹੁੰਦੇ
ਪੰਨੇ ਪਾੜ ਪਾੜ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਥੱਲੇ ਸੁੱਟੀ ਜਾਂਦੇ
ਕਲਮਾਂ ਬੁਰਸ਼ਾਂ ਹੱਥਾਂ ਉੱਤੇ ਚੁੱਲੇ ਪਾਉਂਦੇ
ਜੀਭਾਂ ਕੱਟ ਕੱਟ ਬਰਥਾਂ ਥੱਲੇ ਜਾਂਦੇ
ਬਹੁਤੀ ਬਿਸ਼ਰਮੀ ਦੇ ਸੰਗ ਹਸਦੇ ਹਸਦੇ
ਹੱਕੇ ਚੀਕਾਂ ਸਿਰਜੀ ਜਾਂਦੇ

ਨਵਾਂ ਤਰਕ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨ/ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵੇਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੈਸੇ ਰਾਹੀਂ ਸਿਧਾਂਤ, ਸਿਰਜਣਾਵਾਂ ਘੜੀਆਂ ਤੋਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ 'ਚ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਕਿਵੇਂ ਵਿਹਾ ਹੈ।

ਇਹ ਗਿਆਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਬਦਲ ਜਾਣ ਦੀ ਆਤਮ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ ਇਹ ਸਾਡੇ ਬੋਧ ਦੇ ਰੂਪ ਬਦਲ ਜਾਣ ਦਾ ਲੱਖਣ ਹੈ। ਨਵੀਆਂ ਸਮਾਜ-ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜਾਂ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨ, ਭਾਸ਼ਾ, ਸਿਰਜਣਾ ਕਿਹੜੇ ਮਾਧਿਅਮਾਂ ਤੇ ਕਿਹੜੀਆਂ ਵਿਚੋਲਗੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਦੇ ਤਰਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ ਉਹ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਸੂਭ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੋਚ ਵਿਚੋਂ ਤਰਕ, ਦਲੀਲਾਂ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਬਹਿਸਾਂ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕਰਨਾ ਲੋਚਦਾ ਹੈ। “ਤਰਕ ਵਿਹੂਣੀ ਸੋਚ ਵਿਚੋਂ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਰ ਲਈ ਅੰਤਰ-ਲਿਸ਼ਕੋਰਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਤਰਕ ਵਿਹੂਣੀ ਸੋਚ ਵਿਚੋਂ ਤਾਂ ਅਚਾਨਕ ਸੂਰਜਮੁਖੀਆ ਖਿੜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਨੂੰ ਤਰਕ-ਰਹਿਤ, ਦਲੀਲ-ਵਿਹੂਣਾ ਕੋਈ ਸੂਭ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਅਮਲ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੂਭ-ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਹੈ :

ਪਿਆਰੇ ਸੂਭਚਿੰਤਨ ਜੀ ਆਇਆ ਨੂੰ

ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਗਿਆਨਕ, ਤਰਕਮਈ ਉਨਤੀ ਰਾਹੀਂ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਸਿਖਰ ਨੂੰ ਛੋਹਿਆ। ਚੰਨ-ਤਾਰੇ, ਪੁਲਾੜ ਦੀਆਂ ਚਮਤਕਾਰੀ ਖੋਜਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸਮੂਹ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਉੱਥੇ ਉਸ ਅੰਦਰ ਹਉਮੈ-ਵਾਦ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਵਾਦ,ਵਿਵਾਦ,ਪ੍ਰਤਿਵਾਦ ਦੇ ਸੰਵਾਦ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ ਵਿਅਕਤੀ ਸਵੈ-ਸੰਤਾਪਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਆ ਪਿਆ। ਵਿਅਕਤੀ, ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਸਮੂਹਿਕ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸਿਰਜਿਆ ਸੁਪਨਾ, ਨਿੱਜੀ ਸਵਾਰਥਾਂ 'ਚ ਹੀ ਰੁਲ ਗਿਆ :

ਆਦਿ ਚਿਣਗ ਬਿਨ ਦੀਪ ਨ ਜਗਦਾ

ਚੁਪ-ਚੁਪੀਤਾ ਧੁਖਦਾ
ਪੱਥਰ ਉੱਤੇ ਪੱਥਰ ਕਿਵੇਂ ਘਸਾਈਏ
ਭੁੱਲਿਆ ਸਾਨੂੰ ਚਿਰ ਦਾ
ਇਕ ਹੱਥ ਸਾਡੇ ਸੁੱਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀ
ਇਕ ਮਤਾਬੀ ਤੀਲੀ

ਨਾ ਸੁੱਚ ਨੱਪੀ ਨਾ ਰੰਗ ਮੱਚੇ
ਕੁਝ ਨਾ ਸਾਥੋਂ ਸਰਿਆ

ਠਰੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਟੋਹਦਾ ਟੋਹਦਾ

ਮਨ ਤੋਂ ਮਨ ਦਾ ਪ੍ਰਥਮ ਭਰੋਸਾ ਮਰਿਆ

ਕਾਵਿ-ਪਾਤਰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਚਿੰਤਨ ਅੰਦਰ ਉਹ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬਾਕੀ ਜੀਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹਸਤੀ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ “ਲੋੜ ਅੱਜ ਸੁਭਚਿੰਤਨ ਦੀ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਚਿੰਤਨ ਪਿੱਛੇ ਸੁਭ-ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦੀ ਅੱਖ ਵਿਚ ਕਦੇ ਵੀ ਸਵਾਰਥ ਦੀ ਮੈਲ ਭਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਚਿੰਤਨ/ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਵ ਲਈ ਸੁਭ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਮਗਰ ਮਨੁੱਖ ਖੁਦ ਹੀ ਸਵੈ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆ ਹੈ। ਐਟਮੀ ਤਕਨੀਕ, ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਤੋਂ ਖੁਦ ਤੈਅ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ। ਵਿਨਾਸ਼ ਦੀ ਨਵੀਂ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਉਸਰ ਰਹੀ ਹੈ ;

ਪਿਆਰੇ ਸੁਭਚਿੰਤਨ ਕੋਈ ਨਿਰਭੈ ਲਾਟ ਜਗਾਓ

ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਟਿਕਦੀ ਜਾਂਦੀ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਰੂਹਾਂ 'ਚੋਂ ਪਿਘਲਾਓ

ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਪਰੰਪਰਕ ਗਿਆਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਸਮੂਹਿਕ ਲੋਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਅਨੁਭਵ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਹੁਣ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਾਵਿ-ਮੈਂ ਪਰੰਪਰਕ ਗਿਆਨ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਖ਼ਪਤ ਮਾਡਲਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾਉਂਦਾ ਹੈ :

ਗਿਆਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਕਰਮ, ਧਰਮ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਤੇ ਮੋਹ ਦਾ ਸਿਰਜਕ ਹੈ। ਨਵਾਂ ਗਿਆਨ ਨਿੱਜਮਈ, ਹਉਮੈਵਾਦੀ, ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ, ਨਾਕਾਰਾਤਮਕ, ਕਰਮਹੀਨ ਤੇ ਸਵਾਰਥੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੈ :

ਸੁਭ ਨੀਤੀ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਚਿੰਤਨ

ਜੇ ਹੋਵੇ ਕਿਉਂ ਹੋਵੇ?

ਬਿਨ ਸੁਭ ਕਰਮ, ਧਰਮ ਜੇ ਹੋਵੇ ਨਾ ਮੰਨੀਏਂ ਕੀ ਖੋਵੇ?

ਪਰਉਪਕਾਰ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀ ਮਨਸ਼ਾ ਜਦ ਤੋਂ ਸਾਡੀ ਹੋਈ ।

ਸੁਭ ਪ੍ਰਭਾਤ ਉਦੈ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਬਹੁਤ ਅਸੁਭ ਸੰਧਿਆ ਆਵੇ।

ਸਾਰ-ਅੰਸ਼:

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਕੇਵਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਵ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ 1968 ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਦਾ ਅਧਿਆਪਨ ਛੱਡ ਕੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਪਰ ਹਨ ਅਤੇ ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ 10 ਅਧਿਆਪਨ ਦਾ ਕਿੱਤਾ ਹੈ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਲਗਭਗ ਇਕੋ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਕਾਵਿ ਅਨੁਭੂਤੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾ ਜਗਤ ਸਮਾਨਤਾ ਕਰਕੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਪਾਠਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ - ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਪਾਠਕ ਜਾਂ ਆਲੋਚਕ ਦੀ ਬਹੁਪੱਖੀ ਯੋਗਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਲੀਲਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬੁਢਾਪੇ ਤੱਕ ਦੇ ਸਫਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਦੇ - ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਲੀਲਾ ਸਿਰਜੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਤਾਂਘ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਦਵੰਦ ਦਰਸਾਏ -ਸਮਾਜ ਹਨ। ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਦੇਰੇਵੇਂ ਜਾਂ ਹੋਰਵੇਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਥੀਮਿਕ ਇਕਾਈ ਵਜੋਂ ਮਹੱਤਵ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਰਵਾਸੀ ਹੋਂਦ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਉ, ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜ੍ਹਾ ਆਦਿ ਥੀਮਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਹੋਂਦ ਧਾਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਉਦੇਰੇਵੇਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਇਹ ਵੇਰਵੇ ਅਗਰਭੂਮੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਇਹ ਪਰਵਾਸੀ ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਨੁਭਵੀ ਕੈਨਵਸ ਕਾਰਨ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਚੇਤਨਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਦੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਵਤੇਜ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਉਦੇਰੇਵੇਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਘੱਟ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਛੋਕੜ ਨੂੰ ਯਾਦ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਅਸੀਰਵਾਦ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਤੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਬਦੌਲਤ ਉਹ ਪਰਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮੰਡੀ ਕਲਚਰ ਵਿਚ ਖਚਿਤ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਦਿਖਾਈ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਇਉਂ ਪਰਵਾਸੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪਦਾਰਥਕ, ਵਿਗਿਆਨਕ, ਮਾਨਵੀ ਪਸਾਰੇ ਦੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਤਨਾਉ ਕਾਰਨ ਜਟਿਲ ਚਰਿੱਤ੍ਰ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਇਹ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਗਹਿਰੇ ਵਿਸ਼ਾਦ ਦੀ ਘੁੰਮਣਘੇਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੁੱਖ/ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ:

ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ---ਸਰਵੇਖਣ

ਸਰੋਕਾਰ---ਪਾਸਾਰ

ਅਧਿਆਇ-10: ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਲੀਲਾ” ਦਾ ਥੀਮਕ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ

ਅਨੁਭਵ---ਤਜੱਰਬਾ

ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ---ਵਿਸਥਾਰ

ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ---ਵਿਸਵੀ

ਕਲਚਰ --- ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ:

1. ਲੀਲਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੰਕਲਨ ਕਦੋਂ ਹੋਇਆ:

ੳ. 1988

ਅ. 1999

ੲ. 2000

ਸ. 2005

2. ਲੀਲਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਨਵਾਂ ਸੰਕਲਨ ਕਦੋਂ ਹੋਇਆ:-

ੳ. 2015

ਅ. 2016

ੲ. 2017

ਸ. 2019

3. ਲੀਲਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਪੰਨੇ ਹਨ:-

ੳ. 852

ਅ. 952

ੲ. 1052

ਸ. 1152

4. ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ -

ੳ. 5 ਫ਼ਰਵਰੀ 1936

ਅ. 5 ਫ਼ਰਵਰੀ 1938

ੲ. 5 ਫ਼ਰਵਰੀ 1940

ਸ. 5 ਫ਼ਰਵਰੀ 1942

5. ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਨੂੰ ਅਨਾਦ ਕਾਵਿ ਸਨਮਾਨ ਕਦੋਂ ਮਿਲਿਆ:

ੳ. 2010

ਅ. 2011

ੲ. 2012

ਸ. 2013

6. ਲਾਲੀ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਤੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਸਿਧਾਰਥ ਨੇ ਰੇਖਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਭੂਤਵਾੜੇ ਨੂੰ ਸਮਰਪਤ ਹੈ ਜਿਥੇ ਲਾਲੀ, ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ, ਗੁਰਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਹਰਿੰਦਰ ਮਹਿਬੂਬ, ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ, ਪ੍ਰੇਮ ਪਾਲੀ, ਅਮਰਜੀਤ ਸਾਥੀ ਅਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਲੀ ਸਮੇਤ ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।
ਇਹ ਕਥਨ ਹੈ:

ੳ. ਸਹੀ

ਅ. ਗਲਤ

7. ਪੁਨ-ਸਿਧ (2015)- ਵਾਰਤਕ ਪੁਸਤਕ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 100 ਲੇਖ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਪ੍ਰੀ-ਪੇਇਟਕ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਆੱਟਮ ਆਰਟ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। - ਇਹ ਕਥਨ ਹੈ:

ੳ. ਸਹੀ

ਅ. ਗਲਤ

8. ਭਾਵ ਮਨ ਨਾਲ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਦਿਮਾਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ; ਇਹ ਕਥਨ ਹੈ:

ੳ. ਸਹੀ

ਅ. ਗਲਤ

9. ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦਾ ਜਨਮ -----ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡ ਰੋਡੇ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ।

ੳ. 1940

ਅ. 1945

ੲ. 1955

ਸ. 1960

10. ਕੋਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦਾ -----ਹੈ।

ੳ. ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

ਅ. ਨਾਵਲ

ੲ-ਨਾਟਕ

ਸ-ਵਾਰਤਕ

11. ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ

ਨਵੇਂ ਆਏ ਹੋ ਜੀ ਆਇਆ

ਤੁਹਾਨੂੰ

ਸੁਪਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਆਵੇਗਾ

ਪਿੱਛੇ ਰਹੇ ਪਿੰਡ ਦਾ

ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ

ਗਲੀਆਂ ਦਾ

ਖੇਤਾਂ ਦਾ

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹੋ ਝੂਰਨ ਨਾ

ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ ਤੁਹਾਡਾ ਹਾਂ ਤੁਸੀ ਮੇਰੇ ।

ਇਸ ਸਤਰ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ-

ੳ. ਨਸਲਵਾਦ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ

ਅ. ਭੂ ਹੇਰਵੇ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ

ੲ. ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਵ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ

ਸ. ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ

12. ਹੇਰਵਾ (Nostalgia) ਅਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ (Distress) ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ -----ਦੀਆਂ ਦੋ ਵੱਖਰੀਆਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਮਨੋਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਹਨ:-

ੳ. ਮਨ

ਅ. ਦਿਲ

ੲ. ਦਿਮਾਗ

ਸ. ਸੋਚ

ਅਧਿਆਇ-10: ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਲੀਲਾ” ਦਾ ਥੀਮਕ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ

---

13. ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਰੋਡੇ ਤੋਂ

ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ
ਮੇਰਾ ਪਿੰਡ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ
ਵੜ ਗਿਆ ਸੀ
ਤੁਰਨ ਵੇਲੇ
ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ
ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ ਸੀ
ਮੈਂ ਦੁਨੀਆ ਦੇ
ਜਿਸ ਕੋਨੇ ਚ ਵੀ ਗਿਆ
ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਤੇ
ਮਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਰਿਹਾ
ਮੈਂ ਉਸਦੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ
ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ
ਮੈਂ ਜਿਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਗਿਆ ਹਾਂ
ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦਾ
ਸੂਆ ਬਣ ਕੇ ਵਗਿਆ ਹਾਂ ।

ਕਾਵਿ ਸਤਰਾ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ

ੳ. ਕੈਥਾਰਸਿਸ

ਅ. ਪ੍ਰੇਣਾਤਮਕ

ੲ. ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ

ਸ. ਜੀਅ ਪਰਚਾਵਾ

14. ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ

ਮੈਂ ਮਸ਼ੀਨ ਜਿਹਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹਾਂ
ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਮੇਰੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹੇ
ਇਹ ਕਿਸੇ ਰੋਬੋਟ ਵਾਂਗ ਚਲਦੇ ਹਨ।

ਕਾਵਿ ਸਤਰਾ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ

ੳ. ਕੈਥਾਰਸਿਸ

ਅ. ਪ੍ਰੇਣਾਤਮਕ

ੲ. ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ

ਸ. ਜੀਅ ਪਰਚਾਵਾ

15. ਪਰਵਾਸੀ ਬੰਦੇ ਦਾ ਸੰਕਟ -----ਵਧੇਰੇ ਹੈ।:

ੳ. ਆਰਥਿਕ

ਅ. ਰਾਜਨੀਤਿਕ

ੲ. ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ

ਸ. ਸਮਾਜਕ

ਅਭਿਆਸ ਪੁਸ਼ਤਨ

1. ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?

2. ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਉ।

3. ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
4. ਲੀਲਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰੋ।
5. ਲੀਲਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਵਾਸੀ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
6. ਲੀਲਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭੂ-ਹੋਰਵੇ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰੋ।
7. ਲੀਲਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੈਥਾਰਸਿਸ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਕੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਹੈ?
8. ਪਰਵਾਸੀ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬਣਾਓ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸੰਬੰਧੀ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਕਰੋ।

• ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ:

- ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1987 ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1999
- ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ ਦਿੱਲੀ, 1996
- ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੱਜ, ਪਰਵਾਸ: ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ, ਐਨ.ਆਰ. ਆਈ. ਸਭਾ, ਪੰਜਾਬ, 2000
- ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਵੀ, (ਸੰਪਾ.), ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਆਥਰਜ਼ ਅਤੇ ਆਰਟਿਸਟਸ
- ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2005
- ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
- ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਲੋਕ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ, ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ, ਦਿੱਲੀ
- ਡਾ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਕੈਂਬੇ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ: ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਰਵ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ
- ਡਾ. ਦੇਵਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ: ਇੱਕ ਪਰਿਪੇਖ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਦਿੱਲੀ

 ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲਿੰਕ

[https://pa.wikipedia.org/wiki/%E0%A8%B2%E0%A9%80%E0%A8%B2%E0%A8%BE_\(%E0%A8%95%E0%A8%BF%E0%A8%A4%E0%A8%BE%E0%A8%AC\)](https://pa.wikipedia.org/wiki/%E0%A8%B2%E0%A9%80%E0%A8%B2%E0%A8%BE_(%E0%A8%95%E0%A8%BF%E0%A8%A4%E0%A8%BE%E0%A8%AC))

<https://www.punjabi-kavita.com/PunjabiPoetryNavtejBharati.php>

https://pa.wikipedia.org/wiki/%E0%A8%A8%E0%A8%B5%E0%A8%A4%E0%A9%87%E0%A8%9C_%E0%A8%AD%E0%A8%BE%E0%A8%B0%E0%A8%A4%E0%A9%80

<https://www.punjabi-kavita.com/Navtej-Bharati.php>

https://pa.wikipedia.org/wiki/%E0%A8%85%E0%A8%9C%E0%A8%AE%E0%A9%87%E0%A8%B0_%E0%A8%B0%E0%A9%8B%E0%A8%A1%E0%A9%87

https://www.wikiwand.com/pa/%E0%A8%85%E0%A8%9C%E0%A8%AE%E0%A9%87%E0%A8%B0_%E0%A8%B0%E0%A9%8B%E0%A8%A1%E0%A9%87

ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾਂ ਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਬਾਰਾ ਬੂਹੇ” ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ

Dr. Harpreet Singh, Lovely Professional University

ਅਧਿਆਇ-11: ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾਂ ਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਬਾਰਾ ਬੂਹੇ” ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ (Content)

1. ਉਦੇਸ਼
2. ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ
3. ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ
4. ਸਾਰ-ਅੰਸ਼
5. ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ
6. ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ
7. ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
8. ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਉਦੇਸ਼:

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਉਪਰੰਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ--

- ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣਗੇ।
- ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਗੇ।
- ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸਾਹਿਤ ਸਮੀਖਿਆ ਲਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਆਧਾਰ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਨ ਹੋਵੇਗਾ।
- ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰ ਸਕਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ:

ਸਾਹਿਤ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ, ਮਨੋਵੇਗਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਕਲਾਤਮਕ ਪਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਸਾਹਿਤ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਸਮਾਜ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਵਿੱਚ ਕਾਲਪਨਿਕ ਅੰਸ਼ ਪਾ ਕੇ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਾਰੂਪ ਅਤੇ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ ਹੈ; ਤਾਂ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਣ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸਬੰਧੀ ਭਰਪੂਰ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ -ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰ ਸਕਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣਗੇ।

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ:

ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਆਤੰਕਤਾ ਅਸੀਮ ਹੈ। ਅਣਦਿਸਦੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਲੈਣਾ, ਸਹਿਕੂਕ 'ਚੋਂ ਵੀ ਸਾਹਨਸਾਹ-ਏ-ਫਲਕ ਦੀ ਝਲਕ ਦੇਖਣ ਦਾ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਹੋਣਾ, ਅਪਹੁੰਚ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨੀ, ਸਭ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋਣਾ ਆਦਿ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀਆਂ ਉਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਆਮ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਸਾਇਦ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵੀ ਮਨ ਮੁਤਾਬਕ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਤੇ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਅਦਬੀ ਚਿਤਰਣ ਕਰਨਾ ਕਾਫ਼ੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਕੰਮ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਾਰਜ ਸਫਲਤਾ ਸਹਿਤ ਕਰਨਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਸਹਿਰ ਸਰੀ (ਬੀ.ਸੀ.) ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਸਾਡਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ ਇਕ ਹੈ।

ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ ਦੇ ਕਥਾ ਸੰਸਾਰ ਬਾਰੇ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਹੈ :

ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮਨੋਗੁੰਝਲਾਂ ਦੀ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ ਨੂੰ ਤੀਖਣ ਸੋਝੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਕਲਾਤਮਿਕਤਾ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਚੇਤ ਹੈ। ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਲਿਖ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪਛਾਣ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ ਹੈ।

ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜਗਦੀਸ਼ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਕੋਟ ਈਸੇ ਖਾਂ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਸਹਿਰ(ਮੇਗਾ) ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਮਕੈਨੀਕਲ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹ (ਮੇਗਾ) ਦਾ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਕਲਾਂ 1988 ਤੋਂ ਕੈਨੇਡਾ ਦਾ ਪੱਕਾ ਵਾਸੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪਿਛੋਕੜ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਲਗਾਅ ਬਾਰੇ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ ਦਾ ਆਖਣਾ ਹੈ ਕਿ :-

- ਮੇਰੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਮੇਰੇ ਜਨਮ ਵੇਲੇ ਕੋਟ ਈਸੇ ਖਾਂ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕ ਸਨ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਬਦਲੀ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਕਲਾਂ ਵੱਲ ਹੋ ਗਈ। ਮੇਰਾ ਬਚਪਨ ਸੇਖਾ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬੀਤਿਆ। ਦਾਦਾ ਜੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ 81 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਭੋਗੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਭ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜੱਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸੀ ਦੇ ਕਿੱਲੇ। ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਭੂਆ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਪੜ੍ਹਨ ਵੀ ਲਾਇਆ। ਮੇਰੇ ਨਾਨਾ ਨਾਨੀ ਵੀ ਸਕੂਲ ਅਧਿਆਪਕ ਸਨ। ਖੈਰ ਮੈਂ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਤਕ ਹੀ ਪਿੰਡ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਨਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਠੱਠੀ ਭਾਈ ਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਡਿਪਲੋਮਾ ਸਰਕਾਰੀ ਪੌਲੀਟੈਕਨਿਕ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਡਿਪਲੋਮੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਨਾਲ ਕੈਨੇਡਾ ਆ ਗਿਆ। ਕੈਨੇਡਾ ਮੇਰੀਆਂ ਦੋ ਭੈਣਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਨੇ ਇਕਨੋਮਿਕਸ ਦੀ ਤੇ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ 'ਚ ਐੱਮਏ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਐੱਮਏ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੇ ਨੋਟਿਸ ਪੜ੍ਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੇ ਲਗਦੇ। ਦਸਵੀਂ ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਵੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਆਪਕ ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪੁਰਬਾ ਦਾ ਪੀਰੀਅਡ ਉਡੀਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਸਲੇਬਸ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਨਾਵਲ 'ਤੂਤਾਂ ਵਾਲਾ ਖੂਹ' ਦੇ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ, ਕਰਮਦੀਨ ਜਾਂ ਬਾਬਾ ਅਕਾਲੀ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਉਹ ਦਿਲਚਸਪ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਦੱਸਦੇ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੀ ਕਿਤੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਲਗਾਅ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਪਰ ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿਤ 'ਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਿਤੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੀ ਉਸ ਕਾਰਨ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਤੋਂ ਇਹ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਘਰ ਵਿਚ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੀ ਆਮ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਕੈਨੇਡਾ ਆਉਣ ਦੇ ਕੁਝ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਮੈਂ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਖਿਆ। ਜਦ ਅਸੀਂ ਕੈਨੇਡਾ ਆਏ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਬੇਰੀਆਂ ਤੇੜਨ ਦਾ ਸੀਜ਼ਨ ਸੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਬੇਰੀਆਂ ਤੇੜਨ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਬੇਰੀ ਤੇੜਦਿਆਂ ਹੀ ਇਕ ਘਟਨਾ ਹੋਈ। ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਨੇ ਲੱਭ ਲਿਆ ਕਿ ਫਾਰਮ ਦੀ ਤੱਕੜੀ ਘੱਟ ਤੇਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਘਟਨਾ 'ਤੇ ਮੈਂ ਕਹਾਣੀ ਉਸਾਰ ਲਈ। 'ਵਧਦੇ ਕਦਮ' ਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਕਾਫ਼ੀ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਇੱਥੋਂ ਛਪਦੇ 'ਵਤਨ' ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਛਪੀ।

ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ ਦੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹੁਣ ਤਕ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਈਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਹਨ 'ਬੀ ਜੀ ਮੁਸਕਰਾ ਪਏ' (ਕਹਾਣੀ(ਸੰਗ੍ਰਹਿ-), 'ਬਾਰਾਂ ਬੂਟੇ' (ਕਹਾਣੀ(ਸੰਗ੍ਰਹਿ-), 'ਟੈਕਸੀਨਾਮ' (ਵਾਰਤਕ(, 'ਕਿਲੇ ਦੇ ਮੋਤੀ' (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਅਨੁਵਾਦ(, 'ਪ੍ਰਿਜਮ' (ਕਹਾਣੀ(ਸੰਗ੍ਰਹਿ-), 'ਹਨੇਰੇ ਰਾਹ' (ਨਾਵਲ(, 'ਬਰਫ਼ਖੋਰ ਹਵਾਏ' (ਹਿੰਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ(, 'ਡੱਗੀ' (ਹੁਣ ਤਕ ਆਈਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ)। 'ਪ੍ਰਿਜਮ' ਤੇ 'ਟੈਕਸੀਨਾਮ' ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਵੀ ਪਾਠਕਾਂ ਕੋਲ ਪੁੱਜ ਚੱਕਾ ਹੈ। ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਿੰਦੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ ਦੇ ਰਚਨਾ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ 'ਚ ਜੇ ਸੰਖਿਪਤ ਗੱਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ ਨੂੰ ਮਾਨਵ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਖਾਸੀ ਸੂਖਮ ਸੂਝ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਉਸ ਲਈ ਸਹਿਜ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। 'ਡੱਗੀ' ਵਿਚ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕੁਲ 32 ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਪੁਸਤਕ ਦੇ 416 ਪੰਨਿਆਂ 'ਤੇ ਪਸਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿਹੜੀ ਮਰਜ਼ੀ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹ

ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾਂ ਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ "ਬਾਰਾ ਬੂਰੇ" ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ

ਲਓ, ਉਹੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ ਕਈ ਕੁਝ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਡੱਗੀ' ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ 'ਘੁੰਮਣ ਘੇਰ' ਜਿਸ ਵਿਚਲੀ ਡਿੰਪਲ ਨਾਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਜਗਜੀਤ ਨਾਂ ਦਾ ਮਾਸਤਰ ਗ਼ਲਤ ਹਰਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ 'ਰਾਣੀ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਣ' ਦਾ ਝਾਂਸਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਮਾਸਤਰ ਅੱਗੋਂ ਮਾਸੀ ਰਾਹੀਂ 'ਚੇਰ ਨਾਲੇ ਚਤਰ' ਵਾਲਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਦਰਅਸਲ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਲਹੂਆਂ ਦੇ ਚਿੱਟੇ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ, ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੋੜ ਜਾਣ ਦੀ ਬੜੀ ਦੁਖਾਂਤ ਭਰੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਪਿਓ ਵਰਗਾ ਮਾਸਤਰ ਜਦੋਂ ਆਪਣੀ ਧੀ ਵਰਗੀ ਭਾਣਜੀ ਨੂੰ 'ਰਾਣੀ ਬਣਾ ਕੇ' ਰੱਖਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸ਼ਰਮ ਹਯਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭਾਂਡੇ ਭੱਜ ਗਏ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅੱਗੋਂ ਸਮਲਿੰਗੀ ਵਿਆਹ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਸਮੱਸਿਆ ਡਿੰਪਲ ਨਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਆ ਘੇਰਦੀ ਹੈ। ਇੰਜ ਮਾਸਤਰ ਨਾਂ ਦੀ ਮਨ 'ਤੇ ਲੱਗੀ ਸੱਟ ਅੱਗੋਂ ਕਈ ਹੋਰ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਾਲਾਤ ਵੱਸ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। 'ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ' ਨਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਪਣੇ ਤੇ ਬਗਾਨੇ ਲਈ ਸੋਚ ਦੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਦੀ ਬੜੀ ਵਿਅੰਗਾਤਮਿਕ ਬਾਤ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। 'ਇਕ ਹੋਰ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ' ਵਿਚ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀਂ ਦਰਿਆ ਦਿਲੀਖੁੱਲ੍ਹ ਦਿਲੀ ਦੀ ਉੱਤ/ਮ ਉਦਾਹਰਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇੰਜ ਹੀ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਟ', 'ਮੁਹੱਬਤਾਂ', 'ਹਾਊਸ ਵਾਈਫ', 'ਕਿਤਾਬ ਵਿਚਲੇ ਫੱਲ' ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ ਦੀ ਕਲਮ ਦਾ ਲੋਹਾ ਮਨਵਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। 'ਡੱਗੀ' ਪੁਸਤਕ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਇਕਾਗਰਚਿਤ ਹੋ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਟੈਕਸੀਨਾਮ' ਭਾਵੇਂ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਟੈਕਸੀ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਨੇਕ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਪੱਕਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ ਦੀ ਕਲਮ ਦਾ ਕਹਾਣੀ ਰਸ ਵਾਲਾ ਗੁਣ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ ਦਾ 198 ਸਫ਼ਿਆਂ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਹਨੁਰੇ ਰਾਹ' ਵੀ ਆਦਿ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤਕ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਟਰੱਕ ਚਾਲਕ ਵਜੋਂ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਪੀਲੈਣ ਦੀ ਜੱਦੋ ਜਹਿਦ ਨੂੰ ਆਰ. ਫੜਨ ਦੀ ਸਫਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਚਾਰ ਵਿਮਰਸ- 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਅੰਸ਼ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਇਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹਨ:-

* ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ ਉਠਕੇ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ।

* ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਲਗਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਸਮਾਂ ਉਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਆਪਣੀ ਉਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਖਲ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਕਾਟਵੇਂ ਬੋਲ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ 'ਤੇ ਗਿਲਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਘੜੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸੁਖਾਵੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਘੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ ਕਰਤਾਰੀ ਪਲ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਉਸੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘੜੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਿਆਣੇ ... ਮਿੱਤਰਾਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਡਾ ਹੈ।

* ਜਿਹੜੇ ਵਰਤਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਕੇ ਮੈਂ ਰਾਹਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਇਕ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹੀ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਹਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਸੁੱਟਣ ਵਾਲੀਆਂ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਗਿਣਾਉਣੇ ਸੌਖੇ ਹਨ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲੋਂ।

* ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਕ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਦੇ ਲਿਖੇ ਨੂੰ ਛਾਟ ਸਕੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਸਭਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਕੰਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਮੰਚ ਦੀਆਂ ਬੈਠਕਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸੋਧਿਆ ਹੈ। ਉਥੇ ਬਹੁਤ ਉਸਾਰੂ ਬਹਿਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

* ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਕਿਉਂ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵੱਲ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਧਿਆਨ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਲੇਖਕ ਲਿਖਦਾ ਕਿਉਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪਹੁੰਚਣਾ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਦੌੜ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ? ... ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਗਾਇਕ ਜਾਂ ਕਮਰਸ਼ੀਅਲ ਫਿਲਮਾਂ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਗੀਤ ਜਾਂ ਫਿਲਮ ਚੱਲੇ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਕਮਾਈ ਕਰੀਏ। ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਭਿਨੰਦਨ ਗ੍ਰੰਥ ਛਪਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਸਵਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਲਿਹਾਜ਼ਾਂ ਪੂਰਨ ਲਈ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੰਭੀਰ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਕਰਤਾਰੀ ਪਲਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਕਿਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਇਨਾਮ ਹੈ? ਪੰਜਾਬੀ 'ਚ ਇਨਾਮ ਬਦਨਾਮ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਹਾਲਾਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਬਾਕੀਆਂ ਨੇ ਜੁਗਾੜ ਨਾਲ ਲਿਆ ਹੈ। ਧੜੇਬੰਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨਦਾਇਕ ਹਨ।

* ਮੇਰੇ ਲਈ ਪੜ੍ਹਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਲਿਖਣ ਨਾਲੋਂ ਵੀ। ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੂਝਵਾਨ ਲੇਖਕਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਗਲਪ ਰਚਨਾਵਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨਮਸਤਕ - ਦੀ ਅੰਤਰੀਵਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਪੜ੍ਹਨੀਆਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਅਧਿਆਇ-13: ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ ਇੱਕ ਕੈਨੇਡੀਅਨ-ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਚਾਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਇਸਦਾ ਜਨਮ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਅਤੇ 1988 ਤੋਂ ਉਹ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਪ੍ਰਿਜ਼ਮ' ਲਈ ਸਾਲ 2018 ਦੇ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਡਾਲਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਥਾਨ ਦੇ 'ਢਾਹਾਂ ਇਨਾਮ' ਦਾ ਜੇਤੂ ਹੈ।

ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ ਦਾ ਜਨਮ 18 ਨਵੰਬਰ 1967 ਵਿੱਚ ਮੇਗਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾਂ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਮਕੈਨੀਕਲ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਦਾ ਡਿਪਲੋਮਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਆ ਕੇ, ਬੀ ਸੀ ਆਈ ਟੀ ਤੋਂ ਮਸ਼ੀਨਿਸਟ ਦਾ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਲਿਆ। ਹਰਪ੍ਰੀਤ 1988 ਵਿੱਚ 20 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਸੀ। ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਉਹ 1989 ਤੋਂ ਮਸ਼ੀਨਿਸਟ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਟਾਇਮ ਟੈਕਸੀ ਵੀ ਚਲਾਈ। ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਸੈਂਡਵਿੱਚ ਪੈਕਿੰਗ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਪੋਸਟ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਕੈਨੇਡਾ ਪੋਸਟ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਜੋਬ ਕਲਰਕ ਦੀ ਸੀ। ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਮਾਤਾ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕੈਨੇਡਾ ਆਉਣ ਤੋਂ ਸੱਤ-ਅੱਠ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਹੋਇਆ। ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਦੋ ਬੱਚੇ ਹਨ, ਇੱਕ ਲੜਕਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਲੜਕੀ।

ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਲਿਖਤ 1988 ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ। ਉਸ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਹਰਭਜਨ ਮਾਨ ਦਾ ਸ਼ੋਅ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ੋਅ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਫਾਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਜੇ ਕੁਝ ਉਸ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਉਸ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੇ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਵਧਦੇ ਕਦਮ' ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ 1989 ਵਿੱਚ ਵਤਨ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਵਿੱਚ ਛਪੀ। ਜਦੋਂ ਵਤਨ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਵੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। 1994 ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਲਿਖਣ ਪੜ੍ਹਣ ਦਾ ਕੰਮ ਹੀ ਮੁੱਕ ਗਿਆ। 1998 ਜਾਂ 1999 ਦੀ ਗਲ ਹੈ, ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਟੀ ਵੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਜਸਵੰਤ ਕੰਵਲ ਦਾ ਇੰਟਰਵਿਊ ਵੇਖੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਟਰਵਿਊ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਦੇਬਾਰਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸੋਚ ਆਈ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਦੇਰੰਗੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ। ਹੁਣ ਤਕ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਤਿੰਨ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ 'ਬੀ ਜੀ ਮੁਸਕਰਾ ਪਏ' ਅਤੇ 'ਬਾਰਾਂ ਬੂਹੇ' ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਟੈਕਸੀਨਾਮਾ' ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਵੇਂ ਆਏ ਅਵਾਸੀਆਂ ਬਾਰੇ ਹਨ। ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਦੀ ਕਿਤਾਬ 'ਬੀ ਜੀ ਮੁਸਕਰਾ ਪਏ' 2006 ਵਿੱਚ ਛਪੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਮੈਗਜ਼ੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਛਪਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕਿਤਾਬਾਂ

ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

- ਬੀ ਜੀ ਮੁਸਕਰਾ ਪਏ (ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2006, 2011)
- ਬਾਰਾਂ ਬੂਹੇ (ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 2013)
- ਪ੍ਰਿਜ਼ਮ

ਵਾਰਤਕ

- ਟੈਕਸੀਨਾਮਾ (ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2012)

ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਬਾਰਾਂ ਬੂਹੇ' ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਝਲਕਾਂ ਦਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦਾ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਾਠਕ ਜਗਤ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਸੰਬੰਧੀ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਸੂਝ ਤੇ ਚੇਤੰਨਤਾ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਬਾਰਾਂ ਬੂਹੇ' ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ: ਪਰਵਾਸੀ ਸ਼ਬਦ 'ਪਰ' ਅਤੇ 'ਵਾਸੀ' ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਪਰ ਤੋਂ ਭਾਵ 'ਦੂਸਰਾ' ਅਤੇ ਪਰਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਵਾਸੀ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦ ਪਰਵਾਸੀ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜੇ ਆਪਣਾ ਵਤਨ ਤਿਆਗ ਕੇ ਅਣਮਿਥੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੁਰਿੱਤੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੱਸ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਜਾਵੇ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾਂ ਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ "ਬਾਰਾ ਬੂਰੇ" ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ

ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿੱਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਣ ਲਈ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਯੂਰਪੀ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕੀ ਮਹਾਂਦੀਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਵੱਖ- ਵੱਖ ਮੰਤਵ ਅਧੀਨ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਰਹੀ।

ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਜਿਹੇ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਹੈ ਜੋ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਇੱਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਪਦਾਰਥਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ। ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ, ਪਰਾਏ ਲੋਕ, ਪਰਾਏ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਪ੍ਰਤਿ ਮੋਹ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੇ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਇਸ ਰੁਚੀ ਅਧੀਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਅਰੰਭ ਹੋਈ। ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਇਸ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰਾ ਰਹੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ 50 ਦੇ ਲਗਪਗ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ 500 ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੇਖਕ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਬਰਤਾਨੀਆ, ਅਮਰੀਕਾ, ਕੈਨੇਡਾ, ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ, ਨੀਦਰਲੈਂਡ, ਆਸਟਰੇਲੀਆ, ਸਵੀਡਨ, ਡੈਨਮਾਰਕ, ਇਟਲੀ, ਜਪਾਨ ਅਤੇ ਕੀਨੀਆ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਨ। ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ, ਨਾਵਲ, ਕਹਾਣੀ, ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਰਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਆਪੇ-ਆਪਣੇ ਖਿੱਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਖਿੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਗਏ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵੱਖਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਪਰਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਪਰਵਾਸੀ ਆਪਣਾ ਮੁਲਕ, ਸਮਾਜ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਦੋਂ ਦੂਸਰੇ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਵੱਸਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨਵੇਂ ਮੁਲਕ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵਖਰੇਵੇਂ ਕਾਰਨ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਜਟਿਲ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝਦਿਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਕੁਝ ਮਨਫ਼ੀ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਇਸ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇੱਕ ਨਿਰੰਤਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਕਟ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਵਿਹਾਰਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਤੋਂ ਵਿਛੋੜਾ, ਅਲਗਾਓ ਸਥਿਤੀ, ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਮੋਹ, ਉਪਰੇ ਦੇਸ ਦੀ ਕਾਬਜ਼ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਨਕਾਰਨਾ, ਨਸਲਵਾਦ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਦੁਆਰਾ ਪੱਛਮੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਨਾ ਆਦਿ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਰੰਭ 1913 ਵਿੱਚ ਗਦਰ-ਕਾਵਿ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਸਿਲਸਿਲਾ 1962 ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਣ ਨਾਲ ਸੰਭਵ ਹੋਇਆ। ਇਹਨਾਂ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਸਨ ਜੋ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲੇਖਕ ਜਾਂ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਤਿ ਰੁਚੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਲੋੜ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਵੁਕ ਲੋੜ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਪਹਿਲੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਮੋਹ ਦੇ ਉਦਰੇਵੇਂ ਭਰਪੂਰ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਪਰੀ ਧਰਤੀ ਜਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਥਮ ਅਨੁਭਵ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਪ੍ਰਤਿ ਵਿਛੋੜੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇੱਕ ਕਸਕ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਭਾਵੁਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਵਿਛੋੜਨ ਦਾ ਗ਼ਮ, ਦੋਸਤਾਂ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ, ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਜੀਆਂ ਸੰਗ ਬਿਤਾਈਆਂ ਅਭੁੱਲ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਇਆ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਪੜਾਅ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਸੰਕਟ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਹੀ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਸਮਝ, ਕਾਲੇ ਗੋਰੇ ਦੇ ਭੇਦ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਤਬੇ ਦੇ ਫ਼ਰਕ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ।

ਵਰਤਮਾਨ ਦੌਰ, ਪਰਵਾਸੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਆਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਦਾ ਪੱਛਮੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਉਤਪੰਨ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਗਿਣਤਮਿਕ ਅਤੇ ਸੁਹਜਾਤਮਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਰਚੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਪਰਵਾਸ ਦੀਆਂ ਮੂਲ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਆਰਥਿਕ ਐਕੜਾਂ, ਨਸਲਵਾਦ, ਭੂਰੇਵਾ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਤਣਾਓ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ, ਸ਼ਨਾਖਤ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਅਤੇ ਅਜੇਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ: ਅਵਤਾਰ ਜੰਡਿਆਲਵੀ, ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂਰ, ਜਗਤਾਰ ਢਾਮ, ਮੁਸ਼ਤਾਕ, ਭੁਪਿੰਦਰ ਪੁਰੇਵਾਲ, ਗੁਰਨਾਮ ਗਿੱਲ, ਸਾਧੂ, ਇਕਬਾਲ ਰਾਮੂਵਾਲੀਆ, ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ, ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ, ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਦੇਵ, ਅਜੀਤ ਰਾਹੀ, ਅਮਰ ਜਯੋਤੀ, ਸੁਰਜੀਤ ਕਲਸੀ, ਸ਼ਸੀ ਸਮੰਦਰਾ, ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ, ਸੁਖਿੰਦਰ, ਪ੍ਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਸੀਹਰਾ, ਦਰਸ਼ਨ ਬੁਲੰਦਵੀ, ਬਲਦੇਵ ਬਾਵਾ, ਬਲਿਹਾਰ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ ਆਦਿ (ਕਵੀ), ਰਘਬੀਰ ਢੰਡ (ਗਲਪਕਾਰ), ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ, ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ, ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ, ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ, ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ, ਸਵਰਨ ਚੰਦਕ, ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ, ਜਗਜੀਤ ਬਰਾੜ, ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ, ਪਰਵੇਜ਼ ਸੰਧੂ, ਰਾਣੀ ਨਗੋਂਦਰ, ਯੁਵਰਾਜ ਰਤਨ, ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ, ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੱਧੂ, ਹਰੀਸ਼ ਮਲਹੋਤਰਾ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਰਾਏ (ਵਾਰਤਕਕਾਰ), ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ, ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ, ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ, ਰਮਿੰਦਰ ਸੰਧੂ ਆਦਿ (ਨਾਟਕਕਾਰ)। ਇਹਨਾਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਵੀ

ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਹਾਸਲ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਅਤੇ ਨਵੇਕਲੀ ਪਹਿਚਾਣ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ 12 ਕਹਾਣੀਆਂ ਉਹ ਬਾਰਾਂ ਬੂਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਹਾਣੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਰੰਗ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਬਦੀਲੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਖਿੱਤੇ ਨਾਲ ਬੱਝ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਕਾਰਨ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਣ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਕ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਪਰਵਾਸ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਫੜਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕਾਫ਼ੀ ਬਦਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਇੱਕ ਉਕਤਾਹਟ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ। ਭਾਰਤ-ਚੀਨ ਦੀ ਨਮੋਸ਼ੀਜਨਕ ਹਾਰ ਨੇ ਹਾਲਾਤ ਬਦਲ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਹਾਰ ਕਰਕੇ ਨਹਿਰੂਵਾਦ ਦੇ ਇਕਰਾਰਾਂ ਦਾ ਖੋਲ੍ਹਾਪਨ ਰਾਜਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਗ੍ਰਹਿ ਯੁੱਧ ਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਆਦਿ ਕੁਝ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕਾਰਨ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਚਿੰਤਾ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ। ਨੈਜਵਾਨ ਵਰਗੇ ਨੇ ਜੱਦੀ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਪਰਵਾਸ ਵੱਲ ਰੁੱਖ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਾਵੇਂ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਵੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ਮਈ ਸੀ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਪਦਾਰਥਕ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲੀਅਤ ਸੀ। ਅਸਰ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਪਜੀਵਿਕਾ ਕਮਾਉਣਾ ਹੀ ਮੁੱਖ ਮਕਸਦ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਉਸ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਸੰਕਟ ਦੇ ਘਿਰੇ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦਾ ਰੁਖ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਿਛਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੱਡ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਨਵੀਆਂ ਸੁੱਖ ਸਹੂਲਤਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਪਣਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਡਾਲਰਾਂ ਦੀ ਚਕਾਚੌਂਧ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕੋਈ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸੇਜ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਸਦੀ ਹੈ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਨਾਲ ਕੰਡੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਕਈ ਹੋਰ ਭਿਆਨਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਯੁੱਗ ਦੀ ਆਮਦ ਦੇ ਨਾਲ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਈਆਂ। ਔਰਤ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣਾ ਉਸ ਲਈ ਵਰਦਾਨ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ। ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੇ ਨਾਲ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਰੰਪਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਣ ਲੱਗੀ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਰੁਚੀਆਂ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇਣਾ ਤੇ ਗਲੇਬਲਾਈਜੇਸ਼ਨ ਦੇ ਦੌਰ ਦੇ ਅਸਰ ਅਧੀਨ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੇ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਚੰਗੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਹੈ ਕਿ ਕੁੜੀਆਂ ਵੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਕਸਤ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਤੇ ਵਿਕਸਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਮੁੱਲ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਨੂੰ ਜਟਿਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪੱਕੇ ਵਸਨੀਕ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਦੇ ਧਰਾਤਲਾਂ ਉੱਤੇ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਔਰਤ ਵਲੋਂ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸਵੈ ਨਿਰਭਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੇ ਸੁਧਾਰ ਨੂੰ ਮਰਦ ਜਾਤ ਨੇ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਸਮਤੋਲ ਵਿਗੜ ਗਿਆ। ਪਰੰਪਰਿਕ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਟਕਰਾਓ ਕਾਰਨ ਤਣਾਓ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਣਾਓ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ, ਮਾ-ਬੱਚੇ, ਪੁਰਾਣੀ -ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਦਿ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਇਸੇ ਸੰਵਾਦ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਲਿਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਜੁਗਨੂੰ ਵਾਂਗ ਚਾਨਣ ਦੇ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਗਲਤ ਵਰਤਾਰੇ ਟੁੰਬਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਰਾਹੀਂ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ ਵਰਤ ਕੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਜਟਿਲਤਾ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲਈ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਆਈ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਚਿਤਰਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਸ਼ੀਨੀ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵੀ ਮਸ਼ੀਨੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਅਸਲ ਅਹਿਮੀਅਤ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਚੱਲਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਅਰਥ ਹੀ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਭਿੰਨ - ਭਿੰਨ ਧਰਾਤਲਾਂ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਵਿਚ ਜਾਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਹੀ ਪੈਸੇ ਕਾਰਨ ਪੱਕੇ - ਪੀਛੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਕੱਚੀ ਡੋਰ ਤਿੜਕਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਗੰਢ ਸਕਣਾ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੁਸ਼ਕਲ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ।

ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾਂ ਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਬਾਰਾ ਬੂਰੇ” ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ

ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੁਖੇਰਾ ਅਤੇ ਆਪਸੀ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਭਰਿਆ ਨਿੱਘ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬੇੜ੍ਹ-ਚਿਰ੍ਹੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਗੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਉਮਰ ਭਰ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਿਆਰ, ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਸੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਗੀ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪੈਸੇ ਦਾ ਲਾਲਚ ਪਰੰਪਰਿਕ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

‘ਬਾਰਾ ਬੂਰੇ’ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਬਾਰਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

1. ਛੱਪੜ
2. ਸੂਰਾ ਸੇ ਪਹਿਚਾਨੀਏ
3. ਫੇਸਬੁੱਕ
4. ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਆਰ ਪਾਰ
5. ਪਰਛਾਵੇਂ
6. ਅਗਨੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ
7. ਲਾਵਾ
8. ਮੈਂ ਕੇਈ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਧਉਲ ਨਹੀਂ
9. ਤੂੰ ਹੀ ਬੋਲ
10. ਮਹਿਕ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ
11. ਵਿਆਹ
12. ਸਨੌਕ

ਛੱਪੜ:

ਛੱਪੜ ਕਹਾਣੀ ਉਸ ਸਵੈ ਹੋਂਦ ਜਾਂ ਸਵੈ ਮਾਣ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੀ ਹਉਮੈ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਉੱਚ ਨਸਲ ਜਾਂ ਜਾਤ ਦਾ ਮਾਣ ਜੱਟ ਨੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਮਾਣਿਆ ਹੈ ਤੇ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਤੇ ਰੋਗ ਨਿਰੰਤਰ ਚੱਲਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਪਾਤ ਤੇ ਉਸ ਨਸਲੀ ਉੱਤਮਤਾ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਸਕੇ। ਇਹ ਮਾਣ ਅਜੇ ਵੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਜਾਤ ਪਾਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਹੁਨਰ ਸਕਿੱਲ ਜਾਂ ਕੁਆਲਿਟੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਛੱਪੜ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਇਸੇ ਹਉਮੈ ਗ੍ਰਸਤ ਬਿਰਤੀ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਝੂਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨੈਕਰੀ ਛੱਡਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਦੇ ਨੀਚੇ ਲੱਗ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰੀਏ। ਸਾਡੇ ਲੋਕ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹਨ, ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਕਲਚਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਰੂੜੀਗਤ ਸੋਚ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾ ਸਕੇ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਿਤਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਨੈਕਰੀ ਛੱਡਣਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ। ਕਿਸਤਾਂ ਤੇ ਲਏ ਘਰਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਤੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਖਰਚਿਆਂ ਦੀ ਅੱਗੇ ਸਾਰੀ ਮਾਣ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਜਿੰਦਗੀ ਜਿੰਨੀ ਸੌਖੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਉਨੀ ਸੌਖੀ ਨਹੀਂ ਘਰਾਂ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਬੜੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੀ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਸੋਚ ਤੇ ਹਉਮੈ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਜਦਕਿ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਿਕਰਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਤੇ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ।

ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਅੱਗੇ ਸਾਰੇ ਮਾਣ ਤੇ ਹਉਮੈ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੀ ਬੇਬਸੀ ਤੇ ਲਾਚਾਰੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿੱਲਦੀ ਹੈ

ਸਵੇਰੇ ਜਦ ਤੇਰੀ ਨੀਂਦ ਖੁੱਲੀ ਤਾਂ ਤੂੰ ਖਾਲੀ-ਖਾਲੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਕਰ ਦੀ ਛੱਤ ਵਲ ਘੁਰਨ ਲੱਗਾ। ਤੈਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਆਪਣੀ ਘਰਵਾਲੀ ਦੀ ਅਰ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਉੱਠੋ, ਅੱਜ ਛੁੱਟੀ ਐ ਤਾਂ ਪੁਲ ਦਾ ਕਰੋ ਕਛ। ਛੱਪੜ ਬਣਿਆ ਪਿਆ।” ਪਰ ਤੂੰ ਅਣ-ਸੁਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

“ਹੁਣ ਤਾਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਈ ਛੁੱਟੀਆਂ, ਤੂੰ ਸੋਚਿਆ | ਇਸ ਸੋਚ ਨਾਲ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਜਿਵੇਂ ਭਰਿਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਤੂੰ ਸੋਚਿਆ, ਅੱਜ ਇਹ ਵੀ ਘਰ ਹੀ ਫਿਰਦੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਢਿੱਲੀ-ਮੱਠੀ ਹੋਈ ਤੋਂ ਵੀ ਘਰ ਨੀ ਰਹਿੰਦੀ, ਅੱਜ ਕਿਵੇਂ? ਤੈਨੂੰ ਧੰਦ ਜਿਹਾ ਚੇਤੇ ਆਇਆ ਕਿ ਤੇਰੇ ਘਰਵਾਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਵੀ ਸਲੋਆ ਹੁੰਦਾ ਲੱਗਦੈ।” ਤੈਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਨਾ ਆਇਆ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਨੇ ਕਦੋਂ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਤੂੰ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹੋ ਕੇ ਸੋਚਿਆ, “ਕਿਤੇ ਏਹਨੂੰ ਲੇਅ-ਔਫ ਤਾਂ ਨਹੀਂ

ਮਿਲ ਗਈ? ਤੇਰਾ ਧਿਆਨ ਇੱਕਦਮ ਕੈਲੰਡਰ ਵਲ ਗਿਆ। ਤੂੰ ਕੁਝ ਦੇਰ ਉਲਝੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਕੈਲੰਡਰ ਵਲ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ, ਜਦ ਤੈਨੂੰ ਸਮਝ ਲੱਗੀ ਕਿ ਅੱਜ ਸ਼ਨਿੱਚਰਵਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ ਕਿ ਅੱਜ ਛੁੱਟੀ ਦਾ ਦਿਨ ਹੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਤੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਤੇਰੇ ਘਰਵਾਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਲੇਅ-ਔਫ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਓਧਰੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕੰਮ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕਿਵੇਂ ਮੋਰਗੇਜ਼ ਦੀ ਕਿਸਤ ਚੱਲੂ--ਨਾਲੇ ਹੋਰ ਚਹੁੰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਜਾਣੇ ਫੇਰ ਕੁੜੀ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ ਖੜੀ ਐ। ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਵੀ ਕਰਨੇ ਆ-ਇਓ ਕੰਮ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਕਿੱਧਰ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਐ। ਜੇ ਬਹੁਤਾ ਈ ਐ ਤਾਂ ਰਾਤ ਦੀ ਸ਼ਿਫਟ ਲੈ ਲੈ ਜਾਂ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਲੈ, ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਸੁਪਰਵਾਈਜ਼ਰ ਨੀ ਬਣਦੇ-- ਫਿਰ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲੰਚਰੂਮ ‘ਚ ਬੈਠੇ ਸਹਿਕਾਮਿਆਂ ਦਾ ਤੈਨੂੰ ‘ਬਾਰਾਂਸਿੰਗਾ ਆਖ ਕੇ ਹੱਸਣਾ ਯਾਦ ਆਇਆ। ਪਲ ਦੀ ਪਲ ਤੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਚੰਗਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਨੇਜਰ ਨੂੰ ਚਿੱਤ ਨਾ ਠੀਕ ਹੋਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਤੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੁਰਜੰਟ ਅਤੇ ਪਿੰਕੀ ਗਿੱਲ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਆ ਜਾਦੇ . ਹਨ। ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਖਿਝ ਉੱਠੀ। ਤੂੰ ਸੋਚਿਆ ‘ਸਾਲੇ ਨੇ ਬਣੀ-ਬਣਾਈ ਖੇਡ ਵਿਗਾੜ ਧਰੀ। ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਜਾ ਮਰਦਾ।

“ਨੈੱਟ ਅਪ ਡੈਡ, ਮੈਂ ਅੱਜ ਥੋਡੇ ਵਾਸਤੇ ਸਪੈਸ਼ਲ ਬ੍ਰੇਕਫਾਸਟ ਬਣਾਇਐ,” ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਤੇਰਾ ਉੱਠਣ ਲਈ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਪਰ ਤੂੰ ਫਿਰ ਵੀ ਉੱਠ ਖਲੋਤਾ। ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾ ਦਿਸਿਆ। ਫਿਰ ਤੇਰੀ ਨਿਗਾ ਪਿਛਵਾੜੇ ਵਲ ਗਈ। ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਪਲ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪਏ ਮੇਜ਼ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਜਿਸ ‘ਤੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦਾ ਸਮਾਨ ਪਿਆ ਸੀ। “ਦੂਈ ਆਰ ਵੇਟਿੰਗ ਫਾਰ ਯੂ, ਡੈਡ, ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਤੂੰ ਪਿਛਵਾੜੇ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਉੱਤਰ ਗਿਆ।

ਤੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਤੇਰੇ ਚੇਹਰੇ ਵਲ ਵੇਖ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਵੱਟਸ ਦਾ ਮੈਟਰ, ਡੈਡ? ” ਪਰ ਤੂੰ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਤੂੰ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਜਵਾਬ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਤੈਥੋਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਹਟਾ ਕੇ ਤੇਰੇ ਘਰਵਾਲੀ ਵਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਗੱਲ ਕੀ ਹੋਣੀ ਆ। ਤੇਰੇ | ਡੈਡੀ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਸੁਪਰਵਾਈਜ਼ਰ ਐ ਨਾ ਪਿੰਕੀ ਗਿੱਲ ਓਹ ਤੇਰੇ ਡੈਡੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮਜ਼ਬੀਆਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਵਿਆਹੀ ਗਈ ਐ।”

ਤੂੰ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਬੋਲਿਆ, “ਚੜ੍ਹਤਾ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਸਾਡਾ ਸੀਰੀ ਰਿਹੈ।

“ਸੇ ਵਾਹਟ? ” ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਸੁਣ ਕੇ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਅੱਗ ਮੱਚਣ ਲੱਗੀ। ‘ਸਾਲਾ ਸੇ ਵਾਹਟ ਦਾ, ਏਹਦੇ ਭਾਣੇ ਇਹ ਗੱਲ ਈ ਕੋਈ ਨੀ, ਤੂੰ ਸੋਚਿਆ ਪਰ ਆਖਿਆ ਕੁਝ ਨਾ। ਤੈਨੂੰ ਉੱਥੇ ਹੋਰ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹਿਣਾ ਅਸੰਭਵ ਲੱਗਾ। ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਵਲ ਆਨੇ ਕੱਢਦਾ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਪੈਰ ਅੜਕਣ ਨਾਲ ਤੂੰ ਪੂਲ ਵਿੱਚ ਜਾ ਡਿੱਗਿਆ। “ਡੈਡ, ਥੋਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਲ ਵੇਖ ਕੇ ਚੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦੈ, ਤੈਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤਾ। ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਵਿਹੰਦਾ ਉਹਦੇ ਬੋਲ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਉਲਝਿਆ ਡੈੱਰ ਭੈਰ ਹੋਇਆ ਅਹਿੱਲ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਤੇਰੇ ਪੈਰ ਛੱਪੜ ਦੀ ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਏ ਹੋਣ।

ਸੂਰਾ ਸੇ ਪਹਿਚਾਨੀਏ:

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ **ਸੂਰਾ ਸੇ ਪਹਿਚਾਨੀਏ** ਸਮਾਜ ਤੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਕਟਾਖਸ਼ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੂਰੇ ਦੀਨ ਦੀ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਗੋਮ/ਖੇਡ ਦੀ ਖਾਤਰ ਹਿੰਸਾ ਫੈਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਗੋਮ ਦੀ ਸਾਈਕੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਪਾਰੀਆਂ ਲਈ ਗੋਮ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਵਪਾਰ ਹੈ। ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਵਪਾਰਕ ਧੰਦੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਖੇਡ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਲਈ ਜਿੱਤ ਹਾਰ ਕਿੰਨੀ ਮਾਇਨੇ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਖੇਡ ਦੀ ਅਸਲ ਭਾਵਨਾ ਜਿੱਤ ਹਾਰ ਦਾ ਸਰੂਪ ਅਜੇਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਹਾਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਹਾਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ। ਹਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਜਿੱਤਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਾਰ ਅੱਜ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਵੱਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰਜੀਵਨ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਇਸ ਸਾਰੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਰੀਕੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਮੈਂਚ ਹਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ:

ਖਿੱਲਰੀਆਂ ਕੇਕ-ਬੀਅਰ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਨੂੰ ਠੁੱਡੇ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਏਰੀਨਾ ‘ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਾਰ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਲੋਕੀਂ ਕਾਰਾਂ ਤੇ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੇ ਸੀਸੇ ਤੋੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਅੱਗਾਂ ਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰਜੀਵਨ ਵੀ ਬੀਅਰ ਦੀ ਬੋਤਲ ਚੁੱਕ ਕੇ ਇਕ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਸੀਸੇ ਵਿਚ ਮਾਰ ਕੇ ਇਕ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਲਲਕਾਰਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ ਸੀਸੇ ਤੋੜ ਰਹੀ ਭੀੜ ਵਿਚ ਜਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਸਿਮਰਨ ਉਸਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਰੌਦੀ-ਕੁਰਲਾਉਂਦੀ ਗੁਰਸਿਮਰਨ ਦਾ ਚੇਹਰਾ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਭੀੜ ‘ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਗੁਰਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਸਕਾਈਟਰੇਨ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪੈਂਦਾ

ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾਂ ਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਬਾਰਾ ਬੂਰੇ” ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ

ਹੈ। ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗੁਰਸਿਮਰਨ ਆਖਦੀ ਹੈ, “ਸੁੱਖ? ” ਗੁਰਜੀਵਨ ਉਸਦਾ ਫੋਨ ਮਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

ਜਵਾਬ ਕਿੱਥੋਂ ਮਿਲਦਾ ਸੁੱਖ ਤਾਂ ਭੀੜ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਮੁੰਡਾ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਕਾਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਸੁੱਖ ਨੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਦੇਖਿਆ ਉੱਥੇ ਪੁਲੀਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਕੈਮਰਿਆਂ ਨਾਲ ਅੱਗ ਲਾ ਰਹੇ ਉਸ ਮੁੰਡੇ ਦੀਆਂ ਫੋਟੋਆਂ ਖਿੱਚਣ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਸੁੱਖ ਦਲੇਰੀ ਕਰਕੇ ਉਸ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਪਿੱਛੋਂ ਜੱਫਾ ਮਾਰ ਕੇ ਕਾਰ ਤੋਂ ਪਰਾਂ ਨੂੰ ਧੱਕ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਸੁੱਖ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋਰ ਮੁੰਡਾ ਰਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਮਿਲ ਕੇ ਉਸ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਕੇ ਉਹ ਦੋਹੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਤੋੜ ਰਹੀ ਭੀੜ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਹਨ। ਹੁੱਲੜਬਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਬੇਕਾਬੂ ਤੇ ਬਿਛੁਰੀ ਹੋਈ ਭੀੜ ਪਾਗਲਾਂਗਾਰ, ਭੰਨ-ਤੋੜ ਤੇ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਅਨੇਵਾਹ ਜੁਟੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅਚਾਨਕ ਸੁੱਖ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਭੀੜ ਨੂੰ ਚੀਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਜੀਵਨ ਤੇ ਗੁਰਸਿਮਰਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

“ ਇਹ ਕਿੱਧਰ ਦੀ ਖੇਡ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲਾ ਜੋਸ਼ ਐ, ਗੁਰਜ? ” ਸੁੱਖ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ।

“ਇਹ ਕਿਸ ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ ਭੰਨ-ਤੋੜ ਕਰ ਰਹੇ ਨੇ? ” ਗੁਰਸਿਮਰਨ ਗੁਰਜੀਵਨ ਦਾ ਜਵਾਬ ਉਡੀਕਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਦੂਜਾ ਸੁਆਲ ਦਾਗ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਡੌਰ-ਭੌਰ ਹੋਏ ਗੁਰਜੀਵਨ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੀ !

ਫੇਸਬੁੱਕ:

ਫੇਸਬੁੱਕ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਸਬੰਧਾਂ ਉੱਤੇ ਰਚੀ ਬੜੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਤਾਂ ਹੀ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਸਾਂਝ ਅਪਣਤ ਜਾਂ ਲਗਾਵ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰ ਕੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸਮਾਂ ਦੇਣ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਵਿੱਥਾਂ ਵਧਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਫੇਸਬੁੱਕ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਭਾਵੁਕ ਕਹਾਣੀ ਹੈ, ਇਹ ਬੜਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗੈਪ ਜਾਂ ਸਪੇਸ ਵੱਧਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੀ ਰਿਸ਼ਤੇ/ ਐਕਸਟ੍ਰਾ ਮੈਰੀਟਲ ਅਫੇਅਰਜ਼ ਵਧਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਉਹ ਲਗਾਵ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਘਰਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਵਿਆਹ ਸਬੰਧ ਪੱਛੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਾਤਰ ਬਲਰਾਮ ਅਤੇ ਰੂਪ ਸਮੇਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਹੀ ਨਿਭਾਅ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਬਲਰਾਮ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਲਈ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪਤਨੀ ਬਾਹਰ ਦੇਸ਼ਤ ਭਾਲਦੀ ਹੈ। ਪਤੀਆਂ ਦੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅਤੀਤ ਤੇ ਨਵੇਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਕਦੀ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਫੇਸਬੁੱਕ ਨੇ ਇਹ ਕੰਮ ਆਸਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਛੂਠੀਆਂ ਯਾਰੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਨਵੇਂ ਦੇਸ਼ਤ ਬਣਾਉਣੇ ਤੇ ਦੇਸ਼ਤਾਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣਾ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਆਮ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਨਵ- ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਨੇ ਉੱਥੇ ਸਾਡੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਗਿਰਾਵਟ ਵੀ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਤਰੇੜਾ ਆ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਜਾਂ ਇੰਜ ਕਹੀਏ ਕਿ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਦੀ ਅਸੀਂ ਸਹੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕੇ।

ਬਲਰਾਮ ਦੇ ਢਿੱਡ ਚ ਆਈ ਕਿ ਕਿਤੇ ਰੂਪ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ? ਪਰ ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ੱਕ ਬੁਟਕ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਕਿਆ। ਨੀ ਐਹੋ ਜੀ। ਜੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਲੋਕਲ ਟੌਰ ਲਾਉਣ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਆਖਦੀ। ਤੇ ਬਲਰਾਮ ਮੁੜ 'ਤੇਰੀ ਨਿਮੀਂ ਤੇ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰੇਗਾ ਨਾ ਵਰਗੇ ਸੁਨੇਹੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੁੜ ਸਰੂਰ ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਕੇ ਬੈਠੇ ਬੈਠੇ ਹੀ ਰੂਪ ਕੰਮ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ। ਸਰੂਰ ਬਲਰਾਮ ਨੇ ਇਕ ਟੱਕ a ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਤੋਂ ਹੇਠ ਤੱਕ ਦੇਖਿਆ। ਬਿਨਾਂ ਬਾਹਾਂ ਵਾਲੇ ਟਾਪ ਤੇ ਐਪਰੀਸ਼ ਵਿਚ ਉਹ ਬਲਰਾਮ ਨੂੰ ਅੱਲੜ ਜਿਹੀ ਲੱਗੀ। ਉਹ ਬੋਲਿਆ, 'ਬੜੀ ਜਵਾਨੀ ਚੜੀ ਐ ! ਰੂਪ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੋਈ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਇਕ ਪਲ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੀ ਨਾ ਆਇਆ ਕਿ ਇਹ ਬਲਰਾਮ ਸੀ। ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਤੁਸੀਂ ਵੇਖੋ ਵੀ! ਅਸਲੀ ਜਵਾਨੀ ਤਾਂ ਹੁਣ ਈ ਚੜੀ ਆ। ਪਹਿਲੀ ਤਾਂ ਜਵਾਕਾਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ 'ਚ ਈ ਲੰਘ ਗਈ ਜਾਂ ਆਖਦੀ-ਆਖਦੀ ਰੂਪ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਈ। ਜੇ ਪਹਿਲੀ ਜਵਾਨੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਰੁਕਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਆਖ ਦੇਣਾ ਸੀ--ਜਾਂ ਫਿਰ ਥੋੜੀ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਨੌਕਾਂ-ਝੋਕਾਂ 'ਚ ਤੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਰੂਪ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਕਿਹਾ,

“ਐਨੇ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਅੱਜ ਕਿਵੇਂ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਹੋਗੇ ! ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਵਾਰ ਲੈ ਆਵਾਂ। ਫੇਰ ਆਪਾਂ ਬਾਹਰ ਖਾਣਾ ਖਾ ਕੇ ਆਉਣੇ ਆਂ?”

“ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਈ ਐ। ਅੱਜ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਆ ਰੂਪ ਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਚਿੱਤ ਚ ਆਈ ਕਿ ਕਹੇ, ਨਿੰਮੀ ਦਾ ਘਰਵਾਲਾ ਤਾਂ ਬੜਾ ਨਿਰਦਈ ਲੱਗਦਾ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੂੰ ਨਿੰਮੀ ਸਮਝਦੈ, ਉਹ ਮੈਂ ਹੀ ਨਿੰਮੀ ਬਣ ਕੇ ਖਾਤਾ ਖੋਲਿਆ ਵੇ ... ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਰੂਪ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਚਿਤਾਰਨ ਲਈ ਢੁੱਕਵਾਂ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਮੈਂ ਫਿਰ ਕੀਹਦੇ ਨਾਲ ਜਾਵਾਂ? ਬਲਰਾਮ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਚਿਰ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ। ਉਹਦੀ ਨਿਗਾ ਕੰਮਪਿਊਟਰ ਦੇ ਮੋਨੀਟਰ 'ਤੇ ਜਾ ਟਿਕੀ। ਫਿਰ ਰੂਪ ਵਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਦੇਖਦਾ ਹੀ ਰਿਹਾ।

ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਆਰ ਪਾਰ:

ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਆਰ ਪਾਰ ਇੱਕ ਬੜੀ ਭਾਵਪੂਰਤ ਤੇ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੇ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਅਗਾਂਹਵਧੂ, ਵਿਕਸਿਤ, ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਭਾਵੁਕਤਾ ਜਾਂ ਜਜ਼ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਉਹ ਵੀ ਆਮ ਇਨਸਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚੇ ਸਾਹਿਤ ਜਾਂ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਵਿੱਚ ਭਾਵੁਕਤਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਅਸਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਿੰਨੇ ਖੁਸ਼ਕ ਤੇ ਕਿੰਨੀ ਦੂਰੇ ਮਿਆਰ ਜਿਉਂਦੇ ਹਨ ਡਬਲਜ਼ ਸਟੈਂਡਰਡਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਚਾਚਾ ਜੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹਨ ਜੋ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਭਤੀਜੀ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਨਾ ਬਣ ਜਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਜਾਂ ਸਬਕ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਖੁਦ ਚਾਚਾ ਜੀ ਕਿਵੇਂ ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ ਨਾਂ ਦੀ ਪਾਤਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਂਦੇ ਨੇ ਉਹ ਕਿੱਥੋਂ ਦਾ ਮਿਆਰ ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ? ਇਹ ਵਿਸ਼ਾ ਕਈ ਸਵਾਲ ਜਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਪੁਰਸ਼ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਔਰਤ ਨੂੰ ਔਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਅੱਜ ਵੀ ਕਿੰਨਾ ਤੰਗ ਦਿਲ ਹੈ ਤੇ ਖੁਦ ਕਿੰਨੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਅਪਨਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਅਨਵਰ ਤਾਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸੌ ਗਿਆ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ। ਚਾਚਾ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਆਉਣ ਦਾ ਚਾਅ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੇਕਿਆਂ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੇਰੇ ਘਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਚਾਚਾ ਜੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ ਉੱਠੇ ਕਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਮੇਰੀ ਨੀਂਦ ਨੂੰ ਦੂਰ ਲੈ ਜਾਂਦੇ। ਅਨਵਰ ਵੀ ਘੁਰਾੜ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਦਰਦ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਚਿੱਤ ਚ ਆਇਆ ਕਿ ਉੱਠ ਕੇ ਸਿਰ ਦਰਦ ਤੋਂ ਗੋਲੀ ਲੈ ਲਵਾਂ। ਫਿਰ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜੇ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖ ਰਹੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰੁਕਾਵਟ ਪਵੇਗੀ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਫੇਰ ਪਈ ਰਹੀ। ਪਰ ਜਦ ਹੋਰ ਪਏ ਰਹਿਣਾ ਔਖਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਲਾਈਟ ਜਗਾਏ ਮੈਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਤੁਰਦੀ ਕਿਚਨ ਵਲ ਉੱਤਰੀ। ਮੈਨੂੰ ਸੰਨਡੈਕ 'ਤੇ ਦੋ ਪਰਛਾਵੇਂ ਦਿਸੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ ਪਰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਚਾਚਾ ਜੀ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਸਨ। ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ 'ਚ ਜਕੜੀ। ਬੁੱਲਾ-ਨਾਲ ਬੁੱਲ੍ਹ ਜੋੜੀ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕੁਝ ਤੜਕ ਦੇ ਕੇ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਰਸੋਈ ਵਿਚਲੀ ਲਾਈਟ ਜਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਅੰਦਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਾਹਰ ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਦਵਾਈ ਵਾਲੀ ਕੈਬਨਿਟ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਥਾਂ ਰੈਕ ਵਿੱਚੋਂ ਵਾਈਨ ਵਾਲੀ ਬੋਤਲ ਚੁੱਕੀ ਅਤੇ ਸਨਰੈੱਕ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਮੈਂ ਵਾਈਨ ਲੈ ਰਹੀ ਹਾਂ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਪੀਣੀ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਗਲਾਸ ਲਿਆਵਾਂ?”

ਪਰਛਾਵੇਂ :

ਪਰਛਾਵੇਂ ਕਹਾਣੀ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਦੂਰੀਆਂ ਦੀ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਸੱਚ ਹੈ। ਪਤੀ- ਪਤਨੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਹੀ ਚਲਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤਕ ਨਿੱਘ, ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਾਂਝ ਬਣੀ ਰਹੇ। ਦੂਰੀਆਂ ਤੇ ਅਲਹਿਦਗੀ ਪਿਆਰ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬੱਝਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝ ਬਣੀ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਪਰ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਰਕੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤੜਕ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦੂਰੀਆਂ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦਾ ਝੁਕਾਅ ਹੋਰ ਬਾਹਰੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਿਅੰਗ ਬੜਾ ਕਟਾਖਸ਼ ਰੂਪ ਦੀ ਵਿੱਚ ਚੁੱਭਦਾ

ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾਂ ਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਬਾਰਾ ਬੂਰੇ” ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ

ਹੈ ਕਿ ਪਤੀ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਲਈ ਤਾਂ ਟਾਈਮ ਜਾਂ ਵਕਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਜਾਂ ਸੰਬੰਧਾਂ ਲਈ ਅੱਜ ਵੀ ਉਹ ਖਿੱਚ ਤੇ ਆਕਰਸ਼ਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣਾ ਲੋਚਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਤੋਂ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਵਿਵਹਾਰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ।

ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਅਲਹਿਦਗੀ ਵਿਚ ਅਤੇ ਭਰਜਾਈ ਨਾਲੇ ਮਾਣੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਵਿਚ ਪਤੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਾਂ:

ਤੇ ਮੈਂ ਮੁਸ਼ਕ ਮਾਰਦੀ ਬੇਸਮੈਂਟ ਵਿਚ ਰੁਲਦਾਂ। ਖਿਲਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਉੱਠ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਗਾਰਬੇਜ਼ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸਣੇ ਇਕ ਅੱਧ-ਭਰੀ ਬੋਤਲ ਦੇ। ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਨੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਉਂਦਾ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਮੈਥੋਂ ਦੂਰ ਹੋਏ ਆ। ਤਿੰਨਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਅੱਖਾਂ ਮੁਹਰੇ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗੇ। ਵੱਡੇ ਸਚਿਨ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੁੜ ਕਦੇ ਵੇਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਹੋਵੇਗਾ? ਫਿਰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਜੇ ਬੱਚਿਆਂ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਦੇਖੇ ਮੈਂ ਉੱਠ ਕੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਾਰਾ ਖਿਲਾਰਾ ਚੁੱਕਿਆ। ਨਵਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕੰਮ ਵੀ ਲੱਭਣਾ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਟੈਕਸੀ ਚਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਨਵਾਂ ਫਿਕਰ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਨਹਾ ਧੋ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਰੱਬ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਕਿ ਰੱਬਾ! ਮੈਨੂੰ ਸੁਮੱਤ ਬਖਸ਼। ਮੇਰੀ ਭਟਕਣ ਦੂਰ ਕਰ। ਨਵੇਂ ਆਈ-ਪੈਂਡ 'ਚ ਕੀਰਤਨ ਭਰਵਾ ਲਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਸੁਣਦਾ। ਨਿੱਤ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ। ਜਦ ਅੱਖਾਂ ਮੀਚ ਕੇ ਬੈਠਦਾ ਤਾਂ ਮਸਾਜ-ਪਾਰਲਰ ਵਾਲੀਆਂ ਦਿਸਦੀਆਂ। ਕਦੇ ਭਰਜਾਈ ਦਿਸਦੀ। ਕਦੇ ਖਿੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਛੱਡਦੇ ਮੇਰਾ ਖਹਿੜਾ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਜੋਗਾ ਨੀ ਛੱਡਿਆ ਤੂੰ। ਤੇ ਕਦੇ ਮਸਾਜ-ਪਾਰਲਰ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਵਾਪਸ ਮੁੜਦਾ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਲਾਹਨਤ ਪਾਉਂਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਢਿੱਡਾਂ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀਆਂ। ਡਾਲਰ ਲੈ ਕੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਐਕਟਿੰਗ ਕਰਦੀਆਂ। ਪਰ ਜਾਣ ਫਿਰ ਵੀ ਰਹਿ ਨੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਫਿਰ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਕਿਉਂ ਐਵੇਂ ਭਟਕਦਾ ਫਿਰਦਾਂ। ਕਿਉਂ ਨਾ ਵਾਪਸ ਬੱਚਿਆਂ ਕੋਲ ਚਲਾ ਜਾਵਾਂ। ਅਰਜਨ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਹਾਂ ਕਿ ਹੁਣ ਨੀਂ ਕਦੇ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦਾ। ਫੇਰ ਲਗਦਾ ਕਿ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹੜਾ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਵੀ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੋਵੇ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨੈਨਟਿੰਡੇ ਵੀਅ ਦੀ ਹੀ ਕੋਈ ਐਹੋ ਜਿਹੀ ਖੇਡ ਹੋਵੇ ਕਿ ਬੰਦਾ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਸਾਥ ਬਣਾ ਲਵੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਾ ਪਵੇ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਐਹੋ ਜੇਹੀ ਖੇਡ ਦੀ . ਡਿਸਕ ਲੱਭ ਗਈ ਫੇਰ ਨੀਂ ਮੈਂ ਦਿੰਦਾ ਇਹ ਨੈਨਟਿੰਡੇ ਅਰਜਨ ਨੂੰ। ਮੈਂ ਇਕ ਮੁਰਤ ਵਰਗੀ ਤੀਵੀਂ ਤਿਆਰ ਕਰਾਂ ਤੇ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਭਰਜਾਈ ਰੱਖਾਂ। ਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਕੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰਲੀ ਸਾਰੀ ਭੁੱਖ ਮਿਟਾ ਦੇਵੇ।

ਅਗਨੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ:

ਜਰਨੈਲ ਸੇਖਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵੀ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਉੱਪਰ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਭਰੋਸੇ ਤੇ ਟਿਕਦੀ ਹੈ। ਸੱਕ ਦੀ ਬਿਨਾਅ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਖੇਰੂੰ ਖੇਰੂੰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਰਪਣ ਤੇ ਲਗਾਵ ਨਾਲ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਕਬਜ਼ੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸੱਕ ਦੂਹਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਚੇਤਨ ਅਵਚੇਤਨ ਦੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਗੱਲਾਂ ਪਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨਾ ਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨਾ ਨਿਰੀ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ ਸੱਕੀ ਬੰਦਾ ਉਹੀ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਸੂਚਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਾਤਰ ਸੀਮਾ ਪਤੀ ਦੇ ਸੱਕ ਤੇ ਬਹੁਤ ਟੁੱਟਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਜੁਲਮ ਨੂੰ ਸਹਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਦੀ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਮਰਦ ਦੀ ਤੰਗਦਿਲ ਸੋਚ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

“ਕੁਛ ਨੀ ਦੁੱਖਦਾ। ਬੱਸ ਜੀਅ ਜਿਆ ਨੀ ਲੱਗਦਾ।

“ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਆਂ ਰਾਜੇ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਪੈਣਾ।“

‘ਪਤਾ ਨੀ ਕਦੋਂ ਠੀਕ ਹੋਣਗੇ! ਸੀਮਾ ਬੋਲੀ।

ਦਿਸੀ ਜਾਂਦੈ। ਹੁਣ ਕਾਹਦਾ ਠੀਕ ਹੋਣੇ। ਮੰਮੀ ਨੇ ਰਾਉਕਾ ਲੈ ਕੇ ਕਿਹਾ।

“ਫੇਰ ਮੰਮੀ, ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਬੱਸ ਇਓ ਹੀ ਨਿਕਲ ਜਾਉ। ਸੀਮਾ ਨੇ ਰੋਦਿਆਂ ਹੀ ਕਿਹਾ।

ਮੰਮੀ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ। ਬੋਲੀ, “ਮੇਰੇ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਚਿੱਤ 'ਚ ਆਈ ਆ। ਤੇਰੀ ਹਾਲੇ ਉਮਰ ਹੀ ਕੀ ਐ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪਈ ਐ ਮੂਹਰੇ।”

ਮੰਮੀ, ਉਹ ਨਵਦੀਪ ਐ ਨਾ, ਪਤਾ ਨੀ ਮੈਨੂੰ -- | ਆਖਦੀ ਸੀਮਾ ਰੁੱਕ ਗਈ। ਫਿਰ ਬੋਲੀ, “ਉਹ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਖਦਾ ਸੀ।”

ਮੰਮੀ ਕੁਝ ਪਲ ਸੀਮਾ ਵਲ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ ਫਿਰ ਬੋਲੀ, “ਤੇਰਾ ਚਿੱਤ ਕੀ ਕਹਿੰਦੈ?”

ਸੀਮਾ ਨੇ ਮੰਮੀ ਵਲ ਦੇਖਿਆ। ਮੰਮੀ ਬੋਲੀ, ਕੱਢ ਲਈਂਗੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕੱਲੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ? ”

ਸੀਮਾ ਫਿਰ ਸੋਚੀ ਪੈ ਗਈ। ਸੋਚਦੀ ਰਹੀ। ਅੰਦਰੇ-ਅੰਦਰ ਘੁਲਦੀ ਰਹੀ। ਆਖਿਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰ ਗਈ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਧੜਕਦੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਸੀਮਾ ਕੋਫੀ ਸ਼ਾਪ ਵਿਚ ਗਈ। ਅੰਦਰ ਵੜਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸਦੀ ਨਿਗਾ ਕੋਨੇ ਚ ਬੈਠੇ ਨਵਦੀਪ ਤੇ ਪਈ। ਸੀਮਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਗ-ਪੈਰ ਝੂਠੇ ਪੈ ਗਏ ਲੱਗੇ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਕੰਬੀਆਂ। ਨਵਦੀਪ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਚੁਰਾ ਕੇ ਉਹ ਤੇਜ਼ ਕਦਮੀ ਸ਼ਾਪ ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਅਲੋਕ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ।

ਲਾਵਾ :

ਲਾਵਾ ਕਹਾਣੀ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਅਜਿਹੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇੱਕ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਤਾਕਤ ਵਾਲੇ ਸ਼ਰੀਫ ਤੇ ਸਾਊ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਧੱਕਾ ਕਰਦੇ ਨੇ; ਜਿਵੇਂ ਵੱਡੇ ਤੇ ਤਾਕਤਵਰ ਦੇਸ ਛੋਟੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ। ਪਰ ਇਹ ਜੁਲਮ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦਾ। ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ ਮੁਹਿੰਮ ਛੇੜੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ। ਲਾਵਾਂ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜੌਰਜ ਤੇ ਵਾਂਡਾ ਆਪਣੀ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਇਡ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਨ ਹਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਗ਼ੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਧੰਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਬੁਜ਼ਕੈਨ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦੀ ਹੁੱਲੜਬਾਜ਼ੀ, ਸ਼ਰਾਬੀ ਤੇ ਕਾਮ ਗੁਸਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਮਹਿਫ਼ਿਲਾਂ ਤੇ ਚੀਕ ਚਿਹਾੜੇ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਇਸ ਸੁਹਿਰਦ ਜੇੜੇ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ਕ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਜੌਰਜ ਤੇ ਵਾਂਡਾ ਦਹਿਸ਼ਤ ਦੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਦਿਨ ਚਲਾਈ ਕਰਦੇ ਹਨ ; ਪਰ ਈਡ ਵਰਗੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਹਸਰ ਅੰਤ ਵਿਚ ਜੇਲ੍ਹ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਾੜੇ ਦਾ ਅੰਤ ਮਾੜਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਨੇ ਵੱਡੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਪਾਤਰਾਂ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾਇਆ ਹੈ:

ਕੱਲ੍ਹ ਜੌਰਜ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੂੰ ਰਿੜਕਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਆਖਰੀ ਪਹਿਰਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਉਮੀਦ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਸੀ ਕਿ ਬੁਸ਼ ਦੀ ਗੁੰਡਾਦਰਦੀ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀ। ਉਸ ਦੇ ਚੇਤੇ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਖਬਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੀ ਬੋਕਰ-ਹੈਮਿਲਟਨ ਗਰੁੱਪ ਦੀ ਇਰਾਕ ਬਾਰੇ ਰਿਪੋਰਟ ਆਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੁਸ਼ ਦੇ ਇਰਾਕ ਵਿੱਚ ਫੌਜਾਂ ਭੇਜਣ ਨੂੰ ਗਲਤ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਟੋ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਇਸ ਫ਼ੈਸਲੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਬਾਰੇ ਖਿਆਲ ਆਇਆ। ਫਿਰ ਜੌਰਜ ਨੇ ਅਮਰੀਕੀ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸੈਨੇਟ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਬੁਸ਼ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਫਤਵੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ। ਤੇ ਬੁਸ਼ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਉਲਟ ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਅਮਰੀਕਨ ਡੀਫੈਂਸ ਸੈਕਟਰੀ ਰਮਜ਼ਫੀਲਡ ਦੇ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਵੱਲੋਂ ਬੁਸ਼ ਸੋਚ ਕੇ ਜੌਰਜ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਬੁਸ਼ ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਸਭ ਸੋਚਕੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਿਚਕੇ ਡੌਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬੁਸ਼ ਵੀ ਉੱਭਰਿਆ ਸੀ। ਜੌਰਜ ਨੂੰ ਬੁਸ਼ ਦਾ ਚੇਹਰਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੱਗਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਿੱਲਾ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਸੋਚ ਨਾਲ ਜੌਰਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਕੂਨ ਭਰਨ ਲੱਗਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਕੋਈ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਧਉਲ ਨਹੀਂ:

ਮੈਂ ਕੋਈ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਧਉਲ ਨਹੀਂ ਕਹਾਣੀ ਬੜੀ ਭਾਵੁਕ ਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪਾਤਰ ਮਾਸਟਰ ਸਰਵਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਜਵਾਨ ਪੁੱਤਰ ਸਰਵਨ ਦੀ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਤੇ ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਤੇ ਛੱਡ ਕੇ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਾਂ ਬਾਪ ਲਈ ਇਹ ਬੜੇ ਦੁਖ -ਪੀੜਾ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਵਾਨ ਬੱਚਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਛੱਡ ਜਾਏ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਕੋਈ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀਆਂ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਵਿਅੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮਾਸਟਰ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਧਉਲ ਨਹੀਂ ਜੇ ਸਭ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਜੀ ਲਏਗਾ। ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਖ਼ਾਤਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਜਰ ਲਏਗਾ। ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ

ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾਂ ਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਬਾਰਾ ਬੂਰੇ” ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ

ਵਿਰਕ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਬਲਦ’ ਦਾ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਦੀ ਗੱਲ ਉਸ ਦੇ ਫੌਜੀ ਦੇਸਤ ਤੋਂ ਛੁਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਕਿਤੇ ਉਸ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਖ਼ਰਾਬ ਨਾ ਹੋ ਜਾਏ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਲਖ਼ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਵਾਸਤਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕੋਈ ਸੌਖੀ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਤੱਥ ਜੋ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਦੁੱਖ ਸਿਰਫ਼ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਬਾਕੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਦਿਖਾਵਾ ਹੀ ਬਣਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇੰਜ ਕਹਿ ਲਈਏ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਖੁਸ਼ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਜਵਾਨ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਬੀਤ ਰਹਿਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹਰ ਪਾਠਕ ਦੀ ਅੱਖ ਨਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਦਾਦੇ ਪੋਤੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇੰਜ ਬਿਓਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ। ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਚੱਲ ਰਹੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਉਸ ਦੇ ਗੋਡੇ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਫਿਰ ਕਿਹਾ, “ਇੰਜ ਇਟ ਰੀਅਲੀ ਟਾਈਮ ਫਾਰ ਸੈਲੀਬਰੇਸ਼ਨ ਨੂੰ।

ਮੈਨੂੰ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਾ ਅਹੁੜਿਆ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਵਾਢ ਪਈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਖੁੱਟ ਲਿਆ। ਮੰਗਤੀਆਂ ਅੰਦਰ ਆ ਕੇ ਮੇਰੇ ਮਹੜੇ ਖਤ ਗਈਆਂ। “ਏ ਸਰਦਾਰ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਵਿਚੋਲਾ ਐਂ, ਬਾਹਰੋਂ ਆਇਐਂ। ਦੇ ਕਣ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਏਸ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਉਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਖਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਿਆਂ-ਚਿਆਂ ਬੁਰੀ ਲੱਗੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਜਾਓ ਭੱਜ ਜਾਓ ਐਥੋਂ, ਥੋਨੂੰ ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਮੌਕਾ ਲੱਗਦੈ। ਸਾਡੇ ਏਥੇ ਸੋਗ ਪਿਆ ਵਾ ਐ। . ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਦਾ ਮਾਰਾ ਏਵੇਂ ਤਾਂ ਨਾ ਬੋਲ ਸਰਦਾਰ। ਅਸੀਂ ਗਰੀਬਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਦਿਨ-ਦਿਹਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਲਾਗ ਲੈਣਾ ਹੁੰਦੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੋਂ ਇੱਕ ਬੋਲੀ।

ਮੇਰੀਆਂ ਬਾਹਾਂ 'ਚੋਂ ਸੇਕ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗਾ। ਮੈਂ ਚੰਘਿਆੜਦਾ ਥੱਪੜ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਅਹੁਲਿਆ, “ਜਾਨੀਆਂ ਕਿ ਨਹੀਂ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਲਾਈ ਐ। ਸਾਡਾ ਰੋਮ-ਰੋਮ ਰੋਈ ਜਾਦੈ। ਥੋਨੂੰ ਲਾਗ ਚਾਹੀਦੇ ਆ।

ਸਰਦਾਰਾ ਕੁਫ਼ਰ ਨਾ ਤੋਲ, ਜੇ ਨਹੀਂ ਕੁਛ ਦੇਣਾ ਤਾਂ ਨਾ ਦੇ, ਕਈ ਮੰਗਤੀਆਂ ਨੇ ਇਕੱਠਾ ਹੀ ਕਿਹਾ।

ਥੋਨੂੰ ਕੁਫ਼ਰ ਲਗਦੈ, ਮੇਰਾ ਪੁੱਤ ਮਰ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਫਿਰ ਦਹਾੜਿਆ।

“ਚਲੇ ਨੀ, ਚਲੇ ਸੱਚੀ ਵਿਚਾਰੇ ਦਾ ਪੁੱਤ ਮਰਿਆ ਲਗਦੈ, ਵੇਖੋ ਕਿਵੇਂ ਡਡਿਆਉਦੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਇੱਕ ਮੰਗਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੇ ਉਹ ਉਥੋਂ ਜਾਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਮੰਗਤੀ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਬਿਨਾ ਦੇਖੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਨੇਟ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਆਏ, ਰਹਿਣ ਸਰਦਾਰ, ਰਹਿਣ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਕਹਿੰਦੀ ਮੰਗਤੀ ਨੂੰ ਮੱਲੇ-ਮੱਲੀ ਫੜਾ ਦਿੱਤੇ।

ਤੂੰ ਹੀ ਬੋਲ :

ਤੂੰ ਹੀ ਬੋਲ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਅਜਿਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਅ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਜਿੰਨੀ ਕਾਹਲ ਹੁੰਦੀ ਹਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਡਾਲਰਾਂ ਨੂੰ ਕਮਾ ਕੇ ਜਿੰਨੀ ਸਾਨੇ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਹ ਡਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਡਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੱਚੇ ਉਸ ਵਿਦੇਸ਼ੀ

ਕਲਚਰ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਨਾਂ ਲੈਣ। ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਿਭਾਉਣ। ਇਹ ਬੜਾ ਇੱਕ ਸਿਤਮ ਤੇ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਭਾਰਤ ਜਾ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਸਣਾ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਨੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਕਲਚਰ ਤੋਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਨੇ ਜਿਸ ਕਲਚਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਨੇ ਉਹ ਬੱਚੇ ਕਦੀ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।
ਸਕੇ।

ਖੈਰ, ਨੈਕਸਟ ਕਾਲਰ ਪਲੀਜ਼
ਅਗਲਾ ਬੁਲਾਰਾ ਬੋਲਣ ਲੱਗਾ,

ਜਨਾਬ ਜੀ ਗੱਲ ਏਤਰਾਂ ਬਈ ਅਸੀਂ ਏਸ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਮਾਈ ਤਾਂ ਬਥੇਰੀ ਕਰ ਲਈ ਪਰ ਬੱਚਿਆਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨੀ ਦੇ ਸਕੇ। ਏਥੋਂ ਦੇ ਕਲਚਰ ਨੂੰ ਅਡੋਪਟ ਕਰਨਾ ਈ ਕਰਨਾ, ਜੇ ਅਸੀਂ ਧਿਆਨ ਨਾ ਹੋ ਜਦੋਂ ਸਾਡੀਆਂ ਬੱਚੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੰਡੀਆ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਓਥੇ ਰਹੀ। ਗਰਮੀ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਏਥੇ। ਬੱਚੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਆਈਆਂ ਏਥੇ। ਆਪਣੇ ਕਲਚਰ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਓਨਾਂ ਨੂੰ। ਕੁਰਬਾਨੀ ਤਾਂ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਆ ਜੀ ਰੇਡੀਓ ਸੰਚਾਲਕ ਬੋਲਿਆ, “ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਜੀ। ਕਲਚਰ ਇਕ ਥਾਂ ਖੜਾ ਨੀ ਰਹਿੰਦਾ। ਇੰਡੀਆ ਵੀ ਹੁਣ ਉਹ ਕਲਚਰ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਜਿਹੜਾ ਤੁਸੀਂ ਓਥੇ ਛੱਡ ਕੇ ਆਏ ਸੀ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਚੁਨਣ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਕਲਚਰ ਵਿਚ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ, ਵਿਨਾਸ ਨੀ।

ਤਰਸੇਮ ਇਹ ਸਭ ਸੁਣਦਾ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਟਾਇਲਟ ਸੀਟ ਤੇ ਜਾ ਬੈਠਾ। ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਰੇਡੀਓ ਵਾਲੇ ਬੁਲਾਰੇ ਦੀ ਗੱਲ ਆਈ, ਜਿਹੜਾ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਲਣ-ਪੋਸਣ ਲਈ ਇੰਡੀਆ ਭੇਜਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਕ ਦਿਨ ਮਨਦੀਪ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਹ ਸੁਣ ਕੇ ਆਈ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੁਆਰੀ ਕੁੜੀ ਬਿਨਾਂ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਏ ਆਪਣੇ ਬੁਆਏ ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਗੋਰੇ ਨੂੰ ਜਵਾਈ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਊ।

ਜਦੋਂ ਗੰਦੀ 'ਲਾਦ ਆਖੇ ਨਾ ਲੱਗੂ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਕੀ ਕਰੂ, ਹੈਂ ਜੀ-

“ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਜੀ, ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਖਿਆਲ ਐ। ਆਖੇ ਨਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਉਲਾਦ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਈਦੈ? " ਬੁਲਾਰੇ ਨੂੰ ਵਿਚਾਲਿਓ ਕੱਟ ਕੇ ਰੇਡੀਓ ਸੰਚਾਲਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਸੰਚਾਲਕ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਜੀਤ ਮਾਮਾ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ‘ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਓ-ਲਿਖਾਓ ਜਿਹੜਾ ਬੰਦੇ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਐ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਮਸਲਾ ਨਾ ਬਣਾਓ। ਪਰ ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਰੇਡੀਓ ਬੁਲਾਰੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉੱਠੀ। ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, ‘ਬੰਦੇ ਨੇ ਸੁਸਾਇਟੀ ਵਿੱਚ ਉੱਠਣਾ-ਬੈਠਣਾ ਵੀ ਹੁੰਦੈ, ਜੇ ਚਾਰ ਬੱਚਿਆਂ 'ਚ ਕੋਈ ਆਖ ਦੇਵੇ ਬਈ ਫਲਾਣੇ ਦੀ ਗੋਰੇ ਨਾਲ ਨਿਕਲ ਗਈ ਤਾਂ ਕੀ ਰਹਿੰਦੇ ਬੰਦੇ ਦਾ।

‘ਕੀ ਕਰੇ ਬੰਦਾ?’ ਸੋਚਦੇ ਹੋਏ ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਸਰ ਪਾਟ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਬੇਵਸੀ ਨਾਲ ਸੀਸੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਪਰ ਸੀਸਾ ਉਸ “ ਖਾਲੀ-ਖਾਲੀ ਲੱਗਾ।
“ਭੈਣ ਦੇ ਘੜੁੱਕਾ, ਤੂੰ ਹੀ ਬੋਲ ਕੁਝ?” ਤਰਸੇਮ ਤਬੜਾਇਆ।

ਮਹਿਕ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ:

ਮਹਿਕ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੀ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ ਕਹਾਣੀ ਹੈ; ਜੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੱਚ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬਹੁਤ ਗੂੜ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਇਕ ਸਾਥ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਉਹਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਉਸ ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਸੁਖਚੈਨ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਜਗਜੀਤ ਤੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਹੁਤ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਇਕੱਲਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹਦੀ ਜੁਦਾਈ ਉਹਦੀ ਬਿਰਹਾ ਦੀ ਪੀੜਾ ਤੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ

ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾਂ ਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ "ਬਾਰਾ ਬੂਰੇ" ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ

ਭਾਵੁਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ। ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਬੱਚੇ ਸਭ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਸੈੱਟ ਹਨ ; ਪਰ ਇਕੱਲਾ ਸੁਖਚੈਨ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੀ। ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਪਣਾ ਰੰਗ ਬਦਲਦੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦੇਸਤ ਦਾ ਕਿਹਾ ਇਹ ਵਾਕ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਬੂਟਿਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਸ ਐਰਿਨ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਲਈ ਲੱਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬਗੀਚੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲਗਦੈ ਜਿਵੇਂ ਐਰਿਨ ਮੇਰੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੋਵੇ। ਸੁਖਚੈਨ ਐਲਿਕਸ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਫੁੱਲਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਅੰਦਰਲੀ ਸੁੰਨ ਘਟਣ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇ ।ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹੋਰ ਆਹਰ ਤੇ ਰੁਝੇਵੇਂ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਦਿੰਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਫੋਨ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜਦੀ ਰਹੀ। ਸੁਖਚੈਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਹੀ ਵਹਿਣ ਵਿੱਚ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫੋਨ ਮਿੰਟ ਕੁ ਦੀ ਚੁੱਪ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਬੋਲ ਪਿਆ। ਸੁਖਚੈਨ ਨੇ ਫੋਨ ਵਲ ਦੇਖਿਆ ਪਰ ਚੁੱਕਿਆ ਨਾ। ਚਾਰ ਘੰਟੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਫੋਨ ਰਕ ਪਰ ਝੱਟ ਬਾਅਦ ਫੇਰ ਬੋਲ ਪਿਆ। ਸੁਖਚੈਨ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜੁਰਰ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਰਵੀ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਵੇਰੇ ਵੀ ਉਹ ਸੁਖਚੈਨ ਨੂੰ ਟਰਾਂਟੇ ਆਉਣ ਲਈ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੁਖਚੈਨ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕਿਤੇ ਸੱਚੀਂ ਹੀ ਨਾ ਟਿਕਟ ਬੁੱਕ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਉਸ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝੀਆਂ ਤੇ ਗਲਾ ਸਾਫ਼ ਕਰਕੇ ਫੋਨ ਉਠਾ ਲਿਆ। ਇਹ ਉਸਦੀ ਬੇਟੀ, ਨਵੀ ਦਾ ਸੀ ਐਡਮਿੰਟਨ ਤੋਂ। ਭਾਵੇਂ ਸੁਖਚੈਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਣ ਕਰਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਵਾਹ ਲਾਈ ਸੀ ਪਰ ਧੀ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਅੰਦਰਲੀ ਹਾਲਤ ਲੁਕਾ ਨਾ ਸਕਿਆ। "ਬੱਚੇ, ਤੈਨੂੰ ਐਵੇਂ ਲਗਦਾ। ਮੈਂ ਜਵਾਂ ਠੀਕ ਆਂ, " ਇਹ ਸੁਖਚੈਨ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਕਿਹਾ। ਪਰ ਬੇਟੀ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਕਰਵਾ ਸਕਿਆ। ਉਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਐਡਮਿੰਟਨ ਆਉਣ ਲਈ ਆਖਣ ਲੱਗੀ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਸਰੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੁਖਚੈਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਬੋਲਿਆ, "ਬੱਚੇ, ਮੈਂ ਠੀਕ ਆਂ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿਓ। ਨਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣ ਤੇ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਬਾਰੇ ਆਖਦੀ ਰਹੀ। ਉਸ ਨੇ ਸੁਖਚੈਨ ਨੂੰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਬਾਹਰ ਤੁਰ-ਫਿਰ ਕੇ ਆਉਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸਦਾ ਧਿਆਨ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਪਵੇ। ਸੁਖਚੈਨ ਘੱਟ-ਵੱਟ ਕੇ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਫੋਨ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸਦਾ ਬੰਨ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਜਗਜੀਤ, ਕਿਓਂ ਕੀਤਾ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਓ! ਆਖਦੇ ਨੇ ਧਾਹ ਮਾਰੀ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਉਹ ਇਉਂ ਹੀ ਹੋਲਾ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਉਹ ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਕੋਸੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਛਿੱਟੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਮਾਰੇ। ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਖਾਰਾਪਨ ਮੁੱਕਣ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ। ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਜ ਬਲੀ। ਸਾਰੇ ਫਲ ਤੇ ਸਬਦੀ ਉਵੇਂ ਹੀ ਪਏ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਪਿਛਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਰਵੀ ਤੇ ਨਵੀ ਲਿਆ ਕੇ ਰੱਖ ਗਏ ਸਨ।

ਵਿਆਹ:

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਵਿਆਹ' ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਮੂੰਹ ਬੋਲਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਹਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਬੇਫ਼ਜ਼ੂਲੀ ਖਰਚੀ, ਸ਼ੋਸ਼ੇਬਾਜੀਆਂ, ਦਿਖਾਵੇਬਾਜੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੈ। ਇਹੀ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਏਧਰਲੇ ਪੰਜਾਬ ਭਾਵ ਪੂਰਵੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫ਼ਰਕ ਸਿਰਫ਼ ਏਨਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਮੌਕੇ ਘੱਟ ਹੀ ਮਿੱਲ ਰਹੇ ਹਨ; ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਗੋਰੇ ਗੋਰੀਆਂ ਨਾਲ ਕੋਰਟ ਮੈਰਿਜ਼ਾਂ ਕਰਦਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੇ ਅੰਤਰਜਾਤੀ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਕਰਕੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਬੱਚੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਦੀ ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ ਨਾਲ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਸੰਦ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹਾਂ ਉੱਤੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਰੱਜ ਕੇ ਚਾਅ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਵਿੱਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਕੇ ਖਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚ, ਘਰਾਂ ਵਿਚ, ਰਿਸਤੇਦਾਰੀਆਂ ਤੇ ਦੇਸਤਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਠੁੱਕ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਇਸ ਢੰਗ ਨੂੰ ਏਵੇਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਪਰ ਦੁੱਖ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਿਆਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਟਿੱਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਂ ਬਾਪ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਘਰ ਵਸਾਉਣ ਲਈ ਹੀਲੇ ਕਰਦੇ ਹਨ ਫੇਰ ਘਰ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ। ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੱਲੇ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਜੱਗਾ ਬੇਸ਼ਕ ਵਿਖਾਵੇਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਰਾਣੀ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਮੌਕਾ ਗੁਆਉਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ।

ਜਿਸ ਦਿਨ ਦਾ ਵਿਆਹ ਬੱਝਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਜੱਗੇ ਨਾਲ ਨੀਂਦ ਰੁਸ ਗਈ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਦੋਨੇ ਜੀਅ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਆਹਦੜ ਧੀ, ਰੂਬੀ ਕੱਪੜੇ-ਲੱਤੇ

ਖਰੀਦਣ ਇੰਡੀਆ ਗਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਸੂਟ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦੇਖ ਕੇ ਜੱਗਾ ਬੋਲਿਆ, “ਇੱਕ ਦਿਨ ਤਾਂ ਇਹ ਪਾਉਣੈ।

ਵਿਆਹ ਕਿਹੜਾ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹੁੰਦੇ। ਤੁਸੀਂ ਆਵਦੀ ਟੰਗ ਵਿਚ ਨਾ ਅਡਾਓ ਤਾਂ ਚੰਗੇ, ਦੁਕਾਨ 'ਚ ਬੈਠਿਆਂ ਹੀ ਰਾਣੀ ਬੋਲੀ। ਜੱਗਾ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ। ਸਕੀਰੀਆਂ ਚ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸੂਟ ਪ੍ਰੀਦਣ ਮੌਕੇ ਰਾਣੀ ਆਪਣੀ ਦਰਾਣੀ ਦੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਤੱਕ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਸੂਟ ਪ੍ਰੀਦਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਜੱਗੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਾਢ ਤਾਂ ਪਈ ਪਰ ਉਹ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ। ਰੁਬੀ ਬੋਲੀ, “ਆਪਾਂ ਕਾਰਤੋਂ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਰਹੇ ਆਂ?”

“ਆਪਾਂ ਰਵੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਕੁਛ ਨੀ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਕਿਸ ਨੂੰ। ਬੱਸ ਡੰਗ ਈ ਸਾਰਿਆ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਏ ਹੋਏ ਆ। ਓਹ ਤਾਂ ਮੇੜਣ ਦੀ ਆ, ਰਾਣੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

ਇਹ ਕੱਪੜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨੀ ਪਾਉਣੇ। ਆਈ ਲਿੰਕ ਵੀ ਆਰ ਵੇਸ ਮਨੀ, ਰੁਬੀ ਫਿਰ ਬੋਲੀ।

“ਤੈਨੂੰ ਨੀ ਪਤਾ ਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ। ਤੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰ, ਮੈਂ ਆਖ ਕੇ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਗੱਲ ਹੀ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤੀ। ਫਿਰ ਉਨਾਂ ਨੇ ਦਾਜ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਖੀਦੇ। ਲਾੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਦਸਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕੋ ਰੰਗ ਦੇ ਸੂਟ ਤੇ ਲਾਵਾਂ ਵੇਲੇ ਭੈਣ ਦੇ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਣ ਵਾਲੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਅਚਕਨਾਂ ਵੀ ਖੀਦੀਆਂ। ਜੱਗੇ ਨੇ ਦੇ ਵਾਲ ਕਾਰਡ ਵੀ ਇੰਡੀਆ ਤੋਂ ਹੀ ਛਪਵਾ ਲਏ। ਰਾਣੀ ਨੇ ਜੱਗੇ ਨੂੰ ਕੀਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ. ਕਾਰਡ ਆਪਾਂ ਕਨੇਡਾ ਤੋਂ ਹੀ ਛਪਵਾ ਲਵਾਗੇ।

ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਕਾਰਡ ਵੀ।

ਸ਼ੁੱਕ :

ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੀ ਲਿਖੀ ਕਹਾਣੀ ਸ਼ੁੱਕ ਔਰਤ ਦੀ ਪੀੜਾ ਤੇ ਦਰਦ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੈ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਔਰਤ ਜਿਹੜੀਆਂ ਤਲਾਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਸਰ ਨੇਮ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਉਸ ਸ਼ਖਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਹੋਰ ਗੂੜ੍ਹੀ ਉਦੋਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਏ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਵੀ ਓ ਸਰ ਨੇਮ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਤਲਾਕ ਨਾਲ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਮਸਲੇ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ,। ਸਗੋਂ ਮਸਲਿਆਂ ਦਾ ਨਵਾਂ ਆਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕੱਲੀ ਔਰਤ ਵਾਸਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਪੇਕੇ ਘਰੋਂ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਉਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ, ਮਾਂ ਬਾਪ ਚਾਚ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀ ਮਜਬੂਰੀ ਤੇ ਬੇਬਸੀ ਜਿਹੜੀ ਹੈ ਉਹ ਮੁੰਡਿਆਂ ਕਰਕੇ ਬਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਾਤਰ ਕਮਲ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਤਲਾਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੇ ਸਰਨੇਮ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਅੱਗੋਂ ਉਸ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਇਕ ਹੋਰ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਪਤੀ ਵੀ ਪਹਿਲੀ ਵੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਲੀ ਪਤੀ ਦੀ ਸਰ ਨੇਮ ਦੀ ਨਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਇਹ ਤੱਥ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਤਲਾਕਸ਼ੁਦਾ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਜੋ ਕਸੂਰ ਹੈ ਉਹ ਔਰਤ ਦਾ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਮਲ ਵਰਗੀਆਂ ਸੰਜੀਦਾ ਕੁੜੀਆਂ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਲਾਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਸੇ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੱਟਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਸਹੇਲੀ ਪਾਲੀ ਵਰਗੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਸਮਝੋਤੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਗਵਾਰ ਬਣਾ ਲੈਣ ਦਾ ਭਰਮ ਪਾਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਯੂ ਮੀਨ ਸ਼ੁੱਕ? ਦਾ ਸਨੇਅ ਈਟਰ। ਅੱਛਾ ਅੱਛਾ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸ਼ੁੱਕ ਵਰਗੀਆਂ ਗਰਮ ਹਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚੱਲਦੀਆਂ ਉਹ ਲੋਕ ਵੀ ਹਨ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਈ ਐ। ਤੂੰ ਸੁਕਰ ਕਰ, ਸਾਡੇ ਕੈਲਗਿਰੀ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਵਲੋਂ ਦਿਤਾ ਵਰਦਾਨ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਐ, ਜਿਹੜੀ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਵਗ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਠੰਡ ਕੱਢ ਲੈਂਦੀ ਆ। ਮੈਡਮ ਜੀ, ਵਰਦਾਨਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤੀ ਟੇਕ ਨੂੰ ਰੱਖੀਦੀ, ਪਾਲੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

“ਤੂੰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਐਵੇਂ ਈ ਲੈਕਚਰ ਝਾੜਨ ਲੱਗ ਜਾਨੀ ਆਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਟਾਇਰਡ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਓਦਾਂ ਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸ਼ੁੱਕ ਨੂੰ ਚੱਲਦੀ ਹੁੰਦੀ ਓਦੋਂ

ਕਿਹੜਾ ਤੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਜਾਨੀ ਆਂ ਸਨੇਅ।

“ਅੱਜ ਵੀ ਫਿਰ ਸ਼ੁੱਕ ਤੇ ਡੀਪਿੰਡ ਨਾ ਹੋ। ਇਹ ਤਾਂ ਆਪ ਈ ਕਲੱਬ ਬਣਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਯੂ ਨੇ ਵਾਹਟ ਆਈ ਮੀਨ।”,

ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ ਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ "ਬਾਰਾ ਬੂਰੇ" ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ

ਕਮਲ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਪਾਲੀ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਹੀ ਕਹੀ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਹੀ ਸਨੇਅ ਪੈਦੀ ਰਹੀ ਫਿਰ ਤਾਂ ਹਟਾਉਣੀ ਹੋਰ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਖੜਕਦੇ ਫੇਨ ਨੇ ਕਮਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਬਰਫ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਵਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਆਂਟੀ ਆਖ ਰਹੀ ਸੀ, "ਗੁਰਚਰਨ ਆਖਦਾ ਸੀ ਬਈ ਕਲੇਸ ਪਾਈ ਬੈਠੀ ਐਂ। ਨਿੱਕੀ-ਨਿੱਕੀ ਗੱਲ ਤੇ ਨੀ ਝਗੜਾ ਕਰੀਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਬਦਲ ਲੈ ਨਾਂ, ਅੱਗੋਂ ਪਿਛੋਂ ਫੇਰ ਵੀ ਤਾਂ ਬਦਲਣਾ ਈ ਐ।"

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਅਜਿਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਰੀਲ ਵਾਂਗੂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਮਾਲ ਲੇਖਕ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਇੰਝ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਆਪ ਉਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਏ ਹੋਈਏ।

ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਨ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਹੈ:

ਸਨੇਅ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਜਾਵਾਂ ਜਾਂ ਨਾ?

ਗੋਡੇ-ਗੋਡੇ ਪਈ ਬਰਫ ਦੇਖ ਕੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਕਮਲ ਦਾ ਤਰਾਹ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। 'ਕਿਵੇਂ ਸਾਫ਼ ਕਰੂੰ ਐਂਨੀ। ਹਾਲੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਡਰਾਈਵਵੇਅ ਸਾਫ਼ ਕੀਤੇ। ਓਨੀ ਫੇਰ ਪੈ ਗਈ ਆ। ਉਹ ਕੁਝ ਪਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਖੜ੍ਹੀ ਬਾਹਰ ਵਲ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ। 'ਕਰਾਂ ਫਿਰ ਸਾਫ਼ ਜਾ ਕੇ? ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ। ਹਾਲੇ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਦਿਹਾੜੀ ਸਿਰ 'ਤੇ ਪਈ ਆ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕੰਮ 'ਤੇ ਵੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਿਫਟ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਕੱਢਣੀ ਆ, ਉਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਚਿੱਤ ਨੇ ਕਿਹਾ।

"ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਹਟਾਇਆਂ ਈ ਹਟਾ। ਐਂ ਦੇਖਦੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਨੀ

ਸਰਨਾ ('ਗੁਰਨੂਰ ਦੇ ਜਾਗਣ ਦਾ ਵੀ ਟਾਈਮ ਹੋਣ ਤਾਂ ਕਿੱਥੇ ਭੇਰਾ-ਭਰ ਨੂੰ ਠੰਢ 'ਚ ਲਿਜਾਊ?' ਖਿੜਕੀ ਕਮਲ ਦੁਚਿੱਤੀ 'ਚ ਪੈ ਗਈ।

ਜੇ ਉੱਠ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇਖਦਿਆਂ

ਜਦ ਦੀ ਕਮਲ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਸੀ, ਬਰਫ ਦੇ ਫੰਭੇ ਡਿੱਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੁਪਹਿਰ ਤੱਕ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਬਰਫ ਦੇ ਅੰਬਾਰ ਲੱਗ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਦੇ ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਲੰਘਾਉਣ ਲਈ ਡਰਾਈਵਵੇਅ ਤੋਂ ਬਰਫ ਹਟਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੀ ਉਹ ਮੁੜਕੇ-ਮੁੜਕੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਓਨੀ ਹੀ ਬਰਫ ਫਿਰ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਖਿੜਕੀ ਰਾਹੀਂ ਦੇਖਦੀ ਕਮਲ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਥਕੇਵਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸੋਫੇ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਈ। ਉਸ ਦਾ ਜੀਅ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਹਮਣੇ ਪਏ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਲੱਤਾਂ ਨਿਸਾਲ ਕੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਬੈਠੇ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਕਿਹਾ, "ਕਿਵੇਂ ਬਹਿ ਜਾਂ ਆਰਾਮ ਨਾਲ, ਹਾਲੇ ਤਾਂ ਵੀਹ ਕੰਮ ਪਏ ਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ।" ਉਹ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਖਾਣੇ ਲਈ ਕੀ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖੇ। ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸੋਚ ਲਿਆ ਕਿ ਮੈਕਰੋਨੀ ਬਣਾ ਦੇਵੇਗੀ ਪਰ ਗੁਰਚਰਨ ਲਈ ਕੀ ਬਣਾਵੇ? ਗੁਰਚਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਡਰ ਉਪਜਿਆ। 'ਜੇ ਉਹ ਘਰ ਵਾਪਸ ਨਾ ਆਇਆ?

ਜੇ ਨਾ ਆਉ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕਿੱਥੇ ਜਾਊ, ਆਪੇ ਆ ਜਾਊ, ਅੱਗੇ ਵਾਂਗ

ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਨਾਟਕੀ ਰੰਗਤ ਹੈ। ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਬਹੁਤ ਦੁਸਤ ਤੇ ਰੋਚਕ ਹਨ। ਵਾਰਤਾਲਾਪ, ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਉਘਾੜਨ ਅਤੇ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਢੁੱਕਵੇਂ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਬਹੁਤ ਢੁਕਵਾਂ ਤੇ ਦਿੱਲ ਖਿਚਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੁਕ ਤੇ ਸੰਵੇਨਸ਼ੀਲ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਲੇਖਣ ਨੇ ਉਸੇ ਭਾਵੁਕਤਾ ਤੇ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕਾਂ ਅੰਦਰ ਵੀ ਉਹੋ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਜਾਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੇ ਮੋਟਿਫ ਬਹੁਤ ਰੋਚਕ ਅਤੇ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਅਜਨਬੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਥੀਮ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿਵੇਕਲੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈ ਹੈ। ਹਰ ਕਥਾ ਇਕ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸਾਰ-ਅੰਸ਼:

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਕਰੱਤਵ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬਹੁ ਮੁਖੀ ਸੱਚ ਦੀ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸੇਧ ਵੀ ਮਿਲੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵੀ ਮਿਲੇ ਤੇ ਸੁਆਦ ਵੀ। 'ਬਾਰਾ ਬੂਰੇ' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਇੱਕ ਸਿਰਜਣਾਤਮਿਕ ਅਮਲ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਥੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਤ੍ਰੈਕਾਲੀ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੇ ਸਮੀਕਰਣ ਹਾਜ਼ਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਭੂਤਕਾਲ ਤੋਂ ਸੇਧ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਮਕਾਲੀਨ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਘੋਖਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਮਾਨਵ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਵਿਆਪਕ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ-ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮਾਨਵ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੋੜਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਕਬੂਲਦਾ ਵੀ ਹੈ।

ਮੁੱਖ/ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ:

ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ---ਸੰਭਵ ਅਵੱਸਥਾ

ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ---ਹਾਲਾਤ ਅਵੱਸਥਾ

ਅਨੁਭਵ---ਤਜੱਰਬਾ

ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ---ਵਿਸ਼ਾ-ਖੇਤਰ

ਸ਼ਨੱਕ -----ਗਰਮ ਹਵਾਵਾਂ

ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ----- ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ:

1. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਸਿਹਿਰ ਨਾਲ ਹੈ::

ੳ. ਲੁਧਿਆਣਾ

ਅ.ਮੋਗਾ

ੲ. ਕਪੂਰਥਲਾ

ਸ. ਜਲੰਧਰ

2. 'ਵਧਦੇ ਕਦਮ' ਕਹਾਣੀ ਕਨੈਡਾ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਛਪੀ-

ੳ. ਵਤਨ

ਅ.ਦੇਸ਼

ੲ. ਪਰਦੇਸ਼

ਸ. ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼

3. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਲੇਖਕ ਕਿਹੜੇ ਸਾਹਿਤਾਕਾਰ ਦੀ ਇੰਟਰਵਿਊ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਲਿਖਣ-ਕਾਰਜ ਆਰੰਭ ਕਰਦਾ ਹੈ-

ੳ. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ

ਅ.ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ

ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾਂ ਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ "ਬਾਰਾ ਬੂਰੇ" ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ

ੲ. ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ

ਸ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ

4. 'ਬੀ ਜੀ ਮੁਸਕਰਾ ਪਏ' ਰਚਨਾ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਰੂਪ ਹੈ-

ੳ. ਨਾਵਲ

ਅ. ਕਹਾਣੀ

ੲ. ਨਾਟਕ

ਸ. ਨਿਬੰਧ

5. ਬਾਰਾ ਬੂਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਕਿਹੜੇ ਸਾਲ ਹੋਇਆ ---

ੳ. 2012

ਅ. 2013

ੲ. 2014

ਸ. 2015

6. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾਂ ਦਾ ਜਨਮ 18 ਨਵੰਬਰ 1980 ਵਿੱਚ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾਂ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਮਕੈਨੀਕਲ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਦਾ ਡਿਪਲੋਮਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਆ ਕੇ, ਬੀ ਸੀ ਆਈ ਟੀ ਤੋਂ ਮਸ਼ੀਨਿਸਟ ਦਾ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਲਿਆ। ਹਰਪ੍ਰੀਤ 2000 ਵਿੱਚ 20 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਸੀ।

ਇਹ ਕਥਨ ਹੈ:

ੳ. ਸਹੀ

ਅ. ਗਲਤ

7. ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਕ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਦੇ ਲਿਖੇ ਨੂੰ ਛਾਂਟ ਸਕੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਸਭਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਕੰਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਮੰਚ ਦੀਆਂ ਬੈਠਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸੋਧਿਆ ਹੈ। ਉਥੇ ਬਹੁਤ ਉਸਾਰੂ ਬਹਿਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

- ਇਹ ਕਥਨ ਹੈ:

ੳ. ਸਹੀ

ਅ. ਗਲਤ

9. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਲਿਖਤ 1988 ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ। ਉਸ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਹਰਭਜਨ ਮਾਨ ਦਾ ਸ਼ੋਅ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ੋਅ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਫਾਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁਝ ਉਸ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਉਸ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੇ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਵਧਦੇ ਕਦਮ' ਹੈ।

ਇਹ ਕਥਨ ਹੈ:

ੳ. ਸਹੀ

ਅ. ਗਲਤ

10. ਟੈਕਸੀਨਾਮਾ ਰਚਨਾ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਰੂਪ ਹੈ-

ੳ. ਨਾਵਲ

ਅ. ਕਹਾਣੀ

ੲ. ਨਾਟਕ

ਸ. ਵਾਰਤਕ

11. ਜੋਰਜ ਤੇ ਵਾਂਡਾ ਕਿਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ:

ੳ. ਲਾਵਾ

ਅ. ਮਹਿਕ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ

ੲ- ਤੂੰ ਹੀ ਬੋਲ

ਸ- ਮੈਂ ਕੋਈ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਧਉਲ ਨਹੀਂ

12. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਵਿਆਹ' ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਮੂੰਹ ਬੋਲਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ -
-----ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ।

ੳ. ਵਿਆਹਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਬੇਫ਼ਜ਼ੂਲੀ ਖਰਚੀਆਂ

ਅ. ਵਿਆਹਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸ਼ੋਸ਼ੇਬਾਜ਼ੀਆਂ

ੲ. ਵਿਆਹਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਦਿਖਾਵੇਬਾਜ਼ੀਆਂ

ਸ. ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ

13. **ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਆਰ ਪਾਰ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਤਬਕੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ:**

ੳ. ਡਾਕਟਰ

ਅ. ਨੇਤਾ

ੲ. ਅਧਿਆਪਕ

ਸ. ਸਾਹਿਤਕਾਰ

14. **ਅਗਨੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ** ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ

ੳ. ਸੀਮਾ

ਅ. ਰਾਧਾ

ੲ. ਪੂਜਾ

ਸ. ਰੂਹੀ

ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ ਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਬਾਰਾ ਬੂਰੇ” ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ

15. “ਗੱਲ ਕੀ ਹੋਣੀ ਆ। ਤੇਰੇ | ਡੈਡੀ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਸੁਪਰਵਾਈਜ਼ਰ ਐ ਨਾ ਪਿੰਕੀ ਗਿੱਲ ਓਹ ਤੇਰੇ ਡੈਡੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮਜ਼ਬੀਆਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਵਿਆਹੀ ਗਈ ਐ।”

ਤੂੰ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਬੋਲਿਆ, “ਚੜ੍ਹਤਾ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਸਾਡਾ ਸੀਰੀ ਰਿਹੈ।

“ਸੇ ਵਾਹਟ? ” ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਸੁਣ ਕੇ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਅੱਗ ਮੱਚਣ ਲੱਗੀ। ‘ਸਾਲਾ ਸੇ ਵਾਹਟ ਦਾ, ਏਹਦੇ ਭਾਣੇ ਇਹ ਗੱਲ ਈ ਕੋਈ ਨੀ, ਤੂੰ ਸੋਚਿਆ ਪਰ ਆਖਿਆ ਕੁਝ ਨਾ। ਤੈਨੂੰ ਉੱਥੇ ਹੋਰ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹਿਣਾ ਅਸੰਭਵ ਲੱਗਾ। ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਵਲ ਆਨੇ ਕੱਢਦਾ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਪੈਰ ਅੜਕਣ ਨਾਲ ਤੂੰ ਪੁਲ ਵਿੱਚ ਜਾ ਡਿੱਗਿਆ। “ਡੈਡ, ਥੋਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਲ ਵੇਖ ਕੇ ਚੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦੈ, ਤੈਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤਾ। ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਵਿਰੰਦਾ ਉਹਦੇ ਬੋਲ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਉਲਝਿਆ ਡੌਰ ਡੌਰ ਹੋਇਆ ਅਹਿੱਲ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਤੇਰੇ ਪੈਰ ਛੱਪੜ ਦੀ ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਏ ਹੋਣ। ਇਹ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਿਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਹੈ:

:

ੳ. ਛੱਪੜ

ਅ. ਸੂਰਾ ਸੇ ਪਹਿਚਾਨੀਏ

ੲ. ਫੇਸਬੁੱਕ

ਸ. ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਆਰ ਪਾਰ

16. ਗੁਰਜੀਵਨ ਕਿਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹੈ:

ੳ. ਛੱਪੜ

ਅ. ਸੂਰਾ ਸੇ ਪਹਿਚਾਨੀਏ

ੲ. ਫੇਸਬੁੱਕ

ਸ. ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਆਰ ਪਾਰ

ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
2. ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
3. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
4. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਕਰੋ।
5. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਪ੍ਰਾਸੰਗਿਕਤਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਉ।
6. ਅਗਨੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਸ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ।
7. ਮੈਂ ਕੋਈ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਧਉਲ ਨਹੀਂ ਕਹਾਣੀ ਕਿਸ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿ ਉੱਤਰ ਜਾਪਦੀ ਹੈ?
8. ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬਣਾਓ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸੰਬੰਧੀ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਕਰੋ।

ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ:

- ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਬਦੇਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1993
- ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬ ਜਨ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ, 1994
- ਦਵਿੰਦਰ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਸਲੇ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ।
- ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੱਜ, ਪਰਵਾਸ: ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ, ਐਨ.ਆਰ. ਆਈ. ਸਭਾ, ਪੰਜਾਬ, 2000
- ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਹਿਰੂ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਨੇਡੀਅਨ ਸਾਹਿਤ, (ਸਮੀਖਿਆ), ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1999
- ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1996
- ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2005
- ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲਿੰਕ

https://pa.wikipedia.org/wiki/%E0%A8%B9%E0%A8%B0%E0%A8%AA%E0%A9%8D%E0%A8%B0%E0%A9%80%E0%A8%A4_%E0%A8%B8%E0%A9%87%E0%A8%96%E0%A8%BE

<https://dhahanprize.com/pa/book-author/%E0%A8%B9%E0%A8%B0%E0%A8%AA%E0%A9%8D%E0%A8%B0%E0%A9%80%E0%A8%A4-%E0%A8%B8%E0%A9%87%E0%A8%96%E0%A8%BE/>

ਅਧਿਆਇ-12: ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਰਚਿਤ ਨਾਵਲ " ਮੁੰਦਰੀ ਡਾਟ ਕੋਮ "ਥੀਮਕ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਯੁਗਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ (Content)

1. ਉਦੇਸ਼
2. ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ
3. ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ
4. ਸਾਰ-ਅੰਸ਼
5. ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ
6. ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ
7. ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
8. ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਉਦੇਸ਼:

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਉਪਰੰਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ--

- ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਵਾਕਫ ਹੋਣਗੇ।
- ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਗੇ।
- ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਸਮੀਖਿਆ ਲਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਆਧਾਰ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਨ ਹੋਵੇਗਾ।
- ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰ ਸਕਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ:

ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਜਿਹੇ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਹੈ ਜੋ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਇੱਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਪਦਾਰਥਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ। ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ, ਪਰਾਏ ਲੋਕ, ਪਰਾਏ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਪ੍ਰਤਿ ਮੋਹ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੇ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਇਸ ਰੁਚੀ ਅਧੀਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਅਰੰਭ ਹੋਈ। ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਇਸ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰਾ ਰਹੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ 50 ਦੇ ਲਗਪਗ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ 500 ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੇਖਕ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਬਰਤਾਨੀਆ, ਅਮਰੀਕਾ, ਕੈਨੇਡਾ, ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ, ਨੀਦਰਲੈਂਡ, ਆਸਟਰੇਲੀਆ, ਸਵੀਡਨ, ਡੈਨਮਾਰਕ, ਇਟਲੀ, ਜਪਾਨ ਅਤੇ ਕੀਨੀਆ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਨ। ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ, ਨਾਵਲ, ਕਹਾਣੀ, ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਰਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਖਿੱਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਖਿੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਗਏ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵੱਖਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਪਰਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਪਰਵਾਸੀ ਆਪਣਾ ਮੁਲਕ, ਸਮਾਜ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਦੋਂ ਦੂਸਰੇ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਵੱਸਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨਵੇਂ ਮੁਲਕ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੇਵੇਂ ਕਾਰਨ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਜਟਿਲ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝਦਿਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਕੁਝ ਮਨਫੀ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਇਸ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇੱਕ ਨਿਰੰਤਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਕਟ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਰਹਿੰਦਾ

ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਵਿਹਾਰਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਤੋਂ ਵਿਛੋੜਾ, ਅਲਗਾਓ ਸਥਿਤੀ, ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਮੋਹ, ਉਪਰੇ ਦੇਸ ਦੀ ਕਾਬਜ਼ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਨਕਾਰਨਾ, ਨਸਲਵਾਦ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਦੁਆਰਾ ਪੱਛਮੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਨਾ ਆਦਿ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਮੁੰਦਰੀ ਡਾਟ ਕਾਮ' ਮੁੰਦਰੀ ਡਾਟ ਦੀਆਂ ਥੀਮਕ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਯੁਗਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਾਂਗੇ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਲਿੰਕ ਤੋਂ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹਨ:

<https://sukhwanthundal.files.wordpress.com/2016/07/mundri-dot-com1.pdf>

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ:

ਨਾਵਲ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। **ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।**

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਵਡੇਰਾ ਹਿੱਸਾ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਰਚਣ ਦਾ ਅਮਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਭਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਜਿਵੇਂ ਨਾਵਲ, ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ, ਕਵਿਤਾ, ਵਾਰਤਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਧਾਵਾਂ ਅੰਦਰ ਹੋਇਆ ਨਾਵਲ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਵਡੇਰਾ ਹਿੱਸਾ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਰਚਣ ਦਾ ਅਮਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਭਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਜਿਵੇਂ ਨਾਵਲ, ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ, ਕਵਿਤਾ, ਵਾਰਤਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਧਾਵਾਂ ਅੰਦਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਰੁਝਾਣ ਨਾਵਲ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਰਚਣ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ, ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ, ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ, ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਅਤੇ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਹੰਢਾਏ ਜੀਵਨ ਤਜਰਬਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਇਕ ਉੱਘਾ ਹਸਤਾਖਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਪਟਵਾਵਾਸੀ ਗਲਪ ਜਗਤ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪਛਾਣ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਜਨਮ 8 ਅਕਤੂਬਰ 1952 ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਇੱਕ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ, ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਹਿਚਾਣ ਬਣਾਈ ਹੈ। ਉਹ 1977 ਤੋਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਪਰਵਾਸੀ ਯਥਾਰਥ ਹੈ।

ਅਟਵਾਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਮੇਰ ਉਡਾਰੀ ਲਈ 2015 ਦੇ ਢਾਹਾਂ ਇਨਾਮ ਦਾ ਫਾਇਨਲਿਸਟ ਰਿਹਾ।

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਫਰਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ (ਹੁਣ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ) ਪੰਜਾਬ, ਭਾਰਤ) ਵਿੱਚ, 8 ਸਤੰਬਰ 1952 ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਬਲਬੀਰ ਕੌਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਬੀ.ਏ., ਐਲ.ਬੀ., ਤੱਕ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ 1975 ਤੋਂ 1977 ਤੱਕ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖੇ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ। ਜੁਲਾਈ 1977 ਵਿੱਚ ਇਸਨੇ ਪਰਵਾਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਰਚਨਾ- ਵਸਤੂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪਦਾਰਥਕ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਵਰਜਤ ਜਿਨਸੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਬੇਬਾਕ ਬਿਆਨੀ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਛੇਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੀ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਅਤੇ ਕਥਾ-ਰਸ ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਥਾ-ਜੁਗਤਾਂ ਹਨ। ਰਾਵਣ, ਕਾਸਾ ਅਤੇ ਪੁਲ ਆਦਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਚਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਰਚਨਾਵਾਂ:

ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ

1. ਸੁੱਕਾ ਪੱਤਾ ਤੇ ਹਵਾ
2. ਕਾਲਾ ਲਹੂ
3. ਸੱਪਾਂ ਦਾ ਘਰ ਬਰਤਾਨੀਆ
4. ਖੂਹ ਵਾਲਾ ਘਰ
5. ਇੱਕ ਸੱਚ ਮੇਰਾ ਵੀ
6. ਨਵੇਂ ਗੀਤ ਦਾ ਮੁੱਖੜਾ
7. "ਇੱਕ ਗੱਲ ਜੇ ਦਿਲ ਲਾਗੈ"
8. ਦਸ ਦਰਵਾਜ਼ੇ

ਨਾਵਲ

1. ਇੱਕ ਰਾਹ
2. ਰੇਤ
3. ਸਵਾਰੀ
4. ਸਾਊਥਾਲ,
5. ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੋਰਨ ਦੇਸੀ
6. ਅਕਾਲ ਸਹਾਏ
7. ਆਪਣਾ
8. ਗੀਤ
9. ਮੁੰਦਰੀ ਡਾਟ ਕਾਮ
10. ਵਨ ਵੇਅ
11. ਮੇਰ ਉਡਾਰੀ
12. ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਗੁਲਾਬਾਂ ਦੇ
13. ਜੇਠੂ
14. ਸਫਰ
15. ਹਾਦਸੇ

ਹੋਰ

1. ਸਰਦ ਪੈੜਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ, ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ
2. ਦਸ ਦਰਵਾਜ਼ੇ, ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ
3. ਫੇਕਸ, ਇੱਕ ਸਫਰਨਾਮਾ
4. ਪਚਾਸੀ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਜਸ਼ਨ (ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੀਵਨੀ)

ਸਨਮਾਨ

- 2015 - ਮੇਰ ਉਡਾਰੀ ਨਾਵਲ ਲਈ ਢਾਹਾਂ ਇਨਾਮ ਦਾ ਫਾਇਨਲਿਸਟ
- 2017 - ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ (ਵਿਦੇਸ਼ੀ) ਹੈ।

ਪ੍ਰੰਤੂ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਰੁਝਾਣ ਨਾਵਲ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਰਚਣ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ, ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ, ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ, ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਅਤੇ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਹੰਢਾਏ ਜੀਵਨ ਤਜਰਬਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਉਸਨੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਉਥੋਂ ਦੇ ਮਿੱਠੇ, ਕੋੜੇ, ਫਿੱਕੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਜਦੋਂ ਇਕ ਵਿੱਥ ਤੇ ਖੜੇ ਕਿ ਯੂਰਪੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਦੋਵੇਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਦਰਦਾਂ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਮਝਿਆ ਸਗੋਂ ਉਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ ਮੁੰਦਰੀ ਡਾਟ ਕੈਮ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

‘ਵਨ ਵੇਅ’ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਪਲੇਠਾ ਨਾਵਲ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਕਾਦਾਰੀ ਦੀ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਪਰਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀ ਦੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਮਾਕੂਲ ਸੰਜਮੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਵੇਰਵਿਆਂ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਜਟਿਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਮੰਤੀ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਕੀਮਤਾਂ ਸਾਡੇ ਰਵਾਇਤੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਨੈਟਵਰਕ ਦੀ ਤਾਰ-ਤਾਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਕਮਜ਼ੋਰ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਬਣਨ ਤੇ ਇਸ ਸਫ਼ਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕਿਤੇ ਸੰਘਰਸ਼, ਲਾਲਚ ਲਈ ਕਰਵਾਏ ਵਿਆਹ, ਗਲਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ, ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਦੀਆਂ ਸਿਫਟਾਂ ਲਾ ਕੇ ਜਾਨ ਤੋੜ ਸਰੀਰਕ ਸੰਘਰਸ਼, ਬੱਚਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੀ ਗਈ ਸ਼ਰੇਆਮ ਖੁੱਲ੍ਹ, ਪੈਸੇ ਦੀ ਹੋੜ ਵਿਚ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

‘ਵਨ ਵੇਅ’ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਟਵਾਲ ਨੇ ‘ਰੇਤ’ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਬੜੀ ਰੀੜ ਨਾਲ ਚਿਤਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਦਰਸਾਈ ਹੈ। ‘ਰੇਤ’ ਨਾਵਲ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਹੀ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ‘ਰੇਤ’ ਕੁਦਰਤੀ ਵਰਤਾਰੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਉਚਾਰਦਿਆਂ ਹੀ ਅਨੇਕਾਂ ਵੇਰਵੇ ਸਾਹਮਣੇ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ। ਤਪਦੇ ਮਾਰੂਥਲਾਂ/ਟਿਥਿਆਂ ਵਿਚ ਉੱਡਦੀ ਰੇਤ, ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਦਿਸਹੱਦਿਆਂ ਤੀਕ ਫੈਲੀ ਰੇਤ, ਵਾਵਰੇਲਿਆਂ ‘ਚੋਂ ਉੱਡਦੀ ਰੇਤ, ਹੱਥਾਂ ‘ਚੋਂ ਕਿਰਦੀ ਰੇਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਵੇਰਵੇ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਰੇਤ ਨੂੰ ਹੀ ਇੰਨੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਉਘਾੜਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸੋਚੀ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਰੇਤ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਡੂੰਘ-ਸੰਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ।

‘ਰੇਤ’ ਨਾਵਲ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਟੁੱਟਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤੇ ਰੇਤ ਵਾਂਗੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚੋਂ ਕਿਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਾਰੂਥਲ ਵਰਗੀ ਵੈਰਾਨਗੀ ਫੈਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹਰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੈਸੇ ਤੇ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਖਿੰਡੀ ਹੋਈ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਛੱਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਅਣਗੌਲਿਆ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਬਾਹਰੀ ਮਰਦਾਂ-ਐਰਤਾਂ ਵੱਲ ਜਦਲੀ ਹੀ ਡੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਨਸਲਵਾਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵੀ ਕਈ ਥਾਈਂ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਰਵੀ, ਬੀਟਰਸ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਨਸਲਵਾਦ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬੀਟਰਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਮੁੰਡਾ ਛੈਨੀ ਰਵੀ ਨੂੰ ‘ਪਾਕੀ’ ਕਹਿ ਕੇ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਰੇਤ’ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ, ਜਿਨਸੀ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ, ਨਸਲਵਾਦ, ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆ ਆਦਿ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਜਿਆਦਾਤਰ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਹੰਢਾ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬਰਤਾਨਵੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪਣਿਆਂ ਹੱਥੋਂ ਹੀ ਰੇਤ ਵਾਂਗੂੰ ਕਿਰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

‘ਰੇਤ’ ਨਾਵਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ‘ਸਵਾਰੀ’ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਹੋਏ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣਾਏ ਗਏ ਪਛੱਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਇਸ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤਹਿਆਂ ਨੂੰ ਫਰੇਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਮੂਲ ਸਮੱਸਿਆ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਪੈਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਦਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ‘ਸਵਾਰੀ’ ਹੈ।

“ਸਿਰਲੇਖ ਸੁਆਰੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਸਾਰ ਹੀ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਦਾ ਮਿਆਰ ਪਿੰਡ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੱਡੇ ਚਲਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਸਰਦਾਰੀ, ਸ਼ਹਿਰ ਆ ਕੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਬਸ ਦੀ ਇਕ ਸੁਆਰੀ ਵਿਚਲਾ ਸੁਆਰੀ ਬਣਨ ਦਾ ਭਾਵ-ਮੰਡਲ ਸਾਕਾਰ ਰੂਪ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਮਿਆਰ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ ਦਹਾਕੇ ਬਾਅਦ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੁਆਰੀ ਦਾ ਇਹ ਚਿੰਨ੍ਹ ਥਾਂ ਬਦਲੀ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਲਕ ਤੋਂ ਸੁਆਰੀ ਬਣਨ ਦੀ ਅਯੋਗਤੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਉਸਦੇ ਸੁਆਰੀ ਵਾਂਗ ਬਗਾਨਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਜਾਣ ਅਤੇ ਲੁੱਟੇ ਜਾਣ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਦਰਭਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਇਹ ਨਾਵਲ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਦਰ-ਪੀੜ੍ਹੀ ਸੁਆਰੀ ਬਣਨ ਅਤੇ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਬਦਸੂਰਤ ਖੰਡ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਹਮਲਿਆਂ ਨਾਲ ਪੇ ਕਰਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੁਕਵੇਂ ਤਸ਼ਦਦਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਆਪਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਸਾਂਹ ਤੱਕ ਆਪਣੀ ਹਵਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਵਰਤ ਸਕਦੇ ਹਨ।”

ਸਵਾਰੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸਭ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਦੇ ਮਤਲਬ ਲਈ ਇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵਰਤਦੇ ਅਤੇ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਬਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਵਾਰੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮਨੋ-ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਤਰ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੈਨ ਰਾਹੀਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਬਲਦੇਵ ਇੰਡੀਆ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸੈਨ ਆਇਰਲੈਂਡ ਤੋਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲੇਖਕ ਨੇ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਕਾਰਨ ਆਉਂਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਤਨਾਉ। ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਲੱਭਦੇ ਹੋਏ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਬਿਰਤੀ, ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਡੂੰਘੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਇਸ ਯਥਾਰਥ ਵੱਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪੈਸੇ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਗੁਰੇਜ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

‘ਸਵਾਰੀ’ ਨਾਵਲ ਦੀ ਅਹਿਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਦੂਸਰੇ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਨਸਲੀ-ਵਿਤਕਰੇ, ਅੰਤਰ ਨਸਲੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਤਕਰਾ/ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸਾਕ-ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਆਪਣਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਇੱਥੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੁਕਦਾ ਸਗੋਂ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਦਰ-ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੱਕ ਵੀ ਫੈਲਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਸ਼ਿੰਦਾ ਅਤੇ ਸ਼ਿੰਦੇ ਤੋਂ ਗਾਗੂ ਦੇ ਨਾਲ, ਗਾਗੂ ਤੋਂ ਗੈਰਨ ਤੱਕ ਦਾ ਸਫਰ ਸਵਾਰੀ ਬਣਨ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ਸੂਰਤ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ।

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਚੌਥਾ ਨਾਵਲ ‘ਸਾਊਥਾਲ’ ਹੈ। ਸਾਊਥਾਲ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਪੈਂਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਸਾਊਥਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਊਥਾਲ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਵਖਰੇਵਾਂ ਅਤੇ ਵੱਖਰਾ ਹੀ ਜਿਉਣ ਦਾ ਢੰਗ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ 300 ਸਾਲਾ ਮਨਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸਾਊਥਾਲ ਵਿਚਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਅੱਤਵਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਗਰਮ ਦਲ ਅਤੇ ਨਰਮ ਦਲ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਲੋਕ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਸਾਊਥਾਲ ਪੱਕੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਗਏ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪੈਸੇ ਖਾਤਰ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਵਾਪਿਸ ਇੰਗਲੈਂਡ ਪਰਤ ਆਏ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਦੁੱਮਣ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਅਫਸੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ :-

ਉਥੇ ਤਾਂ ਹੁਣ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ ਕਿ ਕਿਹੜਾ ਚੋਰ ਤੇ ਕਿਹੜਾ ਸਿਪਾਹੀ, ਸਭ ਰਲੇ ਹੋਏ ਆ, ਲੁੱਟਾਂ-ਖੋਹਾਂ ਇਹ ਪੁਲਿਸ ਈ ਕਰਦੀਆਂ। “ਨਹੀਂ ਸ਼ਿਵ ਸਿਆਂ, ਇਹ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਖੂਹ ਵਿਚ ਸੁੱਟਣ ਵਾਲੀ ਦਲੀਲ ਐ, ਪੁਲਿਸ ਵੀ ਬੜਾ ਕੁੱਝ ਕਰਦੀ ਐ ਪਰ ਮੈਂ ਮੌਤ ਦੇ ਦਰੋਂ ਖਾਲੀ ਮੁੜਾਂ ਐ ..... ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਪੰਦਰਾਂ ਸੌ ਪੈਂਡ ਨਾਲ ਕੀ ਫ਼ਰਕ ਪੈਂਦੇ। ..... ਪੰਨਾ-29 (ਸਾਊਥਾਲ)

ਸਾਊਥਲ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਨਵੀਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਟੱਕਰ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਦੋ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਨਵੀਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਤਨਾਉ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਖ਼ਫ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਉਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ, ਨਸਲਵਾਦ ਕਾਰਨ ਤਰੱਕੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ, ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਸਮੇਂ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਬੇਵਸੀ ਆਦਿ ਹਲਾਤਾਂ ਬਾਰੇ ਚਾਨਣ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਸਾਊਥਲ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਨਾਵਲ 'ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਦੇਸੀ' ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਸਾਊਥਲ ਦੀ ਅਗਲੀ ਕੜੀ ਹੈ ਪਰ ਲਏ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਦੀ ਆਜਾਦ ਹਸਤੀ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸਾਊਥਲ ਨਾਵਲ ਨਾਲੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਨੈਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ, ਵਿਗੜੀ ਹੋਈ, ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਗਲਤ ਰਸਤੇ ਤੇ ਤੁਰ ਰਹੀ ਧਿਰ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਨੈਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਉਪ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਨੈਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਜਿਉਣ ਢੰਗ ਨਾ ਤਾਂ ਇੰਨ-ਬਿੰਨ ਆਪਣਿਆਂ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਰਗਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਜੰਮੀ, ਪਲੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਪਛੱਮੀ ਸਮਾਜ ਵਰਗਾ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਰਹਿ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਭੂ-ਹੋਰਵਾ, ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜ੍ਹਾ, ਅੰਤਰਜਾਤੀ ਵਿਆਹ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਓ, ਨਸਲਵਾਦ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਦੇਸੀ ਦੀ ਕਥਾ ਰਾਹੀਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨਦਾ ਹੋਇਆ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਵੈ ਸਿਰਜੇ ਸੁਪਨੇ, ਇਸ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪਦਾਰਥ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਲੋਚਾ ਦਾ ਭਰਮ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਯਥਾਰਥ ਸਾਹਮਣੇ ਪਲ-ਪਲ ਕਿਰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਤਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਸੀਨੇ 'ਤੇ ਜਰਨ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਮੁੰਦਰੀ ਡੈਟ ਕੋਮ' ਨਾਵਲ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਬਾਕੀ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਨਾਵਲ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਇਕ ਦਲਿਤ ਵਰਗ ਦੀ ਔਰਤ ਇਕਰਾ ਉਰਫ ਪੂਨਮ ਉਰਫ ਮੁੰਦਰੀ ਦੀ ਜੀਵਨ ਯਾਤਰਾ ਤੱਕ ਮਹਿਮੂਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਉਪਭੋਗਵਾਦੀ ਮੰਡੀ ਮੁਖੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਪੰਜਾਬੀ ਜਗੀਰੂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਜਗੀਰੂ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦਾ ਬਿੰਦ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ।

ਮੁੰਦਰੀ ਡੈਟ ਕੋਮ : ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ

ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਗਲਪ ਦਾ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਕਸਤ ਰੂਪ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਯਥਾਰਥ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਧੇਰੇ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪਕਾਰ ਨਾਵਲ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਕੋਈ ਨਾਵਲ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਇਕ ਅਹਿਜਾ ਕਾਲਪਨਿਕ ਗਲਪ ਸੰਸਾਰ ਉਸਾਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਲਪਨਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। "ਨਾਵਲ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਉਹ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੰਦਿਸ਼ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਜਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾ ਕਵਿਤਾ ਵਾਲੀ ਬੰਦਿਸ਼, ਨਾ ਨਾਟਕ ਵਾਲੀ ਬੰਦਿਸ਼, ਨਾ ਕਹਾਣੀ ਵਾਲੀ।"

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਵਡੇਰਾ ਹਿੱਸਾ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਰਚਨ ਦਾ ਅਸਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ-ਵਿਭਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਜਿਵੇਂ ਨਾਵਲ, ਨਾਟਕ, ਕਹਾਣੀ, ਵਾਰਤਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਧਾਵਾਂ ਅੰਦਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਰੁਝਾਣ ਨਾਵਲ ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਰਚਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਹੰਢਾਏ ਜੀਵਨ ਤਜਰਬਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਉਦਰੇਵੇਂ ਨੂੰ, ਕਿਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ, ਕਿਤੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਢੰਗਾਂ ਨੂੰ, ਕਿਤੇ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜ੍ਹੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਤੇ ਕਿਤੇ ਤਿੜਕ ਰਹੇ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਕਿਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ, ਕਿਤੇ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਨਾਲ, ਕਿਤੇ ਉਦਾਸੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਅੱਥਰੂ ਵਗਾ ਰਿਹਾ, ਕਿਤੇ ਅਜਨਬੀਪਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਇਆ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਭਾਰਤੀ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਜਾਲ ਵਿਛਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬੇਗਾਨਗੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਵਸੀਲਿਆਂ ਲਈ ਭਟਕਦਾ ਮਨੁੱਖ ਇਕੱਲਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ, ਨਸਲਵਾਦ ਅਤੇ ਭੂ-ਹੋਰਵਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ-ਅੰਦਰੀ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਮੇਂ ਕੇ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ।

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਉਥੋਂ ਦੇ ਮਿੱਠੇ, ਕੋੜੇ, ਫਿੱਕੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਜਦੋਂ ਇਕ ਵਿੱਥ ਤੇ ਖੜੋ ਕਿ ਯੂਰਪੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਵੱਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਦਰਦਾਂ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਮਝਿਆ ਸਗੋਂ ਉਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ 'ਮੁੰਦਰੀ ਡਾਟ ਕੋਮ' ਵਿਚ ਉਦਰੇਵੇਂ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਸਲੇ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ, ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ ਅਤੇ ਤਿੜਕ ਰਹੇ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਨਵੇਂ, ਟੇਢੇ ਅਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਟਕਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਝੱਲਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਗੀਆਂ ਗਹਿਰਾਈਆਂ ਨਾਲ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਨਾਇਕਾ 'ਇਕਰਾ' ਤੇ ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਘੇਰ ਗ਼ਰੀਬੀ ਭੋਗਦਾ ਹੋਇਆ ਜੀਵ-ਬੀਣ ਦੀ ਲੋੜ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਦੀ ਦੌੜ ਭੱਜ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੇ ਫੌਕਸ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਬਦਲ ਰਹੇ ਸਮਾਜਿਕ ਆਰਥਿਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਬਦਲ ਰਹੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਦੌਰ ਦੇ ਸੰਕਟਾਂ ਨੂੰ ਮੁਲਾਤਿਬ ਹੁੰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੁਰੀ ਆਰ ਹੀ ਪੀੜ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ।

“ਮੈਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ 'ਤੇ ਆਉਂਦਾ ..... ਆਹ ਘੇਰ ਗ਼ਰੀਬੀ। ਹੋਰਨਾ ਵਾਂਗੂੰ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਨੀ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਪੜ੍ਹ ਸਕੀ? .... ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਮਾਸਟਰਨੀ ਹੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ, ਸਮਾਜ 'ਚ ਕੋਈ ਰੁਤਬਾ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ .....।” ਪੰਨਾ-23

ਹੋਂਦ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਇਕਰਾ ਸੁਚੇਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਂਦ ਦੇ ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਦਾ ਰਾਹ ਅਪਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਕਰਾ ਅੱਜ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਸਮੁੱਚੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਨਵੇਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਸਿਰਜਣ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪੁਰਾਣੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਨਾ ਮਿਲਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਉਦਾਸ ਹੋ ਕੇ ਵਿਦਰੋਹ ਵੀ ਕਰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

“ਟਿੱਕਾ ਜੀ, ਮੈਨੂੰ ਜੱਟੀ ਬਣਾ ਦਿਓ।”

ਪੰਨਾ-24

ਜੱਟ ਬਣਨ ਦੀ ਲੋਚਾ ਇਥੇ ਆਰਥਿਕ ਸੁੱਖ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੈ। ਟਿੱਕਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਅਮੀਰ ਦੇਸ਼ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦਾ ਸਿਟੀਜਨ ਹੈ ਤੇ 'ਇਕਰਾ' ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਘਰ ਦੀ ਨੈਕਰਾਈ, ਨੈਕਰਾਈ ਤੋਂ ਜੱਟੀ ਬਣਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਪੁੰਜੀਵਾਦੀ ਦੌਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਟਿੱਕੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਇੰਨੇ ਜਲਦੀ ਇੰਨੇ ਡੂੰਘੇ ਸੰਬੰਧ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਜਾਣਗੇ।

ਘਰੇਲੂ ਕੰਮ ਵਾਲੀ ਤੇ ਜੱਟੀ ਬਣਨ ਤੱਕ ਦਾ ਸਫ਼ਰ 'ਇਕਰਾ' ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਮੁੱਲ ਵਿਧਾਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। 'ਇਕਰਾ' ਦੀ ਮਾਂ 'ਜੁਬੈਦਾ' ਵੀ 'ਟਿੱਕੇ' ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।

“ਸਾਡੇ ਰਿਸਤੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਗਈ ਆ, ਜਿਹਦੇ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਟੈਪਰੇਲੀ ਖੜਾ ਕਰਕੇ ਲੰਘਾ ਗਈ।”

ਪੰਨਾ-32

ਇਕਰਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਟਿੱਕੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜੁਗਾੜ ਲਾ ਕੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਭੇਜਣ ਦੀ ਆਪਣੀ ਲਾਲਸਾ ਨੂੰ ਟਿੱਕੇ ਅੱਗੇ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਕੁੜੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਬੰਨ ਕੇ ਟਿੱਕੇ ਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਕਿਵੇਂ ਘੋਰ ਗ਼ਰੀਬੀ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਇਕਰਾ ਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਲੈ ਜਾਵੇ।

ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਔਰਤ ਗ਼ਰੀਬੀ ਤੋਂ ਨਿਜ਼ਾਤ ਪਾਉਣ ਲਈ ਹਰ ਹੱਥਕੰਢਾ ਵਰਤਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਕੋ ਮਰਦ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਬਲਕਿ ਉਹ ਆਪ ਵਰਤਣ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ੈਲੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਔਰਤ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਦੇ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ।

ਟਿੱਕੇ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ‘ਇਕਰਾ’ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਸਿਟੀਜਨ ਬੁੱਢੇ ‘ਚਾਹਲ’ ਨਾਲ ਇੱਕ ਰਿਸਤੇ ਵਿਚ ਬੱਝ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇੱਥੇ ਉਹ ਰਿਸਤੇ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਸਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਕਾਇਮ ਹੈ ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ‘ਚਾਹਲ’ ਦੀ ਮੌਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਚਾਹਲ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕਰਾ ਤੇ ਟਿੱਕਾ ਲੁਕ ਛਿਪ ਕੇ ਨਾਜਾਇਜ ਸੰਬੰਧ ਪਾਲਦੇ ਹਨ।

- ਹਾਂ, ਬੱਸ ਹੁਣ ਮੁੰਦਰੀ ਈ ਆਂ ਮੈਂ।

- ਕਿੰਨੇ ਬੁਆਏ ਫਰੈਂਡ ਆ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ?
- ਬੁਆਏ ਫਰੈਂਡ? ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ..... ਤੇ ਤੇਰੇ ਕੋਲ?
- ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਚਾਰ ਆ।

ਪੰਨਾ-75

ਟਿੱਕਾ ‘ਇਕਰਾ’ ਤੋਂ ਵੀਹ ਵਰ੍ਹੇ ਵੱਡਾ ਹੈ ਉਥੇ ਉਸਦਾ ਪੈਂਡੂ ਵੀ ਹੋ/ ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪੇਂਡੂ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਖੇਰਾ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ।

‘ਇਕਰਾ’ ਟਿੱਕੇ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਸੰਬੰਧ ਲੇਚਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੋਣ ਪ੍ਰੰਤੂ ਟਿੱਕਾ ਉਹਲੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਇਹ ਗੋਲਣਯੋਗ ਪਹਿਲੂ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਗਿਆ ਟਿੱਕਾ ‘ਇਕਰਾ’ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੁੰਦਰੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੀ ਮੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਚਾਚੇ ਚਾਹਲ ਦੀ ਉਂਗਲ ‘ਚ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ‘ਚਾਹਲ’ ਦੀ ਮੌਤ ਉਪਰੰਤ ਉਹ ਪੈਲ ਦੀ ਉਂਗਲ ‘ਚ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਲੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਭੇਗਦਾ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ ਬੇਵਸੀ, ਔਰਤ ਦੀ ਵਿਯੋਗੀ ਹੋਂਦ ਦੀਆਂ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਤਰਜਾਂ ਨੂੰ ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਔਰਤ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਬੇਇਨਸਾਫੀਆਂ ਦੇ ਧੱਕੇ, ਮਾਨਵ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜਿਆ ਹੈ। ਪੈਲ ਦੇ ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣਨ ਉਪਰੰਤ ਉਹ ਟਿੱਕੇ ਦੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਪੈਲ ਇੰਨਾਂ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਇੰਝ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਬਿੱਲੀ ਮੂਹਰੇ ਦੁੱਧ ਦਾ ਕੋਲਾ ਪਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਜਾਵੇ। ਪੈਲ ਦਾ ਇੰਝ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੋਣ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਆਰਥਿਕਤਾ ਹੈ। ਇਕਰਾ ਜਿਸ ਬਿਊਟੀ ਪਾਰਲਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਟਿੱਕੇ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਮਦਦ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਖੁਦ ਮਾਲਕਣ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਟਿੱਕਾ ਆਰਥਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਉਹ ਉਸਦੇ ਜਿਸਮ ‘ਤੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਮਲਕੀਅਤ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਬਲਵਾਨ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਇਕਲੀ ਟਿੱਕੇ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ‘ਚੇ ਵਾਲ ਕੱਢਣ ਵਾਂਗ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

“ਮੈਂ ਮੁੰਦਰੀ! ਮੁੰਦਰੀ ਛੋਟੀ ਕੋਮ ਤੀ ਮਾਲਕਣ, ਅੰਡਰਸਟੈਂਡ!”

-ਉਸਨੂੰ ਤਾਂ ਇੰਨਾਂ ਹੀ ਗੁੱਸਾ ਸੀ ਕਿ ਮੁੰਦਰੀ ਪੈਸਾ ਆ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਬਦਲ ਗਈ।

ਪੰਨਾ-101

ਅਟਵਾਲ ਕਾਮੁਕਤਾ ਹਿੰਸਾ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ।

- ਦੇਖ ਮੁੰਦਰੀਏ, ਮੈਂ ਟਰਾਈ ਮਾਰਦਾ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਰੇਗੂਲਰ ਖੀਰ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਗਿਲਟੀ ਫੀਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਮਨਜ਼ੂਰ?

ਆਰਥਿਕਤਾ ਕਾਰਨ ਆਪਣਿਆਂ ਹੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਪਈ ਤਰੇੜ੍ਹ ਨੂੰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਨਾਵਲ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਲੋਕ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਲਈ ਆਪਣਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮੁੰਦਰੀ ਡਾਟ ਕੋਮ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਮੁੰਦਰੀ ਉਤਭੱਗਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤਹਿਤ ਗ਼ਰੀਬੀ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਤੋਂ ਨਿਜ਼ਾਤ ਪਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਤਨ ਨੂੰ ਵਸਤੂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਦੀ ਹੈ।

ਨਾਵਲਕਾਰ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਸਮਕਾਲੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਪੂੰਜੀ ਤੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਇਕੱਤਰੀਕਰਨ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਦੂਜਾ ਪੱਧਰ ਦਾ ਰੁਖ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਹਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਮੋਹ ਖੁਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

-ਨਹੀਂ ਕੈਟ, ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੱਡੀ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਆਂ।

ਨਾਵਲ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਬਦਲ ਰਹੇ ਸਮਾਜਿਕ ਆਰਥਿਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਦੌਰ ਦੇ ਸੰਕਟਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੁੰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਨਵਾਂ ਦੌਰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ, ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਰਹੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਮੁੰਦਰੀ ਟਿੱਕੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ। ਇਕ ਤਾਂ ਹਾਲੇ ਵੀ ਟਿੱਕੇ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਜਗੀਰੂ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ ਵਸਤੂਗਤ ਹੋਂਦ ਦੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਬਿਰਤਾਂਤਕੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲਾ ਪਾਤਰ ਟਿੱਕਾ ਅਜਿਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਮੁੰਦਰੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਵਸਤੂਗਤ ਹੋਂਦ ਧਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਟਿੱਕਾ ਤੋਂ ਚਾਹਲ ਅਤੇ ਪੌਲ ਤੱਕ ਦਾ ਸਫਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੁੰਦਰੀ ਮਹਿਜ਼ ਵਸਤੂ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ ਵਸਤੂਗਤ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਚਿਤਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਔਰਤ ਦੀ ਬੇਵਸੀ ਵਿਯੋਗੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾਂ ਨੂੰ ਉਘਾੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਹੋਣ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਔਰਤ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

- ਟਿੱਕਾ ਜੀ, ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਗਿਲਟੀ ਫੀਲ ਕਰਦੀ ਆਂ।

- ਕਿਹੜੀ ਗੱਲੋਂ ?
- ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸੌ ਕੇ।
- ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੁੱਤੀ ਆਂ?
- ਪਰ ਟਿੱਕਾ ਜੀ, ਹੁਣ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵਾਈਫ ਆਂ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੁੰਦਰੀ ਦੀ ਮਾਂ ਜੂਬੈਦਾ ਵੀ ਟਿੱਕੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਔਰਤ ਗਰੀਬੀ ਤੋਂ ਨਿਜਾਤ ਪਾਉਣ ਲਈ ਹਰ ਹੱਥਕੰਢਾ ਵਰਤਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਕਰਾ ਵਰਗੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾਣ ਦੀ ਅਕਾਂਠਿਆਵਾਂ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ।

ਸੇ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾਵਲ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਕਿਰਤਾਂ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਚਰਚਿਤ ਨਾਵਲਕਾਰ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਕਲਾ ਪੱਖ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਤੋਂ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਥੋੜ੍ਹਾ ਵੱਖਰਾ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸਮਾਂ ਬੀਤਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸਮਾਜਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾਈਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸੰਦਰਭਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਨਜਿੱਠਣ ਦਾ ਵੀ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਮੁੰਦਰੀ ਡਾਟ ਕਾਮ' ਉਸਦੇ ਦੂਜੇ ਨਾਵਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨੀ ਮਰਜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਬਦਲ ਜਾਵੇ, ਜਿੰਨੇ ਮਰਜੀ ਯੁੱਗ ਬੀਤ ਜਾਣ, ਇਨਸਾਨ ਤਾਂ ਇਨਸਾਨ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਗੰਢਾਂ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਲਿਆਕਤ ਉਸਦੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਵਿਚ ਜਾਂ ਪੈਸੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਦਲਿਤ-ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਘੱਟ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜਦੋਂ ਦਲਿਤ-ਵਰਗ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮੱਲ ਵੀ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਕਥਾਨਕ ਗਰੀਬ ਘਰ ਦੀ ਕੁੜੀ ਮੁੰਦਰੀ ਉਰਫ ਪੂਨਮ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਯਾਤਰਾ ਹੈ।

'ਮੁੰਦਰੀ ਡਾਟ ਕਾਮ' ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਦਲਿਤ-ਵਰਗ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਪੱਖੋਂ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਤਣਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿਵੇਕਲੇ ਚੰਗੇ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਸੰਦਰਭ ਪੱਖੋਂ ਭਾਵੇਂ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਤਣਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋਰਨਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਮੁੰਦਰੀ ਉਰਫ ਪੂਨਮ ਤੇ ਟਿੱਕਾ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਪਾਤਰ ਹੋਏ ਹਨ ਜੋ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਇੱਕੋ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਮੁੰਦਰੀ ਦਾ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣਾ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸਿਰਫ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਪੀਘਾਂ ਮਾਰਣਾ ਹੀ ਟਿੱਕੇ ਦਾ ਮਕਸਦ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਜੇ ਵਿਸ਼ੇ ਲਏ ਗਏ ਹਨ ਉਹ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਵਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਲਕੁੱਲ ਵੱਖਰੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸਹਿਰੀ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਦਕਾਰੀ ਦੱਸਿਆ, ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਮਰਦ ਜਾਤ ਦੀ ਨਫਰਤ ਨਸ਼ੇ ਦਾ ਸੇਵਨ, ਦਲਿਤ ਵਰਗ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਆਦਿ ਲਏ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਥਾਂ-ਪੁਰ-ਥਾਂ ਔਰਤ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆਂ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :-

- ਲੁਕ ਮਾਈ ਫਰੈਡਜ਼, ਆਪਣੀ ਪਰੈਡਕਸ਼ਨ ਘੱਟ ਹੈ, ਕਨਵੇਅਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬੈਲਟਾਂ 'ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ, ਗੱਲਾਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਰਦੀਆਂ ਕੰਮ ਨਾਲੋਂ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਆਸ ਰੱਖਦਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੰਮ ਲਵੋ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪਾਠਕ ਤੱਕ ਸੰਚਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਸਫਲ ਨਾਵਲ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀ ਇਸ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਕੜ ਵਿਚ ਲੈਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਰਸ ਇੰਨਾ ਰੋਚਕ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਪਾਠਕ ਇਕ ਵਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲਏ ਤਾਂ ਛੇਤੀ ਕੀਤਿਆਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਚਕਾਰ ਛੱਡ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :- ਨਾਵਲ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਟਿੱਕੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੈਡ ਟੀ ਪੀਣ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਆਦਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਬੈਂਡ ਟੀ

ਦਾ ਆਨੰਦ ਸਿਰਫ ਐਤਵਾਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਮਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਬਰਮੀਘੰਮ ਵਰਗੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਕੰਮ ਤੋਂ ਵਿਹਲ ਨਾ ਹੋਣਾ ਤੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦਾ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :-

- ਕਈ ਲੋਕ ਕੰਮੀ-ਕਮੀਨ ਜਾਤ ਦੇ ਲੋਕ ਕਹਿ ਜਾਂਦੇ ਆ, ਕਈ ਸਾਨੂੰ ਕੱਲੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਵੱਧ ਘੱਟ ਬੋਲ ਜਾਂਦੇ ਆ .....।

ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦਾ ਅਮੀਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਔਰਤ ਦੀ ਰੀਝ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਲਦ ਤੋਂ ਜਲਦ ਅਮੀਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰੇ ਜਿਵੇਂ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਇਕਰਾ ਟਿੱਕੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ:-

- ਟਿੱਕਾ ਜੀ, ਮੈਨੂੰ ਜੱਟੀ ਬਣਾ ਦਿਓ!

ਉਪਰੋਕਤ ਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਦੀ ਜੱਟੀ ਬਣਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਕਿੰਨੀ ਉਸ ਅੰਦਰ ਭਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਨਜ਼ਾਇਜ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਧੇਰੇ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਟਿੱਕੇ ਦੇ ਇਕਰਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ, ਇਕਰਾ ਦਾ ਚਾਚਾ ਚਾਹਲ ਨਾਲ ਮੇਲ ਆਦਿ। ਔਰਤ ਦੁਆਰਾ ਮਰਦ ਦੇ ਕਿਤੇ ਗਏ ਵਿਅੰਗ ਨੂੰ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :-

ਮੁੰਦਰੀ ਨੇ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਕਿਹਾ,- 'ਟਿੱਕਾ ਜੀ, ਏਦਾਂ ਤੇ ਏਦਾਂ ਈ ਸਹੀ, ਤੁਹਾਡੀ ਮੁੰਦਰੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਉਂਗਲ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਸਕੇਰਾਂ ਮਾਰੇਗੀ, ਤੁਹਾਡੀ ਇਹੋ ਸਜਾ ਹੋਵੇਗੀ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਔਰਤ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਟਿਕਰਾ ਉਰਫ ਮੁੰਦਰੀ ਉਰਫ ਪੂਨਮ, ਮਨਜੀਤ ਆਦਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਔਰਤ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਇੰਡੀਆ ਚਲੇ ਜਾਓ। ਜਿਵੇਂ :-

ਚਾਚਾ ਚਾਹਲ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਕਰਾ ਹੁਣ ਜੇ ਚਾਚਾ ਚਾਹਲ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਕੇ ਪੂਨਮ ਕੋਰ ਚਾਹਲ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਵੀਜ਼ਾ ਲੱਗ ਕੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਫੇਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ।

'ਮੁੰਦਰੀ ਡਾਟ ਕੋਮ' ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਵੀ ਉਘਾੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਖੇਤੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਮੈਂਬਰ ਬਾਹਰ ਹੋ ਕੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਖਾਨਦਾਨੀ ਜਮੀਨ ਜੋ ਉਹ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਖਾਸ ਨੂੰ ਠੇਕੇ ਤੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਨੈਲ ਵਰਗਾ ਕਿਵੇਂ ਉਸ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਕਿਵੇਂ ਚਾਚਾ ਚਾਹਲ ਨੂੰ ਮੂਰਖ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਮਕਸਦ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ :-

- ਬੜੇ ਭਾਈ, ਖੇਤੀ ਖਸਮਾ ਸੇਮੀ। ..... ਕੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਬਚਦਾ। ਤੂੰ ਏਦਾਂ ਕਰ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਮੁਫਤ 'ਚ ਸੰਭਾਲ ਲੈ, ਦਸ ਸਾਲ ਇਹਦੀ ਆਮਦਨ ਖਾਈ ਚੱਲ। ਇੱਥੇ ਕਿਸੇ ਜੱਟ ਨੂੰ ਪੁੱਛ

ਕੇ ਦੇਖ ਹਾਲਤ ਕਿੰਨੀ ਔਖੀ ਆ, ਪਾਣੀ ਸਾਲੇ ਥੱਲੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਖਾਦਾਂ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ।
ਬਿਜਲੀ ਆਉਂਦੀ ਨਹੀਂ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜਮੀਨ ਦਾ ਠੇਕਾ ਚਾਚਾ ਚਾਹਲ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਖੇਤੀ ਨਾਲ ਦਰਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਗਿਣਾਉਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਖੂਬੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਹਰ ਪਾਤਰ ਮੌਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਰੰਗਤ ਵਿਚ ਢਾਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਟਿੱਕਾ ਜੇ ਇੰਡੀਆ ਆਇਆ ਤਾਂ ਇਕਰ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਰਗਾ ਜੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਮਾਹੌਲ ਵਰਗਾ ਹੋ ਪਨਪਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲ ਦੀ ਮੁੱਖ ਨਾਇਕਾ ਇਕਰਾ ਉਰਫ ਮੁੰਦਰੀ ਉਰਫ ਪੂਨਮ ਕੌਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਅਲੱਗ-2 ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਟਿੱਕੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰ, ਜੇ ਇਕਰਾ ਦਾ ਵਿਆਹ ਦੀਪੇ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਤਨੀ ਵਾਰਤਾ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਦੀਪਾ ਭਾਵੇਂ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦਾ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਤੇ ਪੂਰਾ ਪਤਨੀ ਹੋਣ ਦਾ ਧਰਮ ਅਦਾ ਕਰਦੀ ਸੀ।

ਵਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਦੋਨੋਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਸਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤਾਂ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜਗਰੂਪ ਵੀ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ :- ਇਕਰਾ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾ ਕੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਦੀਪੇ ਨੂੰ ਸਰਾਬ ਦੇ ਸੇਵਨ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾਉਂਦੀ ਹੈ ਆਦਿ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੱਕਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹੋੜ੍ਹ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਜੁਗਾੜ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਇਕਰਾ ਦੀ ਮਾਂ ਜੁਬੈਦਾ ਟਿੱਕੇ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ :-

- ਕੋਈ ਵਿਆਹ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣਾ ਕੇ, ਸਾਡੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਕੁੜੀ ਗਈ ਆ, ਜਿਹਦੇ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਟੈਂਪਰੇਲੀ ਖੜਾ ਕਰਕੇ ਲੰਘ ਗਈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦੀ ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਵੀ ਬੜੇ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਹ ਨਾਵਲ ਸਿਰਫ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਬਲਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਆਪ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਕੇ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਾਤਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਾਲ-2 ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲਬਾਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਉਸ ਤੇ ਵੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :-

- ਮੂਰਖ ਇਕਰਾ! ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਦੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਟਿੱਕਾ ਭਲਾ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਾ ਲਊ? ਇਹ ਤਾਂ ਉਹ ਅਮੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਐ। ..... ਅੱਲਾ ਏਦਾਂ ਦੇ ਮੌਕੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਤੇ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਮੌਕੇ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਨਿਕਲ ਜਾਹ! ਤੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਣ ਜਾਊ, ਏਸ ਜਿੱਲਤ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇਗੀ। ਸਵਰਗ ਭੇਗੋਗੀ, ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਏਸ ਨਰਕ ਵਿਚ।

ਨਾਵਲ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਡਾਇਲਾਗ ਵਧੇਰੇ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਮੁੰਦਰੀ ਬਰਮੀਘੰਮ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵਧੀਆ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਿੱਖ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਵਧੇਰੇ ਗੱਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ :-

- ਆਏ ਮ ਰੀਅਲੀ ਸੌਰੀ ਐਨ ਹਿਜ਼ ਡੈੱਥ।

- ਆਏ ਨੇ।
- ਹੀ ਵਾਜ਼ ਗਰੇਟ ਮੈਨ ।
- ਆਏ ਨੇ ।

ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਸਮੇਂ, ਸਥਿਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਕੁਝ ਬਦਲਦੇ ਹੋਏ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਸਤ ਹਰ ਪਾਤਰ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੰਦੇ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਕਈ ਵਾਰ ਅਜਿਹੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਵੀ ਮੁੰਦਰੀ ਵਰਗੀ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਬਦਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੁੰਦਰੀ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਆਈ ਸਾਧਾਰਨ ਕੁੜੀ ਸੀ ਪਰ ਵਲੈਤ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਚੰਗਾ ਨਾਮਣਾ ਖੱਟ ਲਿਆ ਹੈ ਹਰ ਟੈਸਟ ਪਾਸ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :-

- ਆਹ ਮੁੰਦਰੀ ਨੇ

- ਅਮਰਜੀਤ ਨੇ ਦੱਸਿਆ। ਉਸਦੇ ਮਗਰ ਹੀ ਸਤਨਾਮ ਕੋਰ ਨੇ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ,
- ਆਹ ਮੁੰਦਰੀ ਨੇ ਤਾਂ ਕਮਾਲ ਕਰ 'ਤੀ ਸਾਰੇ ਟੈਸਟ ਪਾਸ ਕਰ ਲਏ, ਸਾਡੀ ਕੈਰਲ ਨੇ ਤਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਥੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ।
- ਭਾਈ ਜੀ, ਕੈਰਲ ਰੈਗੀ ਅਮੀਰ ਪਿਓ ਦੀ ਧੀ ਤੇ ਮੁੰਦਰੀ ਵਿਚਾਰੀ ਦਾ ਪਿਓ ਗਰੀਬ ਆ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵੱਧ ਲੋੜ ਆ।
- ਕਮਾਲ ਦੀ ਕੁੜੀ ਆ! ਦੇਖੋ ਕਿਥੋਂ ਕਿਥੇ ਪਹੁੰਚੀ, ਸਾਡੇ ਘਰ ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜਣ ਆਉਂਦੀ ਹੁੰਦੀ।

ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੇ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਿਕਵੇ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮਰਦ ਪ੍ਰਦਾਨ ਸਮਾਜ ਉਸਦੀ ਕਦਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਆਪਣਾ ਸਵਾਰਥ ਕੱਢ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ :-

ਮੁੰਦਰੀ ਦੀਪੇ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਟਿੱਕੇ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਟਿੱਕਾ ਮੁੰਦਰੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਟਿੱਕਾ ਵਿਆਹ ਲਈ ਕੋਈ ਹੁੰਗਾਰਾ ਨਹੀਂ ਭਰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਪੈਲ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਰਾਜੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪੈਲ ਧਰਮ, ਜਾਤਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਉਪਰ ਆਂ, ਉਹ ਮੁੰਦਰੀ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੈਲ ਮੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੈ :-

- ਕਿਤੇ ਏਦਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਆ ਜਾਂ ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣਾ ਈ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ?
- ਦੇਖੋ ਪੈਲ ਜੀ, ਵਿਆਹ ਤਾਂ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਰਾਉਣਾ ਈ ਹੁੰਦਾ।
- ਮੁੰਦਰੀ ਜੀ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਿਆਹ ਲਈ ਪਰੋਪੋਜ਼ ਕਰਦਾ, ਮੈਂ ਵਾਅਦਾ ਕਰਦਾ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਖੁਸ਼ ਰੱਖੂੰ।

ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਨੈਕਰ ਮਾਲਣ ਦੀ ਧਾਰਣਾ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਵੀ ਬਾਖੂਬੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਉੱਚਾ-ਨੀਵਾਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਸਤਿਆ ਮੁੰਦਰੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹਿ ਕੇ ਉਸਦੇ ਮੁੰਦਰੀ ਡੈਟ ਕੋਮ ਪਾਰਲਰ ਵਿਚ ਕਲੀਨਿੰਗ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸਤਿਆ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਸਤਨਾਮ ਕੋਰ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :-

ਇਹ ਨੈਕਰ ਮਾਲਣ ਵਾਲੀ ਧਾਰਣਾ ਇਸ ਮੁਲਕ 'ਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਤੂੰ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਲੈ ਕੇ ਬੈਠੀ ਆਂ।

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਮੁੰਦਰੀ ਡੈਟ ਕੋਮ' ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ-ਯਥਾਰਥ ਕਈ ਅਵੇਸਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਫਰੋਲਦਾ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋਣ ਦੀ ਵਸਤੂ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੰਤਾਪ ਦੀ ਭਾਈ ਔਰਤ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਮਰਦ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਹੀ ਮੁੰਦਰੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਉਂਗਲ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਣਾ ਤੇ ਪੂੰਜੀ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਫਰੋਲਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਨਾਂ-ਪੱਖੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਤੇ ਪਿਛਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੁਆਰਾ ਪੂਰਬੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਆਧਾਰਿਤ ਸੋਚ ਦੇ ਟਕਰਾਉ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

'ਮੁੰਦਰੀ ਡੈਟ ਕੋਮ' ਨਾਵਲ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਨਾਵਲ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਇਕ ਦਲਿਤ ਵਰਗ ਦੀ ਔਰਤ ਇਕਰਾ ਉਰਫ ਪੂਨਮ ਉਰਫ ਮੁੰਦਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਯਾਤਰਾ ਤੱਕ ਮਹਿਦੂਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਈ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਉਪਯੋਗਵਾਦੀ ਮੰਡੀ ਮੁੱਖੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਪੰਜਾਬੀ ਜਗੀਰੂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਜਗੀਰੂ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦਾ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਮੁੰਦਰੀ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤਹਿਤ ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਤੋਂ ਨਿਜ਼ਾਤ ਪਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਤਨ ਨੂੰ ਵਸਤੂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜਥਾ ਰਾਹੀਂ ਸਮਕਾਲੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਪੂੰਜੀ ਤੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਦੂਜੇ ਪੱਧਰ ਦਾ ਰੁੱਖ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਅਜੋਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਹਾਸ਼ੀਆਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮੋਹ ਖੁਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਨਾਵਲ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੁੰਦਰੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਲਾਟ ਨੂੰ ਟਿੱਕੇ ਵੱਲ ਭੱਜਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾ. ਅਕਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੌਰ ਆਖਦੇ ਹਨ :

“ਨਾਵਲ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਬਦਲ ਰਹੇ ਸਮਾਜਿਕ ਆਰਥਿਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਦੌਰ ਤੇ ਸੰਕਟਾਂ ਨੇ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੁੰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਨਵਾਂ ਦੌਰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ, ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।”

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਜਗੀਰੂ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ ਵਸਤੂਗਤ ਹੋਂਦ ਦੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਪਾਤਰ ਟਿੱਕਾ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਮੁੰਦਰੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਵਸਤੂਗਤ ਹੋਂਦ ਧਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਟਿੱਕੇ ਤੋਂ ਚਾਹਲ ਅਤੇ ਪੇਲ ਤੱਕ ਦਾ ਸਫਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੁੰਦਰੀ ਇਕ ਵਸਤੂ ਵਜੋਂ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ ਬੇਵਸੀ ਵਿਯੋਗੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੁੰਦਰੀ ਮਾਂ ਜੁਬੈਦਾ ਵੀ ਟਿੱਕੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਗਰੀਬੀ ਤੋਂ ਨਿਜ਼ਾਤ ਪਾਉਣ ਲਈ ਹਰ ਹੱਥਕੰਡਾ ਵਰਤਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਮਰਦ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਸਗੋਂ ਉਹ ਆਪ ਵਰਤਣ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਆਪਣੀ ਸਿਰਜਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਅਤਿ ਵਿਕਸਿਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦਵੰਦ ਤਿੱਖੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਭਰਦਾ ਹੈ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਸਮਾਜਿਕ ਯਥਾਰਥ ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਜਗੀਰੂ, ਅਰਧ-ਜਗੀਰੂ ਕੀਮਤਾਂ ਹਨ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕ ਦਾ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੈ।

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਢਾਲ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ

ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਖਪਤਵਾਦੀ ਰੁਚੀਆਂ ਅਧੀਨ ਸਮਾਜ ਦੇ ਬਦਲ ਰਹੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਨੈਵਿਕ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਵਸਤੂਗਤ ਹੋਣ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਆਪਣੀ ਸਿਰਜਣ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਅਤਿ ਵਿਕਸਿਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਕਿ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦਵੰਦ ਤਿੱਖੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਭਰਦਾ ਹੈ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਸਮਾਜਿਕ ਯਥਾਰਥ ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਜਗੀਰੂ, ਅਰਥ-ਜਗੀਰੂ ਕੀਮਤਾਂ ਹਨ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਦਾ ਮੱਤ ਸੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਦਵੰਦ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਧੀਨ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਖੋਲ੍ਹੇਪਣ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਬਦਲ ਰਹੇ ਸਮਾਜਿਕ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ।

ਸਾਰ-ਅੰਸ਼:

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਕਰੱਤਵ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬਹੁ ਮੁਖੀ ਸੱਚ ਦੀ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸੇਧ ਵੀ ਮਿਲੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵੀ ਮਿਲੇ ਤੇ ਸੁਆਦ ਵੀ। ਸਾਹਿਤ ਇੱਕ ਸਿਰਜਣਾਤਮਿਕ ਅਮਲ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਠੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਤ੍ਰੈਕਾਲੀ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੇ ਸਮੀਕਰਣ ਹਾਜ਼ਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ ਸਾਹਿਤ ਭੂਤਕਾਲ ਤੋਂ ਸੇਧ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਸਮਕਾਲੀਨ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਘੋਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਮਾਨਵ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਵਿਆਪਕ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ-ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮਾਨਵ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੋੜਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਕਬੂਲਦਾ ਵੀ ਹੈ।

ਮੁੱਖ/ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ:

ਸਾਹਿਤਕਾਰ---ਸਿਰਜਕ/ਲਿਖਾਰੀ

ਪ੍ਰੋਯਜਨ---ਮੰਤਵ

ਅਨੁਭਵ---ਤਜੱਰਬਾ

ਕਲਪਾਨਤਮਿਕ---ਕਾਲਪਨਿਕ

ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤੁਲਨ---ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ

ਸ਼ੈਲੀ --- ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਢੰਗ

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ:

1. ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਪਲੇਠਾ ਨਾਵਲ ਹੈ:

ੳ. ਵਨ ਵੇਅ

ਅ. ਰੇਤ

ੲ. ਸਵਾਰੀ

ਸ. ਸਾਊਥਾਲ

2. ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਜਨਮ ਕਦੋਂ ਹੋਇਆ:

ੳ. 6 ਅਕਤੂਬਰ 1950

ਅ. 8 ਅਕਤੂਬਰ 1952

ੲ. 10 ਅਕਤੂਬਰ 1954

ਸ. 12 ਅਕਤੂਬਰ 1956

3. ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਕਿਹੜੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹੈ:

ੳ. ਕੈਨੇਡਾ

ਅ. ਅਮਰੀਕਾ

ੲ. ਇੰਗਲੈਂਡ

ਸ. ਆਸਟਰੇਲੀਆ

4. ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਸਾਊਥਹਾਲ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਰੂਪ ਹੈ-

ੳ. ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

ਅ. ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

ੲ. ਨਾਵਲ

ਸ. ਨਾਟਕ

5. ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਕਿਹੜੇ ਨਾਵਲ ਲਈ 2015 ਦੇ ਢਾਹਾਂ ਇਨਾਮ ਦਾ ਫਾਇਨਲਿਸਟ ਰਿਹਾ।

ੳ. ਵਨ ਵੇਅ

ਅ. ਮੇਰ ਉਡਾਰੀ

ੲ. ਰੇਤ

ਸ. ਅਕਾਲ ਸਹਾਇ

6. ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਫਰਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ (ਹੁਣ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ। ਪੰਜਾਬ, ਭਾਰਤ) ਵਿੱਚ, 8 ਸਤੰਬਰ 1952 ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਬਲਬੀਰ ਕੌਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਬੀ.ਏ., ਐਲ.ਬੀ., ਤੱਕ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ 1975 ਤੋਂ 1977 ਤੱਕ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖੇ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ। ਜੁਲਾਈ 1977 ਵਿੱਚ ਇਸਨੇ ਪਰਵਾਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

ਇਹ ਕਥਨ ਹੈ:

ੳ. ਸਹੀ

ਅ. ਗਲਤ

7. ਨਾਵਲ 'ਮੁੰਦਰੀ ਡਾਟ ਕੋਮ' ਦਾ ਪਾਤਰ ਟਿੱਕਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਅਮੀਰ ਦੇਸ਼ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਸਿਟੀਜਨ ਹੈ - ਇਹ ਕਥਨ ਹੈ:

ੳ. ਸਹੀ

ਅ. ਗਲਤ

8. 'ਵਨ ਵੇਅ' ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਟਵਾਲ ਨੇ 'ਸਵਾਰੀ' ਨਾਵਲ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਬੜੀ ਰੀਝ ਨਾਲ ਚਿਤਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਦਰਸਾਈ ਹੈ।; ਇਹ ਕਥਨ ਹੈ:

ੳ. ਸਹੀ

9. "ਪਚਾਸੀ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਜਸ਼ਨ" ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਜੀਵਨੀ ਕਿਸ ਦੀ ਹੈ:

- ੳ. ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ
- ਅ. ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਮਾਤਾ ਦੀ
- ੲ. ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਭਰਾ ਦੀ
- ਸ. ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਭੈਣ ਦੀ

10. ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ 'ਹਾਦਸੇ' ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਰੂਪ ਹੈ-

- ੳ. ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ
- ਅ. ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ
- ੲ. ਨਾਵਲ
- ਸ. ਨਾਟਕ

11. "ਮੈਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ 'ਤੇ ਆਉਂਦਾ ..... ਆਹ ਘੋਰ ਗ਼ਰੀਬੀ। ਹੋਰਨਾ ਵਾਂਗੂੰ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਨੀ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਪੜ੍ਹ ਸਕੀ? .... ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਮਾਸਟਰਨੀ ਹੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ, ਸਮਾਜ 'ਚ ਕੋਈ ਰੁਤਬਾ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ .....।"

ਇਸ ਸਤਰ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ-

- ੳ. ਕੈਥਰਸਿਸ
- ਅ. ਪ੍ਰੋਫਾਣਤਮਕ
- ੲ. ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ
- ਸ. ਜੀਅ ਪਰਚਾਵਾ

12. ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ:

- ੳ. ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ
- ਅ. ਨਸਲਵਾਦ
- ੲ. ਭੂ-ਹੋਰਵਾ:
- ਸ. ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ

13. ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ:

- ੳ. ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ
- ਅ. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ
- ੲ. ਸਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ
- ਸ. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ

14. ਨਵੇਂ ਗੀਤ ਦਾ ਮੁੱਖਤਾ---- ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਰੂਪ ਹੈ-

ੳ. ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

ਅ. ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

ੲ. ਨਾਵਲ

ਸ. ਨਾਟਕ

15. ਸਰਦ ਪੈੜਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ---- ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਰੂਪ ਹੈ-

ੳ. ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

ਅ. ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

ੲ. ਨਾਵਲ

ਸ. ਨਾਟਕ

ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?
2. ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
3. ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿਉ।
4. ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ ਮੁੰਦਰੀ ਡੋਟ ਕਾਮ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਰੋਕਾਰ ਕੀ ਹਨ?
5. ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ ਮੁੰਦਰੀ ਡੋਟ ਕਾਮ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੈ: ਸਪਸ਼ਟ ਕਰੋ।
6. ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ ਮੁੰਦਰੀ ਡੋਟ ਕਾਮ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ: ਸਿੱਧ ਕਰੋ।
7. ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ ਮੁੰਦਰੀ ਡੋਟ ਕਾਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਕੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਹੈ?
8. ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬਣਾਓ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸੰਬੰਧੀ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਕਰੋ।

ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ:

- ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1987 ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1999
- ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ ਦਿੱਲੀ, 1996
- ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੱਜ, ਪਰਵਾਸ: ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ, ਐਨ.ਆਰ. ਆਈ. ਸਭਾ, ਪੰਜਾਬ, 2000
- ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਹਿਰੂ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਨੇਡੀਅਨ ਸਾਹਿਤ, (ਸਮੀਖਿਆ), ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1999
- ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1996
- ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਵੀ, (ਸੰਪਾ.), ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਆਥਰਜ਼ ਅਤੇ ਆਰਟਿਸਟਸ
- ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2005
- ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲਿੰਕ

<https://sukhwanthundal.files.wordpress.com/2016/07/mundri-dot-com1.pdf>

<https://www.harjeetatwal.com/post/%E0%A8%B9%E0%A8%B0%E0%A8%9C-%E0%A8%A4-%E0%A8%85%E0%A8%9F%E0%A8%B5-%E0%A8%B2-%E0%A8%A6-%E0%A8%A8-%E0%A8%B5%E0%A8%B2>

http://medbox.iiab.me/kiwix/wikipedia_pa_all_maxi_2019-12/A/%E0%A8%B9%E0%A8%B0%E0%A8%9C%E0%A9%80%E0%A8%A4_%E0%A8%85%E0%A8%9F%E0%A8%B5%E0%A8%BE%E0%A8%B2

<https://m.facebook.com/271567929579619/posts/3055558644513853/>

<https://www.jsks.biz/book-mundri-dot-com-by-harjeet-atwal>

ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਰਚਿਤ ਨਾਟਕ “ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਗਲੀਆਂ” ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ ਤੇ ਰੰਗਮੰਚੀ ਯੁਗਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ

Dr. Harpreet Singh, Lovely Professional University

ਅਧਿਆਇ-13: ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਰਚਿਤ ਨਾਟਕ “ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਗਲੀਆਂ” ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ ਤੇ ਰੰਗਮੰਚੀ ਯੁਗਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ (Content)

1. ਉਦੇਸ਼
2. ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ
3. ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ
4. ਸਾਰ-ਅੰਸ਼
5. ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ
6. ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ
7. ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
8. ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਉਦੇਸ਼:

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਉਪਰੰਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ--

- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਗੇ।
- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਗੇ।
- ਸਾਹਿਤ ਸਮੀਖਿਆ ਲਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਆਧਾਰ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਨ ਹੋਵੇਗਾ।
- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰ ਸਕਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ:

ਸਾਹਿਤ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ, ਮਨੋਵੇਗਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਕਲਾਤਮਕ ਪਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਸਾਹਿਤ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਸਮਾਜ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਵਿੱਚ ਕਾਲਪਨਿਕ ਅੰਸ਼ ਪਾ ਕੇ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ ਹੈ; ਤਾਂ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਣ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸਬੰਧੀ ਭਰਪੂਰ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ-ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰ ਸਕਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣਗੇ।

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ:

ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਰਚਿਤ ਨਾਟਕ “ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਗਲੀਆਂ” ਵੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਾਸਾਰਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਟਕਕਾਰ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਦਾ ਜਨਮ 11 ਅਗਸਤ 1964 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡ ਢੱਡਾ ਲਹਿਣਾ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ। ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਹੈ। ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਬਹੁਤ ਕਵਿਤਾਵਾਂ, ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਅਤੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦਾ ਲੇਖਕ ਹੈ। ਉਹ "ਕਲਮਾਂ ਦਾ ਕਾਫਲਾ, ਟਾਰਾਂਟੋ" ਦਾ ਮੋਢੀ ਮੈਂਬਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੋਆਰਡੀਨੇਟਰ ਵੀ ਹੈ।

ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਚਪਨ, ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਸਾਲ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਾਲਾ ਸੰਘਿਆਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੈਂਦੇ ਪਿੰਡ ਉੱਗੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦਸਮੀ ਜਮਾਤ ਪੂਰੀ ਕਰਕੇ, ਸਨ 1981 ਵਿੱਚ ਉਹ ਕੈਨੇਡਾ ਆ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਮਰ 17 ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਸਨ 1987 ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੋ ਬਚੇ ਹਨ।

ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਨੂੰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੈ ਗਿਆ। ਕੈਨੇਡਾ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਉਹ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਾਹਿਤਕ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਨ 1991 ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾਇਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਮਰ 27 ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਦੋ ਸਾਲ ਦਾ ਬੇਟਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਛੋਟੇ ਸਨ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਜਾਣਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਅਜੀਬ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਬਣਨ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਯੈਰਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇੱਕ ਪਲਾਂਟ ਵਿੱਚ ਸੁਪਰਵਾਈਜ਼ਰ ਸਨ, ਜਿਥੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਵੇਰ ਦੇ ਦੋ ਵਜੇ ਤੱਕ ਦਸ ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਿਫਟ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ।

1997 ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੰਪਿਊਟਿੰਗ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਿੰਗ ਦਾ ਡਿਪਲੋਮਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਨ 2013 ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ ਟਰੋਂਟੋ ਤੋਂ ਸੋਸ਼ਿਓਲੋਜੀ ਵਿੱਚ ਬੀ ਏ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਸਿਟੀ ਓਫ ਬਰੈਂਪਟਨ ਨਾਲ ਇੱਕ ਟਰਾਂਜਿਟ ਬੱਸ ਡ੍ਰਾਈਵਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਬਰੈਂਪਟਨ, ਉਨਟਾਰੀਓ, ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਇੱਕ ਕਵੀ ਅਤੇ ਨਾਟਕਕਾਰ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਤਾਬ "ਪੀੜ ਦੀ ਪਰਵਾਜ਼" ਸੰਨ 2001 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਈ। ਸੰਨ 2007 ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਕਿਤਾਬ "ਅੰਨੀਆਂ ਗੱਲੀਆਂ" ਛਪੀ। "ਅੰਨੀਆਂ ਗੱਲੀਆਂ" ਇੱਕ ਨਾਟਕ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਖਹਿਰਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਵਪਾਰ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਨਾਟਕ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਖਹਿਰਾ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਲੇਖ ਲਿਖਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸੰਵਾਦ (ਕੈਨੇਡੀਅਨ-ਪੰਜਾਬੀ ਜਰਨਲ) ਦਾ ਸੰਪਾਦਕ ਅਤੇ ਸਮੀਖਿਅਕ ਸੁਖਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਦੇ ਵਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਗ਼ਜ਼ਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਪਾਠਕ ਦੀ ਚੇਤਨਾ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।

ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਝਿਜਕਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ - ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਉਸਨੇ ਸੱਚ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਕਰਨੀ ਆ।

ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖੇ ਗਏ ਨਾਟਕ "ਅੰਨੀਆਂ ਗੱਲੀਆਂ" ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਹਲੂਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਟਕ ਜਿਥੇ 1984 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਤਰੇੜਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਡਰੱਗ ਦੇ ਧੰਦੇ ਵਿੱਚ ਧਸਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਚੇਤਨ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰੇ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਇਹ ਨਾਟਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਆਏ ਹਰਦੀਪ ਗਿੱਲ ਨੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਦਾ ਸ਼ੋਅ 5 ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੋਲਡ ਆਉਟ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਨਾਟਕ ਦੀ ਜਿਥੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਵਧੀਆ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਾਊਂਡ ਸਿਸਟਮ ਅਤੇ ਲਾਈਟ ਸਿਸਟਮ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੀ। ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਇਸ ਨਾਟਕ ਨੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰੱਖਿਆ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਜਿਥੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸੋਜਲ ਹੋਈਆਂ ਉਥੇ ਕਈ ਵਾਰ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਠਾਹਕਾ ਮਾਰਕੇ ਹੱਸਣ ਲਈ ਵੀ ਮਜਬੂਰ ਹੋਏ। ਨਾਟਕ ਕੁਲਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਕਿ ਟੈਕਸੀ ਡਰਾਈਵਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸਦਾ ਸਾਲਾ ਮੇਜਰ ਸਿੰਘ ਹਾਲੇ ਕੁਝ ਹੀ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਟਰੱਕ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਡਰੱਗ ਦਾ ਧੰਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੇਜਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੁਝ ਹੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਕਿ 5 ਲੱਖ ਡਾਲਰ ਦਾ ਘਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਉਥੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੀ 90 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਲਾ ਕੇ ਇਕ ਵਧੀਆ ਕੋਠੀ ਪਾ ਲਈ। ਉਸਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਮਰਸੀਡੀਜ਼ ਚਲਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਨਵਾਂ ਨਵਾਂ ਹਮਰ ਖਰੀਦਿਆ ਹੈ। ਮੇਜਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਕੁਲਤਾਰ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਇਸ ਸ਼ੋਸ਼ੇ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ

ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਰਚਿਤ ਨਾਟਕ “ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਗਲੀਆਂ” ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ ਤੇ ਰੰਗਮੰਚੀ ਯੁਗਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ

ਡਰੱਗ ਖਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਮੇਜਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੂੰਡਾ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਕੁਲਤਾਰ ਦਾ ਮੂੰਡਾ ਵੀ ਫੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾਕਰਮ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕੁਲਤਾਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਇਕ ਜੰਗ ਲੜ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਲੜਕੀ ਇਕ ਹਿੰਦ ਲੜਕੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਵਾਉਣੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕੁਲਤਾਰ ਦੀ ਪਤਨੀ ਕੁਲਤਾਰ ਨੂੰ ਉਹ ਦਿਨ ਯਾਦ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਭਾਈ ਵਿਖੇ ਭਟਕੇ ਹੋਏ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵੱਲੋਂ ਇਸੇ ਲਈ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਪੱਗ ਅਤੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਮੂੰਡੇ ਦੇ ਮਾਪੇ ਵੀ ਕੁਲਤਾਰ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਰਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ਰੇਆਮ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਾਟਕ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਮਾਂ ਧਰਮਾਂ ਕਾਰਣ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਤਰੇੜਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਜੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਜੰਗ ਹੈ ਉਸ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਡਰੱਗ ਵੱਲ ਦਿਨ ਬ ਦਿਨ ਜੇ ਨੇਜਵਾਨ ਖਿੱਚੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਇਕੱਠਿਆਂ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਜੰਗ ਕੈਨੇਡਾ 'ਚ ਵਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗ ਰਹੀ ਡਰੱਗਾਂ ਦੀ ਅੱਗ ਹੈ। ਇਸ ਅੱਗ 'ਤੇ ਤੁਰੰਤ ਕਾਬੂ ਨਾ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਫਨਾਹ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ। ਲਾਂਬੂ ਬਣ ਰਹੀ ਇਸ ਅੱਗ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਜੰਗੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਲੜਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਤਦ ਹੀ ਸਾਡੇ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਇਹੋ ਇਸ ਨਾਟਕ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਵੀ ਪਾਸ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ- ਅਸੀਂ ਲੜਾਂਗੇ ਸਾਥੀ .....ਉਵੇਂ ਹੀ ਇਸ ਨਾਟਕ ਦਾ ਨਾਇਕ ਵੀ ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਖਦਾ ਹੈ- ਅਸੀਂ ਇਹ ਜੰਗ ਵੀ ਲੜਾਂਗੇ। ਆਪਣਾ ਭਵਿੱਖ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਜੰਗ ਸਾਨੂੰ ਲੜਨੀ ਹੀ ਪਵੇਗੀ। ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਹੀ ਸਾਡਾ ਭਵਿੱਖ ਹਨ। ਇੰਜ ਇਹ ਨਾਟਕ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸੋਗੀ ਮਾਹੌਲ 'ਚੋਂ ਆਸ਼ਾ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਆਰਟਸ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਟੋਰਾਂਟੋ ਹਰ ਸਾਲ ਕਿਸੇ ਨਾਟਕ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਵਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਹੱਲ ਵੀ ਸੁਝਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਉਸ ਨੇ ਨਾਟਕ ‘ਧੁਖਦੇ ਕਲੀਰੇ’ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਕਹਾਉਂਦੇ ‘ਭੱਦਰ ਪੁਰਸ਼’ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪੜੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਸੱਚਿਆਰੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦਾ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਉਜੱਡ ਬੁੱਢਿਆਂ ਨਾਲ ਨਰੜ ਕਰਨ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਆਪ ਕੈਨੇਡਾ ਆਉਣ ਲਈ ਧੀਆਂ ਧਿਆਣੀਆਂ ਦੇ ਪੱਲੇ ਇੰਜ ਫੜਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਡੰਗਰਾਂ ਦੇ ਰੱਸ ਫੜਾ ਦੇਈਦੇ ਨੇ। ਉਸ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਅਖ ਹੋਵੇ ਜਿਹੜੀ ਧੀਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਭਿੰਜੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਨਾਟਕ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸੋਝੀ ਆਈ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ। ਇਕ ਜੰਗ ਇਹ ਵੀ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਹਰਦੀਪ ਗਿੱਲ ਦੀ ਟੀਮ ਨੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਰਗਾਂ ਦੇ ਕਾਲੇ ਧੰਦੇ ਵਿਚ ਪੈਣ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਦਿਲ ਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਵੇਖ ਕੇ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਮਾਪੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣਗੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਰੱਗਾਂ ਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿਚ ਭੁੱਜਣੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦੇ ਹੀਲੇ ਵਸੀਲੇ ਕਰਨਗੇ।

ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਸੱਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਬਹਿਣ ਉੱਠਣ ਵਾਲਾ ਕਮਰਾ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਬੁੱਢੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਕਰਨ ਗਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇਜਵਾਨ ਧੀ ਪੁੱਤ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਪਰਚੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਜੱਟਾਂ ਦੀ ਧੀ ਬਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਮੂੰਡੇ ਨਾਲ ਇਸ਼ਕ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਜੁਆਨ ਹੋ ਰਹੇ ਮੂੰਡੇ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਹੀ ਮਾਮੇ ਦਾ ਪੁੱਤ ਡਰੱਗ ਦੀ ਚੇਟਕ ਲਾ ਰਿਹੈ। ਪਤੀ ਹੱਕ ਹਲਾਲ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਆਦਰਸ਼ਕ ਪਾਤਰ ਹੈ। ਗਰੀਬ ਹੈ ਪਰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੈ। ਪਤਨੀ ਦਾ ਭਰਾ ਟਰੱਕ ਰਾਹੀਂ ਡਰੱਗ ਸਮਗਲ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਲਾ ਧੰਦਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ ਤੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਈ ਮਾਲਾ-ਮਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਵੱਡਾ ਘਰ ਤੇ ਮਹਿੰਗੀ ਕਾਰ ਲੈ ਕੇ ਅਤੇ ਪਿੰਡ 'ਚ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਕੋਠੀ ਪਾ ਕੇ ਬਿਆ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਘਰ ਵਾਲੀ ਸੋਨੇ ਨਾਲ ਲੱਦੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੁਕਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਫੁਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਲਈ ਹਾਸਰਸ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਟਕ ਅੰਤਰ-ਜਾਤੀ ਵਿਆਹ ਦਾ ਮਸਲਾ ਲੈ ਕੇ ਆ ਰਿਹੈ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਡਰੱਗ ਦਾ ਮਸਲਾ ਵਿਆਹ ਦੇ ਮਸਲੇ ਉਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਨਿੱਕੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਨਾਟਕੀ ਛੇਹਾਂ ਨਾਲ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ਬੰਨੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਬੋਲ ਚਾਲ ਚ ਹਾਸੇ ਦੀਆਂ ਫੁਲਝੜੀਆਂ ਚਲਦੀਆਂ ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਬੰਬ ਫਟਦੇ ਹਨ। ਹਰਦੀਪ ਗਿੱਲ ਪਤੀ ਤੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾਟਕ ਦਾ ਨਾਇਕ ਹੈ। ਉਹਦੀ ਅਦਾਕਾਰੀ ਕਮਾਲ ਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਟੈਕਸੀ ਚਲਾ ਕੇ ਸਾਦਾ ਜੀਵਨ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰ ਰਿਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਲੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਲੇ ਧੰਦੇ ਵੱਲ ਮੋੜ ਰਿਹੈ। ਧੀ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਜਾਤੀ ਵਿਆਹ ਦਾ ਮਸਲਾ ਤਾਂ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਦੋਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਨਾਲ ਹੱਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਡਰੱਗ ਦਾ ਧੰਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਵਰਤਾਅ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਾਲੇ ਦੀ ਮਹਿੰਗੀ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਡਰੱਗ ਪਈ ਹੈ। ਸਾਲੇ ਭਣਵਈਏ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਲਈ ਗੱਡੀ ਲੈ ਤੁਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਅੰਦਰ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਡਰੱਗ ਦਾ ਬਾਸ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਲੇ ਨੇ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਮਾਲ ਏਧਰ ਓਧਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਮੁੰਡੇ ਫੜਾਉਣ ਦਾ ਡਰਾਮਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਾਸ ਦੇ ਬੰਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਚੁੱਕ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਤਰਲੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਤੇ ਰੋਣ ਕੁਰਲਾਉਣ ਦੇ ਦਿਲ ਚੀਰਵੇਂ ਦਿਸ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਪਿਘਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਾਟਕ ਦਾ ਸਿਖਰ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਹਿ ਤੁਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਭਾਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਜੀਅ ਨਾਲ ਵਰਤ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਹਾਲ ਵਿਚ ਸਨਾਟਾ ਛਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਟਕ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਨਾਟਕ ਦਾ ਨਾਇਕ ਆਪਣੇ ਇਕ ਬੋਲ ਉਤੇ ਪੂਰਾ ਵਜ਼ਨ ਪਾ ਕੇ ਅਹਿਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਡਰੱਗ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਲੜਨਾ ਵੀ ਇਕ ਜੰਗ ਹੈ। ਆਪਾਂ ਇਹ ਜੰਗ ਲੜਾਂਗੇ...

ਕੁਲਤਾਰ: ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਹੁਣ ਇਕ ਜੰਗ ਇਹ ਵੀ ਲੜਨੀ ਹੀ ਪੈਣੀ ਏ . ਮੈਂ - ਲੜਾਂਗਾ ਪੁੱਤਰਾ, ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲੇ ਵੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ, ਘਰ ਦੇ ਚਿਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਸਿਵਿਆਂ ਤੱਕ ਜਾਣੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਨੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ, ਮੈਂ ਲੜਾਂਗਾ, ਪੁੱਤਰਾ, ਮੈਂ ਲੜਾਂਗਾ।

ਨਾਟਕ ਇਕ ਐਕਸ਼ਨ ਹੈ, ਨਾਟਕੀ ਟੱਕਰਾਂ ਹਨ, ਹਾਸ ਵਿਅੰਗ ਹੈ, ਤਿੱਖੇ ਸੰਵਾਦ ਤੇ ਕਾਵਿਕ ਬੋਲ ਹਨ। ਰੋਚਿਕਤਾ ਹੈ, ਉਤਸੁਕਤਾ ਹੈ, ਰੁਮਾਂਸ ਹੈ ਤੇ ਬੁੱਢੇ ਜੋੜੇ ਦੀ ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਨੇਕ ਝੋਕ ਵੱਖੀਆਂ ਤੋੜਦੀ ਹੈ।

ਡਰੱਗ ਦੀ ਜੰਗ ਨੇ ਸਾਡੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜੁਆਨ ਮਾਰ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਹ ਠੰਢੀ ਜੰਗ ਅਨੇਕਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਭਾਂਬੜ ਬਲ ਪੈਣ? ਆਓ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਂਬੜਾਂ ਨੂੰ ਬਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਰੋਕੀਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਉਜਲਾ ਕਰੀਏ।

ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਦੁਖਦੀ ਰਗ ਤੇ ਹੱਥ ਰਖਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਪੀੜ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾ ਕੇ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਸਿਰਜੇ ਨੇ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕੋਈ ਨਾਟਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਹ ਨਾਟਕ ਕਮਾਲ ਦਾ ਨਾਟਕ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਬੇਹਤਰੀਨ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਆਸ ਅਸੀਂ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਨਾਟਕ ਪਰਵਾਸ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਅੰਨੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਮਸ਼ਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੇਗਾ। ਮੈਂ ਇਸ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਜੀ ਆਇਆਂ ਆਖਦਾ ਹੋਇਆ, ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਤੋਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਲੱਗ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾਟਕ ਦੀ ਉਮੀਦ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਅੰਨੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਨਾਟਕ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਸਮਝਣ ਲਈ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਵਾਂ ਜਾਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਬਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹੀ ਹੈ, ਅਤਿਪ੍ਰਪਤ ਅਕਾਂਖਿਆਵਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਚੰਗੇਰਾ ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਭਵਿੱਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਦੇਸ਼ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋਚਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। 'ਪਰ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਪਰਾਇਆ ਅਤੇ 'ਵਾਸ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਵੱਸਣਾ ਭਾਵ ਮੂਲ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਜਾ ਕੇ ਵੱਸ ਜਾਣਾ।

ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂਰ ਪਰਵਾਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਵਾਸ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਸਮੂਹ ਦੇ ਕਿਸੇ ਭੂਗੋਲਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਵੱਸਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣਾ ਘਰ, ਦੇਸ਼ ਤੇ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਾਸ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ, ਆਵਾਸੀ ਤੇ ਆਬਾਦਕਾਰ ਸ਼ਬਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹਨ ਜੋ ਲੋਕ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਅਣਮਿੱਥੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਵੱਸਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਦ ਵਾਪਸ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਆ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ ਆਵਾਸ ਦਾ ਸੰਕਲਪ। ਆਵਾਸੀ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸੀਮਤ ਸਮੇਂ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਿਥਿਆ ਸਮਾਂ ਬੀਤਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਰਚਿਤ ਨਾਟਕ “ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਗਲੀਆਂ” ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ ਤੇ ਰੰਗਮੰਚੀ ਯੁਗਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ

ਆਬਾਦਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਲੋਕ ਮੁੱਢਲੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਪਰਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੇ ਲਈ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਗਹਿਣ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ 'ਸੋਨੇ ਦੀ ਚਿੜੀ' ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕਤਾ ਹੀ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਆਦਿ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਣੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਬੰਧੀ ਇੱਕ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨੀ ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੱਜ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ,

ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਪਰਵਾਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਦੁਖਾਂਤਕ ਘਟਨਾ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ ਨਾਮਕ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬੁਰਾ ਵਿਵਹਾਰ ਹੋਇਆ :

ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਭਰੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਉਤਰਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਵਧਦਾ ਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਮਾਣ ਸਨਮਾਨ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਸਟਿਨ ਟਰੂਡੋ ਨੇ ਹਾਊਸ ਆਫ ਕਾਮਨਜ਼ ਦੇ ਭਰੇ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ 18 ਮਈ 2016 ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਣ ਦੌਰਾਨ ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ ਦੁਖਾਂਤ ਲਈ ਮੁਆਫੀ ਵੀ ਮੰਗੀ। ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਗਏ ਕਾਮੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਚੰਗੇਰੇ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਉੱਥੇ ਹੀ ਵੱਸ ਗਏ ਤੇ ਕੁਝ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕਾਂ ਨੂੰ ਆ ਗਏ। 1450 ਈਸਵੀਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1763 ਈਸਵੀਂ ਤੱਕ ਦਾ ਸਮਾਂ ਵਪਾਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਯੂਰਪੀਅਨ ਕੌਮਾਂ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਭ੍ਰਮਣ ਕੀਤਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼, ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅਤੇ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਵੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਅਤੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਰਤ ਦਾ ਕੱਚਾ ਮਾਲ ਤੇ ਸਰਮਾਇਆ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਪਹੁੰਚਣ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਾਰੀਗਰ ਵੀ ਪਹੁੰਚਣ ਲੱਗੇ ਪਰ ਦੂਸਰੇ ਸੰਸਾਰ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਦ ਇਹ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਲੋਹਾ ਮਨਵਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਦੂਸਰੇ ਸੰਸਾਰ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਦ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਬਰਤਾਨੀਆ ਜਾਣ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। 1950 ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਗਏ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਬਹੁਤ ਸੀ। 1 ਜੁਲਾਈ, 1962 ਨੂੰ ਕਾਮਨਵੈਲਥ ਇਮੀਗ੍ਰੇਂਟਸ ਐਕਟ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਾਮਿਆਂ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਜਾਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਾਸਤੇ ਵਾਊਚਰ ਸਿਸਟਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰਵਾਸੀ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਰਤ ਮੰਤਰਾਲੇ ਤੋਂ ਵਾਊਚਰ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ।

ਵਾਊਚਰ ਸਿਸਟਮ ਅਧੀਨ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਮੱਧ ਵਰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਲੋਕ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਵਕੀਲ, ਅਧਿਆਪਕ ਆਦਿ। ਇਹ ਮੱਧ ਵਰਗ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਉਚੇਰਾ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਕ ਸੁੱਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਸਨ। ਵਾਊਚਰ ਸਿਸਟਮ ਵਿਚ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਲੋਕ ਬਰਤਾਨੀਆ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ ਜੋ 1973-74 ਵਿਚ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।

ਪਰਵਾਸ ਇੱਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਉਪਜ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਸੀ। ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਵਧਣ ਕਰਕੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵੀ ਘੱਟ ਹੋ ਗਏ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਕਰਦਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਵਾਸ ਮਜਬੂਰੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਕਈ ਪਰਤਾਂ ਵਿਚ ਅਰਥ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਅਮੀਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਡਾਲਰਾਂ ਦੀ ਚਮਕ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਯੁਵਾ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਦੌੜ ਰਹੀ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਬਦੀਲੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਖਿੱਤੇ ਨਾਲ ਬੱਝ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਕਾਰਨ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਣ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਪਰਵਾਸ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਫੜਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕਾਫ਼ੀ ਬਦਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਇੱਕ ਉਕਤਾਹਟ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ। ਭਾਰਤ-ਚੀਨ ਦੀ ਨਮੋਸ਼ੀਜਨਕ ਹਾਰ ਨੇ ਹਾਲਾਤ ਬਦਲ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਹਾਰ ਕਰਕੇ ਨਹਿਰੂਵਾਦ ਦੇ ਇਕਰਾਰਾਂ ਦਾ ਖੇਖਲਾਪਨ ਰਾਜਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਗ੍ਰਹਿ ਯੁੱਧ ਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਆਦਿ ਕੁਝ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕਾਰਨ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਚਿੰਤਾ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ। ਨੈਜਵਾਨ ਵਰਗੇ ਨੇ ਜੱਦੀ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਪਰਵਾਸ ਵੱਲ ਚੁੱਕ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਾਵੇਂ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਵੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ਮਈ ਸੀ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਪਦਾਰਥਕ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲੀਅਤ ਸੀ। ਅਸਰ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਪਜੀਵਿਕਾ ਕਮਾਉਣਾ ਹੀ ਮੁੱਖ ਮਕਸਦ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਉਸ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਸੰਕਟ ਦੇ ਘਿਰੇ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦਾ ਰੁਖ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਿਛਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੱਡ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਨਵੀਆਂ ਸੁੱਖ ਸਹੂਲਤਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਪਣਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਡਾਲਰਾਂ ਦੀ ਚਕਾਚੌਧ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕੋਈ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸੇਜ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਸਦੀ ਹੈ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਨਾਲ ਕੰਡੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਕਈ ਹੋਰ ਭਿਆਨਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਜੋ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ ਬਣੇ।

ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਜੁਗਨੂੰ ਵਾਂਗ ਚਾਨਣ ਦੇ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਗਲਤ ਵਰਤਾਰੇ ਟੁੱਥਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਰਾਹੀਂ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ ਵਰਤ ਕੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਜਟਿਲਤਾ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲਈ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਿਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਆਈ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਚਿਤਰਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਸ਼ੀਨੀ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵੀ ਮਸ਼ੀਨੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਅਸਲ ਅਹਿਮੀਅਤ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਚੱਲਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਅਰਥ ਹੀ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ। ਪਿਛੋਕੜ ਨੂੰ ਪਰਖਿਆਂ ਇਹ ਤੱਥ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਛੁੱਟੀਆਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਮਾਂਬਾਪ- ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਨਕੇ, ਭੂਆ ਕੋਲ, ਚਾਚੇ, ਤਾਏ ਕੋਲ ਭੇਜਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸਮੂਹਿਕ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਮਾਂ -ਬਾਪ ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਿਚ ਪਹਾੜੀ ਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਨਿੱਘ ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਿਵੇਂ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਜਦੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਨਾਨਕੇ ਦਾਦਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਰਲ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਭਿੰਨ - ਭਿੰਨ ਧਰਾਤਲਾਂ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਵਿਚ ਜਾਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਹੀ ਪੈਸੇ ਕਾਰਨ ਪੱਕੇ - ਪੀਢੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਕੱਚੀ ਡੋਰ ਤਿੜਕਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਗੰਢ ਸਕਣਾ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੁਸ਼ਕਲ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ।

ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੁਖੇਰਾ ਅਤੇ ਆਪਸੀ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਭਰਿਆ ਨਿੱਘ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਥੋੜ੍ਹ-ਚਿੜ੍ਹੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਗੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਉਮਰ ਭਰ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਿਆਰ, ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਸੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਗੀ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪੈਸੇ ਦਾ ਲਾਲਚ ਪਰੰਪਰਿਕ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਰਦ 'ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਗਲੀਆਂ' ਨਾਟਕ ਦਾ ਲੇਖਕ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ,

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਆ ਰਿਹਾ ਬਦਲਾਅ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਦੁਖਾਂਤ ਹੈ। ਮਾਂ - ਬਾਪ, ਭੈਣ - ਭਰਾ, ਪਤੀ - ਪਤਨੀ, ਮਾਪੇ - ਬੱਚੇ, ਭਰਾ - ਭਰਾ ਆਦਿ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਾਲਾ ਨਿੱਘ ਗੁਆ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਹਾਸਲ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਭ ਰਿਸ਼ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੈਸੇ ਤਾਂ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲਏ

ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਰਚਿਤ ਨਾਟਕ "ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਗਲੀਆਂ" ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ ਤੇ ਰੰਗਮੰਚੀ ਯੁਗਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ

ਹਨ ਪਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਆਪੇ ਵਿਚ ਹੀ ਪਾੜ ਕੇ ਫ਼ੀਤੀ - ਫ਼ੀਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੇਹਰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ:

ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵੀ ਡਾਲਰਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਂ - ਪੁੱਤ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਹੈ। ਇੱਕ ਮਾਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਵਾਰਥਗੀਣ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਡਬਲ ਸਿਫਟਾਂ ਕੰਮ ਦੀਆਂ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵਧੇਰੇ ਵਧੀਆ ਹੋ ਸਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬੁਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਮਾਂ ਦੇ ਸੰਵਾਦ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਘਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਅੰਜੂ ਹੁੰਦਲ, ਜਗਦੀਸ਼ ਬਿਨਿੰਗਾ 'ਹਰਜੀ ਸਾਂਗਰਾ' ਪਿੰਦੀ ਗਿੱਲ ਦੇ ਨਾਟਕ 'ਹਰ ਉਮਰ ਦਾ ਇੱਕੋ ਰੋਣਾ' ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਬੱਚੇ ਵੱਡੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਬਜ਼ੁਰਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਧੂ ਦਾ ਭਾਰ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੈਸੇ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਐਲਾਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਾਰਮਾ, ਖੇਤਾਂ, ਜਾਂ ਫਾਊਂਡਰੀਆਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਬਜ਼ੁਰਗ ਵਿਚਾਰੇ ਜੋ ਸਰੀਰਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਵੀ ਐਲਾਦ ਦੇ ਰਵੱਈਏ ਕਾਰਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਡਾਲਰ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੇ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਖੂਨ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵੀ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਵਿਦੇਸ਼ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਥੋਂ ਦੀ ਹਵਾ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਸਿਰਫ ਪੈਸਾ ਹੀ ਅਹਿਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ। ਗਲੇਬਲੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਿੱਜ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਸਲੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਾਰੇ 'ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਗਲੀਆਂ' ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਦੇ ਵਿਚਾਰ,

ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਤਰੇੜਾਂ ਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਜ਼ਮੀ -ਜਾਇਦਾਦ ਤੇ ਪੈਸਾ। ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਨੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਯਥਾਰਥ ਬਾਰੇ 'ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਗਲੀਆਂ' ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ,

ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਤਾਣਾ ਬਾਣਾ ਤਾਂ ਗਲੇਬਲੀ ਹਨੇਰੀ ਦੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹੀ ਉਲਝਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਪੈਸਾ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਵਾਂਗ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੇਗਾਨੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮਸਲਾ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਉਪਰੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਬੇਗਾਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਨਾਲ ਜੀਣਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦੁਖਦਾਇਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਤੇ ਭਾਵਾਤਮਿਕ ਵਿਅੰਗ ਭੇਗਦੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਚਕਾਚੌਂਧ ਦਾ ਅਸਲੀ ਚਿਹਰਾ ਦਿਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਤਿੜਕੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਵੈ ਮਾਣ ਚੂਰ ਚੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਨ ਦਾ ਸੁੱਖ ਚੈਨ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਸਫਰ ਦੁਖਦਾਇਕ, ਉਦਰੇਵੇਂ ਤੇ ਬੁੜ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਕਿਰਤ ਨਾਲ ਕਿਰਸ ਕਰਨਾ ਵੀ ਸਿੱਖ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਪਰਵਾਸੀ ਜਦੋਂ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਆਪਣਾ ਘਰ, ਸਮਾਜ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਵੱਸਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸਮਾਜ, ਸਭਿਆਚਾਰ, ਧਰਮ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਜਟਿਲ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਨਿਰੂਪਣ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਪਦਾਰਥਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮਾਨਸਿਕ ਸਤੁੰਸ਼ਟਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਨੂੰ ਮਾਧਿਅਮ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਮੋਹ ਨੂੰ ਹੰਢਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ।

ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਦੂਰ, ਤੰਗੀਆਂ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਜਿਲ੍ਹਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤਨ ਤੇ ਹਢਾਉਂਦੇ ਬੜੀ ਦਿਕਤ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਿਛੋਕੜ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਵੇਂ

ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਅਤੀਤ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ, ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਖਲਾਅ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ, ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ ਤੇ ਵਸੋਬਾ ਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਭਵਿੱਖ ਪ੍ਰਤੀ ਦੁਚਿਤੀ ਕਿ ਪੈਸੇ ਕਮਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਨਾਂ, ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਗਏ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਹੋਰਵਾ, ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਦੂਰੀ ਆਦਿ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸੂਤਰ ਹਨ ਜੋ ਚੇਤਨਾ ਰਾਹੀਂ ਸੰਵੇਦਨਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਸੰਵੇਦਨਾ ਤੋਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਰਾਹੀਂ ਮਨ ਦੇ ਉਬਾਲ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗੇ।

ਇਕ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਅਨੁਮਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਸਾਲ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੇ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਵ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਅਣਗਿਣਤ ਨੌਜਵਾਨ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਰੁਲਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹਨ। ਇਕ ਸਰਵੇ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਮੁਤਾਬਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਲਗਪਗ ਸੱਤ ਸੌ ਟਰੈਵਲ ਏਜੰਟ ਭਗੋੜੇ ਹਨ। ਦੋ ਨੰਬਰ ਵਿਚ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਯੱਕਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਸ ਤੋਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਹਾ ਠੱਗ, ਵੱਡੇ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਅਸਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਏਜੰਟਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਜਦੋਂ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੇ ਵੀ ਮੰਜ਼ਲ ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਧੋਬੀ ਦੇ ਕੁੱਤੇ ਵਰਗੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਧੋਬੀ ਦਾ ਕੁੱਤਾ ਨ -ਘਰ ਦਾ ਨਾ ਘਾਟ ਦਾ ।

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਏਜੰਟ ਵੀਜ਼ਾ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਭੋਲੇ-ਭਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਚਕਰਵਿਊ ਵਿਚ ਫਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਵਿਚਾਰੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਨੂੰ ਰੱਜ ਕੇ ਲੁੱਟਦੇ ਹਨ। ਦੁਖਦਾਈ ਪੱਖ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੈਸੇ ਖਰਚ ਕ ਵੀ ਉਹ ਮੰਜ਼ਲ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦੇ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਜਾਨਾਂ ਤੱਕ ਗਵਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਅੰਨੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਕੁਲਤਾਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤਾਂ ਰੂਹਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਹੁੰਦੇ ਆ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਵੀਜ਼ੇ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਆ ਤਾਂ ਫਿਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਰਕ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਆ... ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹਵਾਂਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਰਬਾਦ ਕਰਾਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰਨ ਦਿਆਂਗਾ। ਆਪਣੀਆਂ ਮਰਜ਼ੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਹੜਾ ਸਾਰੇ ਸਵਰਗਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਂਦੇ ਆ, ਉਹ ਵੀ ਤੇ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਮੌਜ-ਮੇਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਠੰਡੇ ਹੋ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਂਦੇ ਆ,

ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਉਪਰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਵਿਚ ਮੁਖ ਕਾਰਨ ਪੈਸਾ ਹੀ ਹੈ। ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਵੀ ਪੈਸਾ ਹੀ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾ ਕੇ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਥਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਵੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਕਰਕੇ ਦੇ ਧਿਰਾਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ ਮਿਹਨਤਾਂ ਦੀ ਹਕਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ਟਾਂਚਾਰੀ, ਬੇਈਮਾਨੀ ਅਤੇ ਚੋਰੀਆਂ ਭਾਵ ਹਰਾਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ। ਪਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਹਰਾਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਅੰਤ ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਨੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਕੁਲਤਾਰ: (ਬੋੜਾ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ) ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹਰਾਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦੇਣਾ ਈ ਚੰਗਾ ਓਏ। ਮੇਜਰ: ਭਾਅ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਕਰਦੇ ਓ ਨਾ ਹੱਕ-ਹਲਾਲ ਦੀ ਕਮਾਈ?

ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਨੇਡਾ ਆਇਆਂ? ਪਿਛਲੇ 30-35 ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਰਾਤ-ਦਿਨ ਟੈਕਸੀ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਮਾਰ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਆਹ ਡੱਬੀ ਜਿੰਨਾ ਘਰ ਵੀ ਫਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾ ਸਕੇ। ਜਿੰਨਾ ਦਾ ਤੁਹਾਡਾ ਇਹ ਘਰ ਆ ਨਾ, ਓਨੇ ਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਹਮਰ ਈ ਖੜਾ ਬਾਹਰ। ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਘਰ ਵੇਚ ਕੇ ਤਿੰਨ ਘਰ ਲੈ ਲਵਾਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ! ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਰੁਲਦਾ ਤੇ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਘੁਲਦਾ ਰਹਾਂ?

ਕੁਲਤਾਰ:.. ਇਹ ਠੀਕ ਏ ਮੇਜਰ ਕਿ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਘਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਕੀ ਫਾਇਦਾ ਉਸ ਮਹਿਲ ਵਰਗੇ ਘਰ ਦਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਚੈਨ ਦੀ ਰਾਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੱਟ ਸਕਦੇ? ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਪੀ ਕੇ, ਨੀਂਦ ਦੀਆਂ

ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਰਚਿਤ ਨਾਟਕ “ਅੰਨੀਆਂ ਗਲੀਆਂ” ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ ਤੇ ਰੰਗਮੰਚੀ ਯੁਗਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ

ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਤੇ ਪਿਸਤੌਲਾਂ ਸਿਰਹਾਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਰਾਤਾਂ ਕੱਟਦੇ ਓ ... ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਕਦੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਰਹਾਣੇ ਹੇਠ ਰੱਖੇ ਪਿਸਤੌਲ ਨੇ ਡਰ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਚੱਲ ਕੇ ਤੁਹਾਡਾ ਘੋਗਾ ਚਿੱਤ ਕਰ ਦੇਣਾ।

ਮੇਜਰ: ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਡਰ ਤਾਂ ਮਾਲ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਮਾਲ ਵੇਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ, ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਮਾਲ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਬਾਰਡਰ ਟਪਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ, ਬਾਕੀ ਮਾਲ ਵਾਲੇ ਜਾਨਣ।

ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪੀੜੀ ਪਾੜਾ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਵੀਂ ਪੀੜੀ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਸਮਝੋਤਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੈ ਪਰ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜੀ ਸੰਸਕਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਸ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਕੁਲਤਾਰ : ਪੁੱਤ ਮੈਂ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਸੁਹਣਾ ਘਰ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਚੈਨ ਦੀ ਨੀਂਦ ਵੀ ਨਾ ਲੈ ਸਕਾਂ ,, ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਹੱਸਦੇ ਖੇਡਦੇ ਨਾ ਵੇਖ ਸਕਾਂ... ਮੇਰੇ ਲਈ ਅਸਲੀ ਵੈਲ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਬੈਂਕ ਅਕਾਊਂਟ ਜਾਂ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੀਸ ਐਂਡ ਮਾਈਂਡ ਮਨ ਦਾ ਚੈਨ ਹੈ, ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਿਲਾਂ ਵਰਗੇ ਘਰਾਂ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੂੰ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਏ।

ਨਵੀ: ਪਰ ਡੈਡ ਸੁਸਾਇਟੀ ਵਿਚ ਰਿਸਪੈਕਟ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਆ ਜਿਹੜੇ ਵੈਲਥੀ ਆ ਤੇ ਸੋ-ਐਂਡ ਵੀ ਕਰਦੇ ਆ।

ਕੁਲਤਾਰ : ਇਹੋ ਤਾਂ ਯੰਗ ਬਲੱਡ ਦੀ ਮਿਸ-ਅੰਡਰਸਟੈਂਡਿੰਗ ਏ।

ਨਵੀ : (ਨਕਲੀ ਜਿਹਾ ਹੱਸਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਓਲਡ-ਥਿੰਕਿੰਗ ਦ ਪ੍ਰੋਬਲਮ ਵੀ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਆ,, ਸਮਟਾਈਮਜ਼ ਪੀਪਲ ਆਪਣੀਆਂ ਐਸਟੈਬਲਿਸ਼ਡ ਵੈਲਿਊਜ਼ ਨਾਲ ਏਨਾ ਅਟੈਚ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਆ ਕਿ ਨਵੀਆਂ ਐਪਰਚੂਨਿਟੀਜ਼ ਨੂੰ ਰੈਕਗਨਾਈਜ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਕੁਲਤਾਰ: ਕੀ ਨਵੀਆਂ ਐਪਰਚੂਨਿਟੀਜ਼ ਨੇ ਇਹ? ਬੌਰਡਰ ਤੋਂ ਡਰੱਗਜ਼ ਟਰਾਂਸਫਰ ਕਰਕੇ ਯੂਥ ਨੂੰ ਡਿਸਟਰੋਏ ਕਰਨਾ, ਸਸਤੀ ਚਮਕ ਦਮਕ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਤਬਾਹ ਕਰਨੀਆਂ, ਚਾਰ ਦਿਨ ਰੋਤ ਦੇ ਮਹਿਲ ਉਸਾਰਨੇ ਤੇ ਫਿਰ ਜਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਤੇ ਜਾਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਲਈ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਗੀ ਹੋ ਜਾਣਾ... ਬਸ ਇਹੋ ਹੀ ਐਪਰਚੂਨਿਟੀਜ਼ ਬਚੀਆਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਲਈ?

ਏਜੰਟ ਵੀਜ਼ਾ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਭੇਲੇ-ਭਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਚਕਰਵਿਊ ਵਿਚ ਫਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਵਿਚਾਰੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਨੂੰ ਰੱਜ ਕੇ ਲੁੱਟਦੇ ਹਨ। ਦੁਖਦਾਈ ਪੱਖ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੈਸੇ ਖਰਚ ਕ ਵੀ ਉਹ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦੇ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਜਾਨਾਂ ਤੱਕ ਗਵਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਚ ਅੰਨੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਦਾ ਪਾਤਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਜਦੋਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਆਈ ਆਪਣੀ ਐਲਾਦ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਰੇਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਜਾਂ ਵਧੇਰੇ ਸੁਖਮਈ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਪੌਡ ਡਾਲਰ ਕਮਾਉਣਾ ਹੀ ਮੁੱਖ ਮਕਸਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਮਕਸਦ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਵਿਕਰਾਲ ਰੂਪ ਧਾਰੀ ਜਿਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਉਹ ਹੈ ਬੱਚਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ

ਅਣਗਹਿਲੀ ਕਾਰਨ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਬਰਬਾਦ ਹੋਣਾ। ਕੰਮ ਤੋਂ ਥੱਕੇ ਆਏ ਬਾਪ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਥਕਾਵਟ ਉਤਾਰਨੀ ਤੇ ਮਾਂ ਨੇ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਣਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਫਰਜ਼ ਭੁੱਲ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸਮੇਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਤਾ ਰਹੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਾਪਿਆਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਦੇਸਤਾਨਾ ਮਾਹੋਲ ਨਾ ਹੋਣਾ ਇਕ ਵੱਡੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਮਾਂਬਾਪ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ - ਗੱਲ ਘੱਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਘੁਰਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਨ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬੱਚੇ ਆਪਣਾ ਦਰਦ ਸਾਂਝਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।

ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਨਾਟਕ "ਇਕ ਜੰਗ ਇਹ ਵੀ /ਅੰਨੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ,

ਘਰ ਘਰ ਇਹ ਦੁਖਦਾਇਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਵਿੱਕੀ ਵਰਗੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪਛਤਾਵਾ ਤੇ ਦੁੱਖ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਡਰੱਗ ਖਾਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਉਪਜ ਬਾਰੇ ਦੇ ਪਾਤਰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ :

ਜਿਸ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰਾ ਘਰ ਹੀ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਤਿੰਨੋਂ ਬੱਚੇ ਹੀ ਡਰਗਜ਼ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵਿਕੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਡਰਗਜ਼ ਦਾ ਧੰਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਦੇ ਰੋਕਣ ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਸੇ ਦੀ ਲੋੜ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜਿਕ ਚੰਗਿਰਦਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।

ਡਰੱਗਜ਼ ਦਾ ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਪਾਰ ਹੋਣਾ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਫਸਾਉਣ ਦਾ ਮਕਸਦ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਲੇਖਿਕਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਸੀਹਤ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕੰਡਿਆਲੀ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾਵੇ। ਵਿਕੀ ਪਾਤਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਬੀਤੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ:-

ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਂਬਾਪ ਲਈ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਚਣੌਤੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ - ਡਰੱਗਾਂ ਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿਚ ਭੁੱਜਣੋਂ ਬਚਾਉਣ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਮਾਈ ਦਿਲ ਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਅੰਦਰ ਇਸ ਰੁਚੀ ਬਾਰੇ ਨਾਟਕ ਵਿਚਲਾ ਇਹ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਬੜਾ ਵਿਚਾਰਣਯੋਗ ਹੈ:

ਨਵੀ: ਨੇ ਪੀਟਰ,

ਪੀਟਰ: ਪਲੀਜ਼ ਡਰ ਨਾ, ਥੋੜੀ ਟਰਾਈ ਕਰਕੇ ਵੇਖ, ਯੂ ਵਿਲ ਲਾਈਕ ਇਟ।

ਨਵੀ: ਪੀਟਰ ਜੇ ਮੇਰੇ ਡੈਡ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤਾਂ ਹੀ ਵਿਲ ਕਿਲ ਮੀ।

ਪੀਟਰ: ਲੁਕ ਨਵ, ਮੈਂ ਵੀ ਯੂਜ਼ ਕਰਦਾ ਈ ਆਂ, ਮੇਰੇ ਡੈਡ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਨਈਂ। ਜਸਟ ਡੂ ਇੱਟ। (ਪੀਟਰ ਡਰੱਗ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਨਵੀ ਡਰਦਾ ਡਰਦਾ ਡਰੱਗ ਫੜਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪੀਟਰ ਇਕ ਦਮ ਡਰੱਗ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਲਾਹਨਤ ਨੇ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲਿਆ। ਕਈ ਤਾਂ ਨਸ਼ੇ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਸਿਰਫ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਤੇ ਕਈ ਇਮਾਨਦਾਰ ਘਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਵੱਸਦੇ ਰਸਦੇ ਘਰ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਤਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਤਸਕਰੀ ਇਸ ਲਈ ਕਰਨ ਲਗਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਪੈਸਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਵੇ। ਇਸ ਦਲਦਲ ਬਾਰੇ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਦੇ ਨਾਟਕ ਦਾ ਪਾਤਰ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਦੇ ਹਨ,

ਨਸ਼ਾ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਉਤਨੇ ਹੀ ਦੂਸਰੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਤਨੇ ਕਿ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ। ਅਸਲੀ ਖਤਰਾ ਤਾਂ ਨਸ਼ੇ ਤੋਂ ਹੈ। ਅੰਨੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਦਾ ਲੇਖਕ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ,

ਨਸ਼ਾਂ ਤਾਂ ਨਿਰਾ ਧੋਖਾ ਹੈ ਖਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਵੀ ਤੇ ਵੇਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਵੀ। ਕੁਲਤਾਰ, ਛਲਾਵੇ ਭਰੀ ਉਸ ਪੈੜ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਨਾ ਕਰੀਂ ਜੋ ਅੰਨੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਛੇਤੀ ਇਸ ਦਿਖਾਵੇ

ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਰਚਿਤ ਨਾਟਕ “ਅੰਨੀਆਂ ਗਲੀਆਂ” ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ ਤੇ ਰੰਗਮੰਚੀ ਯੁਗਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ

ਭਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਸ਼ੇ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਵੀ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਜੰਗ ਜਿੱਤਣਾ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਇਸ ਨਾਟਕ ਦਾ ਨਾਇਕ ਕੁਲਤਾਰ ਆਸਵੰਦ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 1984 ਕਹਿਰ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਲੂਣਿਆਂ ਵੀ ਹੈ। ਚੇਤੰਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ! ਲੇਖਕ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਨਸਲਵਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀ ਨਸਲੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਸੰਕੇਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਕੁਲਤਾਰ: ਪਰ ਜੇ ਆਪਾਂ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦਰਿੰਦਗੀ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਧਰਿਆ ਲਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਆਪਾਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 1984 ਦਾ ਕਹਿਰ ਵਰਤਾਇਆ ਸੀ? ਫਿਰ ਤੂੰ ਇਹ ਵੀ ਤਾਂ ਸੋਚ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਹਜ਼ਾਰ ਬੇਕਸੂਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦਿਆਂ ਬੰਬਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾਇਆ ਗਿਆ, ਬੱਸਾਂ ਚੋਂ ਧੂਹ ਧੂਹ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਉਹ ਲੋਕ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਗਰਦਾਨ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੀ ਉਹਨਾਂ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜਾਂ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਸੀ?

ਸੁਰਜੀਤ: ਵਾਸਤਾ ਸੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸਜ਼ਾ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਈ ਮਿਲੀ ਨਾ? ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਤੋਂ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਟਾਇਰ ਪਾ ਪਾ ਕੇ ਤਾਂ ਬੇਕਸੂਰੇ ਸਿੱਖ ਈ ਸਾੜੇ ਗਏ ਨਾ?

ਕੁਲਤਾਰ: ਉਹ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਸੀ... ਅਜਿਹੀ ਭਿਆਨਕ ਸ਼ਰਾਰਤ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਕੁਝ ਨੇਕ ਦਿਲ ਇਨਸਾਨ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਫਿਰ ਤੋਂ ਦੁਹਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ... (ਵਕਫ਼ਾ), (ਹਉਕਾ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ) ਸੰਨ 47 ਚ ਵੀ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਅਨਸਰਾਂ ਨੇ ਐਸੀ ਹੀ ਚਵਾਤੀ ਲਾਈ ਸੀ

ਇਨਸਾਨ ਇਨਸਾਨ ਨਾ ਰਿਹਾ.., ਸਭ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੁਸਮਣ ਬਣ ਗਏ, ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ-ਭੈਣਾਂ ਦੀਆਂ

ਇੱਜ਼ਤਾਂ ਲੁੱਟਣ ਲੱਗੇ, ਕੱਲ੍ਹ ਤੱਕ ਜੇ ਬਾਪ ਸਨ, ਚਾਚੇ-ਤਾਏ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤਾਂ ਦੇ ਲੁਟੇਰੇ ਤੇ ਕਾਤਲ ਬਣ ਗਏ।...

ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਉਹੀ ਲੋਕ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਰੋਣ ਲੱਗੇ, ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਤਰਸਣ ਲੱਗੇ... ਇਵੇਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਅਸੀਂ ਉਸ ਵਹਿਸ਼ੀ ਨਾਚ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸਬਕ ਸਿੱਖ ਲਿਆ ਹੈ, ਪਰ 84 ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਨੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਡੁੱਲ੍ਹੇ ਖੂਨ ਨੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਸਾਡੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦਾ ਏਨਾ ਖੂਨ ਡੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਵੀ ਕੋਈ ਰੰਗ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸਕਿਆ ਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਦੀ ਅਹੂਤੀ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਰੋਟੀਆਂ ਸੇਕਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਸਾਨੂੰ ਦਰਿੰਦੇ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ। (ਇਕਦਮ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਚੀ ਕਰਕੇ ਤਲਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਏ ਕਿ ਸੰਨ 47 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਨ 84 ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਸਬਕ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾ ਸਕਿਆ, ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਦਰਿੰਦੇ ਬਣ ਰਹੇ ਆਂ... ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਦੰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿ ਨਾ ਮਿਲੀ ਹੁੰਦੀ... ਪਰ ਇਹ ਸਾਡੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮਜ਼ਬਾਂ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਖੁਲ ਕੇ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੇ ਤੇ ਸਾਡੀ ਜਾਨ ਦੀ ਇਕ ਵੇਟ ਜਿੰਨੀ ਹੀ ਕਦਰ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਖਿਲਵਾੜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੇ ... ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਫ਼ਰਤਾਂ ਦੇ ਜ਼ਹਿਰ ਨੇ ਸਾਡੇ ਅਤੀਤ ਨੂੰ ਕਾਲਖ ਵਿਚ ਡੋਬਿਆ ਹੈ ਉਹ ਜ਼ਹਿਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਨਾ ਹੀ ਭਰੀਏ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਏ ਸੁਰਜੀਤ, ਨਾ ਹੀ ਭਰੀਏ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਏ ...

ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜੰਮੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਂਬਾਪ ਡਾਲਰ ਪੈਂਡ ਕਮਾਂਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦੇ ਸਕੇ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਚੌਗਿਰਦਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਰੇ - ਕਾਗਜ ਵਰਗੇ ਮਨ ਭਾਵ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਉਸ ਦਾ ਅਸਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਬੂਲਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਹੋਸ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਮਾਨਸਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖਾਲੀਪਨ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਅੰਨੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਦੀ ਪਾਤਰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ:

ਡੈਡ ਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਈਂ, ਪਰ ਮਾਮ ਬਹੁਤ ਰਿਲੀਜੀਅਸ ਆ,

ਲਗਦਾ ਕਿ ਉਹ ਅਕਸੈਪਟ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ। ਡਰ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਰੈਂਟਸ ਤੋਂ ਲੱਗਦਾ, ਪਰ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਕਦੀ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੀ ਪੈਣੀ ਆ, ਇਸ ਸੁਸਾਇਟੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਆਪਾਂ ਆਪਣੇ ਪਰੈਂਟਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਰਦੇ ਰਹਾਂਗੇ? : ਇੰਡੀਅਨ ਕਲਚਰ ਦੀ ਇਕ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਸਮਝ

ਨਹੀਂ ਆਈ।

: ਕੀ?

: ਜੇ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਇੰਡੀਅਨ ਲੋਕ ਬੜੇ ਰਿਲੀਜੀਅਸ

ਨੇ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਪਰੇਅਰ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਆ, ਹੋਲੀ ਬੁਕਸ ਵੀ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਕਿ ਰੱਬ ਇਕ ਏ, ਕੋਈ ਕਾਸਟ ਜਾਂ ਇਨਈਕੁਐਲਿਟੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਦੇ ਲਵਰ ਕਾਸਟ ਨੂੰ ਇਗਨੋਰ ਕਰਨ ਦੀ ਟਰਾਈ ਕਰਦੇ ਆ ਤਾਂ ਕਾਸਟ ਈ ਬਿਗ ਇਸ਼ੂ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਆ।

ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅਹਿਮ ਅੰਗ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਹਰ ਹੀਲੇ ਆਪਣੇ ਭੈਣ ਭਰਾ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਾਂਝ ਕਾਰਨ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੇ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕੋਈ ਵੀ ਢੰਗ ਵਰਤ ਕੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੁਖਦੀਪ ਪਾਤਰ ਦੀ ਸੋਚ ਮਾਂ ਬਾਪ ਲਈ ਤਣਾਉ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੁਖਦੀਪ ਪਾਤਰ:

(ਚੀਕਦੀ ਹੋਈ) ਕਲਚਰ ... ਕਲਚਰ ... ਕਲਚਰ ! ਵਿਚ ਕਲਚਰ

ਯੂ ਆਰ ਟਾਕਿੰਗ ਅਬਾਊਟ ਮਾਮ? ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਕਿੰਨੇ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਸਾਡੇ ਸਕੂਲਾਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿਚ ਇੰਡੀਆ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਆ? ਤੁਸੀਂ ਕਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਆਪਣਾ ਕਲਚਰ ਇੰਡੀਆ ਵਿਚ ਕੀ ਕਰਦਾ ਮਾਮ? ਡਰੱਗੀਜ਼... ਕਾਲ ਗਰਲਜ਼... ਪ੍ਰੋਸਟੀਟਿਊਟਜ਼ .. ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਕੀ ਕੀ ਕਰਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਓਥੇ? ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਕੀ ਕੀ ਡਰੱਗਜ਼ ਲੈਂਦੇ ਆ ਓਥੇ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਯੂ ਕੈਂਟ ਈਵਨ ਹੀਅਰ ਆਬੂਟ ਦੈਟ ਮਾਮ? ... ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਡਬਲ ਸਟੈਂਡਰਡ ਦਾ ਕਲਚਰ ਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਡਜ਼ ਦੇ ਟੋਟਲੀ ਟੂ ਡਿਫਰੈਂਟ ਲਾਈਫ ਸਟਾਈਲਜ਼ , ਇਕ ਪਰੈਂਟਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਤੇ ਇਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਰਕਲ ਵਿਚ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਓ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੀ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਾਈਫ ਸਟਾਈਲ ਨੂੰ ਅਡਾਪਟ ਕਰੀਏ ਮਾਮ? : ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਦਾ ਨਹੀਂ ਪਤਾ, ਪਰ ਧਰਮ ਵੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੁੰਦਾ। : ਮਾਮ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਧਰਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਸਿਖਾਉਂਦਾ... ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਸਪੈਕਟ ਕਰਨੀ ਸਿਖਾਉਂਦਾ... ਫਿਰ ਇਹ ਧਰਮ ਕਿਸੇ ਦੀ ਫਰੈਂਡਸ਼ਿਪ ਵਿਚ ਪਰੋਬਲਮ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਆ? ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕੋਗੀ।

ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਦਾ ਮੁਖ ਮਕਸਦ ਪੂੰਜੀ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਅਕਸਰ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਵੱਧ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਐਲਾਦ ਤੋਂ ਵੀ ਹੱਥ ਧੋ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਂ ਨਾ ਦੇ ਸਕਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮੂਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਣਾਉ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬੱਚੇ ਆਪਣੀ ਮਨ ਮਰਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿੰਦਗੀ ਜੀਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਬਾਰੇ ਦਸਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਗੇ ਬਚੇ ਦਲੀਲ ਪੂਰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿੰਦਦੇ ਹਨ। ਮਾਂ ਬਾਪ ਦਾ ਦਰਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ:

ਹਾਂ ਸੁਰਜੀਤ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਾਡੇ ਘਰਾਂ ਅੰਦਰ ਘੁਸ ਆਏ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰ ਤਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨ ਏ... ਤੂੰ ਕਦੀ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੇਰੇ ਆਪਣੇ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਿਆ ਪੋਸਿਆ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ, ਪਰ ਕੀ ਸਾਂਝ ਰਹਿ ਗਈ ਏ ਤੇਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਕਦੀ ਇਕ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਂਗ ਇਕੱਠੇ ਬੈਠ ਕੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਏ ਸਾਨੂੰ? ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਤੋਂ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਫੋਨ ਤੋਂ... ਕੋਈ ਰੋਜ਼ੀ ਦੇ ਫਿਕਰ ਵਿਚ ਦੌੜ ਰਿਹਾ ਏ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਜਾਣਾ ਏ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੰਪਿਊਟਰ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਏ ... ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਿਰਫ ਕੰਪਿਊਟਰਾਂ ਅਤੇ ਫੋਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਏ ਅਤੇ ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਨੈਕਰੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਏ... ਇਹੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਏ, ਤਾਰ ਤਾਰ ਕਰ ਦਿਉ, ਨਾ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਰਹੇ, ਨਾ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਤੇ ਨਾ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੱਲ ਜਾਵੇ।

ਮਾਂ-ਬਾਪ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਲਿਜਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਲਚਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ। ਉਹ ਪਹਿਰਾਵਾ ਅਪਣਾਉਣ। ਪਰ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਮਾਂ-ਬਾਪ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਬਹੁਤ ਅੱਗੇ ਦੀ ਸੋਚਦੇ ਹਨ। ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਇਸ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੋਂ ਇਹ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦੁਖਾਂਤ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ:

ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਰਚਿਤ ਨਾਟਕ “ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਗਲੀਆਂ” ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ ਤੇ ਰੰਗਮੰਚੀ ਯੁਗਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ

ਮੰਮੀ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਏਦਾਂ ਦੀ ਡਰੈਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵੇਖੇਗੇ। : ਫਿਰ ਤੂੰ ਇਹ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਂਦੀ ਕਿਉਂ ਏ? ਆਰ ਨਾਟ ਯੂ

ਚੀਟਿੰਗ ਐਨ ਯੂਅਰ ਪੇਰੈਂਟਸ? : ਨਾਟ ਐਟ ਆਲ! ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮੌਮ ਨੂੰ ਇਹੋ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਨਾ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵੇਖੇਗੀ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਹ ਕੱਪੜੇ ਉਸ ਤੋਂ ਚੋਰੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਰੱਖੇ ਆ ਤੇ ਏਥੇ ਹੀ ਪਾਉਂਦੀ ਆਂ, ਆਈ ਡੈਟ ਵੀਅਰ ਦੇਜ਼ ਇਨ-ਫ਼ਰੰਟ-ਐਫ ਮਾਈ ਪੇਰੈਂਟਸ। (ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਫਿਰ ਹੱਸਦੇ ਹਨ। ਲੱਗਦਾ ਇਹ ਪਰੋਬਲਮ ਸਿਰਫ਼ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਆ। ਪੇਰੈਂਟਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੈਸਟਰਿਕਸ਼ਨਜ਼ ਗਰਲਜ਼ ਤੇ ਹੀ ਲੱਗਦੀਆਂ। ਮੁੰਡੇ ਤਾਂ ਲੱਕੀ ਆ, ਦੇਅ ਕੈਨ ਡੂ ਵੱਟਵਰ ਦੇ ਵਾਟ, ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਚੁੱਪ ਨੇ। ਓਹ ਯਾ ! ਫੂਈ ਆਰ ਵੈਰੀ ਲੱਕੀ !

ਮਾਂ-ਬਾਪ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਤਣਾਵ ਉਦੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਬੱਚੇ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ.....ਅੰਤਰਜਾਤੀ ਵਿਆਹ----ਮਾਂ ਬਾਪ ਲਈ ਇਹ ਮੌਤ ਦੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਅਤਿਅੰਤ ਦੁਖਦਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ। ਬੇਟੀ ਜਿਸ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਇਕ ਹਾਦਸੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਮਨਾਉਂਦੀ ਹੈ:

ਸੁਖਦੀਪ:ਮਾਮ , ਜੇਕਰ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਡੈਡ ਦੀ ਕੰਡੀਸ਼ਨ ਕਮਲ ਵਾਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਕੀ ਤੂੰ ਡੈਡ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ... (ਆਵਾਜ਼ ਭਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ) ।

ਸੁਰਜੀਤ: (ਅੱਖਾਂ ਭਰਦੀ ਹੋਈ) ਮੁੱਖ ਮੰਗ ਧੀਏ, ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਤਾਂ ਔਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਪਤੀ ਨਾਲ ਆ।

ਸੁਖਦੀਪ: ਜਿਸ ਪਰਸਨ ਨੂੰ ਤੂੰ ਜਾਣਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਦੇ ਮਿਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਤੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੀਲ ਕਰਦੀ ਏਂ ਤਾਂ ਵੱਟ ਅਬਾਊਟ ਮੀ ਮਾਮ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਮਲ ਨੂੰ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਜਾਣਦੀ ਆਂ। ਠੀਕ ਏ ਕਿ ਸਾਡੀ ਰਿਲੇਸ਼ਨਸ਼ਿਪ ਹਸਬੈਂਡ-ਵਾਈਫ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਈਮੇਸ਼ਨਜ਼ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਅੰਡਰਸਟੈਂਡਿੰਗ ਤਾਂ ਸਾਂਝੇ ਨੇ ... ਮਾਮ ਲਵ ਤਾਂ ਮੈਰਿਜ਼ ਵਾਂਗ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦਾ ਸਲੇਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਹ ਦੋ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਅੰਡਰਸਟੈਂਡਿੰਗ ਏ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੀਗਲ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ... ਮੈਂ ਕਮਲ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਆਂ ਮਾਮ... ਅੱਜ ਕਮਲ ਦਾ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਛੱਡ ਸਕਦੀ ਆਂ?

ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਜੇ ਮੁੱਖ ਮਕਸਦ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਉਹ ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਸੀ ਤੇ ਜਦੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਪਿਛੇ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮਾਂਬਾਪ ਤੇ ਰੋਂਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ - ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਮੋਹ ਉਸ ਦੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਧਸਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਕੂ ਵਾਲੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਮੋਹ ਮੂਲ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਤੇ ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ - ਤੌਰ ਤੇ ਅਪਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ ਤੇ ਜਿਸ ਡਾਲਰਾਂ ਤੇ ਪੈਂਡਾਂ ਦੀ ਚਕਾਚੌਂਧ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਆਕਰਸ਼ਤ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਖਾਵਾ ਸੀ। ਉਹ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂਕੀਮਤਾਂ - ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ ਆਸਮਾਨ ਦਾ ਫਰਕ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾਉਂਦਾ ਹੈ।-ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ

ਪਰਦੇਸ ਵਿਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਤਾਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਤਮਾ ਵਲੂੰਧਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਜੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅੰਦਰੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਬਿਖਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਦਰੇਵਾਂ ਤੇ ਇੱਕਲਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਅਤੀਤ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਸਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਪਿਆ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਵਸਦਾ ਹੈ ਉਥੋਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਫਰਕ ਹੋਣਾ ਉਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਚਣੌਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ

ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਂਬਾਪ ਪੈਂਡ ਇੱਕਠੇ ਕਰਨ ਵਿਚ ਗੁਆਚੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿਖਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਉਹ ਜਿਸ - ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿਖਣਗੇ। ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਉਥੋਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਵੇਂ ਆਵੇਗੀ ਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬੱਚੇ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਕੋਲ ਅਉਣਗੇ ਤਾਂ ਨਾ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਦਸ ਸਕਣਗੇ ਤੇ

ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਝਣ ਦੇ ਸਮਰਥ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਦੂਰੀ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੱਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਮੀਰ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਕਣਗੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦਾਦੀਨਾਨੀ ਦੀਆਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਲੋਰੀਆਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਬੋਲਚਾਲ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘੁਸਪੈਠ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਇਹ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸ਼ਕਲ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਕ ਸਮੱਸਿਆ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਖਦਸ਼ਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਇਹ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਅੱਜ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ:

ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਓਲਡ-ਥਿੰਕਿੰਗ ਦੀ ਪ੍ਰੋਬਲਮ ਵੀ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਆ,, ਸਮਟਾਈਮਜ਼ ਪੀਪਲ ਆਪਣੀਆਂ ਐਸਟੈਬਲਿਸ਼ਡ ਵੈਲਿਊਜ਼ ਨਾਲ ਏਨਾ ਅਟੈਚ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਆ ਕਿ ਨਵੀਆਂ ਐਪਰਚੂਨਿਟੀਜ਼ ਨੂੰ ਰੈਕਗਨਾਈਜ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

: ਕੀ ਨਵੀਆਂ ਐਪਰਚੂਨਿਟੀਜ਼ ਨੇ ਇਹ? ਬੈਰਡਰ ਤੋਂ ਡਰੱਗਜ਼ ਟਰਾਂਸਫਰ ਕਰਕੇ ਯੂਥ ਨੂੰ ਡਿਸਟਰੋਏ ਕਰਨਾ, ਸਸਤੀ ਚਮਕ ਦਮਕ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਤਬਾਹ ਕਰਨੀਆਂ, ਚਾਰ ਦਿਨ ਰੇਤ ਦੇ ਮਹਿਲ ਉਸਾਰਨੇ ਤੇ ਫਿਰ ਜਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਤੇ ਜਾਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਲਈ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਗੀ ਹੋ ਜਾਣਾ... ਬਸ ਇਹੋ ਹੀ ਐਪਰਚੂਨਿਟੀਜ਼ ਬਚੀਆਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਲਈ?

(ਸੁਖਦੀਪ ਉਦਾਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਸੌਫੇ ਤੇ ਲੇਟੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਕੰਨਾਂ 'ਚ ਕਮਲ ਦੇ ਬੋਲ ਗੂੰਜ ਰਹੇ ਹਨ।

ਮੈਂ ਤਾਂ ਡਰੀਮਰ ਆਂ---ਵਿਧ ਬਿਊਟੀਫੁਲ ਡਰੀਮਜ਼ ਅਬਾਊਟ ਦਾ ਫਿਊਚਰ

ਸੱਚ ਐਜ਼---ਲਾਈਫ਼ ਬਿਲਕੁੱਲ ਓਵੇਨ ਹੀ ਹੋਵੇ ਜਿਵੇਂ ਆਪਾਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ----ਜਿਵੇਂ ਹੁਣ ਏ---

ਆਪਾ ਆਪਾ ਪੈਰੈਂਟਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਿਲੀਜਨ ਵਰਬਲੀ ਪ੍ਰੈਕਟਿਸ ਕਰਨ ਦੇਈਏ ਆਪਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੈਕਟੀਕਲ ਕਰੀਏ?

ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਟਕੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬਣ ਔਰਤ ਦਾ ਦਰਦ ਬੜੀ ਸ਼ਿਦਤ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਭੋਗਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਦੀ ਔਰਤ ਜੇ ਭਰ ਜੁਆਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਬਿਰਹਾ ਦੇ ਤੀਰ ਸਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਤਰਮਨ ਦੀ ਤੜਪ-, ਵੇਦਨਾ, ਦਰਦ ਅਤੇ ਅਸਹਿ ਪੀੜ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਵੀ ਮਰਦ ਵਲੋਂ ਔਰਤ ਉਪਰ ਸਰਦਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਇਸ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੋਂ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਮਝੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ:

ਸੁਰਜੀਤ:ਆਹੋ, ਜਿੰਨਾ ਕੁ ਪਿਉ ਨੇ ਆਪਣੀ ਘਰਵਾਲੀ ਦੇ ਆਖੇ ਲੱਗ ਕੇ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਓਨੇ ਕੁ ਗਾਂਹ ਮੁੰਡਾ ਕਰ ਦਿਊ, ਲਾ ਦਿਊ ਰੰਗ ,ਘਰਵਾਲੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ।

ਕੁਲਤਾਰ : ਓ ਜੇ ਮੈਂ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕਦੀ ਤੈਨੂੰ ਬਾਹਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ।

ਸੁਰਜੀਤ- ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮਸ਼ੀਨ ਬਣੇ ਰਹੀਦਾ, ਹੋਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਬਾਹਰ ਦਾ ਕਰਾਉਣਾ ਸੀ ਮੈਥੋਂ?

ਕੁਲਤਾਰ :: ਅੱਛਾ, ਚੱਲ ਏਦਾਂ ਕਰਦੇ ਆਂ, ਹੁਣ ਤੋਂ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਤੂੰ ਕਰੇਗੀ ਤੇ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਮੈਂ!

ਸੁਰਜੀਤ- ਜਾਣ ਦਿਊ, ਜਾਣ ਦਿਊ, ਕੱਪ ਧੋਣਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਕਰ ਲਉਗੇ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਤੁਸੀਂ !

ਕੁਲਤਾਰ :: ਇਹ ਰਹੀ ਮੇਰੀ ਪਰੋਬਲਮ, ਤੇਰੀ ਪਰੋਬਲਮ ਇਹ ਹੋਊ ਪਈ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਉਦੋਂ ਬਾਹਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਤੇਰਾ ਜ਼ਿੰਮਾ, ਗਰੇਸਰੀ ਲਿਆਉਣੀ, ਕਾਰਾਂ 'ਚ ਗੈਸ ਪਵਾਉਣੀ, ਘਾਹ ਕੱਟਣਾ, ਸੁਨੇਅ ਹਟਾਉਣੀ, ਜੇ ਵੀ ਬਾਹਰ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਵੇ ਤੂੰ ਕਰਨਾ, 'ਹੈ ਮਨਜ਼ੂਰ ਤਾਂ ਕਰ ਲੈ ਸੈਦਾ'।

ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਰਚਿਤ ਨਾਟਕ “ਅੰਨੀਆਂ ਗਲੀਆਂ” ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ ਤੇ ਰੰਗਮੰਚੀ ਯੁਗਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ

ਸਾਰ-ਅੰਸ਼:

ਕੇਵਲ ਧਾਲੀਵਾਲ ਨਾਟਕ ਅੰਨੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ 70 ਦੇ ਕਰੀਬ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਾਵਿ ਤੇ ਗੱਦ ਨਾਟਕ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਨੇ, ਏਨੇ ਸਾਰੇ ਨਾਟਕ ਮੈਂ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹ ਸਕਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਅਰਵਿੰਦਰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਤੇ ਰੰਗਮੰਚ ਉਪਰ ਪੀ ਕਰ .ਡੀ.ਐੱਚ.ਰਹੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ, ਜਿਹੜੇ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਗਏ ਨੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 70 ਦੇ ਕਰੀਬ ਜਾਂ ਥੋੜੀ ਵੱਧ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਰ ਇਹ ਨਾਟਕ ਜੇ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਦਾ ‘ਅੰਨੀਆਂ ਗਲੀਆਂ’ ਇਹ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਦਾਅਵੇ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਨਾਟਕ ਬੇਹਤਰੀਨ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਟਕਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਰਤੀ ਹੈ ਤੇ ਨਿੱਕੀਆਂਨਿੱਕੀਆਂ ਨਾਟਕੀ ਛੇਹਾਂ ਨਾਲ ਨਾਟਕ ਸਿਖਰ ਤੇ - ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਚੰਗੇ ਡਰਾਮੇ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਹਨ।

ਨਾਟਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ, ਵਾਰਤਾਲਾਪ, ਸੀਨ ਵੰਡ , ਕਲਾਈਮੈਕਸ, ਡਰਾਮੈਟਿਕ ਟੈਂਸ਼ਨ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਨਾਟਕਕਾਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਲਈ ਬਿਹਤਰੀਨ ਪਾਤਰ ਨੇ। ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮਾਜ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਖੇਰੂਖੇਰੂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ - ਰਿਸ਼ਤੇ ਵੀ ਟੁੱਟ ਰਹੇ ਨੇਜਿੱਥੇ ਨਸ਼ੇ ਜਵਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਨੇ। ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੋਂ ਜੇ ਖੜੋਤ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਆਈ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਨੇ ਤੋੜਿਆ ਹੈ। ਧਰਮਾਂ, ਮਜ਼ਹਬਾਂ, ਜਾਤਪਾਤ ਦੇ ਫ਼ਾਸਲੇ ਅਜਿਹੇ - ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਨਸਾਨ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਤੇ ਵੱਡੇ ਘਰ ਬਨਾਉਣ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਇਨਸਾਨ ਪੂਰੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਗੰਧਲਾ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। 1984 ਦੇ ਹੰਢਾਏ ਹੋਏ ਸੰਤਾਪ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਅਜੇ ਵੀ ਅਲ ਹੈ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਅੱਲੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਤੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਮਲੂਮ ਲਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਨਾਟਕ ਦਾ ਹਾਸਿਲ ਹੈ।

ਮੁੱਖ/ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ:

ਕਲਾਈਮੈਕਸ---ਸਿਖਰ

ਬਿਹਤਰੀਨ ---ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ

ਮਜ਼ਹਬ---ਧਰਮ

ਹਾਸਿਲ ---ਪ੍ਰਾਪਤੀ

ਡਰਾਮੈਟਿਕ ਟੈਂਸ਼ਨ ---ਨਾਟਕੀ ਤਣਾਓ

ਐਪਰਚੂਨਿਟੀਜ਼ --- ਮੌਕੇ

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ:

1. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਦਾ ਜਨਮ -----ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡ ਢੱਡਾ ਲਹਿਣਾ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ।:

ੳ. 11 ਅਗਸਤ 1964

ਅ. 11 ਅਗਸਤ 1965

ੲ. 11 ਅਗਸਤ 1966

ਸ. 11 ਅਗਸਤ 1967

2. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਕਿਸ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਲੇਖਕ ਹੈ।-

ੳ. ਕਨੈਡਾ

ਅ. ਇੰਗਲੈਂਡ

ੲ. ਅਮਰੀਕਾ

ਸ. ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ

3. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਤਾਬ "ਪੀੜ ਦੀ ਪਰਵਾਜ਼" -----ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਈ | -ਸਹੀ

ੳ. ਸੰਨ 2003 ਵਿੱਚ

ਅ. ਸੰਨ 2005 ਵਿੱਚ

ੲ. ਸੰਨ 2001 ਵਿੱਚ

ਸ. ਸੰਨ 2004 ਵਿੱਚ

4. "ਅੰਨੀਆਂ ਗੱਲੀਆਂ" ਦਾ ਪਰਕਾਸ਼ਨ ਕਦੋਂ ਹੋਇਆ | -

ੳ. ਸੰਨ 2004 ਵਿੱਚ

ਅ. ਸੰਨ 2005 ਵਿੱਚ

ੲ. ਸੰਨ 2007 ਵਿੱਚ

ਸ. ਸੰਨ 2009 ਵਿੱਚ

5. "ਅੰਨੀਆਂ ਗੱਲੀਆਂ" ਦਾ -----ਨੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ---

ੳ. ਸੁਖਦੀਪ ਗਿੱਲ

ਅ. ਹਰਦੀਪ ਗਿੱਲ

ੲ. ਸ਼ਿਵ ਚਰਨ ਗਿੱਲ

ਸ. ਮਨਜੀਤ ਗਿੱਲ

6. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਝਿਜਕਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ - ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਉਸਨੇ ਸੱਚ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਕਰਨੀ ਆ |

ਇਹ ਕਥਨ ਹੈ:

ੳ. ਸਹੀ

ਅ. ਗਲਤ

7. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ "ਕਲਮਾਂ ਦਾ ਕਾਫਲਾ, ਟਾਰਾਂਟੋ" ਦਾ ਮੋਢੀ ਮੈਂਬਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੋਆਰਡੀਨੇਟਰ ਵੀ ਹੈ -

ਇਹ ਕਥਨ ਹੈ:

ੳ. ਸਹੀ

ਅ. ਗਲਤ

ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਰਚਿਤ ਨਾਟਕ “ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਗਲੀਆਂ” ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ ਤੇ ਰੰਗਮੰਚੀ ਯੁਗਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ

8. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖੇ ਗਏ ਨਾਟਕ “ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਗਲੀਆਂ” ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਹਲੂਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਟਕ ਜਿਥੇ 1947 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਿੰਦੂਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਤਰੇੜਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜੇ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਡਰੱਗ ਦੇ ਧੰਦੇ ਵਿਚ ਧਸਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਚੇਤਨ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।; ਇਹ ਕਥਨ ਹੈ:

ੳ. ਸਹੀ

ਅ. ਗਲਤ

9. ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤਾਂ ਰੂਹਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਹੁੰਦੇ ਆ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਵੀਜ਼ੇ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਆ ਤਾਂ ਫਿਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਰਕ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਆ... ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹਵਾਂਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਰਬਾਦ ਕਰਾਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰਨ ਦਿਆਂਗਾ। ਆਪਣੀਆਂ ਮਰਜ਼ੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਹੜਾ ਸਾਰੇ ਸਵਰਗਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਂਦੇ ਆ, ਉਹ ਵੀ ਤੇ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਮੌਜ-ਮੇਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਠੰਡੇ ਹੋ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਂਦੇ ਆ।

ਇਹ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਿਸ ਦਾ ਹੈ-

ੳ. ਕੁਲਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਅ. ਮੇਜਰ

ੲ-ਸੁਖਦੀਪ

ਸ- ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ

10. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਦਾ ਨਾਟਕ “ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਗਲੀਆਂ” -----ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ

ੳ. ਕੁਲਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਅ. ਮੇਜਰ

ੲ-ਸੁਖਦੀਪ

ਸ- ਨਵੀ

11. ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਹੁਣ ਇਕ ਜੰਗ ਇਹ ਵੀ ਲੜਨੀ ਹੀ ਪੈਣੀ ਏ . ਮੈਂ - ਲੜਾਂਗਾ ਪੁੱਤਰਾ, ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲੇ ਵੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ, ਘਰ ਦੇ ਚਿਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਸਿਵਿਆਂ ਤੱਕ ਜਾਣੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ, ਮੈਂ ਲੜਾਂਗਾ, ਪੁੱਤਰਾ, ਮੈਂ ਲੜਾਂਗਾ।

ਇਹ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਿਸ ਦਾ ਹੈ-

ੳ. ਕੁਲਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਅ. ਮੇਜਰ

ੲ-ਸੁਖਦੀਪ

ਸ- ਨਵੀ

12. ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਨੇਡਾ ਆਇਆਂ? ਪਿਛਲੇ 30-35 ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਰਾਤ-ਦਿਨ ਟੈਕਸੀ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਮਾਰ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਆਹ ਡੱਬੀ ਜਿੰਨਾ ਘਰ ਵੀ ਫਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾ ਸਕੇ। ਜਿੰਨਾ ਦਾ ਤੁਹਾਡਾ ਇਹ ਘਰ ਆ ਨਾ, ਓਨੇ ਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਹਮਰ ਈ ਖੜਾ ਬਾਹਰ। ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਘਰ ਵੇਚ ਕੇ ਤਿੰਨ ਘਰ ਲੈ ਲਵਾਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ! ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਰੁਲਦਾ ਤੇ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਘੁਲਦਾ ਰਹਾਂ?

ਇਹ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਿਸ ਦਾ ਹੈ-
ੳ. ਕੁਲਤਾਰ ਸਿੰਘ
ਅ. ਮੇਜਰ
ੲ-ਸੁਖਦੀਪ
ਸ- ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ

13. ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਓਲਡ-ਬਿੰਕਿੰਗ ਦੀ ਪ੍ਰੋਬਲਮ ਵੀ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਆ,, ਸਮਟਾਈਮਜ਼ ਪੀਪਲ ਆਪਣੀਆਂ ਐਸਟੈਬਲਿਸ਼ਡ ਵੈਲਿਊਜ਼ ਨਾਲ ਏਨਾ ਅਟੈਚ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਆ ਕਿ ਨਵੀਆਂ ਐਪਰਚੂਨਿਟੀਜ਼ ਨੂੰ ਰੈਕਗਨਾਈਜ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਇਹ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਿਸ ਦਾ ਹੈ-
ੳ. ਕੁਲਤਾਰ ਸਿੰਘ
ਅ. ਨਵੀ
ੲ-ਸੁਖਦੀਪ
ਸ- ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ

14. : ਉਹ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਸੀ... ਅਜਿਹੀ ਭਿਆਨਕ ਸ਼ਰਾਰਤ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਕੁਝ ਨੇਕ ਦਿਲ ਇਨਸਾਨ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਫਿਰ ਤੋਂ ਦੁਹਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ... (ਵਕਫ਼ਾ), (ਹਉਕਾ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ) ਸੰਨ 47 ਚ ਵੀ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਅਨਸਰਾਂ ਨੇ ਐਸੀ ਹੀ ਚਵਾਤੀ ਲਾਈ ਸੀ ਇਨਸਾਨ ਇਨਸਾਨ ਨਾ ਰਿਹਾ., ਸਭ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੁਸਮਣ ਬਣ ਗਏ , ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ-ਭੈਣਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਜ਼ਤਾਂ ਲੁੱਟਣ ਲੱਗੇ, ਕੱਲ੍ਹ ਤੱਕ ਜੇ ਬਾਪ ਸਨ, ਚਾਚੇ-ਤਾਏ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤਾਂ ਦੇ ਲੁਟੇਰੇ ਤੇ ਕਾਤਲ ਬਣ ਗਏ।

ਇਹ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਿਸ ਦਾ ਹੈ-
ੳ. ਕੁਲਤਾਰ ਸਿੰਘ
ਅ. ਨਵੀ
ੲ-ਸੁਖਦੀਪ
ਸ- ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ

15. ਕਲਚਰ ... ਕਲਚਰ ... ਕਲਚਰ ! ਵਿਚ ਕਲਚਰ ਯੂ ਆਰ ਟਾਕਿੰਗ ਅਬਾਊਟ ਮਾਮ? ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਕਿੰਨੇ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਸਾਡੇ ਸਕੂਲਾਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿਚ ਇੰਡੀਆ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਆ? ਤੁਸੀਂ ਕਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਆਪਣਾ ਕਲਚਰ ਇੰਡੀਆ ਵਿਚ ਕੀ ਕਰਦਾ ਮਾਮ? ਡਰੱਗੀਜ਼... ਕਾਲ ਗਰਲਜ਼... ਪ੍ਰੈਸਟੀਟਿਊਟਜ਼ .. ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਕੀ ਕੀ ਕਰਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਓਥੇ?

ਇਹ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਿਸ ਦਾ ਹੈ-
ੳ. ਕੁਲਤਾਰ ਸਿੰਘ
ਅ. ਨਵੀ
ੲ-ਸੁਖਦੀਪ
ਸ- ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ

ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਰਚਿਤ ਨਾਟਕ “ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਗਲੀਆਂ” ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ ਤੇ ਰੰਗਮੰਚੀ ਯੁਗਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ

ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਬਾਰੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉ।
2. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਖਹਿਰਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਉ।
3. ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਨਾਟਕ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
4. ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਨਾਟਕ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਬਾਰੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰੋ।
5. ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਨਾਟਕ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ।
6. ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਨਾਟਕ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ: ਸਿੱਧ ਕਰੋ।
7. ਨਾਟਕ ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਕੈਥਾਰਸਿਸ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਕੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਹੈ?
8. ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬਣਾਓ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦਿਉ।

ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ:

- ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1987 ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1999
- ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਸੰਵੇਦਨਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1987
- ਦਵਿੰਦਰ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਸਲੇ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ।
- ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1996
- ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਵੀ, (ਸੰਪਾ.), ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਆਥਰਜ਼ ਅਤੇ ਆਰਟਿਸਟਸ
- ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2005
- ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
- ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਲੋਕ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ, ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ, ਦਿੱਲੀ

ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲਿੰਕ

https://www.researchgate.net/profile/Seema-Sharma-9/publication/321701019_adhunika_pajabi_nataka_de_badalade_paripekhaAdhunik_Punjabi_Natak_De_Badalde_Paripekha/links/607ac118907dcf667ba4a2d2/adhunika-pajabi-nataka-de-badalade-paripekhaAdhunik-Punjabi-Natak-De-Badalde-Paripekha.pdf

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਰਚਿਤ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ “ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਬਾਰ ਤੱਕ” ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ

Dr. Harpreet Singh, Lovely Professional University

ਅਧਿਆਇ-14: ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਰਚਿਤ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ “ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਬਾਰ ਤੱਕ” ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ (Content)

1. ਉਦੇਸ਼
2. ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ
3. ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ
4. ਸਾਰ-ਅੰਸ਼
5. ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ
6. ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ
7. ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
8. ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਉਦੇਸ਼:

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਉਪਰੰਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ--

- ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਗੇ।
- ਦੂਸਰੇ ਮੁਲਕ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਬਲ ਹੋਣਗੇ।
- ਗੁਆਂਢੀ ਮੁਲਕ ਦੇ ਨਾਲ ਸੁਖਾਵੇਂ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਵਿਸ਼ਵ ਭਾਈਚਾਰੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰ ਸਕਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
- ਸਾਹਿਤ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਸਾਹਿਤਿਕ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰ ਸਕਣਗੇ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ:

ਸਾਹਿਤ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ, ਮਨੋਵੇਗਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਕਲਾਤਮਕ ਪਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਸਾਹਿਤ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਸਮਾਜ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਵਿੱਚ ਕਾਲਪਨਿਕ ਅੰਸ਼ ਪਾ ਕੇ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦਾ ਯਾਤਰਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਜਾਂ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਹੋਰ ਪਰਵਾਸੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਆਂ, ਨਾਵਲਾਂ ਜਾਂ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਲੰਮੇਰਾ ਪਰਵਾਸ ਹੰਢਾਏ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਾਮਲੇ ਜਾਂ ਮਸਲਿਆਂ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਵਿਚਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਰੁਝ ਪਲਾਂ ਜਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਸੰਕੇਤਕ ਤਜਰਬਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਪਰਵਾਸੀ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦਾ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਸਫ਼ਰ ਜਾਂ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਦੂਸਰਿਆਂ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ, ਸੋਚ, ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ, ਵਿਕਾਸ, ਪ੍ਰਗਤੀ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਜੋ ਤਜਰਬਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਆਧਾਰ ਤੇ ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ ਲੱਛਣ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ:

ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ 'ਦੁੱਲ੍ਹੇ ਦੀ ਬਾਰ ਤੱਕ' ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਬਾਰੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਰਚਨਾਕਾਰ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਜਾਵੇ। ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ, ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਉੱਘਾ ਲੇਖਕ ਹੈ; ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਹਿਚਾਣ ਬਣੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਪਹਿਲੀ ਅਗਸਤ 1934 ਨੂੰ ਇਕ ਕਿਸਾਨੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾ ਸ੍ਰ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਸਰਦਾਰਨੀ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਸੀ। ਉਹ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਕਲਾਂ ਜਿਲ੍ਹਾ ਮੋਗਾ ਤੋਂ ਹਨ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਵਾਰੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਲਿਖਦਿਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖੀ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜ ਜਮਾਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਸ਼ਾ ਨਾ ਲਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੀ. ਐਨ. ਡੀ. ਮਾਲਵਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ-ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਗੜ੍ਹ-ਰੋਡੇ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਵਿੱਚ ਫ਼ੇਰ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦਾਖ਼ਿਲ ਹੋਣਾ ਪਿਆ, ਇਥੋਂ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਮੋਗਾ ਵਿੱਚੋਂ ਜੇ.ਬੀ.ਟੀ. ਕਰਕੇ ਅਬੋਹਰ ਦੀ ਇਕ ਬਸਤੀ ਅਜੀਮ ਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲੱਗੇ। 1956 ਵਿੱਚ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। 1957 ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਫ਼ੇਰ 1974 ਵਿੱਚ ਐੱਮ. ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਕੀਤੀ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਵੀਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਕੀਤੀ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ, ਮਿਡਲ, ਹਾਈ, ਹਾਇਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਤੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ ਤੱਕ ਪੜ੍ਹਾਇਆ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ 26 ਜਨਵਰੀ 1957 ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੇਹੜਕਾ ਜਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਲੜਕੀ ਅਤੇ ਦੋ ਲੜਕੇ ਹਨ। ਤਿੰਨਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਅਗਾਂਹ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੇਟੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੀ ਹੈ, ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਬੇਟਾ ਭਾਰਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਛੋਟਾ ਬੇਟਾ ਕੈਨੇਡਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਦਾ ਨਾਮ ਕੁਲਦੀਪ ਕੌਰ ਹੈ।

ਉਹ ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਹ ਡੇਢ ਦਰਜਨ ਦੇ ਕਰੀਬ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ 'ਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, "ਲੇਖਕ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਥਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਹੜੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਘਟਦੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਦੀ ਨੋਕ 'ਤੇ ਲਿਆਉਣਾ ਲੇਖਕ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।"

ਸਹਿਤਕ ਜੀਵਨ

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਾਚਾ ਜੀ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਦੀ ਕਦੀ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਇਸ ਚਾਚੇ ਤੇ ਮਿਲੀ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਹਿਤਕ ਮਾਰੋਲ ਮੇਰੇ ਜੇ. ਬੀ. ਟੀ. ਕਰਦਿਆਂ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੀਤ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛਪੀਆਂ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੁੱਝ ਗੀਤ ਤੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਜੇ. ਐਸ. ਕੰਵਲ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ।

ਦੂਸਰੀ ਸੰਸਾਰ ਜੰਗ ਵੇਲੇ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ ਜੋੜੀ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਚੋਥੀ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ। ਉਹ "ਲਿਖਾਰੀ ਸਭਾ-ਮੋਗਾ" ਦੇ ਬਾਨੀ ਮੈਂਬਰ, ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਸਭਾ ਮੈਂਬਰ, "ਪੰਜਾਬੀ ਸਹਿਤ ਅਕੈਡਮੀ-ਲੁਧਿਆਣਾ" ਦੇ ਜੀਵਨ

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਰਚਿਤ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ "ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਬਾਰ ਤੱਕ" ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ

ਮੈਂਬਰ, ਅਤੇ ਸਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਅਕੈਡਮੀ ਮੋਗਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ ਹਨ। ਅਤੇ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਮੰਚ ਵੈਨਕੂਵਰ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਮੈਂਬਰ ਹਨ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਬਾਰ ਉਸ ਦੇ ਕੁਆਰਡੀਨੇਟਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਬੀ. ਸੀ. ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਚਰਲ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ ਦੀ ਅਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਵੀ ਮੈਂਬਰ ਹਨ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਦੇ 100 ਜਨਮ ਦਿਨ ਉੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬਿਤਾਈ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਇਕੱਠੀ ਬਿਤਾਈ ਹੋਈ ਬਾਰੇ ਇਕ ਲਿਖਤ ਲਿਖੀ: "ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਚਤੇਰੇ ਸੰਗ ਰੰਗਲੀ"। ਫਿਰ ਜੂਨ ਤਿੰਨ 1984 ਵਿੱਚ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਯਾਦ ਬਾਰੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਯਮਲਾ ਜੱਟ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਇੱਕ ਰਾਤ ਬਾਰੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੁਝ ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਲੇਖ ਲਿਖੇ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨੰਗੀਆਂ ਨਾਸਾਂ ਅਤੇ ਔਤ ਦਾ ਧੱਕਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਲੇਖ। ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ "ਕਾੜਨੀ ਦਾ ਦੁੱਧ", ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੰਡੀਆ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਜਨਰਲ ਮੋਜਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਲਿੱਖੀ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੋਈ 20 ਕੁ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ।

ਲਿਖਤਾਂ

ਉਦਾਸੇ ਬੋਲ, (ਕਹਾਣੀਆਂ: ਕਨੇਡਾ ਅਵਾਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ), ਨਵੀਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1992 ਦੁਨੀਆਂ ਕੈਸੀ ਹੋਈ (ਨਾਵਲ), ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1996, 2002, 2008

- ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਸੁਰਗ (ਕਹਾਣੀਆਂ), ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਲੁਧਿਆਣਾ, 2003
- ਭਗੋੜਾ (ਨਾਵਲ), ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਲੁਧਿਆਣਾ, 2003, 2008
- ਭਗੋੜਾ (ਨਾਵਲ ਦਾ ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ) 2004
- ਨਵੇਕਲਾ ਸੂਰਜ (ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਪ੍ਰੋ: ਆਸ਼ਕ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਲਿੱਪੀ ਅੰਤਰ), 2005
- ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਬਾਰ ਤੱਕ (ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ), ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਲੁਧਿਆਣਾ, 2005
- ਵੈਨਕੂਵਰ ਸੇ ਲਾਇਲਪੁਰ ਤਕ (ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦਾ ਉਰਦੂ ਅਨੁਵਾਦ), 2009
- ਵਿਗੋਚਾ (ਨਾਵਲ), ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਲੁਧਿਆਣਾ, 2009

ਹਿੰਦੀ ਰੂਪ

- ਚੇਤਿਆਂ ਦੀ ਚਿਲਮਨ (ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਅੰਸ਼) ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ 2013
- ਬੋਗਾਨੇ (ਨਾਵਲ) ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ 2014

ਪਿਘਲਤੀ ਯਾਦੋਂ, 2016

- ਤਿੱਤਰ ਖੰਭੀ (ਕਹਾਣੀਆਂ- ਸਹਿ ਸੰਪਾਦਨ), ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ
- ਸਾਂਝੀਆਂ ਤੰਦਾਂ (ਕਹਾਣੀਆਂ- ਸਹਿ ਸੰਪਾਦਨ), ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ
- ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਪੁੰਗਰਦਾ ਸਾਹਿਤ (ਕਵਿਤਾ: ਸਹਿ ਸੰਪਾਦਨ), ਲਿਖਾਰੀ ਸਭਾ ਮੋਗਾ
- ਮੰਚ ਕਥਾ (ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ਸਹਿ ਸੰਪਾਦਕ) ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਮੰਚ ਵੈਨਕੂਵਰ, 2002
- ਮੰਚ ਵਾਰਤਾ (ਵਾਰਤਕ, ਸਹਿ ਸੰਪਾਦਕ) ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਮੰਚ ਵੈਨਕੂਵਰ, 2011
- ਸਿਮਰਤੀ ਗ੍ਰੰਥ, ਡਾ. ਦਰਸ਼ਨ ਗਿੱਲ (ਸਹਿ ਸੰਪਾਦਕ) ਬੀ ਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਚਰਲ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ ਵੈਨਕੂਵਰ, 2012

ਇਨਾਮ

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਿਰਜਣਧਾਰਾ ਸੰਸਥਾ ਵਲੋਂ, ਲਿਖਾਰੀ ਸਭਾ ਮੋਗਾ ਵਲੋਂ, ਬਾਘਾ-ਪੁਰਾਣਾ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਵਲੋਂ ਮਾਣ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਸਟਿਸ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਐਵਾਰਡ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਾਰੀ ਸਭਾ ਕੈਲਗਰੀ ਵਲੋਂ "ਇਕਬਾਲ ਅਰਪਨ ਯਾਦਗਾਰੀ ਅਵਾਰਡ" 2010 ਈ: ਵਿੱਚ ਮਿਲਿਆ ਸੀ।

ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਬਹੁਪਾਸਾਰੀ ਅਤੇ ਬਹੁਮੰਤਵੀ ਵਿਧਾ ਹੈ। "ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਵਿਧਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ (ਸ਼ਖਸੀਅਤ) ਦੇ ਯਾਤਰਾ ਸਮਾਚਾਰ ਵਰਣਨ ਕੀਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਵਿਚ ਨਿਆਦੀ ਮਹੱਤਤਾ, ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ

ਜੁੜੇ ਸਮੂਹ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧਾ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸੈਰਗਾਹਾਂ ਨੂੰ ਗਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਖੂਬਸੂਰਤ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਧਾ ਲੇਖਕ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਕੀਦਿਆਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਆਪਣਾ ਸਰੂਪ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਮਿਸ਼ਰਤ ਵਿਧਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੀਵਨੀ, ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ, ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ, ਡਾਇਰੀ, ਕਹਾਣੀ ਅਤੇ ਨਿਬੰਧਕਾਰੀ ਜਿਹੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਧਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਰਲ-ਮਿਲ ਕੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਮਿਸ਼ਰਤ ਵਿਧਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕਲਾਤਮਿਕ ਕਲਾਬਾਜ਼ੀਆਂ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਸਪੇਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਤੱਥਾਂ ਅਤੇ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਲਾਤਮਿਕ ਪੱਖੋਂ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਚੌਖਟੇ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਵੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

“ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਵਿਧਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਹਰ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਅਨੈਤਿਕ ਗੱਲ ਵਿਚ ਆਪ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵਿਧਾ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਮਘਿਆ ਹੋਇਆ ਰਣ-ਖੇਤਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।” ਇਸ ਵਿਧਾ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸਮੇਂ, ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਦੱਬਦੱਬੀ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਸਾਹਿਤਕ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੀ ਸੁਹਜਮਈ ਕਿਰਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵਿਧਾਵਾਂ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਕੋਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਪਾਤਰ ਸਬੰਧੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਵੀ ਰੁਖ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਵਿਧਾ ਵਿਚਲੇ ਪਾਤਰਾਂ ਤੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਨੇ ਚੇਤੰਨ ਹੋ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਲੇਖਕ ਲਈ ਘੇਰਾ, ਚੁਣੌਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੇ ਹਰਮਨਪਿਆਰੇ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕਲਾਤਮਿਕ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਨਿਡਰਤਾ ਤੇ ਸੀਮਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਬਾਰ ਤੱਕ ਨੂੰ ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਵਾਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਾਵਲ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾਵੇਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਦੇ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਅਧਿਐਨ ਅਧੀਨ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ “ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਬਾਰ ਤੱਕ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਬਾਰਵੀਂ ਆਲਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ, ਲਾਹੌਰ (2005) ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਜਾਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸੀ ਤੱਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਕੌੜੇ-ਮਿੱਠੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਅਤੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ, ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚਲੀ ਸਾਂਝ, ਮਿਲਣ ਦੀ ਤਾਂਘ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਰੇਖਾਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੌਰਾਨ ਆਪਣੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਅੰਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਬਾਰੇ ਦਰਸ਼ਨ ਗਿੱਲ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ:

ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਦੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਬਹਾਨਾ ਹੈ ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਰਾਹੀਂ ਬਣਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨੇੜਲੇ ਮਿੱਤਰ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ (ਜਿਸ ਦੀ ਜੰਮਣ ਭੋ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਖੇ ਚੱਕ ਨੰ. 138 ਵਿਚ ਹੈ) ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਾਹੀਂ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ‘ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਬਾਰ ਤੱਕ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਚਿਤਰਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ... ਉਸ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚਲੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨਾਲ ਏਧਰਲੇ ਪੰਜਾਬ, ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਮਿਲਵਰਤਣ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਅਮਨ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦਾ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪੁਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਇ ‘ਤਿਆਰੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾਣ ਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਘੁੰਮ ਫਿਰ ਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇਖਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕੀਨ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਜਨਵਰੀ 2005 ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ, ਲਾਹੌਰ ‘ਚ ਕਰਵਾਏ ਜਾਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾਣ ਲਈ ਮਚਲ ਉੱਠਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਦਰਸ਼ਨ ਗਿੱਲ ਦੇ ਪੁਛਣ ਤੇ ਮੈਂ ਝੱਟ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇੰਡੀਆ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾਣ ਲਈ ਵੀਜ਼ਾ ਵੀ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ।

ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦਾ ਉਕਤ ਆਰੰਭ ਇਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਘੁੰਮਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਲੇਖਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾਣ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਉਤੇਜਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਹਰ ਸਫ਼ਰ ਦਾ ਆਰੰਭ ਉਤਸੁਕਤਾ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ

ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿਚ ਉਤਸੁਕਤਾ ਤੇ ਉਤੇਜਨਾਵਾਂ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਦੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਮੇਰਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ, ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਦੇ ਵਗਦੀ ਏ ਰਾਵੀਂ ਅਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੇ ‘ਚੰਨ ਤੇ ਤਾਰਾਂ ਆਦਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਉਤਸੁਕਤਾ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਸੇਖਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾਣ ਲਈ ਵੀਜ਼ਾ ਲੈਣ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਾਰਚ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਤੱਕ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸੱਦਾ-ਪੱਤਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਉਹ ਮਾਯੂਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਦਰਸ਼ਨ ਗਿੱਲ ਦੇ ਵੀਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣ ਸੰਬੰਧੀ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਬੋਲ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾਣ ਦੀ ਰੀਝ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਦਿਸਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਦਲੀਲ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਬਹਿ ਕੇ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਛੇੜਨ ਦੀ ਵੀ ਰੀਝ ਸੀ।

ਦਰਅਸਲ ਲੇਖਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ ਲੇਖਕ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ ਲੇਖਕ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਵੀਜ਼ਾ ਨਾ ਮਿਲਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੇਖਾ ਆਪਣੇ ਲੇਖਕ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਵੀਜ਼ਾ ਨਾ ਮਿਲਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਸਤੀਸ਼ ਗੁਲਾਟੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ, “ਡਾ. ਦੀਪਕ ਮਨਮੋਹਨ ਅਜੇ ਤੱਕ ਦਿੱਲੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਅੰਬੈਸੀ ਵਿਚ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸਦਰ ਮੁਸ਼ਰਫ ਸਾਹਬ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੌਰੇ ‘ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਆਉਣ ਕਰਕੇ, ਅੰਬੈਸੀ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੌਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੀ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੀਜ਼ੇ ਮਿਲਣ ਵਿਚ ਦੇਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।”

ਲੇਖਕ ਇਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਵੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੈਂਦੇ ਵਿਘਨ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਲੀਡਰ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੋਹਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਲੀ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਤਣਾਉ ਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਵਿਚ ਬਦਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਰਚਿਤ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ “ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਬਾਰ ਤੱਕ” ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ

ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਬਾਰੇ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਸੇਖਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਰਚਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਕਈ ਬੜੀ ਸਾਰਥਕ ਹੈ ਜੋ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੇ। ਵੀਜ਼ੇ ਦੀਆਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਕਰਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਜਾ ਨਹੀਂ ਪਾਏ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਜਾਂ ਸੈਮੀਨਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੌਮ ਜਾਂ ਮੁਲਕ ਦੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਦੀ ਸਮਾਜ ਲਈ ਅਗਵਾਈ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਇੱਕ ਲੰਬਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ; ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਅਵਾਮ ਅਤੇ ਗਿਆਨਵਾਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਕੀ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਅਟੱਟ ਤੇ ਗੂੜਾ ਸੰਬੰਧ ਸੀ। ਇੱਕੋ ਮੁਲਕ ਦੇ ਦੋ ਟੋਟਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੇ ਦੁਖਾਂਤ 47 ਵਿਚ ਵਾਪਰਿਆ ਉਹ ਜ਼ਖਮ ਲੋਕ ਅਜੇ ਵੀ ਭੁੱਲੇ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਅਗਲੇਰੇ ਚੰਗੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਦੋਨਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਨੂੰ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਬਹੁਤ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

“ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਚਾਰ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਅਦਬ, ਆਰਟ, ਕਲਚਰ ਅਤੇ ਅਮਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਦੇ ਬੈਨਰ ਸਟੇਜ ਉਪਰ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਟਕਾਏ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਚਾਰੇ ਬੈਨਰ ਹਰ ਇਕ ਦਰਸ਼ਕ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਟੇਜ ਦੇ ਅਗਲੇਰੇ ਭਾਗ ਦੀ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੱਜਰੇ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਵਟ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਇਬਾਰਤ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਸਟੇਜ ਵਿਚਕਾਰ ਦੇ ਗੰਦੇਦਾਰ ਵੱਡੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ! ਇਕ ਸੈਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਲਈ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਜਨਾਬ ਫ਼ਖਰ ਜ਼ਮਾਨ ਲਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਦੇ ਖੱਬੇ ਸੱਜੇ ਪੰਜ ਪੰਜ ਕੁਰਸੀਆਂ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਮੰਡਲ ਲਈ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ! ਸਟੇਜ ਦੀ ਛੱਤ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਢਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ!

ਗਿਆਰਾਂ ਵੱਜਦੇ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਅਤੇ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਰ ਇਕ ਸ਼ਖ਼ਸ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾਏ ਬੈਜ ਉਸ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਸਾਢੇ ਕੁ ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਜਨਾਬ ਫ਼ਖਰ ਜ਼ਮਾਨ ਮੁੱਖ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਤਾਂ ਹਾਲ ਤਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ। ਫੇਰ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਆਮ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ, ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ, ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗੀਤ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਐਸੇ ਗੀਤ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਜਿਹੜਾ ਗੀਤ ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਲਾਮਤੀ ਮੰਗਦਾ ਹੋਇਆ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਮਿਤਰਤਾ ਅਤੇ ਅਮਨ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਗੀਤ ਜਨਾਬ ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਸ਼ਾਹਿਦ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਨਾਬ ਸ਼ੌਕਤ ਅਲੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਨਾਬ ਖਲੀਲ ਰਾਣਾ ਨੇ। ਗੀਤ ਦੇ ਬੋਲ ਸਨ :

ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਵੀ ਮੇਰਾ ਏ ਤੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਵੀ ਮੇਰਾ ਏ!

ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਸਰਹੱਦਾਂ ਸ਼ਾਲਾ ਸਾਰੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਉ।

ਬੂਰੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਓ, ਬਾਰੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਉ।

ਗੀਤ ਇੰਨਾ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਸਰੋਤੇ ਦੀ ਅੱਖ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਤੈਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੀਤ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਮਗਰੋਂ ਸਾਰੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਚੁੱਪ ਪਸਰ ਗਈ। ਸਾਹ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ।

ਗੀਤ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਜਨਾਬ ਐਜ਼ਾਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਆਜ਼ਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਅੱਜ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਮੰਡਲ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਮਹਿਮਾਨ ਦਾ ਤੁਆਰਫ਼ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬਰਾਜਮਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਜਨਾਬ ਰਫੀਕ ਤਰਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਤੁਆਰਫ਼ ਕਰਵਾਉਂਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਪਦ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਸੈਸ਼ਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਦਾਰਤ ਹੇਠ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਭਾਰਤੀ ਮਨਿਆਰਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਅਤੇ ਅੱਜ ਦੇ ਸੈਸ਼ਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮਹਿਮਾਨ ਸ. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਸੰਤੋਖ, ਹਾਲੈਂਡ ਤੋਂ ਅਸਦ ਮੁਫ਼ਤੀ ਅਤੇ ਚਰਨ ਜੰਡਿਆਲਵੀ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਈ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਨਾਮਵਰ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਤ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਜਨਾਬ ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਅਹਿਸਨ ਰੰਧਾਵਾ, ਅਬਦੁੱਲਾ ਹੁਸੈਨ (ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਅਬਦੁੱਲਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਵਿਚ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ) ਕਾਸਮ ਬੇਦੀਓ ਅਤੇ ਮਨਸ਼ਾ ਅੱਲਾ ਆਦਿ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਲੇਖਕ ਨੇ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਮਨ ਦੇ ਅਮਲ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ, ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ, ਕਲਾਕਾਰਾਂ, ਖੋਜਕਾਰਾਂ, ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ, ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਰ ਕਿੱਤੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੋਥਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਆਉਣ ਜਾਣ ਦਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੌਖੇ ਮੌਕੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜੋ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਤਰੱਕੀ, ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਤਾਂ ਤੋਂ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਦੇ ਲੈਣ ਦੇਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਮੰਗਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਮੰਗੀਆਂ ਗਈਆਂ।

“ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਮੁੱਢਲੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨੌਂ ਹਜ਼ਾਰ ਮਾਸਟਰਜ਼ ਡਿਗਰੀ ਹੋਲਡਰਜ਼ ਵਿਹਲੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਵੀ ਸਕੂਲ ਜਾਂ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੁਣ ਉੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਕਲਾਕਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖੀ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸ਼ਾਹ ਜਮਾਲ ਚੌਕ ਦਾ ਨਾਂਅ ਬਦਲ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਂਅ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਯਾਦਗਾਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ। ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ-ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਚੌਕਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਸੂਫੀ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਂਝੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਂਅ 'ਤੇ ਰੱਖੇ ਜਾਣ। ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਲਿੱਪੀਆਂ (ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ) ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਉਪਰੋਕਤ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਜਦੋਂ ਹੱਥ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਤਾਂ ਸਭ ਨੇ ਦੇਵੇਂ ਹੱਥ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਕੇ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਹਾਲ ਬੜੀ ਦੇਰ ਤਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਗੂੰਜਦਾ ਰਿਹਾ।

ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਲਈ ਬੜੀ ਇੱਜ਼ਤ ਹੈ। ਹਰ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਉਹ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਮਨ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਚੁਣਦੇ ਹਨ। ਸੇਖਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਹਿਬਰਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪਵਾਈ ਹੈ:

ਮੁਹੱਬਤਮਾ ਸਰਵਰ ਮਿਯੁੱਦੀਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤੀ ਤਰੀਰ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਦਿ ਕਾਲ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਹੀ ਤਕੜੇ ਕਮਜ਼ੋਰਾਂ ਉਪਰ ਭਾਰੂ ਰਹੇ ਹਨ। ਤਕੜਿਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਇਕ ਜੁੱਟ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਅਸੀਂ ਇਕ ਜੁੱਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਤਕੜੇ ਸਾਨੂੰ ਲੁੱਟਦੇ ਅਤੇ ਕੁਟਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਉਸਦਾ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਸ਼ਖ਼ਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਸੋਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਸੋਚ ਆੜੇ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਅੰਤ ਇਸਦਾ ਲਾਭ ਤਰੱਕੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਵਿਰੋਧ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵੱਲ ਸੀ। ਉਸ ਮਗਰੋਂ ਫ਼ਖ਼ਰ ਜ਼ਮਾਨ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨਾਜ਼ਿਮ (ਮੇਅਰ) ਅੱਗੇ ਕੁਝ ਮੰਗਾਂ ਰੱਖੀਆਂ। ਜਿਵੇਂ (1) ਲਾਹੌਰ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ। (2) ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਤੋਂ ਕਾਲਜ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਜ਼ਰੀਆ ਤਾਲੀਮ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। (3) ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਚੌਕਾਂ ਦੇ ਨਾਮ, ਧਾੜਵੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ, ਲੇਖਕਾਂ, ਸੂਫੀਆਂ ਅਤੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਰੱਖੇ ਜਾਣ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਾਹ ਜਮਾਲ ਚੌਕ ਦਾ ਨਾਮ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਚੌਕ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਨੀਲਾ ਗੁੰਬਦ ਚੌਕ ਦੀ ਥਾਂ ਦੁੱਲਾ ਭੱਟੀ ਚੌਕ ਹੋਵੇ। ਸ਼ਹੀਦ ਸਭ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਨਹੀਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ।

ਫ਼ਖ਼ਰ ਜ਼ਮਾਨ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨਾਜ਼ਿਮ ਮੀਆਂ ਆਮਿਰ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਪੰਜਾਬਾਂ ਦੀ ਦੇਸ਼ੀ ਦਾ ਆਗਾਜ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਸ਼ੀ ਪੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੱਕੇਰੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਦੇਸ਼ੀ ਦੀ ਵਾਗ ਡੇਰ ਰਾਜਨੀਤੀਵਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਅਵਾਮ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਫ਼ਖ਼ਰ ਜ਼ਮਾਨ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਮੰਗਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਬਣਵਾਉਣ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਵਾਹ ਲਾਉਣਗੇ। ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਚੌਕਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਬਦਲਨ ਦੇ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਜੇ ਉਹ ਵਕਤ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਅਜੇ ਹੋਰ ਵਕਤ ਦਰਕਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਰ ਕੌਮ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਮੰਡਲ ਦੇ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤਕਰੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਹੱਬਤਮਾ ਤਾਹਰਾ ਅਲੀ ਮਜ਼ਹਰ ਨੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵੱਲ ਉਂਗਲ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਪੱਗਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਆਉਣ ਜਾਣ ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬਣਿਆ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵਿਉਪਾਰੀ ਤਬਕਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਉਜੜ ਜ਼ੁਬਾਨ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲਨ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਤਕਦੀਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਮਾਣ ਮਹਿਮੂਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਤਕਰੀਰ ਇਹ ਸ਼ਿਅਾਰ ਸੁਣਾ ਕੇ ਬੰਦ ਕੀਤੀ :

ਠੰਡੀਆਂ ਮੇਰੀਆਂ ਛਾਵਾਂ ਮਿਠੜੇ ਮੇਰੇ ਗੀਤ॥

ਜੀ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਆਖਣਾ ਇਹੋ ਅਸਾਡੀ ਗੀਤ।

ਭਾਰਤੀ ਜੰਮੂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਆਏ ਇਕ ਆਈ. ਏ. ਐਸ. ਅਫ਼ਸਰ ਮਿ. ਖਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਬੋਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਮਸਾਲ ਦਿੰਦਿਆਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਡੇਗਰੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਪੰਜਾਬਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵੇਂ ਲਿੱਪੀਆਂ (ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ) ਸਿੱਖਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਰਚਿਤ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ “ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਬਾਰ ਤੱਕ” ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ

ਤਾਜ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਕਰੀਰ ਪੜ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਉਸ ਦਾ ਤਰਜਮਾਨਾਂ ਤਕਰੀਰ ਦਾ ਸਾਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ।

. ਮੁਹਤਰਮਾ ਨਸੀਮ ਅਖ਼ਤਰ ਨੇ ਫ਼ਖ਼ਰ ਜ਼ਮਾਨ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੇ ਵਧਾਈ ਦਿੰਦਿਆਂ ਇਕ ਸ਼ਿਅਰ ਪੜ੍ਹਿਆ।

ਅੱਜ ਤੋੜ ਫਰੇਬ ਦੇ ਜਾਲ ਆਈ ਆਂ।

ਹੁਣ ਲੰਘ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਆਈ ਆਂ।

ਬੁਝੇ ਸਨ ਜੇ ਦੀਵੇ ਰਾਹਵਾਂ ਦੇ,

ਅੱਜ ਉਹ ਸਾਰੇ ਬਾਲ ਆਈ ਆਂ।

ਲੇਖਕ ਨੇ ਬੜੇ ਸਟੀਕ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਰਾਹੀਂ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਖੇ ਹੀ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ:

ਸਟੇਜ ਦੇ ਅਗਲੇਰੇ ਭਾਗ ਦੀ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੱਜਰੇ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਵਟ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਇਬਾਰਤ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਸਟੇਜ ਵਿਚਕਾਰ ਦੋ ਗੱਦੇਦਾਰ ਵੱਡੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਸੈਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਲਈ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਜਨਾਬ ਫ਼ਖ਼ਰ ਜ਼ਮਾਨ ਲਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਦੇ ਖੱਬੇ ਸੱਜੇ ਪੰਜ ਪੰਜ ਕੁਰਸੀਆਂ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਮੰਡਲ ਲਈ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ! ਸਟੇਜ ਦੀ ਛੱਤ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਢਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਲੇਖਕ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ, ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਗਾਇਕਾਂ ਨਾਲ ਬਿਤਾਏ ਹੋਏ ਪਲਾਂ ਤੇ ਲਮ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਯਾਦ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਿਗਿਆਸਾ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਂਤ ਕੀਤਾ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਗਾਇਕੀ ਦੀ ਬੜੀ ਰੁੱਜ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਾਇਕਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਕਲਮੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਕੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਰੱਥ ਤੇ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਖੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕਾਂ, ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਆਉਭਗਤ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਤੇ ਤੁਹਫੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਮਾਣ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਣ ਭਰੇ ਤੇ ਭਾਵੁਕ ਪਲਾਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਹੰਢਾਇਆ ਹੈ ਉਵੇਂ ਪੇਸ਼ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸੇਖਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਲਾਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਾਂ:

“ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਨਾਮਵਰ ਗਾਇਕ ਸ਼ੌਕਤ ਅਲੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਾਲੀ ਕੁਰਸੀ ਉਪਰ ਆ ਬੈਠਾ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਾਡੀ ਜਾਣ-ਪਹਿਚਾਣ ਹੋਈ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਨਜ਼ਮੀ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਾਮੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਥੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਸਾਡੇ ਨੇੜਲੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਉਪਰ ਆ ਬੈਠਾ। ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਨੂੰ ਦੁਰੇਡੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਤੋਂ ਉਠਾ ਕੇ ਇਧਰਲੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਵੱਲ ਲਿਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਟੀ. ਵੀ. ਵਾਲੇ ਫੇਰ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਆ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਮਨ ਅਤੇ ਦੋਸਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅਮਨ ਅਤੇ ਦੋਸਤੀ ਉਪਰ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਿਅਰ ਬੋਲਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਿਅਰ ਕਿਹਾ:

ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਕਰੋਪੀ ਹੈ ਜਾਂ ਹੈ ਫਿਤਨਾ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦਾ

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਜਦ ਆਇਆਂ ਤਾਂ ਆਇਆਂ ਅਜਨਬੀ ਬਣ ਕੇ

ਉਸ ਮਗਰੋਂ ਬਾਬਾ ਨਜ਼ਮੀ ਨੇ ਇਹ ਲਾਈਨਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ:

ਮਸਜਿਦ ਮੇਰੀ ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਢਾਵੇਂ, ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਤੋੜਾਂ ਮੰਦਰ ਨੂੰ

ਆਜਾ ਦੇਵੇਂ ਬਹਿ ਕੇ ਪੜ੍ਹੀਏ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨੂੰ

ਸਦੀਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਅੱਜ ਵੀ, ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਮਸਜਿਦ ਮੰਦਰ ਦਾ

ਲਹੂ ਤੇ ਤੇਰਾ ਮੇਰਾ ਲਗਦੈ, ਤੇਰੇ ਮੇਰੇ ਖੰਜਰ ਨੂੰ

ਪ੍ਰੈਸ ਫੋਟੋ ਗ੍ਰਾਫਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬਾਬਾ ਨਜ਼ਮੀ, ਸ਼ੌਕਤ ਅਲੀ ਅਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਫੋਟੋ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਫੇਰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਆਏ ਵਫ਼ਦ ਨਾਲ ਵੀ ਸਾਡੀਆਂ ਫੋਟੋ ਖਿੱਚੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਪ੍ਰੈਸ ਵਾਲੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਵੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਪ੍ਰੈਸ ਵਾਲੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਨੂੰ ਟੋਲ ਟੋਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਅਮਨ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ਤੀ ਹੀ ਸੀ।

ਪ੍ਰੈਸ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਟੀ.ਵੀ. ਵਾਲਿਆਂ ਸ਼ੌਕਤ ਅਲੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਗਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਸ ਆਪ ਤਾਂ ਨਾ ਗਾਇਆ ਪਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸੁਣਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ 'ਵਸਦੇ ਰਹੇ ਗੁਆਂਢੀਓ' ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਾਜ਼ ਦੇ ਗਾਇਆ ਤਾਂ ਮਹਿਫ਼ਲ ਵਿਚ ਵੱਜਦ ਤਾਰੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਗਾ ਕੇ ਹਟਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੀ ਕੁਰਸੀ ਉੱਪਰ ਬੈਠੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਦਾਦ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, "ਮੂੰਡੇ ਨੇ ਫੋਕ ਨੂੰ ਕਿਆ ਕਮਾਲ ਦੀ ਕਲਾਸੀਕਲ ਸੁਰ ਵਿਚ ਗਾਇਆ ਹੈ।"

ਰਾਤ ਦਿਨ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ। ਫੂਡ ਸਟਰੀਟ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਗਵਾਲ ਮੰਡੀ | ਵਿਚ ਅਜੇ ਵੀ ਮੇਲੇ ਵਰਗਾ ਮਾਹੌਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਖਾਣਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਖਾਣੇ ਵਿਚ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮੀਟ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਸੀਖ ਕਬਾਬ, ਮੀਟ ਕਰੀ, . ਮੀਟ ਰੋਸਟ ਮੁਰਗਾ, ਕੜਾਹੀ ਮੀਟ, ਮੱਛੀ, ਰੋਸਟ ਮੱਛੀ, ਜੇ ਸਾਗ ਅਤੇ ਮੱਕੀ ਦੀ ਰੋਟੀ ਪੇਸ਼ੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਭੋਜਨ ਸਨ। ਪੀਣ ਲਈ ਕੋਕ ਅਤੇ ਨੈਸਲੇ ਦੀਆਂ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

ਨੈਸਲੇ ਦੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੋਤਲ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਲੇਖਕ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਸ਼ਰਾਬ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦੇ ਪਰ ਆਪਣੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੋਤਲ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਸੇ ਇਸ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਰੌਚਕਤਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਬਿਰਤਾਂਤ ਕੀਲਣ ਵਾਲਾ ਹੈ; ਸ਼ਬਦ ਚਿੱਤਰ ਇੰਝ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸੱਭ ਕੁਝ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਹਰ ਘਟਨਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਸਭਿਅਤਾ ਜਾਂ ਸਲੀਕਾ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਕ ਸਾਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਤੋਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

“ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰੀ ਉੱਥੇ ਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਕੋਈ ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਮਿੰਟ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਆ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਦੇ ਅਸੀਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਕਦਮ ਰੱਖੇ ਸਨ ਕੁਲੀਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤੱਕ ਸਭ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੀ, ਸਲਵਾਰ ਕਮੀਜ਼ ਸੀ। ਸਾਧਾਰਨ ਕਰਮਚਾਰੀ ਤੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਅੰਤਰ ਦਾ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਖੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੇ ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਚੈਕਿੰਗ ਕਰਨ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ ਅਤੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਟੈਂਚੀਆਂ ਵਿਚ ਕੀ ਲੈ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ? ਸਾਡੇ ਉੱਤਰ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਹਿਨਣ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਸ਼ੈਅ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਫੇਰ ਸਵਾਲ ਸੀ, “ਸ਼ਰਾਬ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਹੇ?”

ਨਦੀਮ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਨਹੀਂ।”

, ਉਸ ਦੇਬਾਰਾ ਪੁੱਛਿਆ, “ਜੇ ਲੈ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ ਤਾਂ ਦੱਸ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਰੱਖਾਂਗਾ ਨਹੀਂ।”

ਉਸ ਦੇ ਦੇਬਾਰਾ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਮੈਂ ਚਾਬੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ਉੱਥੇ 'ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ। ਅਟੈਂਚੀ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਸਾਮਾਨ ਚੈਕ ਕਰ ਲਵੋ।

ਨਦੀਮ ਦੁਖੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਅਸੀਂ ਇਸ ਉਮਰ ਵਿਚ ਝੂਠ ਕਿਉਂ ਬੋਲਾਂਗੇ।” ਉਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਚਾਬੀਆਂ ਵਾਪਸ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ,

ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਾ, ਇਹ ਸਾਡੀ ਡਿਊਟੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਦਸਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹੁੰਦਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੈ।

“ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਪੂਰੀ ਕਰੋ! ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਗਿਲਾ ਨਹੀਂ। ਨਦੀਮ ਨੇ ਕਿਹਾ

ਮਿਹਰਬਾਨੀ 'ਜੀ ਆਇਆਂ ਕਹਿ ਉਸ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਗੇਟ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ।”

ਸੇ ਇਹ ਘਟਨਾ ਨਿਰੀ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਕਿ ਸਿਸਟਮ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਕ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਉਸ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਲੇਖਕ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਾਠਕ ਵੀ ਉਸੇ ਮਾਹੌਲ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

“ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਮਾਹੌਲ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਸੀ। ਇਸ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਦਿੱਖ ਚੜ੍ਹਦੇ, ਪੰਜਾਬ ਨਾਲੋਂ ਕੋਈ ਵੱਖਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਖੇਤ, ਪੱਕੀਆਂ ਕਣਕਾਂ, ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਕੋਚ ਇੱਛੇ ਗਿਲ ਨਹਿਰ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਲਾਹੌਰ ਚ ਉਪਰ ਪੈ ਗਈ। ਕੋਚ ਦਾ ਡਰਾਈਵਰ ਯਾਰ

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਰਚਿਤ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ “ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਬਾਰ ਤੱਕ” ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ

ਮੁਹੰਮਦ ਵੀ ਹਸਮੁੱਖ ਤਬੀਅਤ ਦਾ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਉਹ ਕੋਚ ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਮਾਹੌਲ ਰੰਗੀਨ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਮੈਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਗਾਰਾ ਨਾਂਹ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਭਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਬਾਹਰੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਬਾਂਚ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਸੜਕਾਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਭਾਗ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਏ ਸਾਂ। ਨਹਿਰ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਫੁੱਲਦਾਰ ਅਤੇ ਛਾਂ ਦਾਰ ਦਰਖਤ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਦਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ! ਭੀੜ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਾਹੁਤੀ ਕਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਬਹੁਤੀਆਂ ਸਜੁਕੀ ਕਾਰਾਂ ਦਿਸ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਆਟੇ ਰਿਕਸ਼ਿਆਂ ਵਾਂਗ ਇੱਥੇ ਵੀ ਆਟੇ ਰਿਕਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਆਵਾਜਾਈ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਾਧਨ ਆਟੇ ਰਿਕਸ਼ਾ ਹੀ ਹੈ।”

ਲੇਖਕ ਬੜੀ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਝਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉੱਥੋਂ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਬਿਰਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਹਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਲ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ

ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ।

“ ਇਥੋਂ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਆਟੇ ਰਿਕਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਲੁਧਿਆਣੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਆਟੇ ਰਿਕਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਤਾਂਗਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਸਵਾਰੀਆਂ ਅੱਗੇ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਬੈਠਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਸਵਾਰੀਆਂ ਪਿੱਛੇ। ਉੱਪਰ ਛੱਤ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਮਰਦ ਅਗਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਮਗਰ। ਕੋਈ ਕੋਈ ਔਰਤ ਹੀ ਬੁਰਕੇ ਵਿਚ ਦਿਸ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਢਕੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਤਾਂਗਾ ਵੀ ਸਵਾਰੀਆਂ ਲਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ।

ਯਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੇ ਕੋਚ ਨੂੰ ਨਹਿਰ ਵੱਲੋਂ ਮੋੜ ਕੱਟ ਲਿੰਕ ਰੋਡ ਤੇ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਲੀਮਾਰ ਬਾਗ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਚ ਹੁਣ ਜੀ. ਟੀ ਰੋਡ ਉੱਪਰ ਦੌੜ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੋਚ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਬੋਹੜ ਵਾਲੇ ਚੌਕ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਕੰਵਲ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਬੋਹੜ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਸਾਰੇ ਚੌਕ ਉੱਪਰ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਹੀ ਛਾਂਗ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਬੱਸ ਬੋਹੜ ਨਾਮ ਦਾ ਚੌਕ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਕੰਵਲ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੱਗੇ ਜਾਮ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਬੇਨਜ਼ੀਰ ਭੁੱਟੋ ਦਾ ਪਤੀ ਆਫ਼ ਅਲੀ ਜ਼ਰਦਾਰੀ ਲਾਹੌਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅਟੈਂਡ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਅਫ਼ਵਾਹ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਲੋਕ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਉਤਰ ਆਏ ਹਨ। ਸੁਣਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਦਾਰੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤ ਖ਼ਾਤਰ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਪਾਬੰਦੀ ਨਹੀਂ।”

ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਝਲਕ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਮੁਲਕ ਦੀ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਹੀ ਸੁਣ ਰਹੇ ਹੋਈਏ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਗਏ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਪਣਤ, ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਾਂਝ ਦੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੇਖਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੜੀ ਭਾਵੁਕਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰਾਜਸੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਦੇ ਚੱਲਦੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਯਤਨਾਂ ਵਿਚ ਜੁੱਟੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਿਆਰ ਤੇ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੀਆਂ।

“ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲੇਟਿਆਂ ਘੰਟਾ ਕੁ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨੀਂਦ ਤਾਂ ਆਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਲੇਟੇ ਹੋਏ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਨਾ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਉੱਪਰ ਤਬਸਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਬੁਹੇ ਉੱਪਰ ਦਸਤਕ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਉੱਠ ਕੇ ਬੁਹਾ ਖੋਲਿਆ ਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸਲਵਾਰ ਕਮੀਜ਼ ਵਿਚ ਜਨਾਬ ਫ਼ਖ਼ਰ ਜ਼ਮਾਨ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਾਥੀ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਘੁੱਟ ਕੇ ਗਲਵਕੜੀ ਪਾ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾ ਸਵਾਲ ਇਹ ਕੀਤਾ, “ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਆਇਆ?”

ਡਾ. ਦਰਸ਼ਨ ਗਿੱਲ ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਂਗਰਸ ਕੈਨੇਡਾ ਯੂਨਿਟ ਦਾ ਮੁਖੀ ਹੈ। ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾ ਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦਸਦਿਆਂ ਦਰਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਡਾ ਕਾਨਫਰੰਸ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਖਾਣੇ ਉੱਪਰ ਫੇਰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰ ਉਹ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਹ ਉਸ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਜੀ ਆਇਆਂ ਕਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਕਿੱਥੋਂ ਕਿਹੜੇ ਡੈਲੀਗੇਟ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਵੀ ਪੜਤਾਲ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਉੱਪਰਾ ਬੰਦਾ ਆ ਕੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਕਾਉਂਟਰ ਤੋਂ ਸਭ ਦੇ ਨਾਮ ਯਾਦ ਕੀਤੇ ਹੋਣ। ਉਹ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਬੁਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਬੁਲਾਉਣ ਨਾਲ ਹਰ ਡੈਲੀਗੇਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਅਤੇ ਅਪਣੱਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਨਾਬ ਫ਼ਖ਼ਰ ਜ਼ਮਾਨ ਦੀ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਕੰਵਲ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਸਾਡੇ ਲਈ ਡੈਲੀਗੇਟ ਕਿੱਟਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਡੈਲੀਗੇਟ ਕਿੱਟ ਇਕ ਬੜਾ ਖੁਬਸੂਰਤ ਕਾਲਾ ਹੈਂਡ ਬੈਗ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਡੈਲੀਗੇਟ ਬੈਜ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਚਲਦੇ ਸੈਸ਼ਨਾਂ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਗਰਦਨ ਵਿਚ ਲਟਕਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸੀ ਤਾਂ ਜੇ ਹਰ ਕੋਈ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਬਿਨਾਂ ਪੁੱਛਿਆਂ ਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕੇ।

ਸੇਖਾ ਨੇ ਇਸ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੀ ਜਨਮ ਭੇਇੰ ਰਸਿਆਣਾ ਚੱਕ ਨੰਬਰ 138 ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਗਲਪੀ ਬੰਬ ਰਾਹੀਂ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਠਵੰਜਾ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਗਏ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਬਦਲਿਆ ਲੱਗਦਾ ਹੈ

ਪਰ ਜਦੋਂ ਨਦੀਮ ਨੂੰ ਸੜਕ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਚੱਕ ਨੰਬਰ 138 ਵਾਲਾ ਬੋਰਡ ਦਿਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਚਮਕ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਦੀਮ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਉਛਲ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਆਹ ਆ ਗਿਆ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਰਾਹ।”

ਨਦੀਮ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜਨਮ ਭੋਇੰ ਤੀ ਤਾਂਘ ਤੇ ਮੇਹ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਲੇਖਕ ਵੀ ਭਾਵੁਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਰਸਿਆਣੇ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਮੇਹ ਨਾਲ ਨਿਹਾਰਦਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਲੇਖਕ ਅੰਦਰਲੀ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਇੰਨੀ ਹੈ ਕਿ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਉਸ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਆ ਰੱਖਦੀਆਂ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਹ ਭਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੇਖਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਭਰਪੂਰ ਚਰਚੇ ਕੀਤੇ ਹਨ;

ਪੁਰਾਣੀ ਅਨਾਰਕਲੀ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ, ਸਾਂਡਰਸ ਦੇ ਕਤਲ ਹੋਣ - ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਡੀ. ਏ. ਵੀ. ਕਾਲਜ ਦੀ ਉਸ ਬਿਲਡਿੰਗ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਲੰਘੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਂਡਰਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਲੁਕਦੇ ਹੋਏ | ਗਏ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਵਲ ਝਾਤੀ ਮਾਰਦਿਆਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਮਰ ਮਿਟਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਫਿਰਨ ਲੱਗੀਆਂ। ਅੱਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂਅ ਦਾ ਲਾਹਾ ਲੈ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਅੱਜ ਦੇ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਂਅ ਦੇ ਚੌਕ ਦੇ ਮਤੇ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਵੀ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਵੀ ਜਾਗਿਆ ਕਿ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਦੇਣ ਦੀ ਉੱਠੀ ਮੰਗ ਠੀਕ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਟਿਕਟਾਂ ਉਹ ਨਹੀਂ ਲਵੇਗਾ। ਉਹ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਖੱਲੇ ਉਤਰ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਟਿਕਟਾਂ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ। ਉਹ ਸੰਗਤੀਆਂ ਦਾ ਲਿਫ਼ਾਫ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਮਨ ਵਿਚ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਤਾਰਕ ਨੇ ਸੰਗਤਰੇ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੀ ਚੰਗੀ ਸਿਆਣਪ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਭਾਵੇਂ ਪਾਣੀ ਵਾਲੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਹੈ ਸਨ। ਪਰ ਖਾਣ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਅਸੀਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੈ ਕੇ ਆਏ। ਬੱਸ ਅੱਡਾ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀ ਤਾਂ ਕੰਡਕਟਰ ਟਿਕਟਾਂ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਆ ਗਿਆ। ਤਾਰਕ ਨੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੰਡਕਟਰ ਨੂੰ ਕੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਫੜੇ ਅਤੇ ਟਿਕਟਾਂ ਕੱਟ ਕੇ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। 'ਤਾਰਕ ਨੇ ਪੈਸੇ ਫੜਾਏ ਤਾਂ ਉਸ ਝੱਟ ਪੈਸੇ ਫੜ ਲਏ। ਜਦੋਂ ਤਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਫੜਾਏ ਪੰਜ ਸੌ ਦੇ ਨੋਟ ਵਿਚੋਂ ਕੰਡਕਟਰ ਨੇ ਇਕ ਸੌ ਸੱਤਰ ਰੁਪਏ ਵਾਪਸ ਮੋੜੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਤਾਰਕ ਨੇ ਸਾਡਾ ਕਿਰਾਇਆ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਸਰਾ ਸਰ ਵਧੀਕੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਕਰਾਇਆ ਤਾਂ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਆਹ ਫਲ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਓ। ਸਾਡੇ ਉਪਰ ਏਨਾ ਭਾਰ ਨਾ ਪਾਓ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਓ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇੰਨਾ ਭਾਰ ਝੱਲ ਹੀ ਨਾ ਸਕੀਏ।" ਮੈਂ ਤਾਰਕ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। "ਇਹ ਭਾਰ ਕੇਹਾ ! ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਮਹਿਮਾਨ ਓ! ਅਸੀਂ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਆਲਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਜਾ ਕੇ ਆਏ ਆਂ। ਓਧਰ ਸਾਡੀ ਵੀ ਬੜੀ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਤਾਰਕ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਚੁੱਪ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸ. ਸੇਭਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅੰਦਰੋਂ ਵਾਲੀ ਆਰਟਗੈਲਰੀ ਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਹੋ ਆਏ। "Grow More Good" ਭਲਿਆਈ, ਹੋਰ ਪੈਦਾ ਕਰੋ।

ਸਮੁੰਦਰੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਵੜਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਇਥੇ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਰੌਣਕ ਨਾ ਦਿਸੀ। ਸੜਕਾਂ ਸੱਖਣੀਆਂ ਅਤੇ ਉਦਾਸ ਜਿਹੀਆਂ ਜਾਪੀਆਂ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਸ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਯਾਦ ਆ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸੁਸਾਇਟੀ ਬਾਰ ਬਣਾਈ ਸੀ ਅਤੇ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਉਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੜਕਾ ਸ. ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇੰਨਾ ਹੀ ਉਦਾਸ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਫੇਰ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਉਦਾਸ ਸੋਚ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਰੌਣਕਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖ ਰਹੀ! ਸਾਡੀ ਕਾਰ ਹਾਇਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ ਦੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਰੁਕ ਗਈ। ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਹੱਥ ਕਰਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਅਹਿ ਸਾਡਾ ਸਕੂਲ ਐ ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਪੰਜਵੀਂ ਛੇਵੀਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅਹੁ ਦਰਖਤ ਨੇ ਜਿਥੇ ਅਸੀਂ ਘੋੜੀ ਬੰਨਿਆ ਕਰਦੇ ਸੀ! ਐਸ ਪਾਸੇ ਕਲਾਸਾਂ ਲਗਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਰਪਨ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਪੁਰਾਣੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ।

ਫੇਰ ਸਾਡਾ ਦਕਾਨ ਅੰਦਰ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਤਲਬ ਦੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਕਰਿੰਦੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਲਿਆ ਕੱਪੜਿਆਂ ਤੋਂ ਢੇਰ ਲਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਅਸੀਂ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਸੂਟ ਪਸੰਦ ਕਰ ਲਏ। ਤਿੰਨ ਸੂਟ ਮੈਂ ਖਰੀਦੇ ਅਤੇ ਚਾਰ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਨੇ। ਖਰੀਦਦਾਰੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਹੀ ਆ ਮਿੰਟਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਅਨਾਇਤ ਨਾਲ ਦੇ ਸਾਥੀ ਹੈਰਾਨ ਵੀ ਹੋ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ ਵੀ ਕਿਉਂਕਿ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਕੱਪੜਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਿਆਂ ਅੱਧਾ ਪੈਣਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਆਉਂਦਿਆਂ ਜਾਗ ਦਾ ਸਹਾਇਕ ਐਡੀਟਰ ਅਬਰਵਾ ਯੂਸਫ਼ੀ ਇਕ ਇਕ ਸੂਟ ਸੌਗਾਤ ਵਜੋਂ ਸਾਨੂੰ ਦੇਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਜੇਗੇ ਸੂਟ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖਰੀਦ ਲਏ ਹਨ। ਬਹੁਤਾ ਸਾਮਾਨ ਅਸੀਂ ਲੈ ਜਾ ਵੀ ਨਹੀਂ

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਰਚਿਤ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ “ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਬਾਰ ਤੱਕ” ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ

ਸਕਦੇ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਖਰੀਦਿਆ ਸਿਰਫ਼ ਘਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਹੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ ਇਕ ਇਕ ਸੁਟ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲੇ ਹਾਂ। ਦਿਲ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਵੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ੇਰਵਾਨੀ ਅਤੇ ਇਕ ਇਕ ਮਰਦਾਵਾਂ ਸਲਵਾਰ ਸੁਟ ਖਰੀਦੀਏ ਪਰ ਭਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਲੈ ਜਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਤਾਂ ਖਹਿੜੇ ਹੀ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇ ਮੇਰਾ ਤੋਹਫ਼ਾ ਨਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇਗਾ। ਮਜ਼ਬੂਰਨ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸੁਟ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨੇ ਪਏ। ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਕੋਲ ਆ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਦਾਈ ਲਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਮਿਲਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਲੈ ਅਨਾਇਤ ਦੇ ਘਰ ਵੱਲ ਕਾਰ ਮੋੜ ਲਈ।

“ਲੋਹੇ ਦੀ ਪੇਟੀ ਦੇਖ ਕੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਬੈਠ ਕੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਹੋਈ, ਉਤਰ ਕੇ ਹੀ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਬੈਠਕ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇਕ ਅਲਮਾਰੀ ਦੇ ਤਖਤ ਉੱਪਰ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੇ ਮਾਮਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਘਰ ਦੇ ਜੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਉਦੋਂ ਹੀ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦਾ , ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਉਰਦੂ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਹ ਨਾਮ ਬਹੁਤ ਮੱਧਮ ਪੈ ਗਏ ਸਨ।

ਸਾਨੂੰ ਨਦੀਮ ਦੇ ਨਾਨੇ ਵਾਲੀ ਕੁਰਸੀ ਦੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ। ਕੋਈ ਸੱਤਰ ਅੱਸੀ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੀ ਕੁਰਸੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਯਾਦਗਾਰ ਤੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹੋਰ ਵੀ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਨਦੀਮ ਦੀ ਨਾਨੀ ਦਾ ਚਰਖਾ ਪੁਰਾਣੀ ਕੰਧ ਦੀ ਡਾਟ ਉਪਰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਦੇਖਿਆ। ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਤਾਂ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਯਾਦ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰੱਖਦਾ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਪਰ ਕਿਸੇ ਬਿਗਾਨੇ ਦੀ ਵਸਤ ਨੂੰ ਯਾਦਗਾਰ ਵਜੋਂ ਸੰਭਾਲਣਾ ਕਿਸੇ ਵਿਰਲੇ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਦੇਖਿਆ ਸੁਣਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਸਿਰ ਝੁਕਦਾ ਸੀ।

ਅਸੈਂਬਲੀ ਹਾਲ, ਪੁਰਾਣੀ ਕੋਤਵਾਲੀ, ਜਨਰਲ ਪੋਸਟ ਆਫ਼ਿਸ ਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਅਤੇ ਜੈਨ ਮੰਦਰ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਜਦੋਂ ਹਿੰਦ , ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਦ ਨੂੰ ਢਾਹ ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮੁਸਲਿਮ ਜਨਮ ਦੇ ਰੈਲ ਮੰਦਰ ਢਾਹ ਕੇ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੋ. ਰਹੀਲ ਸਾਹਿਬ ਬੜੇ ਦੁਖੀ ਮਨ ਨਾਲ ਦੱਸ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਇਸ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਭੀੜ ਅੱਗੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਚੱਲਿਆ! ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸਾਧਾਰਨ ਹੀ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

“ਜਨੂੰਨੀ ਲੋਕ ਅਸਲ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਉਧਰ ਇਕ ਮਸਜਿਦ ਢਾਹੀ ਅਤੇ ਇਧਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਇਸਲਾਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਇਨਸਾਨਾਂ ਵਿਚ ਨਫ਼ਰਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਨ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਮਕਸਦ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਸੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਭਾਵੁਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੇਰ ਦੀਆਂ ਤੰਦਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦੇ ਕੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਪੈਰਵਾਈ ਕਰਦਿਆਂ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤਾਂ ਦੀ ਦੀਵਾਰਾਂ ਢਾਹੁਣ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸ਼ੌਂਕਤ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੜਕੇ ਲਈ ਇਕ ਪੈਂਨ ਸੌਗਤ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤਾ। ਪੈਂਨ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਫੇਰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਫੇਰ ਗਲਵਕੜੀਆਂ ਦਾ ਆਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਵਿਦਾ ਹੋ ਗਏ।

- ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਕਾਫ਼ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਨਗਰ ,ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਵੇਰਵਿਆਂ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਹੈ ਪਰ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਸਿਵਾਏ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਹੋਰ ਬਾਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਿਮ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਨਹੀਂ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜੇ ਵੇਰਵੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੁੱਝ ਵੇਰਵੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

“ਹਾਂ! ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨਿਰਾਲੀ ਹੈ। ਵੱਡਾ ਡਿਓੜੀ ਗੇਟ ਉਸਾਰ ਕੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਉੱਚੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਗੇਟ ਉਪਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਕ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਰਾਜ਼ਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਗੇਟ ਰਾਹੀਂ ਅੰਦਰ ਗਏ ਤਾਂ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨੇ ਗੇਟ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਔਕਾਫ਼ ਬੋਰਡ ਦਾ ਤਨਖਾਹਦਾਰ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸੀ। ਗੇਟ ਤੋਂ ਅੰਦਰ ਲੰਘਦਿਆਂ ਹੀ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਹਮਣੇ ਫੁਲਵਾੜੀ ਵਿਚ ਭਾਂਤ ਸੁਭਾਂਤੇ ਫੁੱਲ ਮਹਿਕਾਂ ਖਿਲਾਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰੀ ਬਗੀਚੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵਿਉਂਤਕਾਰ ਮਾਲੀ ਨੇ ਫੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਹਰਿਆਲੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਉਂਤ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖ ਵੇਖ ਰੱਜਦੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਹਰੇ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਤਰਪਾਲ ਬਣਾ ਕੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਪੁੱਧ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਥੱਕਿਆ ਮੁਸਾਫ਼ਰ ਹਰੀ ਉੜਨੀ ਲੈ ਕੇ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਫੁੱਲ ਬੂਟਿਆਂ ਦਾ ਬਗੀਚਾ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਫੁੱਟ ਉੱਚਾ ਕਰ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਲੰਗਰ ਹਾਲ ਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਸਰੋਵਰ ਅਤੇ ਸਰਾਂ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ

ਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਚੰਗੇ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ ਨੇ ਵਿਉਂਤ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਗੀਚੇ ਵਾਲੇ ਵੱਡੇ ਸਿਹਨ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਫੇਰ ਇਕ ਡਿਉੜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ।

“ ਡਿਉੜੀ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਹਮਣੇ ਬਾਬੇ ਦਾ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਵਾਲਾ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਉਹ ਕਮਰਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਬਾਬੇ ਨੇ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੁਆਲੇ ਡਾਟਾਂ ਵਾਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਛੱਤੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਉਪਰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਗੁੰਬਦ ਵਾਂਗ ਗੁੰਬਦ ਬਣਾ ਕੇ ਉਪਰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਛਤਰ ਅਤੇ ਖੰਡਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸੰਗਮਰਮਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉਪਰ ਛੋਟੀਆਂ ਬੁਰਜੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਮਾਨਦਾਰ ਛੱਜਾ ਬਣਾ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ “ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਗਟਿਆ ਮਿਟੀ ਯੁੰਦ ਜਗ ਚਾਨਣ ਹੋਆ ।”

“ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਥਾਨ ਲਈ ਚਿੱਟੇ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਬਣਾ ਕੇ ਉਪਰ ਚਾਨਣੀ ਸਾਹਿਬ ਲਾ ਕੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਛਤਰ ਝੁਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹੇਠ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੀ ਪਰ ਉਥੇ ਤਾਬਿਆ ਵਿਚ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ। ਅੰਦਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਇਕ ਨੱਬੇ ਕੁ ਸਾਲ ਬਜ਼ੁਰਗ ਕੰਧ ਨਾਲ ਢੇਅ ਲਾਈ ਬੈਠਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਇਕ ਸੱਠ ਸਾਲਾ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰ ਸਜਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਰੰਤੂ ਉਥੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਗੋਲਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ।”

“ਅਸੀਂ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਤਾਂ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਜ਼ੁਰਗ ਵੀ ਅੰਦਰ ਆ ਕੇ ਸਾਡੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤਾਇਆ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਅਨਾਇਤ ਅਤੇ ਤਾਰਕ ਨੇ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਸ ਦਸ ਰੁਪਏ ਚੜਾਵੇ ਦੇ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਵੀ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਹੀ ਟੇਕਿਆ ਸੀ”

“ਇਮਾਰਤ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀ ਹੈ। ਪਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਵੀ ਗੰਥੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਵਣ ਦੇ ਦਰਖਤਾਂ ਦਾ ਇਕ ਝੁੰਡ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਦੋਂ ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ ਕਰਕੇ ਆਏ ਸਨ ਤਾਂ ਇਸ ਵਣ ਹੇਠ ਹੀ ਆ ਕੇ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਮਗਰ ਇਸ ਵਣ ਹੇਠ ਕੁਝ ਤਸਵੀਰਾਂ ਖਿਚਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਫੇਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਬਾਉਂਡਰੀ ਅੰਦਰ ਤੁਰ ਫਿਰ ਕੇ ਦੇਖਿਆ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਬੈਂਡ ਜਿਹੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਥੇ ਲੱਕੜਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਪਏ ਸਨ ਅਤੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਸਵਾਹ ਤੋਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਜਾਂ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਜੱਥੇ ਇਥੇ ਆਉਂਦੇ ਹੋਣਗੇ ਤਾਂ ਇਥੇ ਵੀ ਲੰਗਰ ਚਾਲੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਾਨੂੰ ਇਥੇ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਜਾ ਔਕਾਫ਼ ਬੋਰਡ ਦਾ ਕੋਈ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸ ਕੋਲੋਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਪੁੱਛੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਥੋਂ ਦੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਮਨ ਬੜਾ ਮਾਯੂਸ ਹੋਇਆ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਹੈ। ਪਰ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਸਿਵਾਏ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਹੋਰ ਬਾਕੀ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਿੱਖ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਨਹੀਂ। ਉਥੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਮਨ ਉਪਰ ਇਕ ਅਨਾਦੀ ਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰ ਉਪਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਅੱਠ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ 11 ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 19 ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੱਕ ਏਥੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਏ ਸਨ। ਇਥੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਜੱਥੇ 16 ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੱਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਜੱਥੇ ਵੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਬਾਹਰੀ ਦਿੱਖ ਨੂੰ ਸੰਵਾਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਆਏ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਦਿੱਖ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਉਚੇਚ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ।

ਲੇਖਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਇਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਥੋੜੀ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਆਥਣ ਸਵੇਰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਵਿਚ ਆਥਣ ਸਵੇਰ ਕੀਰਤਨ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਘਰ ਵੀ ਸਿਵਾਏ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਹੋਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਅਰਜ਼ੋਈ, ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਵਿਛੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਦਾਰ ... ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਸਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਹੋਇਆ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਰਚਿਤ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ “ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਬਾਰ ਤੱਕ” ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ

ਸਾਡੀ ਇਹ ਸੋਚ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਦੋਵੇਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਸਾਲ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਜੱਥੇ ਭੇਜਣ ਦੀ ਥਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਦਾਰ ਲਈ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਜੱਥੇ ਲਗਾਤਾਰ ਭੇਜੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਮਸਲਾ ਵੀ ਹੱਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਮਹਿਮਾ ਵੀ ਬਣੀ ਰਹੇਗੀ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵਿਉਪਾਰ ਵੀ ਵਧੇਗਾ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਹੋਰ ਵਧੇਗੀ ਤੇ ਅਵਾਮ ਵਿਚ ਵੀ ਨੇੜਤਾ ਆਵੇਗੀ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲੇਖਕ ਇਕ ਕਾਮਨਾ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਧਰ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਟੁੱਟ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਆਸਥਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੋਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਲਈ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੱਥੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਭੇਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਬਾਰੇ ਲੇਖਣ ਦੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਬਹੁਤ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦਾ ਇਹ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚਲੀ ਸਾਂਝ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੌਚਿਕਤਾ ਭਰਪੂਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਰਾਹੀਂ ਲੇਖਕ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਖੋਂ ਦੋਹਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਮੇਲ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਆਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੇਂਡੂ ਮਲਵਈ ਭਾਸ਼ਾ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਰੌਚਿਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਇਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਅਮਨ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਤਸਵੀਰਕਸ਼ੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦਾ ਲਿਖਣ ਢੰਗ ਬਹੁਤ ਕੀਲਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ; ਸ਼ਬਦ ਚਿੱਤਰ ਇੰਝ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸੱਭ ਕੁਝ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਹਰ ਘਟਨਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਸਭਿਅਤਾ ਜਾਂ ਸਲੀਕਾ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਕ ਸਾਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਤੋਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

“ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰੀ ਉੱਥੇ ਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਕੋਈ ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਮਿੰਟ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਆ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਦੋ ਅਸੀਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਕਦਮ ਰੱਖੇ ਸਨ ਕੁਲੀਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤੱਕ ਸਭ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੀ, ਸਲਵਾਰ ਕਮੀਜ਼ ਸੀ। ਸਾਧਾਰਨ ਕਰਮਚਾਰੀ ਤੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਅੰਤਰ ਦਾ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਖੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੇ ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਚੈਕਿੰਗ ਕਰਨ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ ਅਤੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਟੈਚੀਆਂ ਵਿਚ ਕੀ ਲੈ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ? ਸਾਡੇ ਉੱਤਰ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਹਿਨਣ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਸ਼ੈਅ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਫੇਰ ਸਵਾਲ ਸੀ, “ਸ਼ਰਾਬ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਹੇ?”

ਨਦੀਮ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਨਹੀਂ।”

, ਉਸ ਦੇਬਾਰਾ ਪੁੱਛਿਆ, “ਜੇ ਲੈ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ ਤਾਂ ਦੱਸ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਰੱਖਾਂਗਾ ਨਹੀਂ।”

ਉਸ ਦੇ ਦੇਬਾਰਾ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਮੈਂ ਚਾਬੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ਉੱਥੇ 'ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ। ਅਟੈਚੀ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਸਾਮਾਨ ਚੈਕ ਕਰ ਲਵੋ।

ਨਦੀਮ ਦੁਖੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਅਸੀਂ ਇਸ ਉਮਰ ਵਿਚ ਝੂਠ ਕਿਉਂ ਬੋਲਾਂਗੇ।” ਉਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਚਾਬੀਆਂ ਵਾਪਸ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ,

ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਾ, ਇਹ ਸਾਡੀ ਡਿਊਟੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਦਸਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹੁੰਦਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੈ।

“ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਪੂਰੀ ਕਰੋ! ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਗਿਲਾ ਨਹੀਂ। ਨਦੀਮ ਨੇ ਕਿਹਾ

ਮਿਹਰਬਾਨੀ ‘ਜੀ ਆਇਆਂ ਕਹਿ ਉਸ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਗੇਟ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ।”

ਸੇ ਇਹ ਘਟਨਾ ਨਿਰੀ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਕਿ ਸਿਸਟਮ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਕ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਉਸ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਲੇਖਕ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਾਠਕ ਵੀ ਉਸੇ ਮਾਹੌਲ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

“ਮੇਰਾ ਫਿਆਨ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਮਾਹੌਲ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਸੀ। ਇਸ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਦਿੱਖ ਚੜ੍ਹਦੇ, ਪੰਜਾਬ ਨਾਲੋਂ ਕੋਈ ਵੱਖਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਖੇਤ, ਪੱਕੀਆਂ ਕਣਕਾਂ, ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਕੋਚ ਇੱਛੇ ਗਿਲ ਨਹਿਰ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਲਾਹੌਰ ਚ ਉਪਰ ਪੈ ਗਈ। ਕੋਚ ਦਾ ਡਰਾਈਵਰ ਯਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਵੀ ਹਸਮੁੱਖ ਤਬੀਅਤ ਦਾ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਉਹ ਕੋਚ ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਮਾਹੌਲ ਰੰਗੀਨ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਮੈਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਗਾਰਾ ਨਾਂਹ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਭਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਬਾਹਰੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ

ਜਾਣਨ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਬਾਂਚ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਸੜਕਾਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਭਾਗ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਏ ਸਾਂ। ਨਹਿਰ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਫੁੱਲਦਾਰ ਅਤੇ ਛਾਂ ਦਾਰ ਦਰਖਤ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਦਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ! ਭੀੜ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਾਤੁਕੀ ਕਾਗਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਬਹੁਤੀਆਂ ਸਜੁਕੀ ਕਾਗਾਂ ਦਿਸ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਆਟੇ ਰਿਕਸ਼ਿਆਂ ਵਾਂਗ ਇੱਥੇ ਵੀ ਆਟੇ ਰਿਕਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਆਵਾਜ਼ਾਈ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਾਧਨ ਆਟੇ ਰਿਕਸ਼ਾ ਹੀ ਹੈ”

ਲੇਖਕ ਬੜੀ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਝਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉੱਥੋਂ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਬਿਰਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਹਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਲ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ।

“ ਇਥੋਂ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਆਟੇ ਰਿਕਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਲੁਧਿਆਣੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਆਟੇ ਰਿਕਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਤਾਂਗਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਸਵਾਰੀਆਂ ਅੱਗੇ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਬੈਠਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਸਵਾਰੀਆਂ ਪਿੱਛੇ। ਉੱਪਰ ਛੱਤ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਮਰਦ ਅਗਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਮਗਰ। ਕੋਈ ਕੋਈ ਔਰਤ ਹੀ ਬੁਰਕੇ ਵਿਚ ਦਿਸ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਢਕੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਤਾਂਗਾ ਵੀ ਸਵਾਰੀਆਂ ਲਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ!

ਯਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੇ ਕੋਚ ਨੂੰ ਨਹਿਰ ਵੱਲੋਂ ਮੋੜ ਕੱਟ ਲਿੰਕ ਰੋਡ ਤੇ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਲੀਮਾਰ ਬਾਗ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਚ ਹੁਣ ਜੀ. ਟੀ ਰੋਡ ਉਪਰ ਦੌੜ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੋਚ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਬੋਹੜ ਵਾਲੇ ਚੌਕ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਕੰਵਲ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਬੋਹੜ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਸਾਰੇ ਚੌਕ ਉਪਰ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਹੀ ਛਾਂਗ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਬੱਸ ਬੋਹੜ ਨਾਮ ਦਾ ਚੌਕ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਕੰਵਲ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੱਗੇ ਜਾਮ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ਼ੀਮਤੀ ਬੇਨਜ਼ੀਰ ਭੁੱਟੋ ਦਾ ਪਤੀ ਆਫ਼ ਅਲੀ ਜ਼ਰਦਾਰੀ ਲਾਹੌਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅਟੈਂਡ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਅਫ਼ਵਾਹ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਲੋਕ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਉਤਰ ਆਏ ਹਨ। ਸੁਣਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਦਾਰੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਹਿਫ਼ਾਜਤ ਖ਼ਾਤਰ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਉਪਰ ਕੋਈ ਪਾਬੰਦੀ ਨਹੀਂ।”

ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਝਲਕ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਮੁਲਕ ਵੀ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਹੀ ਸੁਣ ਰਹੇ ਹੋਈਏ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਗਏ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਪਣਤ, ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਾਂਝ ਦੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੇਖਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੜੀ ਭਾਵੁਕਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰਾਜਸੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀਆਂ ਦੇ ਚੱਲਦੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਯਤਨਾਂ ਵਿਚ ਜੁੱਟੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਿਆਰ ਤੇ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੀਆਂ।

“ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲੇਟਿਆਂ ਘੰਟਾ ਕੁ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨੀਂਦ ਤਾਂ ਆਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਲੇਟੇ ਹੋਏ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਨਾ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਉਪਰ ਤਬਸਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਬੁਹੇ ਉਪਰ ਦਸਤਕ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਉੱਠ ਕੇ ਬੁਹਾ ਖੋਲਿਆ ਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸਲਵਾਰ ਕਮੀਜ਼ ਵਿਚ ਜਨਾਬ ਫ਼ਖ਼ਰ ਜ਼ਮਾਨ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਾਥੀ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਘੁੱਟ ਕੇ ਗਲਵਕੜੀ ਪਾ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾ ਸਵਾਲ ਇਹ ਕੀਤਾ, “ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਆਇਆ?”

ਡਾ. ਦਰਸ਼ਨ ਗਿੱਲ ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਂਗਰਸ ਕੈਨੇਡਾ ਯੂਨਿਟ ਦਾ ਮੁਖੀ ਹੈ। ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾ ਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦਸਦਿਆਂ ਦਰਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਡਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ‘ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਪੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਖਾਣੇ ਉਪਰ ਫੇਰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰ ਉਹ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਹ ਉਸ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਜੀ ਆਇਆਂ ਕਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਕਿੱਥੋਂ ਕਿਹੜੇ ਡੈਲੀਗੇਟ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਵੀ ਪੜਤਾਲ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਓਪਰਾ ਬੰਦਾ ਆ ਕੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਕਾਉਂਟਰ ਤੋਂ ਸਭ ਦੇ ਨਾਮ ਯਾਦ ਕੀਤੇ ਹੋਣ। ਉਹ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਬੁਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਬੁਲਾਉਣ ਨਾਲ ਹਰ ਡੈਲੀਗੇਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਅਤੇ ਅਪਣੱਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਨਾਬ ਫ਼ਖ਼ਰ ਜ਼ਮਾਨ ਦੀ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਕੰਵਲ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਸਾਡੇ ਲਈ ਡੈਲੀਗੇਟ ਕਿੱਟਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਡੈਲੀਗੇਟ ਕਿੱਟ ਇਕ ਬੜਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਕਾਲਾ ਹੈਂਡ ਬੈਗ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਡੈਲੀਗੇਟ ਬੈਜ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਚਲਦੇ ਸੈਸ਼ਨਾਂ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਗਰਦਨ ਵਿਚ ਲਟਕਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਹਰ ਕੋਈ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਬਿਨਾਂ ਪੁੱਛਿਆਂ ਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕੇ।

ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੌਰਾਨ ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਕਾਵਿਕ ਅੰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨਾਲ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸੁਹਜਤਾ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਰਚਨਾ ਕਿਤੇ ਵਾਰਤਕ, ਕਿਤੇ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਕਿਤੇ ਕਹਾਣੀ ਰਸ ਪਦਾਨ ਕਰਦੀ ਲੇਖਕ ਦੀ ਬਹੁ ਪੱਖੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਕਾਵਿ/ਨਜ਼ਮਾਂ ਜਾਂ ਸ਼ੇਅਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

ਅੰਬਰਾਂ ਵਿਚ ਬਾਰੂਦ ਦਾ ਧੂੰਆਂ, ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਅੱਗ।

ਮੌਤ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਪਈ ਘੁੰਮਦੀ ਮੇਰੇ ਦੌਰ ਦਾ ਜੱਗ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਰਚਿਤ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ “ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਬਾਰ ਤੱਕ” ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ

ਅਬ ਅਲਗ ਹੋ ਗਏ ਹੈ ਤੋਂ ਖਿਆਲ ਆਤਾ ਹੈ।

ਏਕ ਹੀ ਘਰ ਮੇਂ ਰਹਿਣਾ ਇਤਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਤੇ ਨਾ ਥਾ।

ਰੋਗ ਅਵੱਲੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਹੋਣ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰੀਏ,
ਚੁੱਪ ਚਪੀਤੇ ਅੱਖੀਆਂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰੀਏ।
ਰਹਿੰਦੀ ਏ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਤਾਂਘ ਰਹੀਲ,
ਵੈਰੀ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰੀਏ।

ਸੇ ਜਦੋਂ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਕਾਵਿਕਤਾ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਗ੍ਰਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੁੱਗਣਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਚੁੱਗਣਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਲਪੀ ਲੇਖਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀ ਤੇ ਨਾਟਕੀ ਰਸ ਦੀਆਂ ਛੁੰਨਾਂ ਵੀ ਬਾਰ ਬਾਰ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਚਨਾ ਦੀ ਰਚਿਕਤਾ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਤੀਬਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

ਕੁਦਸੀ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦਾ ਕਲਮੀ ਮਿੱਤਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਨਦੀਮ ਨੂੰ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਠਹਿਰਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕੁਦਸੀ ਮਿਲਾਪੜੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਸ਼ਾਇਰ ਹੈ ਅਤੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਕਦਰਦਾਨ ਵੀ ਹੈ। ਡਾ. ਜਗਤਾਰ ਤਾਂ ਆ ਕੇ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਇਸ ਕੋਲ ਠਹਿਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਕੋਲ ਰੈਣ ਬਸੇਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ।

ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜਾਂਦਿਆਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਕੁਦਸੀ ਸਾਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਯਾਕੂਬ ਤੋਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਜਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮਾਮੇ ਦੀ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਵਿਚ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਹ ਡੈੱਡ ਬਾਡੀ ਲੈਣ ਗਏ ਨੇ। ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਘਰ ਔਰਤਾਂ ਕੋਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਰ ਵਿਚ ਰੋਣ ਪਿੱਟਣ ਲੱਗ ਜਾਣਾ ਸੀ ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਮੇਰੀ ਨੂੰਹ ਦਾ ਵੀ ਸਕਾ ਮਾਮਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵੱਟਾ ਸੱਟਾ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਲੜਕੀ ਯਾਕੂਬ ਦੇ, ਅਤੇ ਯਾਕੂਬ ਦੀ ਭੈਣ ਮੇਰੇ ਲੜਕੇ ਦੇ ਘਰ ਹੈ। ਕੁਦਸੀ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਘੁਮਾਉਣ ਦਾ ਭੇਦ ਦੱਸਿਆ।

- ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਬਲਦ’ ਯਾਦ ਆ ਗਈ। ਕੁਦਸੀ ਨੇ ਵੀ ਇੱਥੇ ਵੱਡੇ ਸਦਮੇ ਦਾ ਭਾਰ ਜਿਹਾ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ ਉਪਰ ਚੁੱਕ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਜੇ ਸਾਡੀ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ਾਂ ਕਿਤੇ ਕਸਰ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਵੀ ਤਾਕੀਦ ਕਰ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਰਾਤ ਦੀ ਰੋਟੀ ਖਾ ਲੈਣ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਘਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਸੋਗੀ ਖ਼ਬਰ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਕੋਲ ਅਫਸੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾਉਣ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨੂੰ ਜਾਚਦਿਆਂ ਮੈਂ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਕੁਦਸੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ ਤਾਂ ਸੋਗ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਠਹਿਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪਰੰਤੂ ਨਦੀਮ ਦੇ ਹਾਂ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੁਦਸੀ ਬੋਲ ਪਿਆ, “ਅੱਜ ਦੀ ਰਾਤ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਠਹਿਰਨ ਨਹੀਂ ਦੇਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਖਾਣਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਘਰ ਕਹਿ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਖਾਣਾ ਖਾ ਕੇ ਰਾਤ ਉੱਥੇ ਆਰਾਮ ਕਰਨਾ ਸਵੇਰੇ ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਜੇ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਚਲੇ ਜਾਣਾ, ਨਹੀਂ ਲਾਹੌਰ ਘੁੰਮ ਲੈਣਾ। ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਮਰਗ ਵਾਲੇ ਘਰ ਜਾਣਾ ਪੈਣਾ ਹੈ।

ਕੁਦਸੀ ਅਫਸੋਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੇ ਇਕਰਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਨਹੀਂ ਲੈ ਜਾ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਅਫਸੋਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਏਸ ਵਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਅਸੀਂ ਉਸ ਉਪਰ ਬੋਝ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਸਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਵਸ਼ਾ ਹੀ ਕੁਦਸੀ ਦੇ ਨੂੰਹ ਅਤੇ ਜਵਾਈ ਦੇ ਮਾਮੇ ਦੀ ਮੌਤ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗ ਆ ਸੀ। ਕੁਦਸੀ ਨੂੰ ਅਜੇ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਤਾਂ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਵਿਚ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਫੋਨ ਉਪਰ ਸੁਨੇਹੇ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਝੱਟ ਪਣੇ ਮਨ ਨਾਲ ਇਕ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਸਾਨੂੰ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਲੈ ਆਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਜਾਣ ਅਤੇ ਫੋਨ ਘਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਤੋਂ ਪਾਸ ਸੁਣਨ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਪਤਾ ਹੀ ਨਾ ਚੱਲਿਆ ਦੀ ਅਸੀਂ ਮਿਨਾਰੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਚ ਗਏ।

ਕੁਦਸੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਲਿਖੀ ਘਟਨਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਅਤੇ ਸਾਰਥਕ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਨਿੱਘ ਇਸ ਘਟਨਾ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਬਣਦਾ ਹੈ:

“ਕੁਦਸੀ ਦੇ ਘਰ ਪੋਤਰੇ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਹੈ ਅਜੇ ਉਹ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਦਿਨ ਰਾਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਲਈ ਸ਼ਗਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

“ਇਹ ਤਾਂ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕੱਲ੍ਹ ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਗਨ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਣਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਤਾਈਂਦ ਕਰਦਿਆਂ ਹਾਮੀ ਭਰੀ।

“ਕੱਲ੍ਹ ਸੇਰੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਲੈਣ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕੀ। ਚੱਲ ਕੁਦਸੀ ਨੂੰ ਸ਼ਗਨ ਦੇ ਰੁਪਏ ਫੜਾ ਦੇਈਏ। ਨਦੀਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਟਰੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਬਾਰਡਰ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੋਤਰੇ ਦਾ ਸ਼ਗਨ ਕੁਦਸੀ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾਉਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਤੁਸੀਂ ਅੰਦਰ ਚੱਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸ਼ਗਨ ਦਿਉ।

ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਲਾਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪਰਦੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਖਤਾਈ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਇਥੇ ਬੇਗਾਨੇ ਮਰਦ ਦੇ ਮੱਥੇ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀਆਂ ! ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਤਾਲੀਮ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪਰਦੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਤੁਰਦਿਆਂ ਫਿਰਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਮਜ਼ਲਸਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਆਮ ਵਿਚਰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪਰਦਾਦਾਰੀ ਦਾ ਆਮ ਰਿਵਾਜ ਹੈ।

“ਤੁਹਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਰਦਾਦਾਰੀ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਗਨ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਦੇ ਆਓ! ਅਸੀਂ ਸ਼ਗਨ ਦੀ ਰਕਮ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ

“ਏਥੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕੋਈ ਪਰਦਾ ਨਹੀਂ ! ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਹ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਹਨ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਵੀ ਬੱਚੇ ਹਨ। ਜਾਓ ਆਪ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿਓ।” ਉਹ ਸਾਡਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੈ ਤੁਰਿਆ। ਮੇਨ ਗੇਟ ਦੀ ਅੰਦਰ ਵੜਦਿਆਂ ਗੇਟ ਤੋਂ ਸੱਤ ਕੁ ਫੁੱਟ ਦੀ ਦੂਰੀ ਉਪਰ ਇਕ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਪਰਦਾ ਲਟਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਲੰਮੀ ਡਿਉੜੀ ਲੰਘ ਕੇ ਵਿਹੜਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅਗਾਂਹ ਕਈ ਕਮਰੇ ਸਨ। ਕੁਦਸੀ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ! ਅਸੀਂ ਸੰਗਠੇ ਹੋਏ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਗਏ ਤਾਂ ਉਥੇ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਲੜਕੀ, ਉਸਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਇਕ ਮੰਜੇ ਉਪਰ ਬੈਠੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਨੂੰਹ ਨਿੱਕੇ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਮੰਜੇ ਉਪਰ ਲੇਟੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਮੁਬਾਰਕਬਾਦ ਦਿੱਤੀ, ਸ਼ਗਨ ਬੱਚੇ ਦੇ ਕੋਲ ਹੱਥ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਏ। ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਬੜੀ ਝਿਜਕ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਪਰਦੇ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਗੁਨਾਹ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਈਏ। ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਕੁਦਸੀ ਦੇ ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਾਡੇ ਉਪਰ ਹੋਰ ਵਧੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸੰਨ47 ਨੂੰ ਬੀਤਿਆਂ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਅਜੇ ਵੀ ਹਰੇ ਹਨ। ਲੇਲਕ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਪੇਸ਼ਕੀਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੂਹ ਅੱਜ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਤਨ, ਆਪਣੀ ਭੌਂਝ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਉਹ ਤਾਂਘ ਤੇ ਮੁਹੱਬਤ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ -ਸਾਰਾ ਦਰਦ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

“ਤੁਸੀਂ ਕਿਥੋਂ ਤਸ਼ਰੀਫ ਲੈ ਆਏ ਓ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਿਹੜਾ ਇਲਾਕਾ ਏ ?

“ਬਾਪੂ ਜੀ, ਸਾਡੀ ਰਹਾਇਸ਼ ਤਾਂ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਏ ਪਰ ਮੇਰਾ ਦਾ ਫਗਵਾੜੇ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੇਰੇ ਦਾ। ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

ਮੇਰੇ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਨੋਖੀ ਜਿਹੀ ਚਮਕ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਬੜੀ ਦੇਰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਫੜੀ ਰੱਖਿਆ। ਫੇਰ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਬੋਲੇ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸ਼ਹਿਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।

“ਹਾਂ ਜੀ, ਮੇਰਾ ਇਕ ਪਾਸੇ ਘੱਲ ਕਲਾਂ ਤੱਕ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬੁੱਘੀ ਪੂਰੇ ਤੱਕ ਫੈਲ ਗਿਆ ਐ? ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਡੇਢ ਲੱਖ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਜਿਹੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

“ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਮੇਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਮੇਰਾ ਰੇਲ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੱਕ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਾਡੀਆਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀਆਂ ਸ਼ੇਖਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾੜ ਅਤੇ ਹਾਕਮ ਦੇ ਅਗਵਾੜ ਵੱਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸੀ। ਪਟਿਆਲਾਉਂ ਗੱਡੀ ਬੈਠ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਵੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ।

ਰਾਤੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਨੀ ਕੁ ਗੱਲ ਬਾਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸੰਨ ਸੰਤਾਲੀ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਪਿੰਡ ਮਿਰਜ਼ਾਪੁਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਥੇ ਉਹ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੰਬੜਦਾਰ ਸਨ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਏਧਰ ਆਉਣਾ ਪਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਪੰਜਤਾਲੀ ਸਾਲ ਸੀ। ਏਧਰ ਆ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਾਂਵਾਲਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ਹੰਝੇ ਕੀ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ ਅਲਾਟ ਹੋ ਗਈ।

ਲੇਖਕ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਿਹੜੀਆਂ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆਈਆਂ। ਸੇਖਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਯਥਾਰਥਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੈ ਜੋ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸਾਰਥਕ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਖੇ ਚੱਲੀਆਂ ਮਹਿਫਿਲਾਂ ਦੇ ਇਹ ਕਿੱਸੇ ਵੀ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਸੋਚ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ;ਜੇ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੌਮ ਦਾ ਜਾ ਮੁਲਕ ਦਾ ਸੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਰਚਿਤ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ “ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਬਾਰ ਤੱਕ” ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ

ਗੱਲਾਂ 'ਚੋਂ ਗੱਲਾਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਦੇਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਵੱਲ ਮੋੜ ਕੱਟ ਗਈਆਂ। ਸਿਆਸਤ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਗੱਲ ਦੇਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਵੱਲ ਅਤੇ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੁੱਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਠਹਿਰਦੀ। ਨਦੀਮ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪਰਮਾਰ ਗੋਤ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰਮਾਰ ਗੋਤ ਤੋਂ ਗੱਲ ਗੋਤਾਂ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗੀ। ਗੋਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਚ ਨੀਚ ਦਾ ਮਸਲਾ ਵੀ ਉਭਰ ਆਇਆ। ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਗੋਤ ਦੱਸ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਜੜਾ ਰਾਜਪੂਤ ਦੇ ਗੋਤਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੋਤਾਂ ਦੇ ਮਸਲੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਬੈਠਾ ਸਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਾਡਾ ਗੋਤ ਵੀ ਸਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਾ ਤੋਂ ਸਰਾਓ ਬਣਾ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜਾਂ ਵੀ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਗੋਤ ਨਾਲ ਜੁੜ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਗੋਤਾਂ ਵਾਲੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਇਕ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ ਪੁੱਛ ਹੀ ਲਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਗੋਤ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਤੁਹਾਡਾ ਕਿਹੜਾ ਗੋਤ ਹੈ।”

“ਮੇਰਾ ਗੋਤ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਜੜਾਂ ਬਾਬੇ ਆਦਮ ਨਾਲ ਜੁੜਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਤੇ ਗੋਤਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ।

ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਸ਼ਾਇਰ ਮਿੱਤਰ ਹੱਥ ਮਿਲਾ ਫੇਰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਵਿਦਾ ਹੋ ਗਏ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਖਾਣਾ ਖਾ ਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਸਾਥੀ ਖਾਣੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੇਜ਼ ਉਪਰ ਖਾਣਾ ਲਾਉਣ ਲਈ ਅਨਾਇਤ ਨੇ ਘਰ ਅੰਦਰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਗੱਲ ਲੜੀਫਿਆਂ 'ਤੇ ਆ ਗਈ। ਲੜੀਫਿਆਂ ਦੀਆਂ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਗਿਣਾਈਆਂ ਜਾਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਗੱਲ ਧਾਰਮਿਕ ਲੜੀਫਿਆਂ ਉਪਰ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਇਕ ਜਾਣਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਇਕ ਮਜ਼ਬ ਦੇ ਬੰਦੇ ਇਕੱਠੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਲੜੀਫਾ ਗੋਈ ਕਰਦੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਅਕਸਰ ਹੀ ਦੂਸਰੇ ਮਜ਼ਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਘਟੀਆ ਲੜੀਫੇ ਸੁਣਾ ਸੁਣਾ ਲੁੜਫ ਲੈਂਦੇ ਨੇ। ਸਾਡੀਆਂ ਮਹਿਫ਼ਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੜੀਫੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਸੁਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸੇ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਲੜੀਫੇ ਬਣਾਏ ਹੋਣਗੇ।

ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਨੇ ਕਿ ਗੱਲ ਨੂੰ ਟਾਲਣ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ, “ਅਸੀਂ ਅਜਿਹੇ ਲੜੀਫੇ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣੇ।

“ਲੜੀਫੇ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣਾਏ ਹੋਣਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਦੱਸਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਜਿਵੇਂ ...।” ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਦੋ ਘਟੀਆ ਜਿਹੇ ਲੜੀਫੇ ਸੁਣਾਕੇ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ।

ਮੈਂਨੂੰ ਇਹ ਲੜੀਫੇਬਾਜ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਨਾ ਲੱਗੀ। ਮੈਂਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਥੇ ਬੈਠੇ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ। ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਦੂਸਰੇ ਮਜ਼ਬ ਪ੍ਰਤੀ ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਹੀ ਲਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਵੀ ਬਣਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਜਿਹੜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜੋਕ ਸੁਣਾਏ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੇ ਨਾਮ ਬਦਲ ਲਵੋ ਬਸ ਉਹ ਦੂਸਰੇ ਮਜ਼ਬ ਦੇ ਜੋਕ ਬਣ ਜਾਣਗੇ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਿਤੇ ਕਿਸੇ ਮਹਿਫ਼ਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜਾਤ ਨਸਲ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਉਲਟ ਲੜੀਫਾ ਤਾਂ ਕੀ ਕੋਈ ਸਾਧਾਰਨ ਗੱਲ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹ ਮਹਿਫ਼ਲ ਛੱਡ ਕੇ ਹੀ ਤੁਰ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

‘ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨੇ ਮਹਿਫ਼ਲ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰ ਜਿਹਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਅਜੇਹੀ ਗੱਲ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਸ਼ਖ਼ਸ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰਲੀ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਲੜੀਫਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਜਾਚਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਬੋਲਿਆ ਨਹੀਂ।

ਲੇਖਕ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਜਾਂ ਪਾਤਰ ਚਿਤਰਣ ਕਰਨ ਦੀ ਕਲਾ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹਸਤੀਆਂ ਜਾਂ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਨੂੰ ਇੰਝ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਣ ਤੇ ਸਾਡੀ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਏ ਹੋਣ:

“ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਪੀ ਕੇ ਅਨਾਇਤ ਅਤੇ ਤਾਰਕ ਮੁੜ ਮਿਲਣ ਦੇ ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਵਾਪਸ ਫੈਸਲਾਬਾਦ ਮੁੜ ਗਏ। ਜਿੰਨੀ ਆਓ ਭਗਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਡੀ ਕੀਤੀ ਉਸ ਦਾ ਦੇਣ ਦੇਣਾ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰੇ ਦੋ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਲੇਖੇ ਲਾਏ। ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਅਨਾਇਤ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਕਾਰ ਨੂੰ ਦੋ ਦਿਨ ਸੜਕਾਂ ਉਪਰ ਹੀ ਰੱਖਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਇਕ ਪੈਸਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਖਰਚਣ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਡੀ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਇਕ ਯਾਦਗਾਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਭਾਲਕੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਸ ਆਪਣੇ ਮੂਵੀ ਕੈਮਰੇ ਨਾਲ ਮੂਵੀ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਕੈਸਟ ਸਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਇਥੇ ਛੱਡ ਕੇ ਵਾਪਸ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਵਿਛੜਦਿਆਂ ਸਾਡਾ ਮਨ ਭਰ ਆਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਸਦਾ ਸਾਡੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਹੇਗਾ।”

ਲੇਖਕ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹਾਸੇ, ਵਿਅੰਗ ਅਤੇ ਕਟਾਕਸ਼ ਨੇ ਰਚਨਾ ਦੀ ਕਲਾਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਤੀਬਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਗਲਪੀ ਲੇਖਕ ਹੋਜ਼ ਦੇ ਨਾਤੇ ਸੇਖਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਪਹਿਚਾਣਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਭ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਇਸ ਤੱਥ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜਾਇਜ਼ ਹਨ:

ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਹਿਚਾਣ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਲਿਖਣੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਅਜੀਤ, ਨਵਾਂ ਜ਼ਮਾਨਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਕ ਵਿਚ ਛਪਦਾ ਹੈ। ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਮੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਧਨੀ ਸੀ। ਕੇਚ

ਵਿਚ ਬੈਠਿਆਂ ਉਸ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਘੱਟ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੀ ਜਨਮ ਭੋਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦਾ ਹੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਕੱਟੀ ਹੋਈ ਉਂਗਲੀ ਦਿਖਾਈ ਤਾਂ ਨਦੀਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੀ ਚੀਚੀ ਨਾਲ ਦੀ ਕੱਟੀ ਹੋਈ ਉਂਗਲੀ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਝੱਟ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ, “ਤੁਹਾਡੀ ਤਾਂ ਸਕੀਰੀ ਬੜੀ ਪੱਕੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਉਂਗਲੀ ਕੱਟ ਸਾਂਝੂ ਹੋ ਗਏ ਓ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਸਾਰੇ ਠਹਾਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਹੱਸ ਪਏ।

ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਹਾਸੇ-ਹੀਣੀ ਗੱਲ ਉਦੋਂ ਵਾਪਰੀ ਜਦੋਂ ਵਾਪਸੀ ਵੇਲੇ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਦੇ ਜਾਣਕਾਰਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਖੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਭੇਜਣ ਲਈ ਤਰਲੇ ਕੀਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਮੋਹ ਤਾਂ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਲੇਖਕ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਤੇ ਬੇਬਸੀ ਨੂੰ ਉਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕੇ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਬੜੀ ਗੌਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ:

“ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ, ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਭਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ ਲੈ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਤੁਸੀਂ ਜਿਹੜੇ ਸੁਟ ਸਾਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਸੀ ਅਸੀਂ ਉਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਪੁੱਜਦੇ ਕਰ ਦਿਆਂਗੇ।” ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

“ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਭਰੋਸੇ ਉਪਰ ਸਮਾਨ ਭੇਜ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਸੁਟ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਇਕ ਇਕ ਸੁਟ ਹੋਰ ਹੈ। ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪੈਕਟ ਜ਼ਰੂਰ ਲੈ ਜਾਣਾ ਮੇਰਾ

ਦਿਲ ਦਾ ਤੇੜਨਾ। ਯਸੂਫ਼ੀ ਤਰਲਿਆਂ 'ਤੇ ਉਤਰ ਆਇਆ !

“ਅਸੀਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤੁਹਾਡਾ ਇਕ ਸੁਟ ਲੈ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਪਰੰਤੂ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਕੱਲ ਸੱਤ ਵਜੇ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਇੰਡੀਆ ਮੁੜ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਤੁਹਾਡਾ ਇਕ ਸੁਟ ਵੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਣਾ। ਮੈਂ ਨਾਂਹ ਦੇ ਲਹਿਜ਼ੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸੁਟ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰ ਦਿੱਤੀ।

ਮੈਂ ਫੋਨ ਸੁਣ ਕੇ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ, “ਯਸੂਫ਼ੀ ਆਪਣੀ ਸਾਲੀ ਲਈ ਦੋ ਸੁਟ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਕੈਨੇਡਾ ਭੇਜਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੱਲ੍ਹ ਹੀ ਜਾਚ ਲਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਲੀ ਦਾ ਐਡਰੈੱਸ ਅਤੇ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲਿਖਵਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਸੁਟ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਮਕਸਦ ਹੋਵੇਗਾ। ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਖਿਆਲ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ।

ਮੈਂ ਇਕ ਸੁਟ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਚਲੇ ਇਕ ਸੁਟ ਲਈ ਥਾਂ ਬਣਾ ਹੀ ਲਵਾਂਗੇ। ਦੋ ਚਾਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਘੱਟ ਲੈ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਧਰਵਾਸ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਮੈਂ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸਮਾਨ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਵਾਸਤੇ ਟਰਾਂਟੋ ਭੇਜਣਾ ਹੈ।’ ਕੁਦਸੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਵੈਨਕੂਵਰ ਤੋਂ ਟਰਾਂਟੋ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਲੰਡਨ।” ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ।

“ਮੈਂ ਟਰਾਂਟੋ ਇਕ ਦਿਨ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਕੋਲ ਠਹਿਰਨਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਨ ਮੈਂ ਲੈ ਜਾਵਾਂਗਾ।”

ਲੇਖਕ ਨੇ ਜੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸੁਖਾਵੇਂ ਅਨੁਭਵਾਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਖੱਟੇ ਮਿੱਠੇ ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਲਮਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਕਸਦ ਸਿਰਫ਼ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਉਥੋਂ ਦੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕੀਏ।

“ ਅਸੀਂ ਮੇਨ ਸੜਕ ਉਪਰ ਆ ਕੇ ਆਟੋ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਧਰ ਜਾਣ ਲਈ ਕੋਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਉਧਰ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਡੇਢ ਸੌ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਗ ਰਿਹਾ। ਰਾਤ ਦੇ ਨੌਂ ਵੱਜ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ 'ਤੇ ਪੁੱਜਣਾ ਲਈ ਮਨ ਕਾਹਲਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਡੇਢ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਵੀ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਕੁਦਸੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਏ ਕਿਰਾਏ ਦੀ ਥਾਂ ਡੇਢ ਸੌ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਜਾਇਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਦੀ ਉਡੀਕ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਆਟੋ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਮੈਂ ਰੁਪਿਆ ਮੰਗਿਆ ਭਾਅ ਤੋੜ ਕੇ ਅੱਸੀ ਰੁਪਏ ਵਿਚ ਉਹ ਜਾਣ ਲਈ ਮੰਨ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਸ਼ਾਹਦਰੇ ਕੁਦਸੀ ਦੇ ਘਰ ਆ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਰਿਕਸ਼ੇ 'ਚੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਰਾਏ ਲਈ ਸੌ ਰੁਪਏ ਦਾ ਨੋਟ ਫੜਾਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਉਹ ਨੋਟ ਆਪਣੇ ਬੁਟੇ ਵਿਚ ਪਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਕਾਇਆ ਨਾ ਮੋੜਿਆ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਵੀਹ ਰੁਪਏ ਬਕਾਏ ਦੇ ਮੰਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਤੁਸੀਂ ਅੱਸੀ ਰੁਪਏ ਆਖ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਸੀ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਅੱਸੀ ਰੁਪਏ ਆਉਣ ਬਾਰੇ ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਕੁਦਸੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ਪਲੀਜ਼ ਕੁਦਸੀ ਸਾਹਬ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਾ? ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਵੀ ਆਟੋ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲੇ ਦੇ ਰਵੱਈਏ ਪ੍ਰਤੀ ਗੁੱਸਾ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਬੜੇ ਤਰੱਮਲ ਨਾਲ ਆਟੋ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਗੱਲ ਸੁਣ ਭਾਈ ਮੇਰਿਆ, ਅਸੀਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਵਿਵਹਾਰ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸਮਝਣਾ ਹੁੰਦਾ ਐ ਕਿ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਚਾਲ ਚਲਨ ਦੇ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਰਵੱਈਏ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਬਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤੂੰ ਝੂਠ ਬੋਲ ਕੇ ਤੇ ਕਿਰਾਏ ਬਾਰੇ ਰੋੜਕਾ ਪਾ ਕੇ ਸਮੁੱਚੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਆਟੋ ਰਿਕਸ਼ਾ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਇਮੇਜ ਬੁਰਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣਿਆ ਏ। ਜਾਹ, ਇਹ ਵੀਹ ਰੁਪਏ ਤੈਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੇ। ਇਨ ਗੱਲ ਆਖ ਮੈਂ ਕੁਦਸੀ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵੱਲ ਤੋਰ ਲਿਆ।

ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੋਟਲ ਦੇ ਇਕ ਬੈਰੇ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੇਖਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸੱਚ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਰੁਬਰੂ ਕੀਤਾ:

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਰਚਿਤ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ “ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਬਾਰ ਤੱਕ” ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ

ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਾਂਗ ਏਧਰ ਵੀ ਜਾਇਜ਼ ਨਜਾਇਜ਼ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਦੀ ਹੋੜ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇ। ਕੈਨੇਡਾ ਅਮਰੀਕਾ ਵੱਲ ਭੱਜਣ ਦੀ ਲਲਕ ਦੇਹਾਂ ਪੰਜਾਬਾਂ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਹੀ ਲੱਗੀ ਜਾਪੀ। ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਪੰਜਾਬਾਂ ਦੇ ਗੱਭਰੂਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਫਰਕ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਾਂਗ ਏਧਰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਨਹੀਂ ?

ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹੋ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ, “ਤੂੰ ਏਜੰਟਾਂ ਦੇ ਢਹੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਨੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕਰੀਂ ਸਗੋਂ ਜਿਵੇਂ ਹੁਣ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਏਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਪੂਰੀ ਕਰਕੇ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਦੇਸ਼ ਜਾਈ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੈਨੇਡਾ ਅਮਰੀਕਾ ਵੱਲ ਹੀ ਨਿਕਲਿਆ ਜਾਵੇ।

ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਰਡਰ ਲਿਖਵਾਇਆ ‘ਮੈਂ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਕਦਮ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਫੇਰੀ ਤੋਂ ਗਏ ਇਕ ਮਿੱਤਰ ਦੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆ ਗਈ। ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਵੜਦਿਆਂ ਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸੀ ਆਈ. ਡੀ. ਦੇ ਬੰਦੇ ਪ੍ਰਫਾਵੇਂ ਵਾਂਗ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਉਹ ਕੁਲੀਆਂ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਅਤੇ ਮਿੱਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਖ਼ਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਇਹ ਬੈਰਾ ਕਿਤੇ ਸੀ ਆਈ ਡੀ. ਦਾ ਬੰਦਾ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਫੇਰ ਸੋਚਿਆ ਜੇ ਸੀ ਆਈ.ਡੀ. ਦਾ ਬੰਦਾ ਹੋਉ ਵੀ ਤਾਂ ਕੀ ਫ਼ਰਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਏਥੇ ਚਾਰ ਕੁ ਦਿਨ ਲਈ ਘੁੰਮਣ ਫਿਰਨ ਅਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਆਏ ਹਾਂ। ਦੋ ਦਿਨ ਬੀਤ ਗਏ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮੇਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ ਰੱਖਣਾ ਹੈ; ਹੋਰ ਸਾਡੀਆਂ ਕੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਹੋ . ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਨ ਨੇ ਕਿਹਾ “ਫੇਰ ਵੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।”

ਸੋ ਇੱਕ ਸ਼ਕ ਜਾਂ ਸ਼ੰਕਾ ਵੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਸੀ। ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਹ ਯਾਤਰਾ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਸਾਕਾਰਾਤਮਕਤਾ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਨੇ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ

ਲੇਖਕ ਨੇ ਕਸਟਮ ਕਲੀਅਰੈਂਸ ਅਤੇ ਕਸਟਮ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨਾਲ ਬਿਤਾਏ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਕੇ ਰਚਨਾ ਦੀ ਯਥਾਰਥਕਤਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੜਾ ਸੁਤਰ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਅਸਾਵੇਂ ਜਾਂ ਕੌੜੇ ਸੰਬੰਧ ਹਨ ਉਹ ਉਦੋਂ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

“ਕੁਲੀ ਅਗਾਂਹ ਸਾਡਾ ਸਾਮਾਨ ਚੁੱਕ ਕੇ ਕਸਟਮ ਅਫ਼ਸਰ ਕੋਲ ਲੈ ਗਏ। ਇਹ ਕਸਟਮ ਅਫ਼ਸਰ ਉਹੋ ਲੜਕੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਇੰਟਰੀ ਵੇਲੇ ਸਾਡੇ ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਚੈਕਿੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਸਾਡਾ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ। ਸਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਭਰੇ ਹੋਏ ਫਾਰਮਾਂ ਉਪਰ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕਰਕੇ ਫਾਰਮ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਪਾੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖ ਲਿਆ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਹਿੱਸਾ ਸਾਡੇ ਪਾਸਪੋਰਟਾਂ ਵਿਚ ਲਾ ਕੇ ਪਾਸਪੋਰਟ ਸਾਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਸਾਡੀ ਉਮਰ ਦਾ ਤਕਾਜ਼ਾ ਸੀ ਜਾਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪਾਸਪੋਰਟਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਸੀ ਜਾਂ ਫੇਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਬਾਰਡਰ ਉਪਰ ਇਮੀਸ਼ਨ ਅਤੇ ਕਸਟਮ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੀ ਇਤਨੇ ਸੁਹਿਰਦ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਮੁਸਾਫ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਵਰਤਾਓ ਕਰਨ। ਹੋਰਨਾਂ ਮੁਸਾਫ਼ਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਰੁੱਖੇ ਵਰਤਾਓ ਦੇ ਸੁਣੇ ਗਏ ਕਿੱਸਿਆਂ ਤੋਂ ਉਲਟ ਇਥੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆਂ ਵੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਵਾਪਸੀ ਤੇ ਮੁੜਨ ਲੱਗਿਆਂ ਵੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੰਗਾ ਸੀ! ਹਲੀਮੀ ਭਰੇ ਬੋਲਾਂ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੁਲਾਹ ਵੀ ਮਾਰੀ।

ਇਥੇ ਸਾਨੂੰ ਕਾਗਜ਼ ਪੱਤਰ ਭਰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਕਸਟਮ ਕਲੀਅਰ ਕਰਵਾਉਂਦਿਆਂ ਅੱਧਾ ਕੁ ਘੰਟਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰੰਤੂ ਸੁਨੀਤਾ ਧੀਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਹੁਰੀਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਵੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਉਂ ਭਾਰਤੀ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਏ। ਅਸੀਂ ਬਾਹਰ ਇਕ ਚਾਹ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਬੈਠ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਇਕ ਘੰਟੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਬਾਹਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਏ ਤਾਂ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਨੇ ਲੋਟ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ, “ਇਕ ਕਸਟਮ ਅਧਿਕਾਰੀ ਡੈਂਡੀ ਦਾ ਸ਼ਗਿਰਦ ਸੀ, ਉਸ ਸਾਨੂੰ ਮੱਲੋਜ਼ੇਰੀ ਚਾਹ ਪੀਣ ਲਈ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੱਸਿਆ, “ਸਾਡੀ ਕਾਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਖੜੀ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਅਸੀਂ ਸੁਨੀਤਾ ਧੀਰ ਦੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਉਥੋਂ ਤੱਕ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਅੱਜ ਸਾਡਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਠਹਿਰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ।

ਸਾਰ-ਅੰਸ਼:

ਸੋ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦਾ ਇਹ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚਲੀ ਸਾਂਝ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੌਚਿਕਤਾ ਭਰਪੂਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਰਾਹੀਂ ਲੇਖਕ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਖੋਂ ਦੋਹਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਮੇਲ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਆਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੇਂਡੂ ਮਲਵਈ ਭਾਸ਼ਾ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਰੌਚਿਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ

ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਇਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਅਮਨ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਤਸਵੀਰਕਸ਼ੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਮੁੱਖ/ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ:

ਵਿਧਾ---ਰੂਪ

ਪ੍ਰੋਯੋਜਨ---ਮੰਤਵ

ਅਨੁਭਵ---ਤਜੱਰਬਾ

ਕਲਪਾਨਤਮਿਕ---ਕਾਲਪਨਿਕ

ਸਾਹਮੁੱਖੀ---ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਖੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਲਿੱਪੀ

ਬਕਾਏ--- ਬਾਕੀ ਬੱਚਦੇ

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ:

1. ਜਰਨੈਲ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਸ ਵਿਧਾ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹੈ:

ੳ. ਨਾਵਲਕਾਰ

ਅ. ਨਾਟਕਕਾਰ

ੲ. ਨਿਬੰਧਕਾਰ

ਸ. ਕਵੀ

2. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ-

ੳ. 1930

ਅ. 1934

ੲ. 1938

ਸ. 1940

3. ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਸੁਰਗ-----, ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦਾ ਰਚਿਆ ਕਿਹੜਾ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਹੈ-

ੳ. ਨਾਟਕ

ਅ. ਨਾਵਲ

ੲ. ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

ਸ. ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

4. ਭਗੋੜਾ-----, ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦਾ ਰਚਿਆ ਕਿਹੜਾ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਹੈ-

ੳ. ਨਾਟਕ

ਅ. ਨਾਵਲ

ੲ. ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

ਸ. ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਰਚਿਤ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ "ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਬਾਰ ਤੱਕ" ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ

5. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਨੂੰ "ਇਕਬਾਲ ਅਰਪਨ ਯਾਦਗਾਰੀ ਅਵਾਰਡ" ਕਦੋਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ।

ੳ. 2008

ਅ. 2009

ੲ. 2010

ਸ. 2011

6. ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਵਿਚ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਨਾਲ ਕਿਹੜਾ ਲੇਖਕ ਗਿਆ ਸੀ:

ੳ. ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ

ਅ. ਦਰਸ਼ਨ ਗਿੱਲ

ੲ. ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ

7. ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਂਗਰਸ ਕੈਨੇਡਾ ਯੂਨਿਟ ਦਾ ਮੁਖੀ ਕੌਣ ਹੈ:

ੳ. ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ

ਅ. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ

ੲ. ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਸ. ਡਾ. ਦਰਸ਼ਨ ਗਿੱਲ

8. ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਵੀ ਮੇਰਾ ਏ ਤੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਵੀ ਮੇਰਾ ਏ!

ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਸਰਹੱਦਾਂ ਸ਼ਾਲਾ ਸਾਰੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਉ।

ਬੂਹੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਓ, ਬਾਰੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਉ।

ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਕਿਸ ਗਾਇਕ ਨੇ ਗਾਈਆਂ:

ੳ. ਜਨਾਬ ਸ਼ੈਕਤ ਅਲੀ

ਅ. ਹੰਸ ਰਾਜ ਹੰਸ

ੲ. ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ

ਸ. ਉਪਰੋਕਤ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ

9. ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਚਾਰ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸਨ।

ੳ. ਅਦਬ

ਅ. ਆਰਟ

ੲ. ਕਲਚਰ ਅਤੇ ਅਮਨ

ਸ. ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ

10. ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਖੇ ਹੋਈ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਕਰਤਾ ਧਰਤਾ ਕੌਣ ਸੀ:

- ੳ. ਫਖਰ ਜਮਾਨ
- ਅ. ਜਰਦਾਰੀ
- ੲ. ਅਨਾਇਤ ਉੱਲਾ
- ਸ. ਉਪਰੋਕਤ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ

10. "Grow More Good" ਭਲਿਆਈ, ਹੋਰ ਪੈਦਾ ਕਰੋ—ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਦੇ ਹਨ:

- ੳ. ਸ਼. ਸ਼ੋਭਾ ਸਿੰਘ ਦੇ
- ਅ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ
- ੲ. ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ
- ਸ. ਉਪਰੋਕਤ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ

11. ਸੇਖਾ ਨੇ ਇਸ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੀ ਜਨਮ ਭੋਇੰ ਰਸਿਆਣਾ ਚੱਕ ਨੰਬਰ 138 ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਗਲਪੀ ਬਿੰਬ ਰਾਹੀਂ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਥਨ ਹੈ:

- ੳ. ਸਹੀ
- ਅ. ਗਲਤ

12. ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਿਤੇ ਕਿਸੇ ਮਹਿਫ਼ਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜਾਤ ਨਸਲ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਉਲਟ ਲਤੀਫ਼ਾ ਤਾਂ ਕੀ ਕੋਈ ਸਾਧਾਰਨ ਗੱਲ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹ ਮਹਿਫ਼ਲ ਛੱਡ ਕੇ ਹੀ ਤੁਰ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਇਹ ਕਥਨ ਹੈ:

- ੳ. ਸਹੀ
- ਅ. ਗਲਤ

13. ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਕਰੋਪੀ ਹੈ ਜਾਂ ਹੈ ਫਿਤਨਾ ਜਮਾਨੇ ਦਾ
ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਜਦ ਆਇਆਂ ਤਾਂ ਆਇਆਂ ਅਜਨਬੀ ਬਣ ਕੇ

ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਕਿਸ ਸ਼ਾਇਰ ਦੀਆਂ ਹਨ:

:

- ੳ. ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ
- ਅ. ਬਾਬਾ ਨਜ਼ਮੀ
- ੲ. ਸ਼ੇਕਤ ਅਲੀ
- ਸ. ਫਖਰ ਜਮਾਨ

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਰਚਿਤ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ “ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਬਾਰ ਤੱਕ” ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ

14. ਮਸਜਿਦ ਮੇਰੀ ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਢਾਵੇਂ, ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਤੇੜਾਂ ਮੰਦਰ ਨੂੰ
ਆਜਾ ਦੇਵੇਂ ਬਹਿ ਕੇ ਪੜ੍ਹੀਏ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨੂੰ

ਸਦੀਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਅੱਜ ਵੀ, ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਮਸਜਿਦ ਮੰਦਰ ਦਾ
ਲਹੂ ਤੇ ਤੇਰਾ ਮੇਰਾ ਲਗਦੈ, ਤੇਰੇ ਮੇਰੇ ਖੰਜਰ ਨੂੰ

:

ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਕਿਸ ਸ਼ਾਇਰ ਦੀਆਂ ਹਨ:

:

ੳ. ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ

ਅ. ਬਾਬਾ ਨਜ਼ਮੀ

ੲ. ਸ਼ੋਕਤ ਅਲੀ

ਸ. ਫਖਰ ਜਮਾਨ

15. ਕਿਸ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਬਲਦ ਕਹਾਣੀ ਯਾਦ ਆ ਗਈ::

ੳ. ਕੁਦਸੀ

ਅ. ਤਾਰਿਕ

ੲ. ਅਨਵਰ

ਸ. ਰੋਟਲ ਦਾ ਬੈਰਾ

ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਉ?
2. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
3. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾਣ ਦਾ ਕੀ ਮਕਸਦ ਸੀ?
4. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰੋ।
5. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
6. ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਬਾਰ ਤਕ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਜੋ ਵਰਣਨ ਹੈ: ਉਸ ਬਾਰੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰੋ।

ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ

- ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1996
- ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਸੰਵੇਦਨਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1987
- ਦਵਿੰਦਰ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਸਲੇ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ।
- ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੱਜ, ਪਰਵਾਸ: ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ, ਐਨ.ਆਰ. ਆਈ. ਸਭਾ, ਪੰਜਾਬ, 2000
- ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਹਿਰੂ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਨੇਡੀਅਨ ਸਾਹਿਤ, (ਸਮੀਖਿਆ), ਲੇਕਰੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1999
- ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1996
- ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਵੀ, (ਸੰਪਾ.), ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਆਥਰਜ਼ ਅਤੇ ਆਰਟਿਸਟਸ
- ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਲੇਕਰੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2005
- ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲਿੰਕ

https://pa.wikipedia.org/wiki/%E0%A8%9C%E0%A8%B0%E0%A8%A8%E0%A9%88%E0%A8%B2_%E0%A8%B8%E0%A8%BF%E0%A9%B0%E0%A8%98_%E0%A8%B8%E0%A9%87%E0%A8%96%E0%A8%BE

[https://pa.wikipedia.org/wiki/%E0%A8%9C%E0%A8%B0%E0%A8%A8%E0%A9%88%E0%A8%B2_%E0%A8%B8%E0%A8%BF%E0%A9%B0%E0%A8%98_\(%E0%A8%95%E0%A8%B9%E0%A8%BE%E0%A8%A3%E0%A9%80%E0%A8%95%E0%A8%BE%E0%A8%B0\)](https://pa.wikipedia.org/wiki/%E0%A8%9C%E0%A8%B0%E0%A8%A8%E0%A9%88%E0%A8%B2_%E0%A8%B8%E0%A8%BF%E0%A9%B0%E0%A8%98_(%E0%A8%95%E0%A8%B9%E0%A8%BE%E0%A8%A3%E0%A9%80%E0%A8%95%E0%A8%BE%E0%A8%B0))

<https://www.harjeetawal.com/post/%E0%A8%A8-%E0%A8%B5%E0%A8%B2%E0%A8%95-%E0%A8%B0-%E0%A8%9C%E0%A8%B0%E0%A8%A8-%E0%A8%B2-%E0%A8%B8-%E0%A8%98-%E0%A8%B8-%E0%A8%96>

LOVELY PROFESSIONAL UNIVERSITY

Jalandhar-Delhi G.T. Road (NH-1)

Phagwara, Punjab (India)-144411

For Enquiry: +91-1824-521360

Fax.: +91-1824-506111

Email: odl@lpu.co.in